Літопис Революції

ЖУРНАЛ ІСТПАРТУ ЦККП(б)У

№ 1-2

РІК ВИДАННЯ ДЕСЯТИЙ

1931

ВИДАВНИЦТВО ЦККП(б)У
КОМУНІСТ

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ЦК КП(б)У
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
НА УКРАЇНІ (ІСТПАРТ)

ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ КП(б)У ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

№ 1-2 (46-47)

СІЧЕНЬ — КВІТЕНЬ

ВИДАВНИЦТВО ЦК КП(б)У
„КОМУНІСТ“ * 1931

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку", „Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Друкарня видавництва
ЦК КП(б)У
„К О М У Н І С Т"
Харків, Пушкінська, 31
Укрголовліт 87/жб
Зам. № 745, т. 5.500.

ЗМІСТ

І. СТАТТІ

Стор.

II. СПОГАДИ

III. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

IV. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Критичні статті

Фрід Д.

Меншовики в боротьбі за реставрацію капіталізму на Україні

Меншовикам „пощастило“ — у нас надто мало пишуть про них, про їхнє минуле, про їхню політику за вирішальних років пролетарської революції, за громадянської війни.

Проте, ми маємо надзвичайно багатий матеріял для того, щоб наочно показати слова й діла меншовицької партії, достойної партії II Інтернаціоналу. Наш пролетаріят їх дуже добре знає з власного досвіду і вже давно зробив про них свої висновки — викинув як контр-революційний мотлох із свого середовища цілком і — за визнанням самих меншовиків на процесі „Союзного Бюра ЦК РСДРП(м)“ — без залишку.

Але ми дуже мало зробили для того, щоб краще, наочніше, міцніше „познайомити“ з меншовиками пролетаріят Заходу.

Перша революція 1905 р. „показала одну одній і всьому світові (курсив наш) всі кляси (і всі головні партії)... в їх дійсній природі, в дійсному співвідношенні їхніх інтересів, їхніх сил, їхніх способів діяти, їхніх ближчих та дальших цілей“[1]. „Перша революція 1905 р... відограла ролю генеральної репетиції щодо великих подій 1917-1919 р. р.“[2] Отже, перша революція 1905 року була „генеральною репетицією“, в якій усі кляси та партії серед них і меншовики, ніби „прорепетирували“ свою ролю та „способи діяти“, показали на що вони здатні й чого вони варті в наступній пролетарській революції. Меншовики 1905 року, ці „буржуазно-демократичні радники“ пролетаріяту (Ленін), прорепетирували свою контр-революційну ролю. А в період „величезних клясових боїв“ 1917—1920 р. р. меншовицька партія відограла свою контр-революційну ролю так, як „прорепетирувала“ її, відограла до кінця. Це був величезний, всесвітньо-

---

[1] Ленін, т. XIV, ч. I вид. I.

[2] Ленін, т. XVI, 443 стор.

історичного значення, остаточний провал контрреволюційного російського меншовизму на радянському „коні“. На черзі — цілковитий провал світового меншовизму цебто II Інтернаціоналу, на світовому „коні“: на черзі — остаточна, цілковита дискредитація його в очах пролетарських мас Заходу.

Контр-револ. роля II Інтернаціоналу в імперіялістичній війні та в революційних вибухах після неї, його робота коло спасіння капіталізму тепер — дають передовим шарам західнього пролетаріяту досить матеріялу, щоб конкретно й яскраво уявити собі контр-рев. ролю партії II Інтернаціоналу в наступних революційних боях. Проте, для найширших мас робітничої кляси Заходу не може не мати значення „приклад“, який подала меншовицька партія в боротьбі проти Жовтневої революції. Цей приклад — чудовий прообраз „поведінки“ всього II Інтернаціоналу в той момент, коли вирішатиметься доля пролетарської революції на Заході. Пролетарі заходу бачать на власні очі „сьогодняшній день“ світового меншовизму (II Інтернаціоналу). Меншовицький „приклад“ наочно показує їм його „завтрашній день“.

* * *

Партія меншовиків завжди репрезентувала насамперед інтереси міської дрібної буржуазії, та зв'язаних з нею шарів дрібно-буржуазної інтеліґенції.

Вона була свого часу тісно зв'язана із деякими шарами робітничої аристократії та відсталих шарів пролетаріяту, що були заражені на дрібно-буржуазні забобони та впливи. Меншовизм намагався (правда, даремно) перетворити робітничу клясу на придаток до буржуазії, як в її „боротьбі“ проти феодалізму, так і в її боротьбі проти соціялізму.

„Це союз частини радикальних дрібних буржуа та найменшої долі привілейованих робітників з буржуазією проти маси пролетаріяту“ [1].

Самі меншовики ж, висловлюючись словами Леніна про ліквідаторів це — „дрібно-буржуазні інтелігенти, яких послала буржуазія нести „буржуазний“ розврат в робітниче середовище“ [2].

„Меншовики, казав Ленін, — непролетарський прошарок. В цьому прошаркові лише незначна верхівка пролетарська, а сам він складається з дрібної інтеліґенції“ [3].

Перед меншовизмом завжди стояло завдання „зв'язувати“ робітничу клясу з буржуазією, або вірніше прив'язувати

[1] Ленін, т. XIII, стор. 127.
[2] т. XII, стор. 122.
[3] т. XVI, стор. 126.

пролетаріят до її воза. Ось чому, відбиваючи несамостійність, трухлявість та безхарактерність дрібної буржуазії, меншовизм найбільше боявся „відірватися“ від буржуазії, „залякати“ буржуазію, „посваритися“ з нею, залишитися сам-на-сам лицем з пролетаріятом, що є одна із найхарактерістичніших рис меншовизму на всьому його історичному шляху. Все це і визначало і визначає ролю меншовиків як агентів буржуазії в робітничій клясі.

Все саме це визначало і „соціяльне замовлення“, яке виконував і виконує меншовизм — спроба поставити робітничу клясу на службу капіталістів для оборони капіталізму. „Законне“ і неминуче вагання дрібної буржуазії поміж пролетаріятом та буржуазією, доходить, в період пролетарської революції підчас громадянської війни, велетенських розмірів. Але водночас ці вагання в ході революції швидко меншають, бо в міру збільшення „досвіду“ боротьби дедалі більшають ті шари дрібної буржуазії, що остаточно і безповоротно переходять на бік пролетаріяту, і дедалі меншають ті її прошарки, що „вагаються“ і водночас ті з них, які більше чи менше „линуть“ до буржуазії, тримаються за неї і поза капіталізмом себе не мислять.

Ці (останні) прошарки дрібної буржуазії „частина радикальних дрібних буржуа“ в основному і зв'язані з нею шари дрібно-буржуазної інтелігенції і репрезентує меншовизм, який щільно був зв'язаний з „найменшою долею привілейованих робітників“ та з відсталою їх частиною. Швидко сходили, водночас, в ході пролетарської революції на ніщо (в основному) і ті відомі дрібно-буржуазні вагання, що були притаманні зазначеним шарам пролетаріяту. В міру розвитку цього процесу розривалися і незабаром цілком порвалися останні зв'язки меншовизму навіть з окремими прошарками робітничої кляси.

Соціяльна база його, отже, до краю звузилась не тільки коштом тих найменших шарів пролетаріяту, з якими меншовизм раніш був зв'язаний і які з ним згодом порвали, але й коштом шарів дрібної буржуазії, які репрезентував меншовизм.

Але як і раніш, так і тепер меншовизм намагається бути вряд чи не найпристосованішу для роботи в робітничій клясі буржуазною партією, що провадить буржуазну політику, що намагається здійснити, як агентура буржуазії в пролетаріятові „буржуазний вплив на пролетаріят“ (Ленін). Бо, „щоб впливати на робітників, буржуа примушені наряжатися соціялістами, есдеками, інтернаціоналістами і т. ін., інакше впливати неможливо“[1] (Ленін).

[1] Ленін, т. XIII, стор. 218.

„Меншовики,— підкреслював Ленін,— є найгірші вороги соціялізму, бо вони одягаються в буржуазну шкіру“ [1].

Все це разом взяте і визначає один із потрібних елементів меншовицької тактики — маскування під пролетарську ідеологію, під марксизм, фалшиву тактику ошукування робітничих мас за допомогою словесного лушпиння, призначення якого — намагання заховати справжню мету й наміри меншовизму. Після Жовтня його головна мета — реставрація капіталізму чого б це не коштувало. Але цю мету меншовики намагалися прикривати перед пролетаріятом фалшивим сумлінням.

Отже, один із найцінніших, найважливіших уроків, який треба взяти з „досвіду“ меншовицької контр-революції, це — фалш меншовиків. Він став тактикою, став потрібною, органічно невід'ємною частиною їхньої лінії та роботи, їхньою методою. Фалш для меншовиків, це один з головних способів ошукувати відстали маси, без чого м-ки не могли б проіснувати й одного дня в минулому, без якого нема навіть надій ні тепер, ні в майбутньому. Фалш — це один із способів, за допомогою якого меншовики виконували свою „соціяльну функцію“ агентів буржуазії в робітничій клясі, соціяль-льокаїв буржуазно-поміщицької контр-революції. В цьому його (фалші) історичний сенс та значення для меншовизму.

Історичне значення процесу „Союзного Бюра“ і полягає крім іншого в тому, що він наочно викрив, виявив фалш „антіінтервенціоністської“ політики меншовиків: белькіт на словах (для мас) нібито проти інтервенції СРСР, а на ділі шалене готування її разом з найрозбещеною реакцією, як агентура французького генерального штабу. Фалш не є для меншовиків щось нове. Фалш в тій чи тій мірі характерний для меншовиків протягом всього їхнього „історичного“ шляху — вони завжди були за революцію (в далекому майбутньому) на словах і активно боролися проти неї на ділі. Але особливо розквіт він за громадянської війни, коли вирішалася доля Жовтня.

Меншовицький фалш у минулому, є лише ніби історичне обґрунтовання й одночасно прообраз їхнього фалшу в сучасному. Найяскравіше виявився він: 1) у ставленні меншовиків до основного питання, що все визначає — до питання про характер Жовтневої революції; 2) у ставленні їх до гасла Установчих зборів, до гасел буржуазної демократії, взагалі, та особливо 3) в їхньому ставленні до боротьби,

[1] Ленін, т. XVI, стор. 126.

що відбувалася між пролетарською революцією та білогвардійською генеральською контр-революцією. У всіх цих питаннях яскраво виявилась позиція меншовиків щодо реставрації капіталізму.

I. Меншовики та питання про характер Жовтневої революції

1921 рік. ЦК РСДРП(м) ухвалив тези про політичний стан та завдання соціял-демократії. Перебуваючи на радянському терені, він називає нашу революцію „переходовою" (!) від капіталізму до соціялізму.

> „Російська революція може бути переможною лише як переходова до соціялізму, що виходить за рямки капіталізму та буржуазної демократії"[1].

І водночас лідер меншовиків Л. Мартов, перебуваючи поза радянськими межами, заявляє, що наша революція... „буржуазно-демократична".

> „Буржуазна тому, що вона зберігає (!) буржуазні підвалини народнього господарства. Демократична тому, що вона демократизує власність (принаймні земельну) і утворює основу для демократизації державного устрою[2].

Меншовики вважали і вважають, що Жовтнева революція лише розчищає шлях для буржуазного розвитку від решток февдалізму, що вона є об'єктивно „буржуазною чисткою" колишніх царських земель імперії, що вона забезпечує „радикальніше усунення перепон на її (буржуазної революції — Д. Ф.) шляху[3]. Меншовики закликали і закликають не дивуватися ніби з корінної суперечности „між фактом буржуазної, її об'єктивними завданнями, революції і тими обставинами, що в ході самого її розвитку влада вислизає (тимчасово) із рук буржуазії, переходячи в руки демократичних мас"[4], що роблять справу буржуазії.

Щоб потвердити „законність" і навіть „корисність" такої „суперечности", Мартов в тій же книзі „Мировой больше-

---

[1] „Социалистический вестник" № 21, 1921 р.
[2] Там саме, № 18, 1921 р.
[3] Ю. О. Мартов, „Мировой большевизм". „Искра", Берлін, 1923 р. 101 стор.
[4] Там саме.

визм“ наводить Марксову оцінку того „соціяльного замовлення“, яке виконували якобінці за Великої французької революції:

> „Панування терору у Франції могло спричиниться тільки до того, щоб ударами свого страшного молота стерти відразу, як через чарування, всі февдальні руїни з лиця Франції. Буржуазія, з її тривожною обачністю, не справилася б з такою роботою протягом десятиріч. Криваві дії народу, отже, тільки вирівняли її шлях“[1].

Отже, пролетаріят в Жовтневій революції на чолі селянських мас, робив об'єктивно справу буржуазії, хоча суб'єктивно думав, що робить жертви боротьбі за соціялізм, „освітлюючи свою боротьбу соціялістичною ідеологією“. Але

> „під цією ідеологією, повної ілюзій, таїлася дуже реалістична політика в інтересах нового селянства. Всяка громадянська війна провадиться за дуже реальні матеріяльні інтереси. Але всяка громадянська війна... провадиться в ім'я великих ідей — великих ілюзій“,

заявляє Далін. Щоб потвердити це він посилається на діячів визвольної американської війни та громадянської війни французької революції 1792 — 94 р.р.

> „Чи могли б вони, — питає він, — пробудити ту велетенську енерґію, яка потрібна була для їхньої справи, якщо б вони міркували тверезо й спокійно, якщо б говорили: „Ми провадимо війну за те, щоб одну систему експлоатації — февдальну, замінити на другу, вищу систему експлуатації — капіталістичну. Чи багато знайшли б вони прихильників? Чи багато революційних салдатів пішло б добровільно на смерть в ім'я „вищої системи експлуатації?“[2].

І Далін далі проводить безпосередню штучну, явно натаскану, аналогію між буржуазною та пролетарською, соціялістичною революцією — звичайний спосіб меншовиків. Ми не збираємся, зрозуміло, розглядати давно розібрані й відкинені життям, як ці, так і всі інші „теоретичні“ „оцінки“ та „перспективи“ меншовиків. Як вірні льокаї буржуазії, вони подавали своїм господарям потрібні їм теорії капіталі-

[1] К. Маркс. „Литературное наследие“. Т. II, стор. 512-513. Цит. за Мартовим—„Мировой большевизм“.

[2] Д. Далін. „После войн и революций“, „Грані“, Берлін, 1922 року стор. 15-16.

стичної реставрації і як дрібні буржуа (в тих їхніх шарах, які не могли відірватися від буржуазії,) вони не могли собі уявити, щоб революція могла на ділі вийти „за рямки капіталізму“. Надто зайве це тепер, коли пролетарська революція, давно ліквідувавши всі і всілякі рештки февдалізму, довівши, в своєму безперервному розвиткові „походя“ до кінця буржуазно-демократичну революцію, розв'язавши „мимохідь“ всі її основні завдання, відбудувавши народнє господарство на соціялістичних засадах, вступила в період розгорнутого соціялістичного наступу всім фронтом і в місті і на селі, успішно викорчовуючи останні рештки капіталізму в країні, коли пролетарська революція вступила в перший період соціялізму.

В цьому разі для нас важливо відзначити, що боязке твердження зазначених тез ЦК РСДРП(м) — „російська революція“ не буржуазна, а „перехідна до соціялізму, що виходить за рямці капіталізму“ (про те, що вона соціялістична і мови немає), є, отже, лише фалшивими словами, що повинні були приховувати певний час справжню позицію меншовиків, спрямовану на реставрацію капіталізму.

II. Меншовики та гасла буржуазної „демократії“

Одним з основних дійсних гасел меншовиків, що об'єднувало їх, крім іншого, з усіма контр-революційними силами було гасло Установчих зборів, тобто гасло боротьби за поміщицько-буржуазну диктатуру під виглядом буржуазної „демократії“. Під цим гаслом вони провадили боротьбу проти радянської влади за реставрацію капіталізму. Його вони одверто висували завжди, коли потрапляли, підчас громадянської війни на територію контр-революції. Гасла буржуазної „демократії“ меншовики відверто стали захищати відразу після громадянської війни, коли довелося попрощатися з так довго леліяною таємною надією на те, що білогвардійщина скине радянську владу („всупереч“, мовляв, офіційним заявам та бажанням і проханням меншовицького центру). Вони тоді вже заявляли, наприклад, що:

> „треба дати владущим клясам достатній простір для мирної боротьби за вплив на хід справи у державі і за вплив на народні маси“ [1].

А ще через рік, остаточно скинувши машкару, вони голосно проголосили, що,

---

[1] „С. В.“ № 19, 1921 р., Мартов.

„такі чергові гасла, як „свобода для трудящих“ повинні через це остаточно зникнути із нашої агітації... і замінитись на ясні і певні вимоги політичної волі та політичних прав для всіх“[1] (стаття та курсив Дана).

Це не було чимсь новим для меншовизму. Мартов сам признається, що це — стара традиція меншовицького опортунізму, який завжди вважав, що навіть за диктатури пролетаріяту (не говорячи вже про період, коли пролетаріят не має ще „права“ на свою диктатуру), обов'язкове загальне виборне право і неприпустиме позбавлення політичних прав буржуазії.

Мартов розповідає в зв'язку з цим про свою сутичку з Г. В. Плехановим з приводу цього питання. Плеханов в своїй відомій промові на II з'їзді РСДРП 1903 р. заявив, що „добро революції найвищий закон“, і що з погляду цього принципу „революційний пролетаріят міг би обмежити політичні права найвищих кляс“ та порушити загальне виборне право[2]. Мартов спробував тоді ж розтлумачити, „знешкодити“ цю засаду в дусі абсолютної цінности та непорушности принципів буржуазної демократії.

„В своїй брошурі „Борьба с осадным положением в РСДРП“ — пише Мартов, — я пробував тлумачити слова Плеханова, як логічно мислимий тільки приклад . . . і висловлював ту думку, що і Плеханов не гадає, що на ділі пролетаріят достиглих економічно для соціялізму країн, міг потрапити в таке становище, коли опанувавши державну владу, не міг би спертися на саме тільки добровільне визнання від більшости народу його керівництва і потребував би механічного усунення від політичних прав буржуазної меншости. В розмові зі мною Плеханов висловив невдоволення, — признається Мартов, — з приводу такого тлумачення його слів, і я тоді зрозумів, що в його уяві диктатура пролетаріяту не позбавлена рис якобінської диктатури революційної меншости“[3].

Ми не торкаємося тут питання про „якобінські“ риси Плеханова. Плеханов був ідеологом меншовизму, „кадетообразним“, як казав Ленін (VIII т. 85 ст.), ліберальним політиком. Нас цікавить тут „іманентність“ опортуністичної фізіономії

[1] „С. В.“ № 20, 1922 р.
[2] Протоколи II з'їзду РСДРП, стор. 156.
[3] Мартов „Мировой большевизм“, стор 72.

Мартова, меншовизму, постійність його поглядів на питання буржуазної демократії. Меншовики ніколи не зраджували себе в цих питаннях — тут вони були тверді й послідовні, як змушені були бути послідовними в цих питаннях ті шари дрібної буржуазії, які в своїх ваганнях в той момент линули до буржуазії й боялися відірватись від неї та її „демократії“.

І не зважаючи на це, меншовики на території влади Рад, як відомо, в роки громадянської війни прикидалися найзавзятішими прихильниками та поборниками радянської конституції, і значить „свободи для трудящих“. Цією вимогою, вимогою виконувати радянську конституцію закінчувалася, наприклад, „декляраціяРСДРП щодо внутрішньої політики на VII з'їзді Рад“ (1920 р.). „Декляраціяя заявляла, що для блага революції потрібне:

> „Відновлення чинности радянської конституції та... правильне функціонування та регулярні вибори до Рад“.

Мартов тоді вже досить туманно натякав, що це — лише тимчасовий змушений фалшований маневр — обман меншовиків, які мусять вважати на настрої мас і які, проте, не забувають за свою „Учредилку“.

> „Розгон Установчих зборів, — писав Мартов, — який показав, що активна частина народніх мас ще цілком захоплена ідеєю диктатури меншости в її обманній формі „Вся влада Радам“, поставив перед партією завдання тривалої боротьби за вплив на трудящі маси в Радах та пролетарських організаціях“ [1].

Якщо зняти з цієї форми дипломатичну машкару, то зміст її буде цілком зрозумілий: ми за „Учредилку“, за „демократію“ але маси проти неї, тому, намагаючись всіма силами повалити радянську владу, ми примушені тимчасово, поки маси „ще“ за Ради, пристосовуватися до них, дурити їх, іти до Рад і вдавати, що й ми за них, з тим, щоб у зручний момент одверто виступити за розігнані Установчі збори.

Всю цю мерзотну та брехливу гру в „радянську конституцію“ примушений був викрити зрештою ніхто інший, як сам Мартов. Виправдуючись від обвинувачень правого меншовика Ст. Івановича в забутті демократичних принципів в тому, що меншовики нібито були за позбавлення... буржуазії виборчих прав, Мартов запевняв Івановича, що це була лише зовнішність, що нею (вони меншовики) прикрилися щоб обдурювати мас, що в дійсності меншовики себе не

[1] Л. Мартов „Линия социал-демократии“. (Збірник — „Оборона революции и социал-демократия“. Книга 1920 р. стор. 4.)

зрадили... Мартов нагадав наївному Івановичу, що й меншовики-ліквідатори в минулому висували

„... в той чи інший момент ту чи ту бойову „часткову“ вимогу, не для того, щоб відмовитися від загальнішої принципової вимоги (як... у цьому тоді нечесно обвинувачували більшовики), а для того, щоб пробити пробоїну в найменш захищеному місці ворожої системи. Таку ж практичну мету має наша партія, коли в момент того чи іншого виступу висуває вимогу виконувати радянську конституцію... Метою нашої боротьби є створчення дійсно демократичних принципів“[1].

Отже, Мартов просто зазначає що гасло Установчих зборів, „демократії“ політичних прав для всіх, боротьба за права „владущих кляс“, та інші гасла безпосередньої буржуазної контр-революції лише з неминучости приховували меншовики „частковими“ вимогами „виконування радянську конституції“, приховували для того, щоб „... пробити пробоїну в найменш захищеному місці ворожої системи“! Приховували тому, що інакше без прикриття та обману перед масами навіть не з'явишся — по суті змушені визнавати самі меншовики.

Отак ганебно ошукують, західньо-европейських та американських робітників меншовики, разом з II Інтернаціоналом, і тепер. Виконуючи найчорнішу та бруднішу роботу — інтервенціоністського пляну міжнароднього імперіялізму, готуючи, для інтервенції „моральну атмосферу“, намагаючись забезпечити для неї гарматне м'ясо робітників та селян, виявляючи себе на кожному кроці, вони брешуть, відмежовуючись на словах, в особі свого офіційного керівнцтва, від підготовки інтервенції, вони примушені брехати, „пробиваючи пробоїну“ для контр-революції та інтервенції бо знають що широкі робітничі маси проти розгрому країни, де переможно будують соціялізм.

III. Меншовики в боротьбі за контр-революцію

Проте ніде такне в иявилася вся підлота та гидота меншовитського фалшу, як у питанні про боротьбу пролетарської револцюії проти білогвардійської контр-революції. Тут фалш повинен був приховувати безпосередню допомогу, яку меншовики свідомо подавали контр-революційним силам.

---

[1] „Социалистический Вестник“ № 17, 1921 р. Курсив наш.

Після жовтневого перевороту меншовики провадили, як і раніше, проти Жовтня шалену боротьбу. Але коли вони побачили, що маси за більшовиків, за Ради, вони перешли до іншої тактики. Меншовики урочисто (для мас) заявили на своєму листопадовому з'їзді (1917 р.) і після нього, що вони проти антирадянського повстання (але... „за даного співвідн' шення сил" ! — Л. Мартов), що вони проти збройного відновлення влади Установчих зборів. Меншовики заявили, що вони стоять за політику, що „цілком і безоглядно орієнтується на випрямлення лінії революції шляхом її дальшого розвитку" [1] (Мартов), проти повороту до „здорового капіталізму".

Проте, позиція меншовиків швидко „зблідла", як тільки вони опинилися перед фактом серйозного повстання, що подає надії на успіх, повстання чехо-словаків та есерів (1918 р.), що йшло під прапором... відновлення Установчих зборів.

Ті з меншовиків (а також і меншовицький центр), що перебували на радянському терені, посіли „невтральну" позицію в питані про відновлення влади Установчих зборів та повороту до „здорового капіталізму". Бо

> „... виступити проти цього руху... значило б сприяти поглибленню та загостренню громадянської війни, що почалася всередині демократії" [2].

пояснював пізніше Мартов.

Краще значить було почекати перемоги есерівської контр-революції. Ті меншовицькі організації, що перебували на територіях, тимчасово захоплених контр-революційними силами — Уфа, Казань, Омськ, Яровславль і інші, взяли найживішу та найактивнішу участь в боротьбі проти Червоної армії, в боротьбі за оборону білої влади, за повернення до „здорового капіталізму". Так, наприклад, в Казані в найгостріший момент боротьби, коли під Казанню точилися відомі бої, що мали величезне значення для пролетарської революції, губерніяльний комітет меншовиків офіційно заявив (і свою заяву чесно виконав), що

> „всі сили його, фізичні і духовні віддається в розпорядження комітету членів Установчих зборів і підпорядковуваної йому військової частини для використання проти ворогів країни, ворогів робітничої кляси".

---

[1] Л. Мартов — „Линия социал-демократии" (зазначений збірник"), ст. 4.

[2] Там саме, стор. 5.

Отже, Мартов допомагає перемозі есерівської контр-революції тим, що бореться проти радянської влади „із середини“, перебуваючи на радянській території, підриваючи тил, але одверто нібито не виступаючи за „К-т членів Установчих зборів“, за есерів (на радянській території). Казанські ж меншовики „віддаються в розпорядження есерівської контрреволюції відверто (на білій території!) і провадять боротьбу проти радянської влади з фронту під стягом Установих зборів. Змушений розподіл праці на основі однієї жпозиції, по той же самий бік барикад.

Фалш, який повинен був приховати мрію та роботу коло повалення радянської влади й відновлення влади Установчих зборів та капіталізму, виявлено було цілком достатньо. Проте, не вийшло — пролетарська революція здобула першу свою перемогу в громадянській війні, що почалася 1918 р.

Незабаром почалася революція в Німеччині та Австрії й хвилі революційоного піднесення загрожували затопити всю Европу. Робітничі маси всього світу перейшли на бік Жовтневої революції.

> „... Після німецької революції — примушений був заявити Дан, — навіть і за... негативного ставлення до більшовизму, революційні робітничі партії та робітничі маси всього світу інстинктовно почувають якусь зраду справі соціялізму, якусь зраду інтересам міжнароднього пролетарського руху в позиції тих російських соціялістичних партій та груп, які не те що співчувають, а хоча б невтрально-байдуже ставляться до наступального походу білогвардійської реакції, що його надхняв та підтримував імперіялізм“ [1].

Меншовики, зважаючи на „ситуацію“, знову роблять словесний „лівий“ вольтаж, намагаючись, згідно з своєю звичайною тактикою, пристосуватися до нової ситуації, щоб тим легше досягти свої справжні цілі (відновлення за всяку ціну „здорового капіталізму“).

На грудневій (1918 р.) загально-партійній нараді й після неї вони заявляли, „боротимуться“ проти контр-революційних сил Колчака та Денікіна за оборону радянської влади, не зважаючи на суперечності з більшовизмом. Це ж твердження знаходимо ми й у травневій (1919 р.) відозві ЦК меншовиків до Інтернаціоналу.

В наслідок, підчас наступу Денікіна, меншовики метушаться й удають, що рятують революцію. Вони примушені були удавати, що провадять боротьбу проти Денікіна. Але

[1] Ф. Дан — „Оборона революции“ (з цитованого збірника — стор. 11).

вони намагалися зробить вигляд, що ніби-то „простягають“ руку революції, що „гинула“, між іншим лише тоді „коли... небезпека перемоги контр-революції насунулася мало не до воріт Петербургу та Москви“ — визнає Мартов — (стор. 7). А до того „Центр ваги... участи (меншовиків — Д. Ф.)... в боротьбі з контр-революцією повинен лежати у з'ясуванні пролетаріятові тієї політики яка сама лише може забезпечити успіх оборони революції“...[1]. Іншими словами — в зриві політики комуністичної партії, спрямованої на розгром Денікіна, Юденіча та інш. та на перемогу революції, центр ваги повинен лежати в допомозі контр-революційним силам.

І ось, порядком здійснення цієї своєї фалшивої нібито боротьби проти денікинщини, призначенням якої було прикрити боротьбу справжню, боротьбу без лапок, проти диктатури пролетаріяту, прикрити відверту й явну боротьбу меншовиків за перемогу контр-революційних сил у тому числі й на територіях, що їх захопили білі, вони влаштовують кілька мітингів проти... більшовиків і Денікіна ніби „за“, а фактично, звичайно, проти радянської влади.

Як цілком ясно показує весь характер цих заяв про „боротьбу“ і вся дальша діяльність меншовиків, це потрібно було їм так само і для того, щоб потім мати при потребі чергових маскувань змогу посилатися на цю свою нібито „антиденікінську“ позицію. І справді, тепер спіймані, і пробуючи довести західньо-европейському пролетаріятові, що вони, мовляв, проти антирадянських повстань і інтервенції, меншовики посилаються на свою минулу... „антиденікінську“ позицію[2].

Але вся глибина та підлота фалшу як цих заяв про „боротьбу“ проти денікінщини, так і всієї позиції меншовизму в цілому з усією наочністю та очевидністю виявилася в позиції меншовиків, що перебували на територіях, що їх тимчасово окупували контр-революційні сили. Там у їхній діяльності наочніше виявилася дійсна білогвардійська позиція меншовизму в його боротьбі проти пролетарської революції, проти соціялізму за капіталістичну реставрацію. Цю саме політику й повинні були приховувати перед робітничими масами радянських республік та Заходу суто словесні, дуже одверті в своїй двозначності й фалші, ніби „радянські“ заяви меншовиків, що перебували на радянській території.

---

[1] Л. Мартов. „Лінія с-д.“. Там саме, стор. 7.

[2] Стаття Ф. Дана, в „Vorverts“ в зв'язку з процесом („С. В.“ № 5, 14/III — 1931 р.).

Ми згадували вище про Сибір, Урал, Ярославль. Не менш яскраво контр-революційна денікінсько-колчаківсько-гетьманська суть позиції меншовиків, цих дійсних льокаїв та агентів поміщицько-буржуазної контр-революції, що складали й складають її органічну і немаловажливу частину — виявилася на Україні 1918 та 1919 р.р. за гетьманщини, денікінщини, а також за Директорії.

IV. Меншовики в боротьбі за поміщицько-буржуазну контр-революцію на Україні

Один із лідерів соціял-інтервенціоністів Ф. Дан „гадає“, що якби в Італії комуністи повалили фашизм і там неминуче утворилися б обставини „18 брюмера“, то:

> „с.-д. повинна була б твердо стояти на грунті своєї плятформи, хоча ця плятформа й перетворювалася б з практичного знаряддя розв'язання політичних завдань сьогоднішнього дня в пропаґандистське знаряддя згуртовання пролетарських сил для виконання завдань, що перед ними постануть завтра, коли перемога контр-революції остаточно визначиться“...[1].

Але ж це лінія меншовиків за громадянської війни у нас: „Сьогодні“ — за радянської влади — усунення від практичної роботи, пропаґанда для „згуртування пролетарських сил“ проти пролетарської революції. „Сьогодні“ пропаґанда та підривна робота проти рад влади, проти тих, що провадять смертельну боротьбу проти контр-революційних сил та „активне“ очікування „неминучого“ „завтра“ — перемоги контр-революції. А „завтра“ — за перемоги контр-революції — розгортання всіх своїх „творчих“ сил, перехід до практичного розв'язання політичних завдань“, агітація, пропаґанда, робота та боротьба за те, щоб це контр-рев. капіталістичне „завтра“ не перетворилося на нове радянське соціялістичне „позавтрьому“!.. Це відома меншовицька теорія нібито „невтралітету“ робітничої кляси в громадянській війні між червоною „реакцією“ та білою реакцією; теорія третьої сили, в яку повинна, мовляв, зорганізуватися робітнича кляса: 1) „сьогодні—“для винищувальної боротьби проти більшовизму, як головного по суті „ворога“ робітничої кляси і 2) „завтра“ — для боротьби за „демократизацію“, за зміц-

---

[1] Ф. Дан — „Проблеми ликвидации“. Післямова до книги К. Кавтського — „Большевизм в тупике“ (переклад рос. мовою у виданні „Соц. Вестн. „Берлін“ 1930 р.). Цит. за „Большевиком“ № 4, 1930 р.

нення неминучої, обов'язкової мовляв, більшовизмом спричиненої білогвардійської контр-революції та імперіялістської інтервенції, за „здоровий, культурний капіталізм".

1918 та 1919 р.р. на Україні є чудові ілюстрації для всієї меншовицької політики за громадянської війни, політики боротьби проти радянського „сьогодні" та за контр-революційне „завтра".

В боротьбі контр-революції всіх гатунків проти революції меншовики завжди активно ставали на бік контр-революції.

Відразу після перемоги контр-революції перед меншовиками, як перед агентами поміщицько-буржуазної контр-революції в робітничій клясі, повставали чотири основні завдання: 1) всіляка дискредитація пролетарської революції, радянської влади, більшовиків в очах робітничої кляси України та Заходу для полегшення намагань мобілізації його сил на допомогу контр-революції і для полегшення інтервенції; 2) прикриття з тою ж метою даної контр-революційної влади, прикриття і виправдання її реакційної політики; 3) уперта робота коло мобілізації робітничої кляси на службу контр-революції і 4) безпосередня підтримка контр-революційної влади[1], безпосередня боротьба за контр-революцію.

а) Політика дискредитації пролетарської революції

В справі дискредитації радянської влади меншовики нічим не були відмінні від якнайгіршої реакційної білогвардійщини. Меншовицьке цькування пролетарської диктатури нічим не було відмінне від цькування білогвардійського. Підчас денікінщини з цього погляду меншовики по суті виконували ролю підвідділу денікінського ОСВАГУ.

Користаючи з оборони гетьманців, німецького імеріялізму та денікінців, меншовики якнайгірше плямували радянську владу, що сходила кров'ю в боротьбі проти реакційних сил. Не було того наклепу, що його б вони не виставляли проти неї. За найкращу тему була, одначе, тема про червоний терор, що надзвичайно характеристично для переляканих

[1] Ми не торкаємось тут питання національної політики меншовиків. Їй цікаво було б присвятити спеціяльну статтю. Нема чого казати про те; що це була яскраво великодержавна політика. Це характеристично для меншовизма взагалі. Ще про ліквідаторів Ленін, наприклад, писав: „Реальна програма ліквідарторів і реальне значення їх напрямку полягає терер не тільки в опортунізмі взагалі, але й у тому що вони захищають великодержавні привілеї та переваги великоруських поміщиків та буржуазії". (Т. XIII, стор. 127).

Див. також останню „дискусію" з цього приводу у меншовиків, есерів та інших білогвардійців за кордоном.

грандіозністю подій безхарактерних дрібних буржуа. І 1918 р. за гетьманщини і 1919 року за денікінщини меншовики зверталися з відозвами проти червоного терору, в яких не шкодували фарб, щоб заплямити диктатуру пролетаріяту та її самооборону проти ворогів, що напосідали.

„По всій Росії ллється кров, — писали вони, — гинуть тисячі жертв... По в'язницях сидить сила заручників... До об'єднання та організації проти безумного насильства!“,[1] цебто, інакше кажучи — проти тріюмфу на Україні радянської влади... „Жахлива політична сваволя, гнобительний терор, кровожадні надзвичайні комісії... цілковите знищеня самостійности робітничих організацій...“ і т. д. і т. д. — так змальовували київські меншовики радянську владу на Україні у відозві до робітників Західньої Европи від Київського Центрального бюра професійних спілок. Якщо взяти до уваги, що в цій відозві про денікінщину сказано дуже глухо та делікатно, то весь політичний сенс цього кроку стане цілком зрозумілим — заплямити радянську владу та виправдати денікінщину та її боротьбу проти революції в очах західнього пролетаріяту.

„По той бік радянського кордону здичавіла надзвичайка, пачками розстрілює російську інтелігенцію“,[2] повідомляють харківські мен-ки для підбадьорення бійців добрармії в їхній боротьбі проти „того боку радянського кордону“. Намагаючись викликати у мас ненавість до радянської влади та надхнути їх на боротьбу проти неї, в вигляді боротьби проти червоного терору, меншовики звичайно, як відомо, любили посилатися на... марксизм. „Робітнича кляса,—заявляли і заявляють вони далі,— ніколи не мала, не має й не матиме нічого спільного з цією методою боротьби“,[3] цебто з насильством.

Туди ж закидав і Кірста, органічно зливаючись в цьому питанні, як і в багатьох інших, з меншовизмом.

> „... Певний шлях до щастя не шлях насильств, а шлях розуму та природнього ходу речей. Великий навчитель робітників Карл Маркс жахався крови, яку випадково пролила Паризька Комуна“ (!!!).[4]

В повному єднанні з меншовиками писали кірстовці.

---

[1] Відозва Уцентропрофу (Київ) проти червоного терору (1918 р.).

[2] Резолюція Югпрофа про еврейські погроми 1919 р. Між іншим, деякі місцеві організації відмовилися, під натиском мас, ухвалити цю резолюцію Югпрофу, настільки одверто вона видавала меншовиків. (Наприклад Ростовський Радпроф).

[3] Цитована вище видозва Уцентропрофу, 1918 р.

[4] „Киевская Жизнь“ № 2, 1919 р. Літеральний збіг з соціал-фашистським інтервенціоністом Кавтським („Большевизм в тупике“).

б) Політика „прикриття“ та виправдання контр-революційної влади

Іншим „соціяльним замовленням“, що його меншовики ці дрібно-буржуазні льокаї буржуазно-поміщицької реакції одержали й від гетьманщини разом з німецьким імперіялізмом і від денікінщини, разом з Антантою, що її підтримувала було завдання прикривати й виправдувати контр-революційний режим в очах робітничої кляси України та Заходу.

Бо німецькому імперіялізму потрібно було це для того, щоб зменшити те враження, яке робила й на Заході й серед німецького пролетаріяту його військово-окупаційна роля та кривавий терор на Україні. Денікінщині це було потрібно, щоб примусити робітників працювати для фронта й щоб мати можливість виступати на заході, як „демократія“. А керівні кола Антанти потребували цього, щоб виправдатися перед громадською думкою своїх країн за допомогу білогвардійській реакції і мати можливість і далі продовжувати інтервенцію проти радянських республік.

Соціял-повії намагалися задовольнити усіх. В цьому був один з основних моментів їхньої політики — приховати й виправдати контр-революцію та інтервенцію.

В цьому одне з основних завдань, яке російський меншовизм та II Інтернаціонал одержали від міжнародного імперіялізму взагалі й яке вони з „честю“ намагаються виконати й тепер.

Політика „прикриття та виправдання“ полягала насамперед в органічній участі у владі, співучасті в роботі державного апарату контр-революції, в відвертому по суті виправданні білого терору в перекладенні вини за перемогу контр-революції на... більшовиків, у пропаганді її (контр-революції), міцности, в єдиному фронті з денікінською громадськістю, в захисті та виправданні даного контр-революційного режиму в цілому, з усіма його „дефектами“ зокрема.

Меншовики входили через своїх представників до державного апарату гетьманщини та денікінщини, як його складова частина і по суті вростали в нього, швидко перетворюючись на соціял-фашистів.

1918 року представники меншовицького Уцентропрофу входили до комітету праці при гетьманському міністерстві. 1919 року два представники від меншовиків входило до денікінської Київської міської управи, голова якої Рябцев не стомлювався виголошувати на адресу добрармії привітальні промови. Тоді ж Югпроф вирішив увійти до комісії робітничого законодавства при денікінській Особливій на-

раді. Правда, його представників так зустріли, що навіть соціял-денікінці вирішили вийти з комісії.

Проте, в цьому була провина не Югпрофа. Коли через деякий час, 22/IX-1919 р. Донський Військовий Круг запросив до складу своїх органів влади представників від Ростовської Ради профспілок, за санкцією та згодою Югпрофа затримки не було.

Денікінська преса належно оцінила цю гетьмансько-денікінську політику меншовиків.

„Робітники за добровольчеську армію", — проголошували плякати Освагу в зв'язку з постановами серпневої наради профспілок взяти участь в денікінських органах влади. „Робітнича кляса зрозуміла, що їй треба взяти активну участь у відновленні батьківщини"... — писав з цього ж приводу „Южний Край" [1]

Вся підлота цієї політики прикриття контр-революційних режимів була остільки очевидна, що навіть Крайове Бюро спілки металістів, поступаючи натискові мас, правда... в момент занепаду гетьманщини, не витримало й заявило, що

> „Час кінчати робити з робітничого представництва до комітету праці ще одне зайве прикриття для нічим не прихованої влади, що доживає свої останні дні".[2]

Представники Уцентропрофу вийшли з комітету, але лише тоді, коли загибель гетьманщини вже не підлягала ніякому сумнівові. Але й тоді меншовики залишилися вірними собі. „Приховуючи" дійсну причину свого уходу, вони заявили, що гетьманське, поміщицько-буржуазне міністерство не виправдало їхніх надій щодо захисту інтересів робітничої кляси:

> „Міністерство праці, складова частина уряду, не виявило себе в справі захисту інтересів робітничої кляси", [3]

вирішили меншовики після досить дружньої спільної роботи з цим урядом і напередодні його загибелі.

Отже, меншовики залишалися „на посту" до кінця і не їхня, звичайно, провина, що їхня підтримка та прикриття контр-революційних режимів не врятували контр-революцію від загибелі.

Другою формою співучасти меншовиків у владі був постійний зв'язок їх з прим'єр-міністрами (Лизогуб — 1918 р.),

---

[1] „Южный край" № 14, 1919 року.

[2] Б. Колесніков—„Профессиональное движение и контр-революция" ГИЗ 1928 р.

[3] З резолюції Уцентропрофу, 1918 р.

з генерал - губернаторами, губернаторами, з генералами та з контр - розвідкою. Меншовики в Києві в період денікінщини надсилали делеґатів до генералів Драгомірова та Бредова, в Харкові — до начальника денікінського штабу Лукомського (отже з Лукомським, який стоїть тепер на чолі білогвардійських сил і готує їх до інтервенції, меншовики старі знайомі). „Тісні стосунки, як свідчить обвинувальний висновок процесу київських меншовиків, підтримувало Ц. Б. і з головним уповноваженим відомства торгівлі й промисловости Поповим“ [1]. Правда, генерали не дуже ввічливо поводилися з ними. Драгоміров, наприклад, як записано в протоколі ЦБ Київського Радпрофу з 23/IX - 1919 р. зупиняв, не давав говорити, Лукомський просто зневажав їх, як хлопчаків.

Але меншовики все ж, не зважаючи на безтактність окремих генералів, знаходили з ними спільну мову і взаємин не уривали. Вони чесно й віддано, підтримували гетьманщину та денікінщину, залишаючись дрібними ходаками в робітничих справах. А в Київській денікінській контр - розвідці, в зв'язку з усім цим фірма меншовицького ЦБ Радпрофу мала таку велику вагу й авторитет, що там наприклад, звертали увагу на заяви ЦБ у питаннях про приналежність того чи того заарештованого до комуністів (наприклад, відношення київського Радпрофу „до контр - розвідки“ за № 128). [2]

Всю цю картину „діяльности“ меншовиків вінчає їхнє безпосереднє виправдання терора німецького імперіялізму та гетьманщини 1918 року та денікінщини 1919 року, що його добре пам'ятають робітники та селяни України. 1918 року меншовики одверто заявляли:

„Червоний терор виправдує терор чорний“. [3]

І цим вони взяли на себе відповідальність за останній. А 1919 року вони по суті заявили те саме у відомій відозві київських меншовиків (а в Києві тоді був „цвіт“ меншовизму на Україні) до робітників Заходу. Присвятивши увесь свій запал в цій відозві наклепові на червоний терор, вони нічого не сказали про білий терор. І все це тоді, коли контр - розвідки на Україні масами катували та розстрілювали більшовиків та просто робітників, часто лише за те, що вони робітники. Це тоді, коли в Донбасі, наприклад, білогвардійці розвішували такі накази. [4]

---

[1] „Процес Киевских меншовиков“ „Крас. Новь“. 1923 г. 22 ст.
[2] Там саме, стор. 22.
[3] З відозви Уцентропрофу про червоний терор. 1918 р.
[4] Див. у кінці нумера.

Поперше, вони завжди намагалися довести, що в контрреволюції винна революція, що більшовики своєю політикою роблять неминучою перемогу контр-революції і отже що меншовикам нічого не залишається, як вважати на факти та пристосуватися до них, а факти, мовляв, уперта річ.[1]

Мартов просто заявляв, що „... небезпека перемогиконтрреволюції присунулася мало не до воріт Петербургу, та Москви значною мірою через... політику радянської влади“.[2]

Не менш одверто висловився з цього приводу й Дан. „Тепер, після двох років більшовицької диктатури ми більше як колибудь переконані“, що більшовизм зі своєю політикою здатний лише „автоматично відроджувати білогвардійську контр-революцію, що її сьогодні розривають в одному місці, а завтра вона підводить голову в іншому“.[3] В такому ж дусі висловилися й київські меншовики, повідомляючи робітників Заходу ніби в своє „виправдання“, що:

„Загальні обставини, до яких ми ввійшли, є для нас неминучість, що зумовлена всім попереднім розвитком“.[4]

А харківські меншовики так само одверто заявляли, ледве прийшли денікінці, що політика радянської влади характеризується „... штучно форсованою громадянською війною...“[5]

Подруге меншовики, як тільки перемагала десь контрреволюція, відразу ж доводили її знов таки „неминучо“ довгий та стійкий характер на що, мовляв, доводиться зважати. Вони завжди в таких випадках малювали перед собою перспективи довгого безтурботного свого існування. Українські меншовики, наприклад, одверто покладали всі свої надії на міцну перемогу денікінщини. Вони вважали себе за тих, хто закликаний „відродити“, в міру „відродження“ „єдиної неподільної“ Росії в наслідок дальших успіхів денікінців, в яких у них сумніву не було робітничий рух „у всеросійському маштабі“.

Для виправдання контр-революційного режиму в цілому, а заразом і свого ставлення до нього, білогрардійці звичайно посилалися на два моменти.

---

[1] Так само, як тепер вони, енергійно готуючи інтервенцію, намагаються по суті довести неминучість інтервенції, яку, мовляв, викликають самі більшовики своєю політикою, своїм „червоним імперіялізмом“. А їм, меншовикам, „доводиться“ тільки сприймати це як факт і з цього факта виходити.

[2] Л. Мартов. „Линия социал-демократии“. стор. 7.

[3] Дан — Оборона революції. Згаданий збірник, стор. 11.

[4] Лист Київського Ц. Б. профспілок до робітників Заходу.

[5] „Начало“ № 1 з 29/VI 1919 р.

„Після скасування (!) російсько-російських (!!) фронтів, — заявляли вони, — нашим об'єднанням доведеться безперечно відограти видатну ролю в справі нового об'єднання професійного руху у всеросійському маштабі.[1]

Не менш одверто висловлюються меншовики й устами Бюра друкарів (обіжник 1919 р.). Воно просто заявило, що треба подумати про єдиний центр, який повинен об'єднати друкарів не лише Півдня, але й Півночі, „в міру зайняття цих територій добровольчеською армією, аж до цілковитого злиття з усеросійським об'єднанням".[2]

Такі були перспективи меншовиків, що всіма силами прагнули здійснити ці свої надії, намагаючись приховати їх при цьому лише „теорією фактів" (факт неминучости через більшовицьку політику перемоги контр-революції та факт „стійкости" та „міцности" її перемоги, в чому також, очевидно, винні більшовики).

Отже, меншовики, як це часто буває, бажане вважали за дійсне.

За таких умов не може викликати жодного здивовання і той факт, що київські меншовики 1919 року виступили, наприклад, проти єврейських погромів разом з погромщиками з „національного центра", разом з „деникінською громадськістю".

В цьому виступі полягає й друга характеристична риса меншовицької політики. Виступаючи разом з „денікінською громадськістю" проти погромів, меншовики тим самим свідчили, що погроми це ніби не органічна частина денікінщини, а що це — явище випадкове, яке легко усунути й за наявности денікінців. Вони тим самим намагалися зняти з денікінщини відповідальність за погроми, перекладаючи її на „темні елементи". І цим вони намагалися, отже, виправдати денікінщину в очах робітничої кляси України та громадської думки Західної Европи, приховати її дійсну суть.

Але цього для досягнення основної мети — зміцнення контр-революційного режиму — було мало. Треба було допомогти Денікіну утворити ілюзію „демократії". Для цього меншовики взяли активну участь в комедії „виборів" до „місцевих самоврядувань", до Думи. Проте, характеристично, що й тут вони, щоб робітничі маси ці „вибори" хоча-б в найменшій мірі не тлумачили, як боротьбу проти денікінщини,

[1] Бюллетень Югпрофа № 1, 1919 р. „Цитую за Колесніковим".
[2] Обіжник Краевого Бюра друкарів. Літо 1919 р. Цитую за Колесніковим. „Профессиональное движение и контр-революция ГИЗ 1928 р.".

попереджували (напр. у відозві Харківського „соціялістичного“ бльоку), що „майбутня участь в міських виборах є одна з форм боротьби з більшовиками“.

Між меншовиками та білогвардійцями всіх мастей бували й „непорозуміння“. Але „непорозуміння“ виникали звичайно тоді, коли навіть меншовики примушені були удавати перед пролетаріятом, що протестують проти тих чи тих вже надто одвертих випадів реакції проти робітничої кляси, випадів, що викликали великі обурення широких мас. Меншовики тоді писали меморандуми й зверталися через свою пресу та в особі різних, здебільшого професійних, організацій до контр-революційних влад з клопотанням не викликати обурення мас і цим не заважати їм стримувати маси від революційної (або за меншовицькою термінологією „стихійної“, „неорганізованої“, „сепаратної“) боротьби.

Треба сказати, що в таких випадках меншовики завжди підкреслювали, що справа не в системі, не в режимі, що, мовляв, для поміщицько-буржуазної контр-революції зовсім не обов'язкові переслідування, репресії, шалений терор проти робітничої кляси. Вони навпаки протиставляли біле „законодавство“, заяви та обіцянки вищої влади — „практиці“ та окремим випадам урядовців на місцях.

> „Така практика, щодо професійних робітничих організацій гостро суперечить декляряції генерала Денікіна в робітничому питанні“ і „перебуває в одвертій суперечності з її (влади — Д. Ф.) прилюдними деклярраціями та заявами“, [1]

скаржився, наприклад, денікінцям таки Югпроф. Інакше кажучи — цар та царат гарні, та міністри погані.

1906 року кадети, стоячи на ґрунті конституційної монархії і побоюючись цілковитої загибелі царату, в адресі-відповіді 1-ої державної Думи на тронну промову несміливо заявляли про самовладу урядовців, що „відокремлюють царя від народа“. Так і меншовики, стоячи на ґрунті денікінщини й побоюючись її загибелі, намагалися „усунути“ „перешкоди“, що відокремлюють Денікіна від робітничої кляси намагалися всією своєю політикою виправдати в очах пролетаріяту денікінський режим.

---

[1] Перший меморандум Югпрофа до голови денікінської особливо наради 1919 р.

в) Намагання поставити пролетаріят на службу контр-революції

Третє завдання, що його давала контр-революція — гетьманщина разом з німецьким імперіялізмом, а пізніше денікінщина своїм агентам в робітничій клясі (меншовикам) — це завдання поставити пролетаріят на службу контр-революції.

Для цього треба було „заспокоїти" пролетаріят, надіти на нього й його рух та боротьбу — узду, вести уперту боротьбу проти страйків, замість клясової боротьби, боротися за клясове співробітництво з буржуазією, поставити робітничі організації в залежність від буржуазії, взагалі та чергової контр-революційної влади, зокрема. Це все потрібне було для того, щоб зміцнювати тил контр-революції, щоб забезпечити її перемогу над пролетарською революцією й цим досягти реставрації, зміцнення та розвитку капіталізму.

Щоб зробити успішним виконання цих завдань треба перш за все „умиротворити" пролетаріят, попередити „стихійні", „неорганізовані", „сепаратні" виступи його, цеб-то всі ті виступи, що не мають на увазі зміцнювати даний контрреволюційний режим. Це стає одним з головніших завдань меншовиків. Важливість його розуміють і гетьманці і німецька окупаційна влада й денікінці. Ось, чому меншовики не перестають запевняти контр-революційні влади в тому, що вони всіми силами готові його (це завдання) успішно розв'язати. Вони просять в зв'язку з цим не заважати їм тільки робити своє діло окремими нетактовностями місцевої влади. Так, 1918 року вони вимагають цілковитої свободи дій для профспілок, бо останні, як заявляв Уцентропроф,

> „вносять до економічної боротьби начало організованости та пляномірности й шляхом попередніх переговорів роблять неможливими раптовість та стихійність страйків, що приносять промисловості дуже великі шкоди...
>
> Досить згадати, — продовжував він, — недавній страйк залізничників та розвал, що був у наслідок його, щоб бачити яку шкоду роблять неорганізовані страйки. Краєві об'єднання домагаються припинення стихійних виступів, які шкодять робітникам і країні" [1].

І 1919 року меншовики заявляли, що не зважаючи на все своє бажання, якщо, мовляв, не будуть усунені пере-

[1] Меморандум Уцентропрофа. Х. 1918 р. (менше як за місяць до повстання).

шкоди, „Бюро краєвих об'єднань, будучи позбавлене... можливости... впливати та керувати професійним рухом, примушене бути зняти з себе відповідальність за можливі наслідки"...[1] Інакше кажучи, якщо денікінці не допоможуть, то меншовикам не пощастить стримати шляхом „впливу та керівництва" робітничий рух від боротьби проти денікінщини

Отже, меншовики цілком одверто брали на себе зобов'язання боротися проти пролетаріяту та його революційних виступів і вирішаючи справу без хазяїна, брали на себе відповідальність перед буржуазно-поміщицькою контр-революцією, поєднаною з імперіялістичною інтервенцією, за допомогу їм від робітничого руху.

Щоб успішно розв'язати це завдання перш за все треба було пристосувати робітничий рух до німецького окупаційного режиму 1918 року. Для того, щоб досягти цього, меншовики в повній відповідності з усим своїм настановленням, намагаються звести робітничий рух лише до оборони.

> „Робітничий рух та професійні спілки за самим вже своїм клясовим та громадським інстинктом повинні були посісти оборончу позицію"[2],

одверто заявляли київські меншовики.

Надзвичайно характеристичними є, в зв'язку з цим, гасла „боротьби", що їх виставляли меншовики і 1918 р. і 1919 р. Ліквідатори в період піднесення (1912-14 р. р.), виходячи з свого настановлення на реформистське переродження царського режиму відмовлялися від усякої революційної боротьби проти нього, від революційного скинення царату примирялися з ним і пристосовувалися до нього.

В зв'язку з цим вони висували й обмежені гасла, ставили перед робітничою клясою обмежені цілі — боротьбу за свободу коаліцій, слова, преси, тощо. Навпаки більшовики виставляли свої „три кита" — три основні гасла, спрямовані на мобілізацію мас для революційного повалення царату — демократичну республіку, 8-ми годинний робочий день та конфіскацію поміщицької землі.

В інших обставинах, в інших умовах 1918-19 р. р. повторилася по суті та сама картина. Більшовицькі гасла — це гасла революційного повалення гетьманщини, влади німецького імперіялізму, денікінщини, це гасла боротьби за пролетарську революцію, за диктатуру пролетаріяту. Меншо-

[1] Перший меморандум Югпрофа до голови денікінської Особливої Наради. 1919 р.

[2] Відозва Київського ЦБ Радпрофу до робітників Заходу. 1919 р.

вицькі гасла, це вимоги свободи коаліцій, слова, преси (та й то виставляли більше ці вимоги для пристойности), розраховані на збереження та зміцнення контр-революційного режима. Ця лінія червоною ниткою проходить через усі постанови меншовицької 1-ої Всеукраїнської конференції профспілок (травень 1918 р.). Основними гаслами боротьби, як зазначила конференція, є.

> ...поруч цілковитої свободи коаліції... 8-ми годинний робочий день, колективні договори, фабрично-заводські комітети". [1]

Ця ж лінія є основна для меншовиків і за денікінщини.

> „Завданням робітничої кляси залишається як і раніше (!) боротьба за цілковиту свободу професійних спілок, страйків, зборів, робітничої преси..." [2]

заявляли вони одверто в противагу більшовицькому „максималізму".

Але наймерзотнішою в своїй неприхованості була позиція меншовиків у питанні про страйки.

В своїх резолюціях меншовики перш за все відкидали найменші натяки на політичні страйки й вважали за „можливі" лише страйки економічні. Але тут таки зовсім не двозначно вони виступали й проти економічних страйків.

Виходячи з своєї основної позиції - підтримки к-р режиму, що „існує" (гетьмансько-окупаційного, петлюрівського, денікінського), вони не тільки були „на словах" проти страйків, як методи боротьби навіть за свої зменшені, цілком лояльні гасла, вони активно боролися проти страйків. Вони боялися їх з двох причин. Поперше, тому, що страйки за нахабнішого, нічим неприхованого наступу буржуазії могли розлитися широкою хвилею й цим дезорганізувати й отже послабити тил гетьманщини, німецького імперіялізму та петлюрівщини 1918 р. та денікінщини 1919 року. Подруге, тому, що страйки втягуючи до руху широкі маси робітничої кляси, неминуче збільшували вплив комуністів і послаблювали зрадників пролетаріяту, що в своєму зрадництві спиралися на терор гатьмансько - окупаційних та денікінських контр - розвідок.

Якщо меншовикам і доводилося брати участь в окремих економічних страйках, що завжди вибухали стихійно, то лише для того, що ставши на чолі їх, швидче ліквідувати „сепаратні" виступи, щоб „ставши на чолі, обезголовити

---

[1] З резолюцій 1 Всеукраїнської конференції профспілок 1918 р.
[2] З постанов серпневої наради профспілок 1918 р.

їх“; для того, щоб спробувати знову ввести „боротьбу“ робітничої кляси в рямці мирових камер, погоджувальних комісій, третейських судів, петицій, переговорів, угод, поступок та поступочок, в рямці контр-революційного режиму, що існує для його підтримки та зміцнення в момент безпосередньої та гострої боротьби проти нього сил пролетарської революції.

Тому І-ша Всеукраїнська конференція профспілок (травень 1918 р.) енергійно закликала профспілки, лякаючи їх військово-окупаційною диктатурою та соціяльно-політичною реакцією, „...бути дуже обережними в питанні про ...масові виступи“... „зважати на труднощі моменту і починати страйки лише в тих випадках, коли вичерпано інші способи розв'язання конфлікта і є шанси на успіх“ (!) цеб-то інакше кажучи — ніколи, бо „шанси“ поняття „растяжимое“.

Характеристично, що Ее в жовтні та листопаді 1918 р. коли ґрунт під ноами „військово-окупаційної диктатури“ був вже дуже гарячий, меншовики всіми силами намагалися стримати робітничу клясу від боротьби проти гетьманщини та австро-німецької окупації.

> „Поки що не настав час для ґрунтовного перегляду цієї тактики“,

заявляють вони в жовтні 1918 р. про антистрайкову, дійсно штрейкбрехерську тактику травневої конференції. А за місяць, в листопаді - критичний місяць для гетьманщини та німецького імперіялізму, вони, даремно намагаючись стримати робітничу клясу України від „ґрунтовного перегляду цієї тактики“, від остаточного удару по гетьманщині та німецькій окупації, всіми своїми силами закликають

> „об'єднання та спілки розгорнути найширшу агітацію та пропаганду проти стихійних, сепаратних виступів, які часто вносять дезорганізацію та шкодять боротьбі під спільними гаслами.“ [1]

Почуваючи, що ґрунт провалюється під ногами, вони закликають

> „бути дуже обережними, вживаючи такого способу боротьби, як страйк...“ Треба „використати всі способи розв'язання конфліктів мирові камери, третейські суди, погоджувальні комісії, тощо“. [2]

зазначають меншовики.

---

[1] Резолюція Харківської наради Уцентропрофа. Жовтень 1918 р.
[2] Резолюція Київської наради Уцентропрофа про тактику економічної боротьби. (листопад 1918 року).

Коли в період найгострішої боротьби проти Директорії (кінець 1918 - початок 1919 р.) Харківська Рада робітничих депутатів тричі оголошувала загальний страйк проти невпинного терору петлюрівців, Харківська меншовицька рада професійних спілок тричі зривала його... Коли в період найжорстокішої боротьбі проти денікінщини в кінці 1919 року комуністи п'ять разів вносили до Одеського Радпрофу пропозицію оголосити політичний страйк - протест проти розгнузданого білогвардійського терору й зокрема проти катувань та насильств над політичними в'язнями, меншовики п'ять разів зривали цю пропозицію, навіть після того, як її один раз, під впливом більшовиків, ухвалив Радпроф.

Меншовики не зупинялися перед одмежуванням від страйків, що відбулися, не зважаючи на всі їхні намагання, наприклад, від відомого залізничого страйку, який зробив велику шкоду гетьманщині та німецькому імперіялізму. Вони не гребували и гудити їх разом з усіма контрреволюційними владами, просто натякаючи, що „такі неорганізовані стихійні виступи, як залізничий страйк, та страйк в Донецькому басейні", їх не обходять!

Меншовики щиро не розуміли, як можна їх вважати за прихільників страйкової боротьби й навіть обурювалися, коли їх обвинувачували несправедливо в активній участи в страйках. Так, коли до Югпрофу дійшли відомости, що денікінська вища влада зв'язує його з Макіївським страйком (тоді Таганрозького району) — вересень 1919 року — Югпроф у спеціяльному меморандумі до білогвардійців доводить свою благонадійність, ненавість до більшовиків (дивись вище) і рішуче відмежовується від переможнього страйку макіївських робітників, яких жорстоко покарали денікінці. Але якщо денікінці, не зважаючи на всі намагання Югпрофу, всеж недосить вірять його політичній благонадійності та його вірності денікінщині, то,

> „2. Елементарне знайомство з структурою професійних спілок... зробило б неможливим твердження ніби Югпроф керував страйком в Таганрозькому районі... Економічна страйкова боротьба є функція професійних спілок на місцях. Вже через це Югпроф не міг мати відношення до Таганрозького страйку",[1]

по - зрадницькому заявляє Югпроф, намагаючись перекласти відповідальність за страйк макіївських робітників на них

[1] Меморандум Югпрофу до Донського військового круга про макіївський страйк. Ціт. за Колесніковим.

самих та на правління місцевої профспілки. І це після того, як денікінці після страйку, що його виграли робітники, намоглися на них з репресіями та мобілізували до армії чотири роки і декількох членів районного правління профспілки. Навряд чи й самі денікінці сподівалися на таку благонаміреність, вірнопідданість та підлоту..

Клясова боротьба замінювалась на прохання та клопотання перед урядом та підприємцями не віднімати „здобутків" пролетаріяту, на співробітництво з буржуазією, „співробітництво" льокаїв її. Так, 1918 року, коли поміщицько-буржуазна реакція разом з німецькими імперіялістами повела наступ на 8-ми годинний робочий день, меншовицький Уцентропроф закликав свої місцеві організації... надсилати резолюції на 8-ми годинний робочий день до... гетьманського міністерства праці!.. Навіть деякі місцеві організації профспілок примушені були під безпосереднім натиском мас протестувати, хоч і дуже м'ягко проти такої вже надто одвертої політики.

> „Щодо вашого прохання надіслати резолюцію про 8-ми годинний робочий день до міністерства праці, — заявляв Херсонський Радпроф, — то Рада заявляє, що вона вважає за зовсім зайве будьякі зносини з міністерством праці, вважаючи, що в розпорядженні робітничої кляси України є інші шляхи та засоби боротьби з усілякими замахами на його здобутки, які більше відповідають її гідності та реальній силі".

Про безперервні клопотання перед денікінською владою ми вже писали. Це була, отже, неприхована політика клясового співробітництва за всяку ціну, політика капітуляції перед буржуазією. Цілком природньо вже були звичайні ті дружні взаємини, які утворювались між меншовиками та їхніми профспілковими центрами, з одного боку, і буржуазією, підприємцями з другого.

Справа доходила до того, що, наприклад, у Києві 1919 р. ОЗІФ („Общество заводчиков и фабрикантов") „клопотало перед владою дозволити ЦБ видавати свій друкований орган [1], розуміючи, що він допоміг би меншовикам краще виконувати свою ролю буржуазної агентури в робітничій клясі поширюючи і закріплюючи їхній вплив на відсталі шари пролетаріяту.

В зв'язку з усім цим, в таборі, білих питання про „незалежність" робітничого руху під виглядом питання про

[1] „Процес Київських мен-ків".

„незалежність“ та невпральність профспілок ставили меншовики фактично інакше, не так як за радянської влади. Якщо в умовах диктатури пролетаріяту, меншовики провадять енергійну боротьбу за „невтральність“ та незалежність профспілок, щодо влади робітничої кляси, то за білих ці „гасла“ фактично, як ми бачимо, вони забувають. Справа доходить до клопотань про одержання матеріяльної допомоги, грошей, позик від денікінської влади. Так у Миколаєві меншовики звернулися до Миколаївського пункта відділу пропаганди денікінської армії з проханням видати паперу для їхньої газети „Луч“. Начальник пункта полковник погоджується, але, зрозуміло, лише за двох умов: поперше, він вимагає, щоб йому надіслали на затвердження склад редакції газети й 'подруге, щоб був забезпечений „чесний напрямок газети“. Такий саме „незалежний“ і „невтральний“ вигляд має і відоме клопотання київських меншовиків перед денікінською владою,

„про надання Київській Раді професійних спілок позики про видачу якої були переговори“ [1]...

Таку ж позику меншовики просили і для робітничого кооперативу „Сила“ (клопотання з 26/X-1919 р.).

Навіть упертий, тупий у своїй правизні, відомий у Києві лідер жовтих друкарів, меншовиків Романов, виправдуючи й захищаючи всю денікінську тактику меншовиків примушений був на запитання прокурора заявити перед лицем цих фактів, що „якщо вимагають від держави субсидій, то до певної міри (!) потрапляють до неї в залежність“ [2]. Характерно, що ледве радянська влада перемогла, як меншовики в Києві з жалем, очевидно, розлучившися з залежністю від денікінщини, знову проголосили, що пролетаріятові потрібна, крім незалежности профспілок, „клясова незалежність також усіх інших робітничих організацій, больничних кас, кооперативів тощо“...

Відповідно до всієї своєї лінії, меншовики, соціял-шкідники за радянської влади, соціял-дезорганізатори соціялізму, що будується, сумлінно зміцнювали контр-революційні інтервенціоністські режими не тільки політично, але й економічно. Вони не менше як гетьмансько-німецька влада 1918 року та денікінські органи влади 1919 року, не менше як бур-

---

[1] Доповідна записка Центрального Бюра Київської Ради професійних спілок „Господину Главноуполномоченому Управления по делам Торговли и Промышленности“ з 23/IX-1919 р. № 252. Цитую за зб. „Процес Киев. м-ков“.

[2] „Процес Київських меншовиків,“ стор. 40.

жуазія, намагалися налагодити, відновити та оздоровити народнє господарство взагалі, промисловість зокрема й особливо.

В тому числі, звичайно, й ту промисловість, яка безпосередньо працювала для білих фронтів. Меншовики, як наочно довів це останній процес „Союзного Бюра", прагнули за радянської влади, шляхом шкідництва та дезорганізації всього народнього господарства й зокрема промисловости, шляхом дезорганізації тилу майбутнього червоного фронту боротьби проти інтервенції, забезпечити перемогу капіталістичної реставрації, контр-революції й інтервенції. А в білому таборі меншовики намагаються зміцнити тил, зробити його надійним „помішником" білих фронтів боротьби проти пролетарської революції, для тієї ж мети, для того, щоб перемогла капіталістична реставрація, здичавила контр-революція та інтервенція. Отже, ніякої суперечности по суті в їхній позиції немає. Навпаки, цілковита послідовність та витриманість, одверта й неприхована на території, що її посідає контр-революційна влада та прихована досить прозорим словесним лушпинням та наочною брехнею на території переможної пролетарської революції.

1918 року 14/VII представники меншовицьких Уцентропрофа та Київської Ради професійних спілок взяли участь у нараді, що її організував представник німецького імперіялізму Віртфельд разом з представниками промисловців. Основне завдання наради — обговорити питання про відновлення народнього господарства, про розвиток промисловости та про піднесення продукційности праці... І меншовики „від імені пролетаріяту" запевняли поміщицько-буржуазну гетьманщину та її господаря — німецький імперіялізм, що вони турбуються про промисловість та про відновлення продукційних сил країни взагалі.

1919 року меншовики не соромилися зовсім одверто запевняти денікінців про наявність у них цієї турботи і навіть почтиво протестувати проти окремих нетактовностей денікінської влади, що заважала їм „турбуватися" про зміцнення тилу. Так, коли в жовтні 1919 року видано було „положение о профсобзах", меншовики заявляли, що цей закон

„не може не паралізувати різних спроб до відновлення продукційних сил країни" [1].

Харківський Радпроф переконував робітників що

„псувати сировину, особливо тепер (!) зовсім неприпустимо".

---

[1] 3-й меморандум Югпрофа.

„Особливо тепер“! Цебто в момент, коли денікінщина вже ледве тримається під ударами пролетарської революції, під ударами Червоної армії з фронта та пролетаріяту та селянських повстань з тилу. Після цього вже нічого особливого не являє собою намагання переконати робітників приносити жертви для розквіту промисловости та для зміцнення тилу, для врятування від диктатури пролетаріяту від влади Рад.

Харківський Радпроф інтенсивно намагається зірвати боротьбу робітників за збільшення заробітньої платні. Для цього треба перш за все стримати робітників важкої промисловости від таких дезорганізаторських вимог, бо вони могли б привести до боротьби і отже до певної руїни промисловости дуже потрібної для фронта („особливо тепер!“) а крім того, зробили б і певну шкоду підприємцям. Для цього Харківський Радпроф вживає всіх заходів (зовсім одверто), щоб не дозволити збільшити заробітню платню в легкій промисловості, просто зазначаючи, що це викликало б аналогічні вимоги й робітників важкої промисловости.

Порівняти лише цю лінію меншовиків за денікінщини з їхньою демагогічною шкідницькою лінією в цьому та в інших питаннях за радянської влади!

Соціял-льокаї гетьманщини та денікінщини, німецького та антантівського імперіялізмів (в залежності від обставин), вони робляться соціял-шкідниками за владу пролетаріяту, який з величезними зусиллями та жертвами провадить боротьбу за свою перемогу та за будівництво соціялізму.

г) Політика безпосередньої боротьби за контр-революцію

Отже, вся діяльність меншовиків на білих територіях була по суті неприхованою боротьбою за остаточну перемогу контрреволюції, боротьбою проти пролетарської революції.

А в рішучі моменти боротьби, коли здавалося перемога контр-революції забезпечена, вони це й відверто висловлювали.

Так, коли куркульсько-буржуазна петлюрівська Директорія після скинення в наслідок загального повстання 1918 р. гетьманщини, після звільнення України від гетьманської окупації залишилася останньою, і на перший момент здавалося, міцною підпорою проти пролетарської революції, що чимдалі нарастала, меншовики, не вагаючись, виступили за Директорію.

„Робітнича кляса та демократія, — заявляли вони, — стали до рішучого бою з німецьким ярмом; в цей час на пролетаріят та демократію, що борються, нападають з тилу більшовики“... [1]

„З північного кордону України уперто насуваються більшовики... Неможна назвати справу більшовиків інакше, як зрадництвом щодо української демократії. Більшовики тепер... просто завоюватели“ [2].

Отже, великодержавники, одним з одних наставлень яких було відновлення буржуазно-поміщицької єдиної неподільної Росії, меншовики чіпляються за найменшу можливість, щоб врятуватися від радянської влади. Вони стають раптом прихильниками петлюрівщини, коли вона на один момент тимчасово ніби-то перемагає на Україні й навіть турбуються про долю „української демократії“. Вони називають більшовиків разом з петлюрівцями, „завоюватeлями“, не бачачи й не бажаючи бачити внутрішніх сил пролетарської революції на Україні, що піднялися могутньою силою проти Директорії за радянську владу й які неминуче змітали на своєму шляху й меншовиків.

В Харкові меншовики, коли прийшли денікінці, зовсім недвозначно виправдували тих робітників, що не приєдналися до боротьби Рад проти денікінщини, що „не зрушили з місця на захист своєї влади“ [3], цебто допомогли тим самим встановленню денікінщини.

Меншовики одверто заявляли, що вони не думають про будьяке повалення білогвардійсько-денікінської влади. [4] Їхнє завдання, мовляв, — боротьба „... за демократизацію та реформи“ („Начало № 1) звичайно на словах тому, що навіть цієї „боротьби“, сидячи з клясовими ворогами пролетаріяту за одним столом, вони не провадили й провадити не могли.

Ще одним і характеристичним доказом цієї позиції меншовиків править та боротьба, яку меншовики звичайно про-

---

[1] „Рабочее дело“ (Катеринослав), 1918 р.

[2] „Наш голос“ (Харків) з 21/XII-1918 р.

[3] „Начало“ № 1 29-VI-1919 р.

[4] Не зайве буде в цім зв'язку згадати про ставлення казанських меншовиків до повстання, яке зняли там робітники під проводом більшовиків проти білих (чехо-словаки та есери), коли біля Казані стояло червоне військо. Казанський комітет меншовиків заявляв: „Робітники з'єднавшись з тими, що забули свій обов'язок, салдатами сусіднього полку, утворили ватагу шкурників, що зняли стяг заколоту. Вони пробували захопити зброю, але влада має досить сили, щоб знищити зрадників, і знищила їх“.

вадили проти всіляких спроб запідозріти їх в політичній невірності контр-революційному режимові, в симпатії до більшовизму.

Так, треба було денікінському міністру внутрішніх справ лише висловитися про це (на засіданні Донського військового Кругу), як Югпроф (Харків) висловив гострий протест, „проти спроби поставити діяльність професійних центрів... в зв'язок з завданнями та цілями радянської влади"...[1]

Як доказ цього Югпроф з гордістю наводить витяги з більшовицької газети:

„В статті під назвою „Штрейкбрехеры революции", ми читаємо: „Ми довідалися, яку мерзенну зраду роблять „незалежні" в тилу у царського ката. Ще не висохла кров розстрілянних денікінськими катами харківських робітників як повилазили гади з „незалежних", що залишилися, і почали з полегшенням зідхати з приводу... відходу більшовиків та лизати руку ката"... Далі таке: „Очевидно, всі ці зрадники розперезалися так тому, що вони розраховують на довговічність денікінської влади". Наведеної характеристики досить, щоб переконатися, наскільки далеко від дійсности твердження про наше сприяння радянській владі",— з задоволенням закінчує Югпроф, всією своєю заявою, таким чином, потверджуючи те ставлення до денікінщини, що „описано" в наведеній цитаті.

Мало того, соціял-денікінці в таких випадках дуже обурювалися навіть тоді, коли денікінці намагалися взяти під сумнів їхне ставлення до себе до відходу радянської влади. Один денікінський листок „Вечернее время" спробував „оббрехати" Сана (С. Девдаріані) лідера харківських меншовиків.

„В соціялістичному бльоці, обурюється Сан, як пишуть, ці професійні наклепники в минулому були ті, хто устами п. Сана намагався в „Нашем Голосе"[2] оббрехати добровольчеську армію, що йшла в березні з Донецького району до Харкова"... Якби „Вечернее Время",— пише Сан,— дійсно завдало собі праці продивитися всі нумери „Нашего Голоса", то йому можливо не важко було б ще раз переконатися в тому, що воно органічно не може говорити правди... „Новая Росия" —закликає Сан у свідки другу білу газету,— очевидно пам'ятає деякі подробиці й могла б сказати [чи] має „Вечернее Время" будьяке право посилатися на неї. Сан"[3].

---

[1] Меморандум Югпрофа Донському Кругу про Макіївський страйк.
[2] Меншовицька газета.
[3] „Южная газета" № 6. 25/X-1919 р.

В цьому спорі прав, безперечно, Сан, а не „Вечернее Время“. Сан як і всі меншовики не за страх, а за совість були віддані справі відновлення капіталізму, і вони зробили все, що могли для поразки Червоної армії і перемоги добровольної армії, а потім для можливо більшого закріплення та розвитку тимчасових перемог контр-революційних сил на Україні.

Інша справа за радянської влади. Тут шалена підривна робота руйнування тилу, організація, агітація та пропаганда за повалення диктатури пролетаріяту. Досить буде в зв'язку з цим на тлі ставлення меншовиків, наприклад, до денікінщини, навести одну цитату, що характеризує ставлення одеських меншовиків до перемоги Жовтня в Одесі. Одеський Виконавчий комітет Радпрофу заявляє (1918 р.), що він не може:

> „... довіряти та підтримувати радянську владу, що утворилася в Одесі, а навпаки, вважає за свій обов'язок закликати робітників до ідейної боротьби проти неї“.

Слово „ідейної“, звичайно, нікого обдурити не могло й не може. Проти радянської влади вони боролися сумлінно, всіма засобами, що були в їхньому розпорядженні. Так само, як чесно й сумлінно вони боролися за контр-революцію та інтервенцію.

Тому, зовсім неможливо провести межу між політикою меншовиків та однією анонімною чорносотенною денікінською листовкою до робітників, що закінчувалася закликом: „Геть каторжний режим радянської влади! Хай живе вільна єдина неподільна Росія!“.

* * *

Проте, всі зусилля меншовиків, яких підтримав контр-революційний терор, притягти на свій бік робітничу клясу, щоб „включити“ її в систему гетьмансько-денікінської громадськости, залишилися даремними. Пролетаріят за ними не пішов. Він пішов проти них за більшовиками.

> „... металісти стверджують, що хвиля страйкового руху та економічної боротьби загрожує їх залити“

непокоючись повідомляє представник Уцентропрофу з Харкова (восени 1918 року). Ми знаємо, що незабаром, не зважаючи на всі намагання меншовиків, „хвиля руху“ не тільки „залляла“, але й перелилася через соціял-гетьманців. А восени 1919 року соціял-денікінцям знову доводиться скаржитися на „пасивність“ робітників (до їхніх закликів),

на дуже незначне відвідування зборів тощо (див. „Южную газету“). Але пасивність щодо меншовиків означала активність щодо більшовиків. Робітнича кляса України була з більшовиками.

Отже, на прикладі діяльности меншовиків за гетьманщини та денікінщини на України з усією яскравістю видно їхню справжню політику. На цьому прикладі досить видно, чого варті їхні фалшиві словесні заяви на радянській території, що „вони, наприклад, „проти“ денікінщини“.

Цікаво, що такі саме заяви робили й київські меншовики перед приходом Денікіна, ті саме меншовики якім, як ми бачили, належить одне з найперших місць у лавах соціял-денікінців.

Меншовики проти бажання змушені були в кінці 1918 р. перед фактом австрійської та німецької революції „засудити“ свою українську організацію за „поведінку“, за політику в період гетьманщини та німецької окупації. (Ціна цьому „засудженню“ ясна). Але за це після тимчасового спаду хвилі світової революції вони цілком солідаризувалися з київськими меншовиками, відверто взявши на себе, на всю партію цілковиту відповідальність за всю їхню одверто денікінську політику.

Мартов 1920 року, цебто після денікінщини посилено й підкреслено посилається на заяви київських меншовиків „проти“ денікінщини (за радянської влади), як на один з доказів... „антиденікінської“ позиції меншовизму [1]. Дійсно, кращого „прикладу“ і доказу „антиденікінської“ позиції меншовиків, всього лицемірства, всієї позиції меншовизму і не треба. А Дан одверто заявив на сторінках офіційного органу меншовизму „Социалистического вестника“ про корисну для пролетаріяту діяльність київських меншовиків в період денікінщини. Говорячи про одного із тодішніх лідерів київської меншовицької організації, Кучина-Оранського, Дан писав:

> „Ім'я Кучина (Оранського — Д. Ф.) стало широко відомим... Пізніше робітники Києва, зайнятого військом Деникіна, бачили його на найбезпечнім посту голови ради професійних спілок, в мужній боротьбі із насиллям військової адміністрації і з спробами „білої зубатовщини“ (кірстовщини) внести розклад в робітниче середовище і запрягти пролетаріят у віз контр-революції“ [2].

---

[1] Л. Мартов. Линия социал-демократии. Зб. стор. 7.

[2] „С. В.“, № 14 1926 р. — Характеристично, що Дан в цій похвальбі не поставив як заслугу, ні як докір Кучину, тобто київським меншовикам, боротьби проти денікинщини, за її скинення. Зайве офіційне

Позиція київських меншовиків і до і за денікінщини, це— позиція всього меншовизму. Вона надзвичайно наочно показує чого варті всі їхні фалшиві заяви й „засудження".

Ця позиція, як і позиція меншовизму на Україні за громадянської війни взагалі показує й найвідсталішим масам меншовизм російський, український і інший та меншовизм світовий — II Інтернаціонал — таким, яким він є в дійсності, без словесного лушпиння та фалшивої, ніби „антиінтервенціоністської" машкари.

Висновки

Отже, вся меншовицька політика, це по суті одверта солідаризація з контреволюційним інтервенціоністським режимом, приховання його своїм „авторитетом", зокрема перед Европою, органічна співучасть у владі, шалене цькування більшовиків та радянської влади, виправдання боротьби проти Червоної армії та пролетарської революції взагалі, фактичне виправдання кривавого терору проти більшовиків та робітників, найщильніший зв'язок та контакт з буржуазією, виголошення обмежених гасел, намагання всіма силами перешкодити боротьбі пролетаріяту проти контр-революції, зокрема жорстока боротьба проти страйкового руху навіть в його економічних рямцях, спроби відтягти увагу пролетаріяту від боротьби петиціями та погоджувальними комісіями та участю в денікінських „виборах" до Думи, безпосередня залежність від денікінщини (клопотання і одержання матеріяльної допомоги) робітничих організацій, енергійна боротьба „за відновлення продукційних сил", за зміцнення та „оздоровлення" тила контр-революції та імперіялізму, проти його дезорганізації. Вся ця одверто контреволюційна дрібно-буржуазна політика, як це цілком зрозуміло, мала своїм основним цілевим настановленням зміцнити та врятувати 1918 р. гетьманщину та Директорію, а 1919 р. денікінщину від загибелі під ударами переможної пролетарської революції. Основним завданням меншовиків, в зв'язку з цим були спроби **поставити на службу контр-революції робітничу клясу**, всю її міць та її організації на чолі з „її" партією, партією меншовиків.

визнання того, що це не входило у функції і обов'язки меншовизму, що намагався навпаки затвердити і поширити на „всю Росію" контр-революційний режим. Проте ж як київські меншовики „боролись" проти насильства „військової адміністрації", проти спроб кірстовщини розкласти „робітниче середовище", проти спроб „запрягти пролетаріят у віз контрреволюції", тобто про те, як вони робили все, щоб впрягти і прикувати ланцюгами пролетаріят у віз чергової контр-революції, в тому числі і денікінщини ми писали вище.

Одно із найзвичайних і головних гасел меншовизму (на білій території) було гасло „демократизації“ даного контр-революційного режиму, все одно хто б його (цей режим) не репрезентував (Денікін, Краснов, Дутов, Колчак, Скоропадський тощо). Завдання партії, писали, наприклад, харківські меншовики зразу після встановлення денікінської влади в Харкові — боротьба „... за демократизацію (денікінщини (!) — Д. Ф.) та реформи“ [1].

Це — „історичне“ гасло для меншовизму. І ліквідатори свого часу теж ставили за основне завдання демократизацію державного та суспільного устрою, цебто царату, замість революційної боротьби проти нього.

Це був своєрідний спосіб відтягування уваги пролетаріяту від революційної боротьби проти контр-революції. Це був спосіб примирення та пристосування робітничої кляси, робітничого руху до контр-революції. Це гасло „теоретично“ виправдувалося „неминучістю“ довгого існування даного білого режиму, його міцністю, виправдовувалося тим, що він (режим) був фактом.

І це є спрямовання меншовизму, і в революції 1905 р. за часів реакції та піднесення і т. інше. „Пристосування боротьби робітничої кляси до лібералізму — в цьому була його (меншовизму) — Д. Ф.) суть“ [2].

Ту чи ту тимчасову перемогу білих видавалося як „незалежний“ від волі меншовиків „об'єктивний факт“, із якого мовляв, повинен виходити кожний „реальний“ політик. До цього факту повинна, виходить, пристосувати свою реальну, чужу від всяких комуністичних „утопій“ та „ілюзій“ політику робітнича кляса. При цьому меншовики виходили, звичайно із настановлень на реставрацію капіталізму, яка рано чи пізно після скінчення об'єктивно „буржуазної“ Жовтневої революції повинна неминуче наступити (і краще раніше, ніж пізніше). Кожний факт перемоги на тій чи тій ділянці фронту громадянської війни контр-революційних реставраційних сил, нетерпеливі та безхарактерні помірковані шари дрібної міської буржуазії та зв'язана з нею інтелігенція, яких охоплював жах від диктатури пролетаріяту, вважали як наступ довго сподіваного контр-революційного капіталістичного „завтра“, яке нарешті міцно прийшло на зміну революційному радянському „сьогодні“. В перші часи громадянської війни за ними плентались в хвості й деякі найвідсталіші прошарки робітничої кляси.

---

[1] „Начало“ № 1, 1919 р., Харків.

[2] Ленін — XIII т. 1 в. 124 ст.

Ось чому, беручи бажане за дійсне, меншовики прихилялися перед „фактом“ та активно боролися за нього, виправдуючи це його („факта“), неминучістю таоб'єктивністю. Така та „теорія факта“, яка лежала в основі масковочної політики меншовиків, за допомогою якої, виконуючи ролю агентів буржуазії, вони пробували мобілізувати маси на боротьбу за капіталістичну реставрацію, проти соціялістичної революції.

Це була політика Burgfrieden'а, політика **захисту** контрреволюційної батьківщини — все рівно якої — гетьманської, петлюрівської чи денікінської, аби **капиталістичної**, а не радянської, соціялістичної. Це була політика захисту диктатури буржуазії та поміщиків, захисту влади інтервенціоністів, проти диктатури пролетаріяту. Це була політика **соціял-патріотів денікінської батьківщини.**

Роля **безпосередніх** дрібно-буржуазних агентів буржуазії в робітничій клясі, історична роля меншовизму з усією своєю одвертістю виступає за років гострої клясової боротьби, коли доля капіталізму та соціялізму вирішалася на полях громадянської війни, коли не перо, яким легше можна приховати свою дійсну суть, а багнет та ґвинтівка вирішали кінець клясових боїв.

І тоді словесне лушпиння, машкара з яскраво фалшивих та брехливих дворушницьких слів та заяв (що їх робили на радянській теріторії), про які ми писали вище, швидко відпадали й меншовизм виступав таким, яким був у дійсності, у всій своїй огидній та цинічній наготі. Свого часу, після першої революції, після перемоги царату, меншовизм являв собою „**Столипінську робітничу партію**“, тому, що пробував у особі ліквідаторів, прив'язати робітничу клясу до воза столипінської реакції. Тепер підчас перемог контр-революційних сил він робився „робітничою“ партією, тією контрреволюційної влади, на терені якої перебував, яку повинен був підтримувати та боронити. На Україні більше як коли соціял-повії від меншовизму „старалися“ за денікінщини, почуваючи, очевидно, що це — одна з останніх і найсерйозніших ставок капіталістичної реставрації. Ось чому меншовизм дійсно заслужив назву „**денікінської „робітничої“ партії**“.

Ленін в кінці 1906 року писав:

„Меншовизм, це ніби об'єктивна **апологія реакції**, що походить з революційного середовища“ [1]. За пролетарської революції від „об'єктивности“ та „революційного

[1] Ленін, том. VIII, видання I-ше, стор. 48. Курсив наш.

середовища", як постійно підкреслював Ленін не залишилося й сліду. Але зате пишним цвітом розквітала й цілком виявилася іманентна меншовизму (і в цьому суть!) „апологія реакції", що її геніально підмітив Ленін. „Апологія реакції" не з'явилася отже раптом за громадянської війни чи непи чи реконструктивного періоду.

Вона—невід'ємна „якість" меншовизму на всьому його історичному шляху. За пролетарської революції „апологія реакції" перетворилася лише на безпосередню, погано приховану, а часто-густо неприховану підтримку, оборону, боротьбу за реакцію.

„Вся буржуазія допомогає меншовикам та соціялістам-революціонерам. Есери та меншовики є тепер авангард всієї реакції" (курсив наш), — зазначає Ленін.

Невірно було б вважати меншовизм тільки за опортунізм. Ще про ліквідаторів Ленін зазначав, що „ліквідаторство не тільки опортунізм", то „опортуністи ведуть партію на... буржуазный шлях... але вони не зрікаються самої партії, не ліквідують її. Ліквідаторство є такий опортунізм, який доходить до зречення від партії" [1]. Отже, меншовизм часів пролетарської революції є такий опортунізм, що цілком зрікається пролетаріяту. що намагається „ліквідувати" будь-яку його боротьбу проти контр-революції навіть за свої економічні інтереси.

Моншовизм вже тоді далеко перейшов за рямки реформізму.

> „Реформізм взагалі, — зазначає Ленін, — полягає в тому, що люди обмежуються агітацією за зміни, які не потрібують усунення головних підвалин старої кляси, що панує — зміни, що сумісна із збереженням цих підвалин" [2].

Меншовики не стільки агітували за „зміни" (за реформи— Д. Ф.), що сумісні із збереженням... підвалин" поміщицько-буржуазної контр-революції. Вони активно боролися за останню, як її органічна частина, намагаючись лише прикрити свою боротьбу цією агітацією.

Меншовики за часів громадянської війни швидким темпом розвивали свої соціял-фашистські риси, часто-густо виступаючи вже як дійсні соціял-фашисти.

Мартов, говорячи про „психологію більшовизму", відзначав такі три — „основні риси пролетарського більшовизму, як світового явища":

[1] Ленін, т. XII, 85-86.
[2] Ленін, т. XII, 131 ст.

„Це, поперше, максималізм, намагання до безпосередніх максимальних наслідків в справі реалізації соціяльних поліпшень поза увагою до об'єктивних умов...

Це, подруге, відсутність уважного ставлення до потреб суспільного виробництва...

Це, потретє, схильність до розв'язання всіх питань політичної боротьби, боротьби за владу методами безпосереднього застосування збройної сили... Ця схильність передбачає скептичне ставлення до можливости демократичного розв'язання соціяльно-політичних проблем"...[1]

В цій характеристиці — зразок типового меншовицького дрібнобуржуазного відображення „більшовизму". Це відображення характеристичне для погляду поміркованого дрібного буржуа, на смерть переляканого від „максималізму", руїнницькими (щодо капіталізму та буржуазного суспільства) намаганнями пролетарської революції та її „кровожерливістю", переляканого замахом більшовизму на підвалини капіталізму та буржуазного суспільства, на всі звичні для нього „устои".

Ця характеристика являє собою ніби „теоретизований" образ, в який одягає дрібний буржуа пролетарську диктатуру, пролетаріяту, більшовизм, уявляючи собі їх „основні риси", як [безпосередню протилежність своїй психології та своїм звичним світоглядам буржуазної агентури в роб. клясі.

Теорія та практика меншовизму в період громадянської війни, частково що її ми розглянули в цій статті, дають певну уяву про цю „психологію" меншовизму.

Перефразуючи Мартова, тобто викриваючи кепсько заховані вихідні моменти наведеної характеристики, можна було б відзначити такі основні (хоча і невичерпливі) „риси" меншовизму.

Це, поперше, так би мовити „мінімалізм", „намагання до безпосередніх" мінімальних наслідків „у справі реалізації соціяльних „поліпшень" („демократизація", реформи, випрохування дрібних подачок у буржуазного суспільства, в тому числі і у генеральської контр-революції); при цьому — рабське схиляння, цілковита увага до, „об'єктивних умов", схиляння перед „об'єктивною" потребою та, неминучістю, панування буржуазного способу виробницвта, капіталізму та страх перед самим натяком на боротьбу за соціялізм. Це — обо-

[1] Ю. О. Мартов, „Мировой большевизм", стор. 13.

рона капіталізму, це—політика прямої аґентури буржуазії в робітничій клясі.

Це, подруге, наявність „якнайуважного ставлення до потреб суспільного (розумій, буржуазного—Д. Ф.) виробництва"; боротьба проти „зруйнування" буржуазних стосунків виробництва за їх збереження; боротьба за встановлення та розвиток виробництва на капіталістичних засадах, за його проквітання при всіх умовах (насамперед на території, де панує поміщицько-буржуазна влада, наприклад, гетьманщина, денікінщіна — і де існують, отже, для цього відповідні сприятливі умови) та в усіх відмінах (і в вигляді розвитку військової промисловости — київський арсенал для зміцнення фронтів контрреволюції). І одночасно в зв'язку з цим — „відсутність" „уважного ставлення до потреб громадського виробництва" на соціялістичних засадах, тобто спроба відвертого зриву його в період громадянської війни, спроби „організувати" переродження його в капіталістичне виробництво за відбудовного періоду і, за провалів усіх цих спроб,—шкідництво в період розгорнутого наступу соціялізму всім фронтом.

Це, потрете, трухлява „схильність до розв'язання всіх питань політичної боротьби методами" угоди, клопотань, підкоряння „силі" буржуазії взагалі, „силі" кожній переможній на сьогоднішній день контрреволюційної банді, зокрема. Це — політика, спрямована до свідомого обеззброювання пролетаріяту в момент його рішучого бою з ворогом, з поміщицькою буржуазною контрреволюцією, підтриманої від імперіялістської інтервенції (боротьба проти червоного терору, проти жупела „червоного імперіялізму", проти Червоної армії). Це — політика визнання водночас права на зброю за оборонцями „об'єктивно" потрібного, „законного", „неминучного" капіталізму, за найодвертішої білогвардійської реакції (виправдання білого терору, політика прикриття та виправлення контрреволюційних режимів). Ця „схильність" передбачає „скептичне" цебто суворо вороже ставлення до можливости революційного (єдино-можливого) „розв'язання соціяльно-політичних проблем," тобто проблем, зв'язаних з боротьбою за соціялізм. Вона „має на увазі" навпаки, позитивне ставлення до „можливостей" реформістського „розв'язання", а по суті цілком явного, майже нічим неприхованого гальмування та всебічної боротьби проти розв'язання зазначених проблем. Це, одним словом, шалена боротьба соціял-фашизму за капіталізм, проти соціялізму, за буржуазію, проти пролетаріяту.

* * *

Меншовики на кожне питання, як відомо, малі дві, а іноді й три відповіді. Вони мали центр (Дан), який діяв, звичайно, то з правим (Лібер), то (після Жовтня) — з „лівим“ (Мартов) крилом меншовизму. Але вся справа й полягає в тому, що, як цілком слушно заявляли підсудні меншовики на київському процесі, партія — єдина, меншовизм єдиний. А різні „відповіді“ на „запитання“ (в залежності від тої території, на якій ці відповіді дають) це лише, як ми бачили, по суті, є свідомо організований фалш. Часто лише у правих на язиці було те, що у „лівих“ на умі.

Призначення цього фалшу—намагання приховати дійсну суть меншовизму „сьогодні“ (за радянської влади), щоб легше можна було провадити проти нього боротьбу за контр-революційне „завтра“; спроби приховати (вже значно прозорішою одежою) цю суть „завтра“, щоб успішніше можна було провадити боротьбу за нього, проти радянського, пролетарського „позавтрьому“.

Отже, ніякої двоїстости у фалші меншовизму немає. Меншовизм єдиний. Фалш це — лише досить ясне та прозоре прикриття контр-революційної суті меншовизму. Ця суть меншовизму з усією одвертістю виявляється саме тоді, коли справляє тріюмф поміщицько - буржуазна контрреволюція, коли можна „вільно“ (а для меншовизму — вільно — без лапок), не соромлячись говорити та дихати.

Бо для меншовизму, як для однієї з партій буржуазної контр-революції.

> „... новий комуністичний царат (!) ще гірший від старого дворянського царату“ [1].

Тобто боротьба за соціялізм, загроза соціялізму гірше не тільки „здорового культурного капіталізму“, а й февдалізму, диктатура пролетаріяту гірше не тільки буржуазної диктатури, не говорячи вже про „демократію“, а й поміщицько - кріпосницької монархії, радянська влада гірше не тільки керенщини, але й денікінщини (!). Це не помилка.

Це — „теоретична“ передумова для контрреволюції та інтервенції. Її розвиває й Кавтський. Для нього радянський лад гірший як бонапартизм: „Російський народ,— пише він,— повинен був би вважати себе за щасливого, якщоб радянська диктатура змінилася на режим, подібний до устрою Наполеона III“. [2]

---

[1] Із промови Абрамовича в Берліні з приводу процесу меншовиків у Москві. „С. В.“, № 5, 14/III - 1931 р., 12 стор.

[2] К. Кавтський — „Социал - демократия и большевизм“. „Воля России“ № 1 - 2 1931 р. стор. 127.

А коли Дан і Абрамович збентежилися з приводу такого несвоєчасного й необережного надто відвертого виказування від Кавтського їхніх думок, (взагалі вимоги Кавтського як свідчить Дан, „майже до деталей збігаються з вимогами нашої партійної плятформи“ [1]. Кавтський знову повторив по суті це своє твердження: „Ріжниця між бонапартизмом та більшовизмом насамперед в тому, що останній ще загибільніший та контр-революційніший від першого“.[2] „Чи можна,—питає Кавтський,— щоб на місце ада, який становить сучасна радянська Росія, прийшло ще щось гірше?“ [3]

Для Кавтського це взагалі не „новина“. Він це твердження виставив ще 1922 року.

„А більшовицька диктатура, — писав він, — далеко перевищує царське самодержавство, як щодо сваволля, так і щодо сили та розгнуздоности державної влади. Отже, вона значно сильніше, як царат паралізує (!!) промисловість (!!!) країни“ [4].

Цю думку Кавтского та „лівого“ „Абрамовича“ іншими словами далеко раніш ще 1919 р. висловив правий Сан (в Харкові) підчас денікінщини.

„Радянська влада, — писав Сан, поставила соціялістичне завдання, і тим не менше в даній творчій обстановці вона стала реакційною силою. Те, що прийшло їй на зміну (денікінщина — Д. Ф.) звичайно має антисоціялістичні цілі. Але за умов цього моменту воно може відограти революційну ролю“ [5].

Отже, для меншовиків радянська влада, диктатура пролетаріяту — „контр-революція“, а денікінщина — революція. Що в „лівого“ меншовика переважно на умі, то в правого (Сана) на язиці...

І це з погляду того дрібного буржуа, який кревно зв'язаний з капіталізмом і боїться з ним рвати зрозуміло. Все, що проти повернення до капіталізму є „контр-революція“, проти якої життьово потрібна боротьба.

Все, що за повернення до капіталізму, який забезпечує порядок і спокій для його, дрібного буржуа „розвитку“ і „зростання“, для його надій на збагачування є „революція“, в якій би формі „зеленій“ чи „білій“, тубільній чи чужоземній вона не виступала.

---

[1] Ф. Дан — „Проблема ликвидации“.

[2] К. Кавтський „Ceselschaft“ № 1, 1931 р. (цитуємо за „Большевиком“ № 4 1931 р.).

[3] К. Кавтський.

[4] К. Кавтський- „Пролетарская революция и ее программа“ „Волга“ стор. 175. Курсив наш.

[5] Сан. — „Мысль“, Харків, 1919 р.

Із цієї передумови в основному і виходить меншовизм в усій своїй політиці в період пролетарської революції і на всьому своєму історичному шляху взагалі. Цим і визначалася в основному його лінія. Ніщо інше, як ця ж думка лежить в основі такого визнання одеських меншовиків:

„Якщо реакція справа посягала на тіло професійного руху... то комуністична реакція понад це замахувала й на дух професійного руху[1].

Ця заява яскраво й чудово характеризує „почуття“ меншовиків взагалі за диктатури пролетаріяту та за диктатури буржуазії. Перша, з їхніх слів, робить замах на „тіло“ і „крім того... і на дух“ соціял-денікінців, лицарів капіталістичної буржуазно-поміщицької реставрації. І це - правда. Друга ж, в умовах громадянської війни дещо неввічливо, нетактовно, іноді по-салдатському, не зовсім благородно ставиться до „тіла“ (або точніше тримає в „черному тілі“), але зате на головне, на „дух“ навіть не робить замахів. І це — також правда! Бо „дух“ буржуазно-поміщицької контр-революції та меншовизму — один. Він має такий саме ґрунт він живиться тими самими соками, дихає тим самим повітрям. Повітря це — капіталізм. Без нього меншовики себе не уявляють. І цілком слушно: як неможна собі уявити буржуазію без капіталізму, так абсурдне існування без прокvітання капіталізму безпосередніх агентів буржуазії в робітничій клясі, партії меншовиків, ідеологів тих прошарків контр-революційної міської дрібної буржуазії і відповідних до неї прошарків інтелігенції, що зв'язували свою долю і свій дальший розвиток з капіталізмом і поза ним і без нього себе не мислили.

Ось чому як риба шукає води, так меншовизм шукає „здорового, культурного капіталізму“. Це для нього питання життя чи смерти. Там, лише там він живе й „тілом“ і „духом“. Краще бути з „духом“, хоч і в чорному тілі, як залишитися і без „тіла“ і без „духа“, цілком слушно й резонно вважали меншовики. Ось чому меншовизм, по суті, завжди віддавав перевагу найжахливішій генеральській контр-революції, поєднаній з найвідвертішою інтервенцією, найреакційнішого імперіялизму, над радянською владою. Ось чому в основному, як ми бачили на прикладі політики меншовизму та гетьманщини та денікінщини на Україні, в боротьбі між соціялізмом та капіталізмом, меншовизм завжди опинявся на боці капіталізму, якому він служить всіми силами. Ось чому й тепер, як це добре показав

[1] „Южный рабочий“ № 1, 1919 р.

процес меншовиків, коли соціялізм очевидно перемагає, коли ми увійшли в перший його період, коли, ліквідуючи куркуля, як клясу, виривають його (капіталізму) останнє коріння, коли разом з куркулем пропадає остання надія у капіталістів і їх слуг на внутрішні сили для реставрації капіталізму (на робітничу клясу вже давно не покладають надій)[1], отже — надія і на реставрацію „тіла" та „духа" меншовизма,— ось чому меншовики так підсилили свою гарячкову діяльність коло готування інтервенції, щоб врятувати останні залишки капіталізму щоб за будьяку ціну реставрувати його.

* * *

Одначе, меншовики, як „марксисти" не обмежуються своєю службою „національному" капіталові. Вони є вірною партією II Інтернаціонала цього ударного загону світової буржуазії в боротьбі проти СРСР, та пролетарської революції - взагалі. Вонин амагаються через це свої політичні завдання зв'язувати з світовим робітничим рухом, з його перспективами, стараються „узагальнити" їх в інтернаціональному маштабі, „зв'язавшись" з світовим капіталом.

В цій площині перед меншовизмом стоїть, насамперед, завдання — 1) разом с II Інтернаціоналом, цією основною силою та підпорою світової буржуазії, „відтягти" розв'язання питання в момент гострої сутички між силами соціялізма та силами капіталізма, щоб вивести капіталізм „із бою" і врятувати його від загибелі —(а там, де його владу уже скинуто, як у СРСР — реставрувати її). Для цього треба „довести" об'єктивну" неможливість в сучасний момент здійснити соціялізм та пролетарську революцію. 2) Друге завдання, що стоїть перед меншовизмом — разом з II Інтернаціоналом зробити неможливою саму боротьбу за соціялізм, відтягти від неї увагу пролетаріяту. Під ці свої політичні настанови, меншовики, природньо, стараються підвести відповідний „науковий фундамент". При цьому основний вихідний, дедалі гірше прихований, погляд є заперечення соціялізму взагалі. При чому і тут це заперечення фалшиво приховується на словах його загальним визнанням та „соціялістичною" фразеологією.

Для досягнення першої мети (доказу „об'єктивної" неможливости соціялізму) меншовики надзвичайно охоче вда-

---

[1] Це просто заявили меншовики на „свойому" процесі. Це ж „проголосив" і оскаженілий лютий ворог наш Кавтський, заявивши, що на робітничу клясу у поваленні радянської влади немає ніякої надії, бо ми маємо „там" „найманих робітників, що перетворилися на привілейовану клясу" („Большевизм в тупике)".

ються до історичних аналогій між окремими „помилками“ та революційними „ілюзіями“ Маркса і Енгельса, окремими „помилками“, які були зв'язані, як відомо, з питаннями про темп розвитку, а не про напрям його, з одного боку та „ілюзіями“ більшовиків з другого.

Так Далін визнає, що „в сорокових роках Маркс був більшовиком“.[1] Для нього, Даліна, „нема ніяких сумнівів“, що коли б на чолі німецької революції став Маркс, то „він спробував би здійснити соціялізм у Німеччині й пробив би весь більшовицький досвід від початку до кінця...“ [2]

За непоправного „ілюзіоніста“ та утопіста вважає Далін і Енгельса, який „аж ніяк не звільнився від того, що він сам правильно називав ілюзіями. Бо він був певний, що революція на носі“[3].

Недалеко від них відійшли й Лассаль, а також і Бебель, який „так само, як Маркс, Енгельс та Лассаль чекає на соціялістичну революцію день-у-день“. (181-182 стор.). Більш від того, Далін тепер не може навіть „без посмішки читати“ попередні твердження Кавтського (очевидно, так само, як і сам Кавтський), коли він, Кавтський, гадав „без довгих міркувань, що вони (об'єктивні передумови для соціялізму — Д. Ф.) є цілком“ в наявності й вважав через це — „досягнення соціялізму за справу найближчого періоду“ [4].

За такого ж „утопіста“, „ілюзіоніста“, „фантазера“ та інш. вважає Далін і сучасних більшовиків...

Далін розуміє, що в такій постанові це вже не питання про окремі помилки, а про „систему помилок“. Якщо, пише Далін,

> „протягом 70 років кращі представники соціялізму помилялися, день-у-день, чекаючи на пришестя соціялізму то треба визнати, що „помилки“ зробилися правилом“[5].

Справа, виходить, не в помилках. Ці „...помилки говорять про далеко більше й примушують серйозно за-

---

[1] Д. Далін — „После войн и революций“. „Искра“, Берлін, 1922 р. стор. 177.

[2] Там саме, стор. 178.

[3] Там саме, стор. 189.

[4] Там саме, стор. 182.

Взагалі кажучи, Далін не зовсім справедливий до Кавтського, бо далеко не від усього свого минулого Кавтському доводиться тепер відмовлятися — в ньому (в минулому Кавтського) скільки завгодно опортунізма та „капіталістичного оптимізму“, чим Кавтський може тепер тільки „пишатися“.

[5] Там саме, стор. 185.

думатися над об'єктивними передумовами соціялізму", (стор. 184), прозоро натякає Далін.

„Невже знайдуться ще люди, готові заспокоїтися на старих формулах про „тенденції" й „темпи", (185 стор.), — запитує він.

Отже, не про окремі помилки, зв'язані з питанням про темпи розвитку, не про „винятки", а про „правило", про „тенденції", про „напрям" розвитку ставить питання меншовизм. Він ставить, іншими словами, „під питання" соціялізм взагалі.

Але не тільки через історичні аналогії, як ми вже указали вище, пробує довести меншовизм всю утопійність та „об'єктивну" неможливість соціялізма. Він це робить і через „аналізу" сучасної світової економіки.

Шляхом цієї „аналізи" доводиться, що соціялізм, а значить і пролетарська революція, це — справа далекого й непевного майбутнього — „одно-два покоління, а може бути більше",[1] що не тільки суб'єктивних, але й об'єктивних передумов для соціялізму, як помилково думали раніш (і як думав, або вірніше говорив і що думав Кавтський) ще нема.

> „Европа... для соціялізма... далеко ще не вистигла".[2]

---

[1] Далін — Там саме, стор. 213.

[2] Там саме, 197 стор. Для наукового обгрунтування цієї засади Далінові доводиться видумати цілу теорію. Він поділяє промисловість на індустрії „шаблонові" та „індивідуалістичні" (191 - 197 стор.). „Шаблонові" це ті, де можливе масове стандартизоване виробництво (наприклад, вугільна промисловість). „Індивідуалістичні" — це ті, які повинно пристосувати до смаків споживачів (наприклад, виготовлення жіночої одежі), або ті, де „шаблону заважають" тисячі нових винаходів, патентів... конкуренція... надзвичайно швидкий технічний прогрес", що спричиняє „безкінцеву різноманітність продуктів"... (196 стор.) (наприклад, машинобудівництво). „Шаблонова" група може бути усуспільнена. „Індивідуалістична" — усуспільненню в найближчу епоху не підпадає. А проте, остання група, за Даліним, найбагаточисленніша. Так, Далін, вважає що коли б провести цю операцію в Німеччині (1907 р.), то виявилося б, що з тих галузей промисловости що найбільше вистигли для усуспільненого господарства; „навряд-чи більше за одну третину придатні для державного або муніципального господарства" (198 стор.). При цьому „тільки 10% населення припадало б на сферу соціялізма" (197 стор.).

Отже, ніяких об'єктивних передумов для соціялізма в Европі нема „Европа... для соціялізма... не вистигла".

Далін, на жаль, не повідомляє, отже, про те, яким чином „індивідуалістична" індустрія перейде в „шаблонову", через що, за Даліним, і будуть створені об'єктивні передумови для соціялізму... Навпаки, змовчуючи про це, він всіляко доводить цілковиту неможливість „шаблонізації", стандартизації, „індивідуалістичної" індустрії, а значить вихо-

А раз нема об'єктивних передумов, значить, механічно міркує Далін, не може бути й передумов суб'єктивних.[1]

Соціялізм, таким чином, Далін „відкинув". Які ж перспективи перед капіталізмом?

Наводячи відому думку Маркса, що „жодна громадська формація не загрибає раніш, ніж розвинулися всі виробничі сили, яким вона дає досить простору", і нічого не зрозумівши в ньому, опортуністично тлумачучи його, Далін наперекір очевидній дійсності пробує довести, що перед капіталізмом лежить ще ціла епоха його розвитку та проквітання. Він цілком логічно, з свого погляду, вимагає в зв'язку з цим переглянути встановлені „з легкої руки" Маркса та Енгельса (що їх „проповідував" свого часу й Кавтський)[2] уявлення про капіталістичну клясу як про паразитів.

„Це, — пише Далін, — дуже поширений погляд. Але це зовсім неправильно".[3] Від капіталістів до паразитів, виходить за Даліним майже так само далеко, як далеко на сьогодняшній день од капіталізму до соціялізму. Отже ка-

---

дить і... об'єктивних передумов для соціялізму. Цікаво, що Далін дуже докладно й старанно розглядає умови виробництва жіночої одежі. Виробництво це залежить від смаків споживачок. Смаки ці надзвичайно капризні й різноманітні.

Отже, „ця робота державній машини цілком не підходить". „Заборонити шалену різноманітність та одягти всіх громадян однаково (!!)" — але від цього „відвернеться кожний мислящий соціяліст". „Одягти жіночу частину людства куди важче, ніж її роздягти", робить дотепи тупоголовий дрібний буржуа, міщанин, типовий представник меншовизму. Отже, входить за Даліним, доки не буде розв'язано цю проблему (як і проблему виробництва меблі), не буде й об'єктивних передумов для соціялізму. Неможна ж справді „звужувати потреб — хоча б і не дуже розумних", пише там же Далін (193 стор.). Льокай буржуазії не забуває й „жіночої половини" своєї кляси. Все це було б просто немудро якби не було так цинічно...

[1] Далін — Там саме, стор. 205 та інш.

На все це досить вказати тільки пальцем. Пригадаймо лише як Ленін відповідав меншовизмові в особі Суханова в питанні про об'єктивні та суб'єктивні передумови та умови для соціялістичної революції.

[2] Див. наприклад Кавтський „Шлях до влади", Гіз. 1923 р. „Особа самого капіталіста, — писав тоді Кавтський, — стає завдяки існуванню акціонерного товариства цілком зайвою для праці капіталістичного підприємства. Усунення його особи з господарчого життя перестає бути питанням економічної можливости чи доцільности. Воно стає лише питанням сили" (стор. 27).

[3] Далін — 216. Цього ж погляду тепер додержує й Кавтський Відмовляючись від усіх своїх минулих „заблуждений" і говорячи про перспективи розвитку капіталізма, Кавтський стає з песимиста оптимистом та апологетом його: „... я прийшов, — пише Кавтський, — ... до більш оптимистичних поглядів на можливість розширення ринків". (Кавтський „Von der Demokratie zur Staatssklaverei" 1921 р. Цит. за Даліним).

піталізм виконує й ще без кінця довго виконуватиме проґресивну функцію.[1]

Так пробує роз'язати меншовизм своє завдання — врятувати капіталізм через доказ „утопійности“ соціялізма.

Щоб досягти другого завдання — зробити неможливою саму боротьбу за соціялізм, відвернути від неї увагу мас, меншовизм відкидає єдино можливий шлях боротьби за соціялізм, шлях революції, диктатури пролетаріяту та неминучої громадянської війни, шлях рішучої боротьби, яка повинна собою заповнити „довгий і багатий на зміни революційний період, але яка закінчиться лише остаточною перемогою пролетаріяту“ [2].

Про цій же шлях, як відомо, багато говорив (саме, як тепер цілком ясно, „говорив“, доки можна було обмежуватися словами) і Кавтський.

> „Я думаю,— „думав“ на папері Кавтський, що соціяльна революція буде не раптовим повстанням проти влади, а швидше буде подібна до довгої громадянської війни...“ [3]

Кавтський, як теоретичний проводир світового соціялфашизму та ідеолог боротьби проти соціялізму давно вже відмовився навіть від цих своїх думок.

Меншовизм робить усе, щоб відтягти маси з шляху революційної боротьби за соціялізм і щоб примирити пролетаріят з об'єктивною „неминучістю“ капіталізму, як з „фактом“ на який доводиться вважати й з якого треба виходити.

При цьому доводиться, що соціялізм може наступити тільки в наслідок давно знайомого за Бернштейном довгого, повільного, поступового, мирного без стрясінь „економічного вростання“ [4] капіталізма в соціялізм. Це „вростання“ супроводиться повільним викупом промислових підприємств, відшкодовуючи власникам, перетворюючи їх у рантьє [5] і т. п.

Цієї ж найвульґарнішої, міщанської справді „утопійної“ позиції додержує й Кавтський. Він вважає, що основне в боротьбі за соціялізм „забезпечити безперервність проце-

[1] Там само 217 с. і інші.

[2] Ф. Енгельс — Передмова до „Клясової боротьби у Франції“. К. Маркс та Ф. Енгельс — Історичні работи - 9 ст.

[3] К. Кавтський. „Другого дня після соціяльної революції“, стор. 53. Або: „Ми знаємо, що нашої мети можна досягти лише шляхом революції“ (Шлях довлади“, 44 ст.). Характерно, що й тоді вже Кавтський сам злякавшись того, що написав про громадянську війну додає: „... якщо з цим розумінням (громадянської війни — Д. Ф.) не зв'язувати уявлення про справжні війни та баталії“.

[4] Далін, там само, стор. 200.

[5] Там само, стор. 214 та інш.

сів виробництва“, для чого треба „старанно готувати соціялізацію, провадити її певними етапами й давати капіталістам відшкодування за експроприйовані в них засоби виробництва“.[1]

Одначе, Кавтський йде й далі. Відчуваючи, як з під ніг капіталізма втрачається ґрунт, він не тільки не втомляється дискредитувати революційний шлях розвитку та країну будівництва соціялізма, але відверто вже пробує дискредитувати саму ідею соціялізма.

> „Для Маркса не було нічого абсолютного, не за абсолютне вважав він і переваги соціялізма над капіталізмом.[2]

Ошалілий теоретик світового соціял-фашизму та інтервенціонізму й апологет імперіялізма Карл Кавтський, якому вже нічого втрачати з свого марксизма, пробує брехливими посиланнями на Маркса підвести теоретичний фундамент під практику II Інтернаціоналу та його російської частини в тому числі, й тим самим виказує на словах те, що у соціял-фашистських практиків залишається „на умі“.

Отже, коли раніш про соціялізм можна було лише говорити, як про майбутнє, світова соціял-демократія на словах висловлюючись за соціялізм, могла всіляко гальмувати й зривати боротьбу за нього широких робітничих мас. Тепер же, коли питання про соціялізм та пролетарську революцію стало реальністю, стало питанням сьогоднішнього дня, на яке треба давати відверту, конкретну та негайну відповідь робітничим масам,—світовий меншовизм, що став уже давно світовим соціял-фашизмом і який не відрізняється по суті від фашизму, змушений дедалі більше відверто виступати не тільки за те, щоб „відкласти“ соціялізм, не тільки проти революційної боротьби за соціялізм, але і проти соціялізму взагалі за капіталізм. „Меншовики,—казав Ленін,—це найгірші вороги соціялізму“... Природньо, що головні удари II Інтернаціонал повинен спрямувати на СРСР, як на „основну небезпеку“ для світового капіталізму, а значить і для світого соціял-фашизму й у цій справі російський соціял-фашизм, (як і український й грузинський) є ударні загони, авангард II Інтернаціоналу, цього ударного „передового“, основного загону та головної підпори світового імперіялізму.

[1] К. Кавтський — „Большевизм в тупике“.

[2] Там саме. Не за „абсолютне“ вважав Маркс, як тепер відомо, Кавтського цього „всемудрого... всезнайка“. (див. лист до Джені-Лонге — „Большевик № 5, 1931 р.). Це — вірно. Щождо ставлення Маркса до соціялізму то воно досить відоме, щоб „до нього пристав“ цей новий наклеп Кавтського.

* * *

Років 30 тому в боротьбі іскрівців проти економістів з'явився відомий вірш Нарциса Тупорилова:

„Жаждет копейки наш серый рабочий
Нам ли к свободе его призывать"...
Наших сподвижников тусклые очи
Заревом крови не должно смущать.
В битве безумной погибнут безследно
Те, хто увлекся сияньем идей,
Гибели их будет вторить победно
Хохот презрительный трезвых людей.
Не увлекаясь, приспособляясь,
Тише вперед, рабочий народ"[1].

Вірша цього написав з іронії долі Л. Мартов. Псевдонім Нарцис Тупорилий придумав йому Г. В. Плеханов. Цей вірш чудово відображає погляд дрібної буржуазії на завдання й тактику пролетаріята. Відтоді багато води проплило. „Тактика", що її висміяно в цьому вірші, тактика агентів буржуазії в робітничій клясі, зробилася тактикою меншовизму — одними з видатних „учителів" та лідерів якого були самі Плеханов та Л. Мартов. За років пролетарської революції ця тактика мала лише свій дальший розвиток і свою, так би мовити, специфічну модифікацію. Так тепер справді, ніхто з меншовиків не говорить. Меншовики відтоді втратили в робітничій клясі свої останні зв'язки. Уже не до руху „медленным шагом" та „робким зигзагом" і навіть не — „тише вперед" закликав меншовизм, робітничу клясу. Він закликав і закликає його після Жовтня доповного ходу геть до капіталізму.

Бо „історична" боротьба меншовизму проти революції за часів економізму, як „предтечі" меншовизму, і за часів першої революції й за часів реакції та піднесення в вигляді ліквідаторства неминуче привела його до соціял-фашистської боротьби проти пролетаріяту, якому він клявся (на словах) в вірності.

„Меншовики... — пише Ленін, почали з зрадництва, виправдуючи посередньо чи безпосередньо оборону батьківщини... Вони продовжили зрадництво, вступаючи в коаліцію з буржуазією... й ведучи боротьбу... проти революційного пролетаріяту... Їхній бльок спершу з Керенським та кадетами, потім з Калчаком та Денікіним в Росії... був переходом на бік буржуазії

[1] „Гимн нашего русского социалиста". Надруковано в „Заре" № 1. 1900 р.

проти пролетаріяту[1]. Їх компроміс з бандитами імперіялізму полягав... у тому, що вони робили себе співучасниками імперіялістського бандитизму"[2].

Дальший швидкий розвиток без затримку до перетворення на цілком соціял-фашистську партію, яка не має по суті принципової різниці від фашизму, був уже, таким чином цілком забезпечений.

„Партія меншовиків була разбита... впень „вже до кінця 1917 р. (Ленін") „при цьому розбита була ця партія в п'ятнадцятирічній боротьбі (1903-1917), яка загартувала, просвітила, організувала авангард пролетаріяту, викувавши з нього дійсно революційний авангард"[3].

Далі вже була агонія партії меншовиків, агонія меншовизму, який швидко перетворювався на соціял-фашизм.

А словесне лушпиння, як ми бачили на гетьманському і денікінському прикладах на Україні, зостається словесним лушпинням і не більше. І нікого воно ошукати не може. Бо прав був, треба сказати, Суханов, коли він заявив на процесі, що тепер:

„В нашу епоху політики не говорять мовою старовинних билин, не говорять: „Ми соціял-зрадники ідемо на вас, пролетарів, щоби посадити вам на плечі капіталістів". Це неможливо". (Суханов, „Правда" № 67, 1931 р.).

Але все минуле меншовизму, все теперішнє його, всі діла і слова його викривають меншовизм до кінця й без залишку.

І слова й діла його спрямованні до того, щоб утримати на плечах пролетаріяту капіталізм там, де він ще тримається й щоб відновити, реставрувати його за всяку ціну там, де його скинуто й де викорчовують його останні коріння. Й слова й діла його скеровані на боротьбу за контр-революцію й інтервенцію СРСР.

Але як і раніше м-ки змушені провадити свої справжні контр-революційні пляни інтервенції під прикриттям свідомо брехливих, фалшивих „антиінтервенціоністських" заяв. До цього змушують їх симпатії до СРСР широких мас робітничої кляси Заходу.

---

[1] В цьому періоді („Гражданская война от чехо-словаков и „учредиловцев" до Врангеля 1919-1920 р.") — „Меншовики та есери, — як пише Ленін відогравали ролю помічників монархії, як безпосередніх (міністри, організатори, поповідники), так і прихованих (тонка й найпідліша позиція Чернових та Мартових, які нібито вмивали руки, а справді працювали пером проти нас)". (XVIII, 1 ч. стор. 354).

[2] (XVII т. 1 вид. 131 ст.

[3] т XVI. стор. 443.

Один із найсолідніших аргументів на користь того, що, мовляв, меншовики проти „плянів контр-революції“, проти антирадянських повстань та інтервенції, править, звичайно, посилання на позицію меншовиків підчас громадянської війни.

> „Підчас найбільшої небезпеки, — пише Дан у „Форвертсі“ в зв'язку з московським процесом меншовиків, — коли білогвардійці Денікіна загрожували Москві, ми... закликали їх (членів партії — Д. Ф.) до збройної оборони... більшовицького уряду... Ми й тепер, — клянеться на цій підстави Дан, — виступаємо проти всіх плянів контр-революції“ ...[1].

В останній фразі зрозуміло стільки ж правди, скільки в першій. Меншовизм, ізольований од мас, перебуваючи в політичній послузі не тільки у російської буржуазно-поміщицької контр-революції, але й у світового капіталізму змушений брехати в „світовому маштабі“, так, як раніш він брехав у „національному маштабі“. Діяльність меншовиків в період гетьманщини й денікінщини на Україні, з якою цілком солідаризувався офіціяльний меншовизм (наведені вище заяви Мартова та Дана) наочно показує справжню суть позиції меншовизму щодо пролетарської революції, показує правду ствердження меншовизму про оборону „більшовицького уряду“, від „білогвардійців Денікіна“. Ця діяльність ще раз показує справжню ціну їх фалшивих „антиінтервенціоністських“ заяв. Посилання на неї видають їх цілком.

І цілком зрозуміле є те ставлення, яке було, є й повинно бути до меншовицької партії. Коротко й ясно його висловив Ленін.

За часів громадянської війни Ленін заявляв: „І коли ми слухаємо такі декларації (декларація меншовиків на VI з'їзді Рад, що її зачитував Мартов — Д. Ф.)... ми говоримо собі: ні, і терор і ЧК — речі абсолютно потрібні“.

Після громадянської війни Ленін давав директиву (на XI з'їзді партії).

„За публічний доказ меншовизму наші революційні суди повинні розстрілювати, інакше це не наші суди, а бог знає що“.

Ленін, одне слово, заявляв, що з меншовиками треба „поводитися, як з найгіршими та найшкідливішими елементами білогвардійщини“.

---

[1] „С. В.“ № 5, 14/III 1931 р. стор. 9.

* * *

Все, що стосується меншовизму „нашого“ [1] — стосується з повним правом і світового меншовизму, II Інтернаціоналу. Світовий меншовизм неможливий без проквітання світового капіталізму. І в жорстокій боротьбі між двома „системами“ — між системою соціялістичною та системою капіталістичною, II Інтернаціонал напружує всі свої останні старечі сили, щоб врятувати капіталізм, щоб поставити йому на службу робітничу клясу. Ось чому перед лицем успіхів соціялістичного будівництва в СРСР II Інтернаціонал, як агентура світового імперіялізму, якнайактивніше включився до системи сил, що готують інтервенцію проти СРСР, щоб врятувати від загибелі капіталізм в усьому світі.

Як у знищенні капіталізму в СРСР світовий капіталізм побачив безпосередню загрозу та прообраз свого знищення, так у „знищенні“ меншовизму у нас, II Інтернаціонал, цей штурмовий загін світової буржуазії, побачив безпосередню загрозу та точний прообраз і своєї загибелі. Про це краще від усіх проговорився в побоюванні Кавтський, заявивши: „Якщо Ленін прав, тоді вся моя життьова робота даремна“ [2]. Цілком вірно або — або? І щоб виграти в цьому спорі всесвітньо - історичного значення, в „спорі“ між соціялізмом та капіталізмом, Кавтському та останні II Інтернаціоналові — світовому меншовизму як агентурі світового капіталізму, доводиться всі свої останні надії покладати на „поза економічні“ чинники на силу збройного зриву „життьової роботи“ Леніна. Бо історія на прикладі СРСР цю суперечку по суті розв'язала на користь „справи Леніна“, розв'язала на користь справи Маркса, Енгельса та Леніна, а не Пуанкаре, Гувера, Детердинга та Кавтського, на користь III, а не II Інтернаціоналу, на користь соціялізму, а не капіталізму.

---

[1] Ми не торкаємося в цій статті питання про троцькизм, як органічну частину „меншовизму, як його одміну, що перебуває по суті в тому ж таборі, що й „офіційний“ меншовизм, на тих саме контр-революційних позиціях. Ми не говоримо також про правий опортунізм, що також як і меншовизм і троцькизм веде до **реставрації капіталізму**. Це останнє (крім іншого) поєднує їх усіх.

Ми не говоримо і про ті надії та розрахунки, що меншовизм покладав і покладає на троцькизм, на правих ухильників та на „лівих“ і правих опортуністів у партії взагалі, як на своїх природніх спільників.

Не говоримо ми в цій статті й про **інтервенціоністську політику** меншовиків на Україні, що досить яскраво проявилася тут в роки громадянської війни й ще раз яскраво свідчить про „Правду“ їхніх теперішніх „антиінтервентських“ заяв.

Все це заслуговує на окремі статті.

[2] Стаття Кавтського в березневому нумері (1931 р.) „Geselschaft“ (цитую за „Правдою“ з 7/III, 1931 р.).

I. СТАТТІ

Кардашов Д.

До історії об'єднувальної кампанії 1905 року на Україні[1]

(Підготовна робота до скликання „Южно-русской учредительной конференции". Спроба опортунізму (меншовизму) закріпити свої позиції у всеукраїнському маштабі)

„Перша загально-російська конференція" організації „меншости", що відбулася в Женеві (квітень-травень 1905 р.), поставила, як відомо, на порядок денний питання про потребу скликати конференцію всередині Росії, щоб консолідувати меншовицькі сили та їх організаційно оформити. Обраний у Женеві практичний меншовицький центр (так звана організаційна комісія) складався з 5 осіб: А. А. Тарасевича (Рибака, Волгіна), Я. М. Гріпцера (Александра), В. А. Гутовського (Симонова, Маєвського), Л. М. Хінчука (Мирона) та М. С. Randзюба (Таніна).

Як розподілено обов'язки серед членів організаційної комісії, ми точно не знаємо. Відомо лише, що Я. М. Гріпцер стояв на чолі керівництва над північними меншовицькими комітетами (з Петербургом на чолі). Південними комітетами керувало Південне Бюро, що його офіційно організував примиренський ЦК ще в липні-серпні 1904 р. й потім стало за організац. базу меншовизму[2]. Це Південне Бюро не лише зберегло свою організаційну структуру після 3-го партійного з'їзду, але, в зв'язку з одвертим фракційним розмежуванням двох частин РСДРП, що поділилася, мало можливість інтенсивніше розвинути свою діяльність, ставши організа-

---

[1] Див. статтю „До історії боротьби за III з'їзд на Україні" в № 6 „Л. Р." 1930 р., що є фактично вступ до цієї статті.

[2] Згідно з постановою примиренського ЦК (див. пункт 18 „Июльской декларации". Ленін, т. XV, стор. 18), організацію нового примиренського Південного Бюра ЦК, замість попереднього більшовицького,— оголошеного розпущеним (див. той же пункт вище), було доручено „Владимиру" (Л. Я. Карпову).

ційним та ідейним меншовицьким центром цілого Півдня колишньої царської Росії (головно України).

В № 108 (стор. 7) нової „Искры“, у розділі „Из партии“ вміщено замітку, що документально доводить той наступницький зв'язок, який існував в діяльності Південного Бюра, спершу як філії примиренського ЦК, а потім як органу фракційної комісії.

Повідомляючи про пересилку по партійних організаціях листа Південного Бюра, редакція нової „Искры“ пояснює, що це Південне Бюро „раніш працювало при ЦК, а після „III-го з'їзду“ стало органом Організаційної Комісії“ [1]. На підставі ж іншого документа [2], ми робимо висновок, що Південне Бюро перебувало в Києві, що Південне Бюро, бувши безпосередньо зв'язано з організаційною Комісією, було щодо південних меншовицьких комітетів центром розповсюдження літератури, маючи для цього досить міцний технічний апарат та зв'язки [3]. Про те, що Південне Бюро мало в себе технічну та транспортну групи, свідчить також перший лист Південного Бюра до південних меншовицьких комітетів, про що мова буде нижче, [4] а також шостий пункт порядку денного „Южно-русской учредительной конференции“ (питання про технічну групу при Південному Бюрі) та резолюція, що її ухвалила конференція на цей пункт порядку денного.

Цікаві дані про географічний розподіл сфери ідейного впливу Південного Бюра на меншовицькі комітети цілого Півдня колишньої царської Росії були в „Кратком отчете о работах Южной конференции“, що його надіслав, очевидно, до редакції „Искры“ північно-кавказький спілковий комітет. Цей „Отчет“ підсумовує діяльність Південного Бюра коло розповсюдження літератури серед меншовицьких південних

---

[1] Відомості про Південне Бюро є також і в № 109 „Искры“ (стор. 6) в замітці „К об'единению партии“.

[2] Переховується в архіві Інституту Леніна в Москві.

[3] Маємо на увазі копію листа без підпису з Австрії другого серпня (н. с.) 1905 р. до Харкова, на адресу епідемічного лікаря Александрова. В цьому листі написано: „... Писали, между прочим, и о литературе и советовали обратиться за нею в Киев, в Южное Бюро... За помощью по улучшению техники советуем обратиться в Южное Бюро (цебто також до Києва), оно к тому же непосредственно связано с Орг. ком. и, кажется, как раз такими силами (техничними) оно располагает в достаточной мере“ (А. Р. та В. П. Фонд О. О. Д. П. Справа 108, ч. 7. 1905 р., вх. № 199/Х, 26 липня 1905 р.).

[4] Ось це місце з зазначеного листа: „... Со своей стороны, мы будем давать организациям самый подробный отчет о делах бюро и деятельности технической и транспортной групп...“ Одеський краєвий історичний архів. Фонд Одеського охранного відділу, справа № 19 за 1905 р., стор. 167-169.

комітетів за 4 місяці: з квітня до червня 1905 року. Таож вміщено й грошовий оборот південного бюра за зазначений термін, а також наведено „деякі дані про кількість організованих робітників у південних організаціях".

З цього звіту видно, що свій ідейний вплив Південне Бюро розповсюджувало переважно на території теперішньої України (50% загального числа літератури, що її поширило Південне Бюро). По окремих містах та організаціях України ці 50% розподіляється так: [1]

Київ з провінцями	11%	(на самий Київ — 7%)
Одеса	7%	
Катеринослав	7%	
Харків	6%	
Донецький союз	6%	
Миколаїв	4%	
Єлисаветград	3%	
Кременчук	3%	
Чернігів	1%	
Спілка	2%	
Разом	50%	

Відсоток розповсюдження літератури Південним Бюром по інших окремих краях колишньої царської Росії далеко менший. На території теперішньої РСФРР цей відсоток дорівнює 9 (Ростов — 7%, Вороніж — 2%, Крим — 8%, Басарабія (Кишеньов) — 1%.

Значний вплив меншовики мали також на Кавказі. Це надто впадає в око, якщо порівняти відсоткову частку розповсюдження літератури Південного Бюра на Кавказі до відсоткової частки розповсюдження цієї ж літератури на Україні. На Кавказ припадає більше ніж половина загальної кількости літератури, що її розповсюджували на Україні: Кавказ — 13%, північно-кавказький спілковий комітет — 13%, а разом 26%.

Якщо Україна була ареною жорстокої боротьби більшовиків та меншовиків за вплив на місцеві комітети й меншовикам інколи з великими труднощами вдавалося оволодіти тим чи тим більшовицьким комітетом (здебільша через його

[1] За даними Інститута Леніна (А. Р. та В. П. Ф. Д. П. № 2494 — 1905 р., вх. № 29912 — б. Л. 2), залишилося нерозшифрована одна організація, позначена літерами П. К., на яку припадає 5% всієї кількости літератури, що її розповсюджувало Південне Бюро. Можливо, що мова йде про Поліський комітет.

провал), то Кавказ являв собою сприятливішу базу для розповсюдження меншовицького впливу. Коротенький витяг з листа без підпису, надісланий 12 серпня 1905 р. (за новим стилем) з Мюнхена до Нижнього Новогорода дає нам наочне уявлення про ті специфічні труднощі, які мали на своєму шляху більшовики, борючись за вплив на кавказькі робітничі маси.

„На Півдні, — читаємо ми в цьому листі, — величезні зв'язки (в Катеринославі), чудово досі йшла робота в Миколаєві (тепер там провал). Дуже зростає організація та зв'язки в північному районі. Погано там, де меншовикам пощастило деморалізувати своєю демагогією робітничі маси (як, наприклад, на Кавказі), де маси дуже революційно настроєні, але мало свідомі й де тому їх легко настроїти проти „більшости", заявивши, що це буржуї, кровопивці й т. інш. Взагалі важко передати, до чого доходять меншовики на Кавказі; про це одностайно кажуть навіть найзапекліші примиренці".[1]

Другий лист, без підпису, з 29 серпня (за нов. стилем) 1905 р. з Ляйпцігу до Казані дає нам загальне уявлення про стан більшовицьких організацій на той час, коли меншовикам, за допомогою Південного Бюра, пощастило дуже інтенсивно розгорнути свою діяльність на Україні й Кавказі. Цей лист характерний тим, що дає нам уявлення про стан північних комітетів, які були в руках більшовиків, а також тих південних комітетів на терені теперішньої України, які провалилися й цим дали можливість меншовикам поширити там свій вплив.

„Робота в партії дуже зростає, — читаємо ми в цьому листі, — комітети мають тепер великі зв'язки; звичайно, як і завжди, нестача в літературі та досвідчених робітниках. Тепер дуже добре йде робота в Москві, яка досі була гибле місце... Робота йде блискуче, дуже багато видань, щомісячний обіг 6.000 крб. В Твері чудово налагоджено роботу серед селянства, добре налагоджено роботу в північному районі, як це почасти видно із звіту конференції груп північного району; непагано працюють у Нижньому, Ризі, величезний вплив має Поліський комітет (який фактично пристав до партії); групи північно-західні помалу приєднуються також до

[1] Архів Інститута Леніна. Особливий відділ. Справа департамента поліції. Пропаганда серед населення Імперії. Нижегородський комітет РСДРП. Вх. № 212/Х, 8 серпня 1905 р. № 5, ч. 22 л.

більшости. В Катеринославі та Миколаєві робота останнім часом набрала величезного розмаху; тепер там провали, але добирають знову сили. Одеса також поволі починає підводитися після того жахливого розгрому, який мала організація підчас одеських подій. Тепер також збирає сили, роботу налагоджується й там. На Кавказі найважче працювати. Маса там дуже революційно настроєна, але мало свідома й тому демагогія на Кавказі має надзвичайний успіх ще й тому, що її посилено провадять там грузинською мовою". [1]

Згаданий у наведеному вище листі грошовий обіг Московського комітету 6.000 крб. на місяць дозволяє нам порівняти з погляду продуктивности роботу, що її виконав московський більшовицький комітет, з діяльністю Південного Бюра. Згідно з „Отчетом" північно-кавказького спілкового комітету новій „Искре", про яку мова йшла вище, грошовий обіг Південного Бюра за 4 місяці (з квітня до червня 1905 р.) майже не перевищував грошового обігу московського комітету за один лише місяць. У звіті північно-кавказького спілкового комітету ми читаємо: „Грошовий обіг південного бюра за місяці: квітень, травень, червень, липень — 6.572 крб., при чому від місцевих організацій надійшло 6.872 крб.".

Наводимо також відомості про кількість організованих робітників у південних організаціях, що є у звіті. За відсутністю інших джерел ми не можемо зробити критичної перевірки цих відомостей. Ось дані, що їх наведено в звіті:

Кримська спілка: кількість організов. робітн.	1.100 [2]
Одеська група „ „ „ .	900
Полтава: відвідують масовки близько	500
Донецький комітет: організов. робітн. . . .	700
Київський комітет: „ „ близько	700
Північно-кавказька спілка: організ. робітн.	1.000
Чернігів: кільк. організ. роб.	150
Ніжен: „ „ „	250

З цієї порівняльної таблиці видно, що, крім північного Кавказу, меншовики в розглядуваний нами період встигли через посередництво Південного Бюра відносно добре осісти також і в Криму, що кількістю робітників, які були під впливом меншовиків, стоїть на першому місці навіть якщо рівняти до Кавказу.

[1] Архів Інститута Леніна. Справа Деп. поліції № 5, ч. 27 л. А. О. О. 1905 р. Пропаганда серед Імперії. Казанський комітет, стор. 135, вх. № 224/Х, 21 серпня 1905 р.

[2] Сфера впливу 2350.

Незабаром після закінчення Женевської конференції меншовиків, всередині червня 1905 року (за нов. ст.), до складу Південного Бюра увійшов член організаційної Комісії А. А. Тарасевич. Це відбулося після того, як попередні спроби скликати меншовицьку конференцію на півдні колишньої царської Росії, що їх починали з ініціятиви місцевих меншовицьких комітетів (Харкова, Одеси, Катеринослава), не привели ні до чого й організаційна Комісія, прийнявши в основу плян скликання попередніх обласних конференцій, що його висунули одеська та катеринославська групи, послала свого представника до Південного Бюра, яке й повинно було стати за центр кампанії для скликання „Южно-русской учредительной конференции".

Із вступної інформаційної доповіді А. А. Тарасевича, яку зробив він на „Южной учредительной конференции", ми можемо взяти деякі подробиці перших спроб скликати обласну конференцію, що їх вжили місцеві меншовицькі комітети.

> „Незабаром після закордонної конференції,[1] — каже в своїй доповіді А. А. Тарасевич, — одеська група надіслала делегатів по організаціях з пропозицією організувати в Росії загально-російську конференцію. В той же приблизно час в Катеринославі утворилася група „ініціяторів", яка також надіслала свого делегата до Криму, Миколаєва, Одеси з пропозицією почати організовувати загально-південну конференцію. Таку ж ініціятиву взяв на себе Харківський комітет, надіславши свого делегата до Одеси, Києва, Катеринослава, Ростова.
>
> Хоч ці заходи й не привели тоді до скликання конференції, але вони ще певніше поставили перед організаціями питання про потребу готуватися до неї. Це було приблизно 2½ місяця тому.[2] В цей час приїхали на південь два члени організаційної комісії. Один з них [3] залишився тут, поставивши собі завдання підготувати загально-південну конференцію. Про це тоді ж повідомили до Катеринославу, Одеси, Ростова, Харкова, Крима, Миколаєва, Києва. Всі організації, з якими пощастило безпосередньо зв'язатися, висловили на це

---

[1] Доповідач має на увазі „Первую общерусскую конференцию" меншовицьких організацій, що відбулася в Женеві в квітні-травні 1905 р. — Д. К.

[2] Цебто, в 20-х числах червня 1905 р. (за нов. ст.), якщо взяти на увагу, що „Южно-русская учредительная конференция" відбувалася з 3 до 6 вересня 1905 року. (за нов. ст.). — Д. К.

[3] Доповідач (А. А. Тарасевич) має на увазі себе. — Д. К.

свою згоду, й часткові спроби організувати цю конференцію припинилися"[1].

Один із перших листів, що його надіслало Південне Бюро південним комітетам,[2] знайомить нас з новими подробицями перших спроб скликати обласну меншовицьку конференцію, яких немає в доповіді А. А. Тарасевича. З цього листа ми довідуємося, що плян утворення обласних комітетів, який намітила Женевська меншовицька конференція, не пощастило здійснити через „нестачу наявних сил". Замість цього пляну Харківський комітет висунув ідею скликати попередню „конференцію дорадчого характеру, „щоб підрахувати сили, розв'язати питання про обласні комітети, розподілити організацію на області" та внести „единообразие" до підготовної роботи для скликання обласної конференції.

Проте, й харківський плян виявився нереальним тому, що „підрахунок сил та розподіл організації на області, легко зробити без конференції"; щождо „внесения единообразия" в роботу коло підготовки конференції, то, на думку Південного Бюра, цієї одноманітности можна дійти тим, що в основу всіх робіт покласти постанови закордонної конференції, а з другого боку — „шляхом найширшого ознайомлення всіх організацій про перебіг підготовних робіт".

Інформаційні функції Південного Бюра, як організаційного центра для скликання обласної конференції, в останніх зацитованих словах із одеського листа, виставляється на передній плян. І це, як ми побачимо нижче, є далеко невипадкове, а випливає із певної, типової для меншовиків, концепції їх організаційних поглядів на принципи партійного будівництва. „Действие только снизу", а не водночас і „снизу" и „сверху" — ось той нарижний камінь меншовицьких поглядів на основні організаційні та тактичні завдання, що постали в революції 1905 р. якнайгостріше перед російською РСДРП. Це відмовлення від організаційної ролі партії, що дорівнює одвертому схилянню перед стихійністю, ця ставка на „самоплив" були лише в наслідок полонення фетишем демократії „взагалі", від якої, як від порога, танцювали меншовики в усіх своїх організаційних та тактичних побудовах („тактика — процес", „організація — процес").

Цікаво порівняти функції Південного Бюра (пізніше південного обласного комітету, який обрали на „Южно-рус-

[1] „Решения Южно-русской учредительной конференции РСДРП", серпень 1905 р. Жечева. Див. доповідь Волгіна.

[2] Одеський Краєв. істор. арх. Фонд од. охр. від. Справа № 19 за 1905 р., стор. 167-169. Копія листа без підпису з Одеси, 7 (20) липня 1905 р. до редакції Мукзаурі в Тифлісі.

ской учредительной конференции") з функціями кавказького обласного комітету, який утворився в наслідок скликаної в кінці квітня 1905 року (за нов. ст.) в Тифлісі „конференції кавказьких соціяль-демократичних організацій". У вступі до брошури, де надруковано було резолюції цієї конференції, редакція нової „Искры" пише:

> „Кавказька конференція не вважала за потрібне точно визначити юридичні повноваження та практичні функції свого обласного органу, залишивши практиці розв'язати це питання („організація—процес"!!—Д. К.) і лише спеціяльно обумовлюючи ... обов'язок цього органа насамперед ***підтримувати організаційний зв'язок та взаємне обізнання про хід робіт між місцевими робітниками*** " (підкреслення наше — Д. К.)[1].

Майже дослівно цю думку повторено і в листі південного обласного комітету до місцевих комітетів:

„... В зв'язку з тим, що й Південне Бюро організаційної комісії, теперішній обласний комітет, вважає за своє ***найважливіше завдання широку поставу обізнання***, яка вноситеме партійний дух у роботу кожної окремої організації і в процесі якого партія поступово вироблятиме єдині методи роботи та єдину тактику"[2].

Відповідно до такого саме розуміння функцій обласного центру і в доповіді А. Тарасевича на „Южной учредительной конференции", і в листах Південного Бюра до місцевих комітетів майже виключну увагу приділяється лише єдиній формі організаційних взаємин між центром та периферією — формі інформаційного зв'язку одного з одним. Давати будь-які директиви Південне Бюро свідомо утримується, додержуючи, таким чином, в основному питанні про взаємини центру та периферії послідовно опортуністичного погляду. В наведеному вище уривкові з листа Південного Бюра просто сказано, що „плян утворення обласних комітетів, що його намітила закордонна конференція" (а цей плян і рекомендує Південне Бюро покласти в основу діяльности місць) спирається на „можливість систематичного впливу місцевих організацій на діяльність центральних установ".

А в своїй доповіді на „Южно-русской учредительной конференции" А. Тарасевич докладно спиняється на тому, як Південне Бюро, до складу якого увійшов сам Тарасевич, як представник організаційної комісії, з перших же кроків

---

[1] Ленін. Твори, т. VIII, вид. 1929 р., прим. 38, стор. 483.

[2] „Решения Южно-русской учредительной конференции РСДРП". Женева, 1905 р. Лист південного обласного комітету.

підготовних робіт до скликання „Южно-русской конференции“ діяло, точно розуміючи свої функції, лише як „інформаційне бюро“.

„... Ми почали працювати над тим, — каже А. Тарасевич в своїй доповіді, — щоб щільніше зв'язатися з усіма організаціями, щоб поставити хоч деяку обізнаність і на грунті її об'єднати роботу коло підготовки конференції. При невеликих силах, які ми тоді мали, для цього найкраще могло прислужитися листування. Ми почали надсилати листи до організації (листи надсилали в кількості 30 примірників). В першому ж листі ми зазначили організаціям на потребу негайно почати підготовку до конференції, при чому за основу цієї роботи пропонували взяти роботи закордонної конференції. Цей лист надіслано було майже два місяці тому“. [1]

Наш другий лист, надісланий днів за 4-5 після першого, було присвячено питанню про Державну думу й там пропонувалося організаціям негайно виносити резолюції на це питання й надсилати їх нам. [2]

Після цього ми й далі надсилали листи через кожні 3-4 дні й в кожному майже листі зазначали на те, що швидко повинна бути організована конференція. [3]

Ніби предбачаючи наперед уразливість своєї опортуністичної позиції в розумінні функцій обласного центру, редакція нової „Искры“ у вступі до брошури про кавказьку конференцію пише:

„Багатьом „централістам“ не до розуму таке підкреслювання цієї функції (цебто функції „підтримування організаційного зв'язку та обізнаности“ — Д. К.), здається зведенням партійних центрів до ролі „довідкових бюр“ та позбавленням їх характера політичних керівних органів“. [4]

[1] Цебто на початку червня 1905 року за нов. ст., вважаючи початок південно-російської установчої конференції з 3 вересня 1905 року (за нов. ст).

[2] Південне Бюро не вважало за свій обов'язок дати керівні політичні директиви місцевим комітетам навіть на дуже актуальне питання, як, напр., вибори до Булигінської думи, й пропонувало розв'язати це питання методою „плебесциту“, цебто, звичайного опиту думок з цього приводу місцевих комітетів. Ми побачимо нижче з відповідної резолюції „південно-російської установчої конференції“, який різнобій вийшов підчас обговорення цього питання на конференції.

[3] „Решение Южно-русской учредительной конференции РСДРП“. Женева. 1905 р. Доповідь Волгіна.

[4] Ленін. Твори, т. VIII, вид. 1929 р., примітка 38, стор. 483.

Південне Бюро, копіюючи дослівно новоіскровців у організаційному питанні, також щиросердно підкреслює в своєму листі до південних комітетів чисто інформаційний характер того зв'язку, який воно має намір додержувати в своїх взаєминах з периферією.

„Підготовну роботу, — читаємо ми в цьому листі, — можна провадити успішно лише за умови, якщо кожна організація буде поінформована про перебіг її в інших організаціях і тільки в такому разі робота кожної окремої організації матиме загально-партійний характер і впливатиме на хід справи у всіх інших організаціях.[1]

Далі йде низка практичних вказівок щодо постави цього інформаційного зв'язку.

Отже, хоч проєкт скликання попередньої конференції, якого запропонував Харківський комітет, не ухвалило Південне Бюро, але звідси зовсім не значить, що Південне Бюро хоч би трішки поступилося принципом ілюзорного „развязывания самодеятельности“ місцевих комітетів „знизу“ на користь посилення керівного впливу „верхів“. Південне Бюро відкидає харківський проєкт лише на тій підставі, що принцип „демократизму“ доведено в цьому проєкті до надто очевидної утрировки.

Була, проте, що й інша причина, через яку харківський проєкт скликання попередньої конференції зазнав поразки. Треба було поспішати з організаційним оформленням меншовицького центру, щоб посилити свою хистку позицію в переговорах з більшовиками[2] про можливі форми об'єднання двох частин партії. Відсутність у меншовиків такого центру[3] могла дуже негативно позначитися на переговорах та їх наслідках. Харківський же проєкт дуже відтягав реалізацію фракційного об'єднання меншовиків, рекомендуючи пройти ще один щабель „демократичних“ сходців, у вигляді попередньої конференції. Через цей щабель Південне Бюро з „ділових міркувань“ готове було перестрибнути.

---

[1] Одеський краєвий історичний архів. Фонд одеського охранного відділу. Справа № 19 за 1905 р., стор. 167-169.

[2] Такі переговори дійсно провадилося. Представниками орг. комісії для переговорів були Грінцер та Тарасевич. Від імени більшовиків переговори вели два члени ЦК — А. А. Богданов та Л. Б. Красін. Подробиці про ці переговори див. в VIII томі творів Леніна (2-ге вид. 1929 р.), прим. 120, стор. 500-501.

[3] В статті „Третий шаг назад“ Ленін пише: „...Нами выражено пожелание, чтобы отколовшаяся часть партии по крайней мере сорганизовалась поскорее, как можно цельнее внутри себя: тогда легче будут остальные соглашения и яснее путь к будущему единству“. Твори, т. VI.

В своїй доповіді на „Южно-русской конференции" А. Тарасевич докладно зупиняється саме на цьому мотиві, який примусив Південне Бюро поспішити скликати конференцію.

> „... Нам треба було поспішати з Установчою конференцією, — каже він, — щоб вийти з такого становища, в яке поставив нас несподіваний крок минулого ЦК.[1] В більшості місць, за винятком самої півночі, конференції вже відбулися й нам треба було поспішати з цією справою, щоб дати можливість в такий спосіб організувати загально-російську конференцію, яка остаточно об'єднає меншість. Почали одержувати заяви з вимогою поспішити з конференцією; такі заяви ми одержали з Ростова, Одеси, Катеринослава й, нарешті, з Криму телеграму з питанням, коли відбудеться конференція; з цієї телеграми ми зрозуміли, що й Крим вважає, що з конференцією треба поспішати. Тоді ми взялися до організації її".[2]

З цих слів члена Оргкомісії та Південного Бюра ми ще раз переконуємося в тому, що південний обласний центр не тільки не виявляв ніякої власної ініціятиви щодо найшвидчого скликання конференції, але, що таке пасивне очікування виставляв він як політичну „добродетель", яка, ніби, сприяє „развязыванию самодеятельности" низових партійних організацій. Тільки після того, як з Криму одержали телеграму з запитанням — „коли відбудеться конференція", — Південне Бюро зрозуміло, що „з конференцією треба поспішати". Безпринципність та хвостизм навіть у таких питаннях, що відповідають найпекучішим фракційним інтересам самої меншости (потреба її фракційного оформлення), А. Тарасевич перетворює на непорушний організаційний принцип, з погляду якого доповідач освітлює діяльність Південного Бюра для скликання конференції.

Замість харківського проєкту скликання конференції одеська та катеринославська групи висунули свій проєкт, який Південне Бюро та організаційний комітет ухвалили й поклали в основу всього пляну об'єднувальної кампанії меншовиків. Подробиці цього нового пляну викладено у згадуваному нами листі Південного Бюра до місцевих комітетів.

---

[1] Тут мають на увазі згоду примиренського ЦК, в особі Л. Б. Красіна, скликати разом з БКБ III з'їзд. Цю згоду було насильно вирвано у примиренського ЦК енергійною діяльністю БКБ.

[2] „Решение Южно-русской учредительной конференции РСДРП". Женева. 1905 р. Доповідь Волгіна.

На думку одеської та катеринославської груп, „треба почати з реорганізації та зміцнення Південного Бюра, перетворивши його на центр всього півдня. А для цього треба скликати, так би мовити, Установчу конференцію всього півдня, яка висловиться з приводу всіх питань, що стоять тепер перед партією, і покладе підвалини щільнішому об'єднанню всього півдня". [1]

Думка, що її висловила одеська та катеринославська групи про те, що об'єднанню меншовиків у загально-російському маштабі повинно передувати об'єднання меншовицьких організацій по окремих областях, не нова. Такий же погляд мала свого часу група „Южный рабочий", яка ще 1900 р. робила спробу скликати II-й з'їзд партії. Аналогічний принцип збудування партії у вигляді „спілкової федерації" обстоював Бунд на II-му партійному з'їзді 1903 року. Тов. В. Манілов у статті „С'езд южных комитетов и организаций РСДРП" [2] не без підстав вважає, що „Южный Рабочий", в своїх організаційних поглядах на питання партійного будівництва, перебував під ідейним впливом бундизму, який, отже, є основоположник російського опортунізму в організаційних питаннях.

Один з найвидатніших ініціяторів скликання в грудні 1901 р. — січні 1902 р. „с'езда южных комитетов и организаций РСДРП" А. Гінзбург пише, наприклад: „Ми всіляко відстоювали самодіяльність місцевих комітетів і вважали за потрібний етап у справі розвитку партійного об'єднання утворення обласних організацій, які могли вже взяти участь як ціле у відновленні партії у всеросійському маштабі" [3].

Якщо порівняти ці слова до тих численних думок з цього приводу А. Тарасевича та Південного Бюра (в його листах до місцевих організацій), які ми наводили вище, то немає ніякого сумніву в існуванні наступницького зв'язку організаційних ідей Південного Бюра з іншим обласним центром півдня колишньої царської Росії — ЦК південних комітетів та організацій РСДРП, який утворився в наслідок „з'їзду південних комітетів" у січні 1902 року (в Єлисаветграді).

Цей наступницький ідейний зв'язок стане ще очевиднішим, якщо ми наведемо один надзвичайно цікавий витяг із доповіді „Южного Рабочего" II-му з'їздові. В цій доповіді повідомляється такі подробиці скликання з'їзду південних комітетів та організацій РСДРП в грудні 1901 р. — січ-

[1] Одеський краєвий історичний архів. Фонд одеського охранного відділу. Справа № 19 за 1905 р., стор. 167-169.

[2] „Літопис Революції" № 5 (32) 1928 р., стор. 54-76.

[3] Цитуємо за статтею тов. Манілова. Там саме, стор. 59.

ні 1902 р. з ініціятиви антиіскривської більшости членів — редакції „Рабочего Дела", що взяла гору над меншістю, яка співчувала членам „Искры":

„Більшість, — читаємо ми в доповіді, — виходила із переданого ще від Катеринославського комітету погляду, що партія може скластися тільки через злиття районних організацій. Справу утворення партії уявлялося, отже, переважно питанням технічним. Не відкидалося, звичайно, потреби єдности у поглядах, єдности програми, але малося на увазі, що існує те, що ще стояло під знаком запитання. Меншість навпаки вважала, що партія щось більше, ніж просте механічне поєднання декількох, подеколи різних думками, організацій і вважала за потрібне, щоби попереду створилася та духовна єдність, яка робить розкиданих у різних місцях діячів членами одноєї тісної сем'ї... А, проте, утворення... *окремих різко окреслених районних організацій створює ґрунт для парахвіянського патріотизму, сепаратизму тощо. Така неминуча логіка й психологія подібних організацій*" (підкреслили ми — К. Д.).[1]

Дійсно, зовсім невипадкове є те, що один з ініціяторів нового пляну скликання південно-російської конференції — одеська група — мала в своїх лавах учасника „з'їзду південних комітетів" С. Зборовського (тов. Алексей, Кузьма), що був представником від „одеської групи" на „Південно-російській установчій конференції".

Принцип же „областничества", що його висунула одеська група (разом з катеринославською), було покладено в основу всієї об'єднувальної кампанії меншовиків у всеросійському маштабі, що його провадила організаційна комісія. Про те, що зазначений принцип об'єднання меншовиків дійсно ліг в основу діяльности Оргкомісії та Південного Бюра, свідчать такі рядки з листа Південного Бюра до місцевих комітетів:

„Північ, — читаємо ми в цьому листі, — керуючись тими ж мотивами (цебто тими, якими керувався Південь — Д. К.), теж проєктує скликати загальну (для всієї півночі) установчу конференцію. В Сибіру буде, очевидно, своя конференція і, нарешті, Кавказ уже утворив обласну організацію. Після того як відбудуться ці установчі конференції на півдні, на півночі Росії та Сибіру треба буде, щоб вони, а так само і Кавказ, надіслали своїх представників на загально-партійну установчу конференцію... Загально-партійна установча

---

[1] „Доклады с.-д. комитетов II-му съезду" РСДРП, МГИЗ, стр 159-160.

конференція поставить собі завданя ухвалити остаточну постанову по всіх питаннях і обрати „виконавчу комісію“.

Отже, в основу об'єднувальної кампанії меншовиків 1905 року покладено було ті ж організаційні принципи (місцевий сепаратизм, кустарництво, федерація — замість органічної єдности; плебесцит — у противагу керівництву авторитетного центра), з якими ленінська „Искра“ провадила непримиренну боротьбу. Південне Бюро було опорним пунктом організаційної комісії в розгортанні попередньої кампанії для реалізації „об'єднання“ меншовицьких сил в обласному маштабі. „Южно-русская учредительная конференция“, що склйкана була в Києві 3 вересня (нов. ст.) 1905 р., була витвором зазначеного організаційного меншовицького пляну, пильно підготовленого й переведеного в життя. Опортунізм прагнув під ударами більшовиків до організаційного *закріплення* своїх позицій, зміцнення у всеукраїнському масштабі.

(Далі буде)

Редін М.

Легенда про кірстовщину[1]

1. Як не можна пояснювати кірстовщину

Восени 1919 р., напередодні остаточної перемоги пролетаріяту над усіма силами реакції, напередодні піднесення соціялістичної революції на наступний щабель, щабель будівництва й розвитку соціялістичного способу виробництва, в момент розгортання соціялістичної революції на селі та найвищого напруження сил пролетаріяту для боротьби за свою диктатуру, підчас нової хвилі зростання пролетарської свідомости, — в Києві виникає к.-р. „робітнича" організація, що ставить собі за завдання всіма способами підтримувати денікінщину й поборювати більшовизм. На чолі цієї організації стає інженер Костянтин Кірста — колись безпосередній співучасник революції 1905 р., учасник „революційного уряду" в одній з нечисленних місцевостей, де фактична влада в грудневі дні перейшла до рук пролетаріяту й селянства — проводир „Люботинської республіки" (близько Харкова).

В центрі всієї організації стояв „Організаційний комітет", що виник останніми числами серпня 1919 р. (ст. ст.). На протязі короткого часу цей комітет розвинув шалену діяльність. Він випускав свою газету й влаштовував збори на підприємствах; організував делегатські збори робітників-підприємств, що приєдналися до нього; на початку вересня навколо нього виникає низка професійних організацій — металістів, трамвайників, робітників водного транспорту, харчовиків і т. ін. В цей момент кількість його прибічників налічують тисячами, — хоч різні твердження встановлюють різну кількість — від 3 до 32 тисяч. Всередині вересня, крім цих професійних організацій, Організаційний Комітет заходжується ще

[1] Стаття подає частково ще одну ілюстрацію для оцінки справжньої ролі меншовизму в епоху соціялістичної революції, — висвітлює ще один бік ганебного шляху меншовизму, його соціяль-денікінську суть, подає ще одну илюстрацію до процеса соціяль-інтервенціоністів.

й коло організації кооперативу; він починає боротьбу з безробіттям, організуючи громадські роботи для безробітних.

Нарешті, на початку жовтня з ініціятиви того ж Орг. Комітету створюється й військова організація — „рабоче-офицерская рота“, що бере безпосередню участь у боротьбі проти наступу більшовиків на Київ. Край цій діяльності було покладено лише евакуацією денікінського війська з Києва. Основне ядро кірстовської організації відійшло з денікінцями.

Така — в найстисліших рисах — зовнішня історія кірстовщини.

Цілком природньо, це явище притягло до себе чималу увагу дослідників. Контрреволюційна робітнича організація на останньому етапі громадянської війни! Поміщицько-буржуазна гегемонія в робітничому русі епохи соціялістичної революції! Цей факт спроможний перевернути до гори ногами всю нашу уяву про пролетарську революцію на Україні. Меншовицькі діячі й колишні діячі, що з діячів обернулися на „істориків“, дали кірстовщині назву „добровольческой зубатовщины“.[1] Це є визнання того, що кірстовщина була лише проміжним етапом на шляху дальшого *піднесення* робітничого руху. Це є — від меншовиків — визнання того, що епоха перемоги радянської влади позначає собою вищий щабель розвитку порівняно з денікінщиною. Але для нас таке визнання аж ніяк недостатнє. Аджеж зубатовщина — це був етап, що його пройшла певна частина робітничого руху цілої російської держави ще напередодні революції 1905-07 р.р. Меншовицьке твердження ототожнює рівень розвитку 1919 р. й 1902-04 р.р. Це значить, що, на їхню думку, робітничий рух на Україні 1919 р. повернувся на щабель 1902 р., що між об'єктивним змістом робітничого руху тої й тобі доби об'єктивної ріжниці немає. Це є ототожнення пролетарської революції з буржуазно-демократичною, це є одна з частин меншовицького тлумачення Жовтневої революції взагалі.

Досить зрозуміти таку поставу проблеми, щоб побачити, що це є не наукове обґрунтовання політики, а політичне обґрунтовання „науки“. Так поставити питання — значить нічого не пояснити. І, розуміючи це, меншовицький „історик“ сам вдається до дальших пояснень. Він пише:

> „Крыло реакционных настроений коснулось и рабочей массы. Как могло это случиться? Ответ (на этот вопрос) лежит в том историческом материале, который

[1] Кучин-Оранский. Добровольческая зубатовщина. „Труд“, 1924.

> характеризует *советскую фазу,* 1919 г. В ней корни позднейших настроений. На разбитой, разворошенной украинской почве большевистский терроризм в этот период вырос в анархическое антиобщественное явление... Деклассированные елементы получали все большую свободу своего формирования и господства. Делались тысячи нелепостей и преступлений. Кровь лилась потоками бесцельно, как никогда... Быстро сгорали иллюзии и настроения после петлюровской весны" (стор. 3-4)

Отже, за меншовицькою ґіпотезою, радянська влада кинула робітників в обійми реакції. Ґрунт для кірстовщини, на думку меншовизма, підґотували більшовики.

Звичайно, таку концепцію не варто й спростовувати. Завдання більшовицької науки полягає в тім, щоб натомість висунути *іншу* концепцію. Ми маємо, принаймні, дві історичні праці, що намагаються таку концепцію дати. Обидві вони збігаються в одному основному пункті: обидві вони вважають за основний ґрунт виникнення кірстовщини — дрібно-буржуазний, міщанський характер київського пролетаріяту, — реакційний, чорносотенний характер самого Києва.

Дамо слово самим авторам: „Київ періоду хазяйнування добровільців, — пише перший з них, тов. Колесніков, — являв собою найкращий ґрунт для розвитку занепадницьких настроїв серед робітників, він завжди був підпорою реакції й змонархізму, він уславився безпардонно-чорносотенною га етою „Киевлянин" з юдофобськими настроями підгороднього міщанства".[1] Слово в слово те саме повторює й другий автор, т. Кін: „Столицею кірстовщини був Київ, місто поміщиків, столиця великодержавного царського імперіялізму на України. Київ — місто Шульгіна, місто бейлісіяди, найбільший центр чорносотенної пропаганди на Україні, важливий церковно-клерикальний центр".[2]

Все це, безперечно, так. Але з таким же правом можна було б написати: „Столицею кірстовщини був Київ. Київ, місто „Південно-Російського робітничого союзу". Київ, колиска організації I з'їзду РСДРП, Київ, місто Арсеналу, — місто жовтневого та січневого повстання й геройської боротьби робітництва проти об'єднаних сил націоналістичної реакції та німецького імперіялізму".

---

[1] Колесников. Профессиональное движение и контрреволюция. ГИУ, 1923.

[2] Кин. Деникинщина. Л., стор. 146.

Але це зовсім недостатнє. Бо завдання історика, що хоче пояснити явище, зовсім не в тім, щоб добирати подібні й споріднені явища минулого. Ідучи за методою т.т. Колеснікова й Кіна, можна дійти до того, що схарактеризувати Ленінград як центр „дворцової камарильї“, Миколаївського режиму та роспутиніяди. Завдання історика в тім, щоб пояснити, як *той самий Київ*, що рік тому дав високі зразки пролетарського ентузіязму, пролетарської свідомости та організованости в січневі дні, наприклад, в боротьбі залізничників та арсенальців, — як той самий Київ міг тепер дати просто протилежні явища, дати зразки „пролетарського“ чорносотенства.

Цим не обмежується, щоправда, аналіза т.т. Кіна й Колеснікова. Вони показують і об'єктивний ґрунт кірстовщини в соціяльному складі київського пролетаріяту. „Київ за своїм характером не є індустріяльне місто. Переважають тут невеличкі підприємства“, — пише тов. Кін. Це так. Але хіба це є достатнє пояснення реакційности робітництва? А хіба в маштабі *цілої Росії* невеличкі підприємства не переважають? — „Робітники досить щільно пов'язані з дрібно-торговельною буржуазією передмість... Якщо виділити робітників — росіян та українців за походженням, то зв'язок їхній з селом все ж досить значний (37,4% мають землю)“.[1] Так. Але відколи зв'язок робітництва з селянством перед революцією став за причину контр-революційности робітництва? Якщо автор хоче виділити кадрових пролетарів чому ж він замовчує, що 37% робітників з землею — це значить *63%* „чистых“, кадрових, спадкових пролетарів?

Все лихо цього „пояснення“ появи кірстовщини в Києві не в тім, що воно нічого не пояснює, а в тім, що воно пояснює забагато. Воно примушує автора до *ширших* висновків, ніж він сам потребує. Воно примушує його написати далі: „серйозної революційної школи київський пролетаріят у масі не мав. Тут завжди були досить міцні меншовики“. Щодо меншовиків, — вони були міцні не лише тут, але й у багатьох інших містах, а кірстовщини там не було. Щождо „серйозної школи“ — важко сказати, що саме вважає автор за „серйозну“ школу. Якщо давню уперту боротьбу с.-д. гуртків, якщо масовий страйковий рух ще з 70 років минулого століття автор не вважає за „серйозну школу“ — мабуть він все ж не відмовить у такій кваліфікації, принаймні, двом повстанням київського пролетаріяту — в жовтні 1917 та в січні 1918 р. Прийняти таке пояснення — значить

---

[1] Кин. Деникинщина. Л., стор. 146-147.

не зрозуміти кірстовщину й одрізати собі шлях до розуміння багатьох інших явищ з історії революційного руку в Києві. Цьому поясненню бракує детермінації в часі, тобто бракує діялектики. Саме цьому воно змушує т. Кіна й до такого висновку: „За період революції й громадянської війни значна маса київських робітників не виявила достатньої свідомости й пролетарської витриманости“.

Дальше поглиблення аналізи ще погіршує справу. „Київський робітник оплачувався порівняно досить добре й тому він від бурі революції й громадянської війни дещо тратив“. Але хіба рівень зарплатні сам собою визначає революційність пролетаріяту? Прийняти таку тезу — значить піти шляхом, що може призвести до цілком небажаних для самого т. Кіна висновків. Нагадуємо тут одну, — на жаль, не досить широко відому, працю Рожкова, де той доводив, що Жовтнева революція відбулась у нас тому, що у нас було замало кваліфікованих і добре оплачуваних робітників, а на Заході пролетарська революція неможлива, бо там є міцний шар кваліфікованих, — отже, добре оплачуваних, робітників.[1] Розуміється, тов. Кін стоїть безмежно далеко від цього щироменшовицького твердження й ніякого відношення до нього не має. Але він не зважає на те, що грунт реформізму є не просто вища оплата робітництва, а *імперіялістичні надприбутки*, що частинку їх імперіялістична буржуазія кидає робітничій аристократії. Чи були ж у київських капіталістів ці імперіялістічні надприбутки? Очевидно ні. А якщо ні — відпадає й пояснення кірстовщини від високого щабля заробітної платні.[2]

Отже, перед нами дві концепції, що з них одна виводить кірстовщину з невблаганних „об'єктивних причин“ (характер промисловости, соціяльний склад пролетаріяту, рівень зарплатні), друга ж — з причин „суб'єктивних“ („реакція на більшовизм“). Завважмо, до речі, що друга з цих концепцій не відмежована залізним муром від першої та що історик-меншовик охоче посилається й на „об'єктивні“ (див. стор. 4) — на відсутність великої промисловости, на „міщанський характер пролетаріяту“. Лихо цих концепцій не лише в тім, що вони об'єктивно-шкідливі, а ще й у тім, що вони *фактично невірні*.

---

[1] Рожков. „Нарис історії аграрних відносин“. Х. 1926, стор. 107-109.

[2] Треба підкреслити, що в основному т. Кін дав цілком правильну оцінку кірстовщини, переборовши не лише меншовицьку концепцію кірстовщини, що її дав Кучин, а й ту чималу нерішучість, що характеристична для висновків т. Колеснікова.

Розберімося з групою „об'єктивних причин". Перш за все — щодо концентрації пролетаріяту. Звичайно, ніхто не візьметься стверджувати таку нісенітницю, наче Київ — це великий індустріяльний центр. Але питання про концентрованість чи неконцентрованість його пролетаріяту слід вирішувати не на основі загального враження, а на основі точних статистичних даних. Відомо, на основі яких дефектних даних виводилося картину нечуваної (надамериканської) концентрації промисловости в довоєнній Росії: фабрично-заводська статистика не враховувала ані залізничого та муніципального робітництва, ані всіх підприємств, що мали менше 25 робітників — без механічного двигуна чи менше 15 робітників — з механічним двигуном. Так відкидалося саме ту масу найдрібніших підприємств, що характеризували собою відсталість російського капіталізму; він бо не стільки витісняв застарілі форми, замінюючи їх на нові, як зберегав їх поруч найвищих зразків капіталістичної концентрації. Отже, те „всеросійське" число, що з ним доводиться порівнювати дані Києва (54% робітників у підприємствах з кількістю робітників вище 500), дуже перебільшено. Але ж навіть такого порівняння не намагався зробити ніхто з дослідників!

Ми маємо дані для того, щоб робити висновки про концентрованість київського пролетаріяту *безпосередньо напередодні денікінщини*, — на початку серпня 1919 р. В архіві Київської Ради профспілок зберігся папірець із „Киевской Особой Губернской Продовольственной Комисии" з 14 серпня 1919 року, що містить у собі повний реєстр усіх київських підприємств, що були на постачанні цієї комісії; реєстр цей було надіслано до Ради профспілок на перевірку, — й дійсно проти деяких чисел ми маємо помітки олівцем — очевидно наслідки цієї перевірки.

Додаючи до реєстру дані про київські головні майстерні Півд.-Зах. зал., що не ввійшли до нього через те, що постачання їх ішло іншою лінією, здобуваємо таку таблицю[1] (див. табл. на 25 стор.).

[1] Реєстр усіх підприємств — див. архів Київської Ради профспілок, 1919 рік, спр. № 1, частина 8, стор. 16-20. В реєстрі підряд наведено не лише дані про промислові заклади, але й про установи, лікарні тощо. Відокремив самі підприємства та згрупував їх на ці чотири групи автор. До четвертої групи належать, з реєстру КРПС, чотири підприємства: Арсенал—1.093 чол., Центр. телеграф—893 чол., трамвай—814 чол., фабрика кол. Коган — 656. З них можна вважати за спірне зачислення до підприємств — *телеграфу*, що, власно, не є *виробництво*. Ми гадаємо, однак, що маємо всі підстави для *даної* мети зачислити службовців телеграфу до робітництва. Поперше, *більшість* робітників телеграфу

Кільк. роб. на 1 підприємстві	Загальна кількість робітників	Кількість підприємств	Пересічно робітн. на 1 підприємство	%% до загальної суми	
				підприємств	робітників
1 - 50	1.740	72	24,2	52,6	11
51 - 200	4.291	46	93,3	33,6	27
201 - 500	4.121	14	294,4	10,2	26
500 - 2500	5.720	5	1144,0	3,6	36

Як бачимо, дійсно, переважна більшість київських підприємств — це підприємства найдрібнішого типу — до 50 чол. їх 52,6%. Це саме ті підприємства, що висклизали з-під, догляду фабричної інспекції царських часів (їх пересічний розмір — 24 робітники). Це вони накладали свій відбиток на загальне обличчя Києва, як промислового міста.

Але дійсна вага їхня в господарчому житті, в соціяльній боротьбі була зовсім не та. *Ці 52% підприємств мали лише 11% робітників.* З другого ж боку, *5 підприємств*, що становили лише 3,6% загальної кількости підприємств, мали *36% робітників.* Тобто їхня справжня питома вага в соціяльному складі київського робітництва була ***вдесятеро вища від їхньої долі в кількості підприємств.*** Найбільші серед цих найбільших підприємств — два: Арсенал — 1.093 чол., Київські головні майстерні — 2.254 чол. *Це очевидний* провідний загін усього київського робітництва. *Одні КГМ мають більше ніж усі 52% дрібних підприємств.* Але ця гегемонія цих двох найбільших заводів мала ще й інший бік. Обидва вони належали державі. Для обох боротьба економічна як-

---

виконує ***фізичну*** працю в галузі ***технічного обслуговування*** системи і є, за типом своєї праці, не службовці, а робітники. Подруге, цей найконцентрованіший загін робітників уже довів свою належність до робітничого руху ще в 1918 р. — своєю видатною участю в переведенні всеукраїнського залізничого страйку та інш. Отже, досліджуючи концентрацію ***робітництва***, а ***не виробництва***, ми зобов'язані врахувати й Центральний телеграф; концентрацію ж виробництва взагалі слід досліджувати ***іншим*** шляхом — підсумовуючи ***вартість виробу***, а не кількість робітників. До цих чисел додано число робітників київських головних майстерен — 2.254 чол. Це число ***виведено*** на основі даних ***стола особового складу*** КГМ. В його архіві зберіглася книга „Сведения о количестве всех рабочих в 1919 и 1920 гг., що містять у собі дані про кількість робітників по ***окремих майстернях*** КГМ на 1 число кожного місяця. Число на 14 серпня виведено шляхом інтерполяції (на 1/VIII — 2.248 роб., на 1/IX — 2.261 роб.). А в тім, різниця цього числа від даних на 1/VIII та 1/IX така незначна (6 - 7 чол.), що навіть можлива тут неточність ***жодного*** впливу на наші висновки мати не може.

найщільніше перепліталася з боротьбою політичною. Вони „через свою природу“ були проводирями політичної боротьби київського робітництва.

Якщо ж зрівняти ці дані Києва з загальноросійськими даними фабричної інспекції, то доведеться сказати, перш за все, що Київ, хоч і не був „передовиком“ щодо концентрованости свого пролетаріяту, але не дуже то й пас задніх у цій справі. Звичайно, якщо рівняти до величезних індустріяльних центрів, як Ленінград і інші, він був ніщо, — хоч і тут мірі його відставання слід було б дати числовий вираз. Але він досить близько повторював картину всієї російської держави в цілому. Якщо умовно відкинути перший розряд підприємств, що в основній масі не підлягав догляду фабричної інспекції, бо мав менше як 25 чол., *частка найбільших підприємств у масі їх буде 40,5%*. Звичайно, це лише приблизний підрахунок. Але точного підрахунку для 1919 р. ми не маємо й лінією фабричної інспекції. Значіння цих чисел лише симптоматичне. *Соціяльна будова київської промисловости приблизно повторювала соціяльну будову всієї російської промисловости в цілому.*

Інакше кажучи, ми відходимо від спрощеної та вульґаризованої уяви про київську промисловість, як про геть усю дрібну й напіврелісничу. Натомість ми констатуємо велику диференціяцію серед самого київського робітництва. За великої маси дрібних і найдрібніших підприємств, що давали чудовий ґрунт для реакційної аґітації, але не були керівні й характерні для київської промисловости в цілому, ми маємо невеличку ґрупу найбільших робітничих осередків, що зосереджували в собі понад третину всього робітництва й самим своїм становищем були ініціяторами й проводирями політичної боротьби. Так і тільки так можна характеризувати київське робітництво напередодні денікінщини.

Звичайно, відсоток кадрових пролетарів, — пролетарів спадщинних, „виварених“ у фабричному казані, був далеко менший у Києві, ніж у якомусь іншому великому пролетарському місті. Звичайно, й тут цей відсоток зменшила спочатку імперіялістична, потім громадянська війна. Але чи дає це підстави говорити про „деклясування“ пролетаріяту, про те, що він „розпускався“ у непролетарському морі, — як то роблять меншовики? *Ніяких підстав для цього ми не маємо.* Навпаки. Ті статистичні дані, що їх ми маємо, промовляють про зовсім інші, далеко складніші й характерніші явища.

Чи маємо ми напередодні денікінщини в Києві зниження числа робітників? Подекуди маємо. Так, завод Ґретера й

Ківанека (теперішній „Більшовик") показує неймовірно низьке число — 237 робітників.[1] Але за наслідок чого саме слід вважати такий величезний занепад? Чи не за наслідок загальної тенденції деклясування пролетаріяту? Для того, щоб відповісти на це питання, візьмемо статистичні дані про число робітників КГМ, що збереглися в архіві підприємства.[2] *За всього радянського періоду 1919 р. щомісячні дані показують беззупинне, хоч і повільне, зростання.* Не слід змішувати це з питанням про продукційність праці, про трудову дисципліну тощо. Ясно, що й та, й друга не виявляли за цього періоду тенденції зростання. Але саме числове зростання в КГМ показує, що пролетаріят не завжди й не всюди розсмоктувався та розпорошувався.

Бюлетень Бюра робітничої статистики за 1919 рік[3] показує, навіть ще детальніше, коштом яким саме угруповань відбувалося переважно це зростання. Загальне число членів профспілок Київщини піднеслося з 1/I по 1/XI 1919 р. з 27.896 чол. до 82.923 чол. Притому число членів спілки металістів (разом з трамвайниками) зросло від 5.939 до 11.376 чол., тобто майже на 100%. Але ще хутче зростали ті спілки, що організовували відсталі в загальному русі групи робітництва. Деревообробники зросли вчетверо (з 739 до 2.869); будівники — в 13 разів (з 300 до 3.968); кравці — в 11 разів (450—5.039). Найбільший відсоток зростання (1.452%) припадає на профспілку хатніх робітників і робітниць, що фактично організовувалася саме тепер (1 січня 1919 р. число членів її дорівнювалося 5). Друкарі, харчовики, торгслужбовці кількісно зросли приблизно втрое. Всі ці числа, враховуючи, звичайно, й чималу кількість службовців, свідчать про величезну хвилю втягнення до лав організованого робітництва таких його шарів, що доти стояли осторонь від робітничого руху. Ці нові шари несли з собою свої відсталі настрої, дрібнобуржуазні впливи, — вони подекуди знижували тип пролетарської боротьби, вони свідчили за правильність ленінового застереження, про відносну „реакційність" профспілок, як таких. Виграючи нечувано в кількості, рух неминуче мусив щось стратити у своїй якості; але ця страта не могла не бути тимчасовою — рух повинен був її перебороти, як дитячу хворобу, і дійсно її врешті переборов.

На тлі цього безперечний занепад числа робітників по деяких підприємствах міг мати лише одне значення, лише

[1] Див. архів КРПС, 1919, спр. № 1, частина 8, стор. 17.

[2] „Сведения о количестве рабочих в 1919-20 г.".

[3] Київськ. Істпроф. „Бюллетень Бюро Рабочей Статистики". Май 1919. Июль 1919.

одне пояснення. Це був прямий *наслідок саботажу буржуазії*. Робітників меншало *виключно лише* по колишніх приватних підприємствах, — там, де буржуазії щастило остаточно підірвати й зруйнувати господарську діяльність. По державних закладах цього зменшення не було.

Отже, ані „низький“ тип київської промисловости, ані „деклясування“ пролетаріяту підчас громадянської війни не могли стати за специфічну причину появу контрреволюційної робітничої організації саме в Києві. Чи не могло ж стати за таку причину те „привілейоване“ становище, яке, ніби-то, посідали київські робітники, якщо рівняти до робітників інших центрів? Чи не постала ця денікінська „робітнича“ організація через те, що денікінці несли з собою, бодай, тимчасове полегшення харчової скрути, бодай, тимчасове поліпшення постачання робітництва?

Завважмо, до речі, що ці два питання неподільно пов‘язані. Згодьмося навіть, що київський робітник щось губив у революції, — як пише т. Кін, бо й для всього ж робітництва Росії та України шлях революції не трояндами був уквітчаний. Але, „гублячи“ від революції, *чи вигравав щось київський робітник від контрреволюції?*

З першого погляду здається: безперечно, вигравав. Останніми тижнями радянської влади в Києві стан харчового постачання був катастрофічний. З перших же днів усі свідки — цілком незацікавлені перебільшувати добродійства денікінців — одноголосно кажуть, що „постачання“ Києву продуктів було „поставлено“ прекрасно. В архіві зафронтбюра ЦК КП(б)У зберіглися дописи й доповіді робітників підпілля Києва. 29 вересня пише „Абрам“:[1] „Продовольствия много — все дешево“. 1 листопада Є. Гилярова в своїй доповіді знов пише: „После анулирования совденег хлеб на „керенки“ стоил 40, 30 р. фунт. Затем дошел до 10 р., и уже, когда Кр. армия снова подошла к Ирпеню в конце сентября, цена снова поднялась до 30 р.“. 8 грудня Л. Сташков знов пише: „Продовольственный вопрос поставлен хорошо. Хлеб черный — 8-9 р., белый — 12-14 р., масло и сало — 50-60 р.“ Словом, як писала в малому фейлетоні київська газета „Слово“, описуючи Київський базар:

„Кувіка поросятко десь,
Там кавуни лежать горами,
Хліб білий — наче паска весь,
Вози біліють крашанками.

[1] Про те хто такий Абрам і про його роботу див. „Літопис Революції“ № 5-6, 1929 р. „Матеріяли та документи“, стор. 282 та 320.

Там баба пироги пече,
Там масло — тільки - тільки збите,
Там „з млеком мед“ в Дніпро тече,
Життя дешеве й дуже сите. [1]

Але, довівши свою поему до цієї патетичної ноти, автор раптом зриває її долу:

„А обиватель плаче там,
Грошеві дні згадав далекі:
Навіщо цей дешевий крам,
Коли в кишені — тільки чеки?..“

Це удаване поліпшення харчового стану було лише удаване, а не дійсне. Звичайно, денікінщина зняла заборону вільної торгівлі, і базари знову ожили. Але це не вирішувало питання для робітництва. Бо разом із тим *було анульовано всі радянські грошеві знаки* — „чеки“, як їх називає автор вірша. Щоправда, дослідники фінансової політики денікінщини стверджують, наче це анульовання влада переводила не досить рішуче й послідовно. Але це абсолютно не змінює становища для харчового постачання робітників. Жодна сила в світі не могла примусити селянина, що привозив свою продукцію на ринок, взяти ці „советские“, коли збройна військова диктатура була в руках денікінських банд, та ніхто й не намагався його до цього примусити. Ті гроші, що були на руках у робітництва в момент відходу радвлади, обернулися на нікому не потрібні папірці. В той же час заробітку робітникам не виплачувалося зовсім. Заробітку не було — принаймні на основних, найбільших, керівних підприємствах.

Так, як свідчать бухгальтерські книги заводу Гретера й Ківанек, ввесь 1918 рік одну робочу годину оплачується 1 крб. 85 к. — за роботу кваліфікованого токаря металу. Це виходить близько 15 крб. на день. З травня 1919 року за ту ж роботу виплачується 5 крб. 65 к. за годину, тобто близько 45 крб. на день. Крім того, видавалося ще й пайки. Зростання зарплатні, звичайно, відставало від зростання цін на вільному ринку, але це полегшувала видача частини зарплатні в натуральній формі. У вересні, з приходом денікінців, натуральне постачання остаточно відпало. Але й грошової зарплатні нема. Видавати гроші припинено [2]. Робітників не вважали за звільнених або ж безробітних,

[1] „Слово“, 19/X, 1919, № 29, стор. 1.
[2] Київськ. Центр. Іст. Архів. Фін. - економ. відділ. Фонд заводу Гретера й Ківанек. № 462 - 475.

але ані роботи, ані заробітку вони не мали. Усі клопотання меншовицької профради перед владою були даремні. Підприємець заявляв, що він не може далі працювати, й уряд не насмілювався втручатися в „святе право власности“.

Але те саме, якщо не гірше, було й там, де господар не припиняв роботу. Беремо архів дніпропетровського річного пароплавства, що було одною з баз Кірсти. Сторож київської пристані дістає в грудні 1918 р. 420 крб., у липні 1919 р. — 1.312 крб., човнар тої ж пристані, що йому не платили за кватиру, дістає в грудні 1918 р. 495 крб., в липні 1919 р. — 835 крб.[1] Далі — нічого нема: робота є, а заробітку не видно.

Звичайно, неправильно було б стверджувати, що жоден робітник Києва за денікінщини не діставав ані копійки. Так у Гретера, як і в КГМ — у паровозному цеху — дещо платили тим, хто згоджувався ремонтувати денікінські панцерні поїзди. Щоправда, в КГМ чималу ролю у цій зарплатні відогравала горілка.[2] Сплачували тим задільним робітникам, що вкрай були потрібні для апарата самої денікінщини: сплачувала поденно Київська телефонна мережа й сплачувала непогано, орієнтуючись на звичайні для того часу норми оплати в тих нечисленних місцях, де взагалі щось сплачували: землекопам — 200-250 крб. на день, теслярам — те саме, чорноробам — 150-180 крб. на день. Але це було вже в листопаді,[3] коли, за нашими ж, позитивними для денікінщини відомостями, ціни знов підскочили. Вплинути на робітничу масу, створити ґрунт для появи денікінської робітничої організації, що постала на початку вересня, це не могло. Але, звичайно, це є ознака того, що *деякі*, найменш організовані, прошарки робітництва денікінщина *підгодовувала*, до себе притягала й тим самим далі розшаровувала й без того розшароване, різноманітне робітництво Києва. Основним *робітничим центрам — нуль; найвідсталішим прошаркам — дещо* — це безмежно далеко від того „поросячого раю“, що міг би здаватися справжнім ґрунтом виникнення кірстовщини.

Отже, ані в типі промисловости, ані в типі пролетаріяту, ані в економічній коньюнктурі Києва часів денікінщини не було ніяких фатальних властивостей, що зумовляли б неминучу появу кірстовської організації. Була велика неодно-

---

[1] Київск. Окр. Архів. Фонд дніпровськ. держпароплавства. Пачка № 173, спр. № 293, стор, 16 та 18.

[2] Вечір спогадів 13 січня 1930 р. Спогади т. Кожемяченко.

[3] Київськ. Істор.-рев. архів. Фонд Київськ. губернськ. управління. Спр. № 148, стор., 4.

рідність у складі самого пролетаріяту; вона посилювалася тим, що денікінщина застала київське робітництво в момент величезного зростання його організацій, що не встигли ще перевиховати ці нові робітничі шари; була свідома політика контрреволюції, спрямована на деморалізацію маси пролетаріяту й підкуп його частини. Але все це було не лише в Києві. Все це не могло бути специфічною причиною кірстовщини. Все це було характерно також і для багатьох інших місць України. Визнати за достатні ті причини, що їх указують тт. Колесніков і Кін, — це значить визнати, що кірстовщина характеризує *все робітництво України.* Це значить поставити під сумнів ролю пролетаріяту України в пролетарській революції на Україні. А, проте, як ми щойно бачили, ніякого об'єктивного ґрунту для цього сумніву немає.

Але спроби меншовизму змалювати кірстовщину, як продукт настроїв, що склалися серед робітництва в наслідок „більшовицького панування", зовсім жалюгідні. На них ми спинемося лише тому, що це допоможе нам краще виявити ролю самого меншовизму в підготуванні кірстовщини.

Не слід гадати, що твердження про „більшовицьке походження" кірстовщини належать самому Кучину-Оранському. Це є офіційна теорія меншовизму. Після відновлення радвлади у Києві, але ще до того, як апарат профспілок було очищено від меншовіків, — 24 січня 1920 р. „Бюллетень" Київської Ради професійних спілок писав, пояснюючи появу кірстовщини, таке:

> „Робітники звикли за попереднього (тобто радянського — М. Р.) періоду, щоб усі їхні потреби задовольняла державна влада, й тому одвикли від самодіяльности... Їм важко було... *дивитися* на спілки, *як на органи, що керують страйковою боротьбою,* а не подають робітникам, без зусиль з їхнього боку, все потрібне для їхнього існування".[1]

Для меншовизму профспілки назавжди повинні були залишитися *органом страйкової боротьби,* навіть коли цю страйкову боротьбу доводилося спрямувати проти радянської влади. Але об'єктивно таке настановлення меншовицької профроботи відогравало цілком певну ролю у справі деморалізації нових (та й старих) робітничих кадрів і підготуванні кірстовщини.

[1] Київськ. Істпроф. „Бюллетень КСПС" № 9, стор. 2.

За радянських умов, як бачимо, меншовики вбачали основне завдання профспілок у підтримці робітника проти наймача — хто б цей наймач не був. Ми добре знаємо, що тактика міжнародного реформізму в умовах панування капіталу зовсім не така. Це само вже каже за те, яке об'єктивне значіння такого настановлення: в умовах капіталізму — провадити боротьбу за інтереси „народньо-господарського цілого"; в умовах диктатури пролетаріяту — підтримувати всі рвацькі вимоги робітника проти „наймача", тобто в 90% випадків проти пролетарської держави.

І саме це рвацтво в багатьох вчинках деяких профспілок підкреслюють майже всі документальні свідчення. Ілюстрацією такого рвацтва може бути, напр., конфлікт Відділу Праці з профспілкою деревообробників, що підтримувала абсолютно безпідставні вимоги щодо тарифної політики.[1] Травневий звіт „Губкомтруда"[2] відзначає, що

> „были, конечно, некоторые трения с профсоюзами (очень, правда, незначительные) по вопросам разрешения конфликтной и тарифной политики, но постенно профсоюзы проникаются сознанием, что пользоваться тем, что у власти пролетариат, и хотеть получать и удовлетворять совершенно неосновательные требования как отдельных рабочих, так и целых групп... не следует".

Звичайно, відбувалася поступова більшовизація роботи профспілок; але вихідним її пунктом було таке, очевидно, становище, за якого меншовицьке керівництво профспілок, а за ним і певна, найменш політично свідома, частина робітництва, додержувалися думки, що з панівного становища пролетаріяту користуватися слід, — і слід не для розв'язання основних, найглибших завдань пролетарської диктатури, а для того, щоб „одержувати й задовольняти" всі, навіть „цілком безпідставні, вимоги як окремих робітників, так і цілих груп"... І цілковиту рацію має Губкомпраці, коли в іншому місці він називає це явище рвацтвом.[3]

Але саме тому, що більшовизм — і через Губкомпраці, і через більшовицькі фракції спілок—давав рішучу відсіч цим рвацьким настроям — саме тому меншовицьке керівництво спілок виступало проти Губкомпраці з усякого приводу, прикриваючися прапором „обстоювання інтересів виробни-

[1] Архів КРПС, 1919, стр. № 1, ч. 4, стор. 19-20.
[2] Там саме, спр. № 20, стор. 12-13 („О губернском комитете труда"), 30. V. 1919
[3] Там саме, стор. 4.

цтва". Іноді меншовизмові щастило провадити свої рішення навіть через київську Раду профспілок, що все ж була під міцнішим від окремих спілок впливом більшовизму; ми знаємо випадки, коли Рада профспілок ставала навіть на шлях самочинного скасування розпоряджень Губкомпраці[1]. Чіткого організаційного керівництва від Профради взагалі не було.

Нема чого й казати про те, що меншовицьке керівництво профспілок абсолютно не розуміло й боролося проти тих чергових бойових завдань, які стояли перед пролетаріятом за доби величезного напруження громадянської війни. Адже усе повинно було бути підпорядковано одному основному завданню — подолати остаточно ворога на військових фронтах, знизити наступ і остаточно зліквідувати буржуазно-поміщицьку реакцію. А всі питання робітничого життя слід було розглядати саме з погляду цього основного завдання, — в тому числі й проблему робітничого постачання. З цього зросло славетнє „ударне постачання" епохи військового комунізму. Лінія пролетарської влади полягала в тім, щоб, поперше, поставити в найсприятливіші умови постачання ті загони робітників, що мали найбільше значення для військової боротьби; подруге—притягти до справи постачання активність самої робітничої маси.

В таких умовинах виникає, наприклад, конфлікт між робітниками фабрично-заводських підприємств „Укрвоензага", що відав постачанням армії, та Радою профспілок. Робітники підприємств Укрвоєнзага домагаються лише одного: створення робітничого продкому, що допомагав би владі в справі постачання. Вони не скаржаться на голодування—

> „Рабочие, работающие на оборону, отчетливо понимают, какую роль играют они в успехах армии,... и оставаясь вместе с тем голодными, не ропщут, сознавая, как тяжело продорганам добывать продовольствие и всю героическую борьбу, которую приходится рабочему правительству вести в отношении извлечения продовольствия из деревни в количестве хотя бы достаточном для армии" —

писали робітники голові Раднаркому.[2] Вони не ставлять своїх інтересів вище за інтереси кляси в цілому. Вони не претендують на краще місце. Вони хочуть лише взяти без-

[1] Архів КРПС, 1919. Спр. № 38, стор. 11.
[2] Там саме, 1919, спр. № 1, ч. 7, стор. 99.

посередню участь у боротьбі за хліб, за постачання. Незалежно від конкретних подробиць цієї справи — ця лінія цілком збігалася з лінією радвлади. Рада профспілок рішуче виступає проти цього „Центрального робітничого харчового комітету“, не розуміючи змісту й значення тої політики постачання, що її провадить радвлада.

Не розуміючи взагалі, або, вірніш, „розуміючи“ посвойому нові форми, новий зміст робітничої боротьби епохи пролетарської революції, меншовицьке керівництво профспілок рішуче відмежовується від самої радянської влади, всіляко намагаючися підірвати її вплив і авторитет серед пролетаріяту, її силу, міць та домагаючись її повалення в угоду білогвардійської контрреволюції. Так, „Об‘единенный Союз транспортников“, де перевага рішуче належала меншовикам, зрікається вітати Червону Армію, „протестує“ проти вчинків ЧК; дає наказ свому делегату на з'їзд профспілок „відстоювати незалежність профспілок“. [1] В самому керівному центрі профруху — Київщині організовується „группа независимости и самостоятельности профессионального движения“, що випускає цілий антирадянський маніфест, де пише:

> „Советская власть строится на подавлении самодеятельности рабочих, на насилии над выражением их воли. Все это диктует проф. союзам сохранение их прямой основной задачи — защиты интересов рабочих как против частного капитала... так и против современного государства“. [2]

тобто проти пролетарської держави.

Нас цікавить тут не сама позиція меншовизму. Вона давно відома. Нам важливо те, що ця меншовицька позиція — це був *послідовний логічний розвиток, систематизація, обґрунтовання настроїв відсталих шарів робітництва*, — це було те саме „созерцание задней пролетариата“, про яке за кільканадцять років перед тим писав Ленін, характеризуючи позицію економізму. Меншовики культивували ті самі відсталі настрої, що були найнебезпечніші для пролетарської революції. *Меншовики грали на тих самих струнах, на яких згодом заграв Кірста.* Тим самим вони внесли свою крихту в чималому розмірі в справу підготування кірстовщини.

---

[1] „История Киевского Союза Местран“. к. 1926. стор. 35.

[2] Архив КРПС. 1919. спр. № 12. „Задачи профессиональных союзов. Резолюция группы независимости и самостоятельности профессионального движения“. Документ, вартий того щоб його опублікувати в цілому, бо дає вичерпний виклад меншовицької плятформи на *всі* чисто основні проблеми Жовтневої революції“.

Пояснення кірстовщини „від більшовицького панування“, як це роблять меншовики, рішуче не годиться. Лінія більшовизму полягає в пробудженні, в підвищенні, в вихованні свідомости й активности пролетарської маси, — в підтягуванні її відсталих шарів до рівня передових. А от лінія меншовизму дійсно потурала й оформлювала ті реакційні настрої, що несли з собою відсталі шари робітництва, — вона сприяла зростанню й загостренню цих настроїв. Тим самим вона готувала ґрунт для кірстовщини — її *суб'єктивні передумови.* Вона виховувала й зміцнювала переконання, що не можна тимчасовими й місцевими інтересами жертвувати для кінцевої мети пролетаріяту. Вона відсовувала цю кінцеву мету на таку далечінь, що вона ставала непомітною.

Робота меншовиків за радянського періоду *уможливлювала* появу кірстовщини за денікінського періоду. Уможливлювала, але не робила її неминучою. До її появи спричинилося щось інше.

2. Зав'язки фашизму й соціяль-фашизму на Україні

Диктатура пролетаріяту неможлива без широчезної ідеологічно-виховної роботи.

Диктатура буржуазії чи дворянства також неможлива без широчезної ідеологічно-*розкладницької* роботи, без систематичного обдурювання робітничо селянської маси та маси дрібної буржуазії. Бо визискувачі можуть утримати своє панування виключно лише спираючися на якусь масу, що — свідомо чи несвідомо — підтримуватиме їх, бодай, всупереч її дійсним клясовим інтересам.

Доля диктатури визискувачів залежить від того, чи пощастить їм забезпечити свій організаційно-ідеологічний вплив на масу — чи, навпаки, маса скине ці впливи й організовано переведе боротьбу за скасування влади визискувачів.

Саме тому — як це вже давно відомо й досліджено в історичній літературі — денікінщина звернула велику увагу на ідеологічну „обробку“ пролетарсько-селянської маси.

> „Киевский областной комитет національного об'единения — писала підпільна проклямація денікінців у липні 1919 р. — ставит в известность население края, что продвигающаяся на запад армия ген. Деникина несет *рабочим* — сохранение профессиональных и экономических организаций и 8-ми часового рабочего дня, а *крестьянам* — передачу всей земли по купчим крепостям“.[1]

[1] Київськ. І. — Р. архів. Папка проклямацій епохи денікінщини. „Русь. Информ. бюллетень № 5. Июль 1919 г.“

Денікінська агітація намагалася використати ті труднощі, що поставали перед радянською владою в процесі громадянської війни:

„Большевики заставили вас, рабочий люд, жен ваших и даже маленьких слабеньких детишек выстаивать в длинных очередях целыми днями. Моросит осенний, колючий дождик; идет холодный, ледяной ветер; бьет в лицо порою снег — а вы, рабочие, усталые, продрогшие от холода, стоите в очередях на грязных и мокрых улицах. Зачем собрались вы, рабочие, в такие длинные, волнующиеся вереницы, точно нищие, точно калеки убогие у дверей трапезной монастыря?...[1]

Додати до цього три гасла „майже“ запозичені в більшовиків — *мир, воля, хліб*, зовсім не так уже важко. От маєте закінчений зразок білогвардійської демагогії. Все лихо цієї демагогії було лише в одному: *їй ніхто не йняв віри*. Навіть конкретизація цієї демагогічної програми в листі Денікіна до голови „Особого Совещания“ з 24 березня 1919 р. мало допомагала.[2] Т. т. Кін та Колесніков, цілком слушно характеризуючи програму Денікіна в робітничому питанні, як суто-демагогічну, — цілком правильно вважаючи, що вся практика денікінщини спрямовувалася на те, щоб роздушити робітничий рух, забували тільки про те, що й самі денікінці повинні були зрозуміти всю елементарність і нікчемність їхньої демагогії. Гадати, що денікінщіна могла свою демагогію обмежувати такими примітивами — це значить вважати, що денікінщина недооцінювала свого супротивника.

Для того, щоб надати хоч будьякої ймовірности своїй пропаганді, уряд Денікіна повинен був робити, бодай, спроби прикинутися, що він хоче щиро провадити свою програму. Й саме тому неможна *спрощувати* денікінську робітничу політику, неможна замовчувати тих елементів демагогічної *практики* (а не лише агітації), що були в епоху денікінщини. „Теоретики“ денікінської політики доводили, що „експлоататацією робітників зветься несправедливе використання їх праці на шкоду їх здоров'ю, заробітку й дозвіллю“, та що про скасування такого визиску „мріють і робітники більшо-

[1] К. І. Р. А. Та ж папка. „Товарищи — рабочие!“ (Підпис — „Рабочий“). Вказівок на час і місце видання немає.

[2] Є в тих же матеріялах, у численних виданнях. Передруковано у Колеснікова, стор. 197.

[3] К. І. Р. А., та ж папка. „За что борются добровольческая, донская, кубанская и терская армии“. Вид. „Харьковского отделения отдела пропаганды“.

вицької республіки Раднаркому, де працю робітників покріпачено біржею праці"[1]. От де маємо перше видання казки про „примусову працю" в СРСР! „Практики" денікінської політики повинні були хоч якимись дрібницями довести, що влада дійсно провадить боротьбу проти цього „несправедливого" використання — за використання „справедливе".

Хоч як погано зберіглися архіви денікінської епохи — всеж ми маємо змогу навіть із київської практики навести низку прикладів цього „піклування" денікінців про „скасування експлоатації". Перш за все „піклувався" уряд про те, щоб „нагодувати" принаймні ті групи робітників, що працювали на державних підприємствах: агентів відділа постачання київської округи шляхів сполучення було командировано до Харкова, Умані, Вінниці — „для закупки продовольствия, потребного для служащих и рабочих Киевского Округа путей сообщения".

Та ж таки округа напочатку жовтня відновила працю лікарської комісії при лікарсько-санітарному відділі, тобто відновила функціонування соціяльного страхування для робітників і службовців округи.[2] Не слід гадати, що ця увага питанням соціяльного страхування була випадковою. „Главноначальствующий" п'яти українських губерень та Курської губернії наказом своїм 2 вересня створив по губернях комісії, що мали на меті, перевіривши витрати лікарських кас, встановити „суми, потрібні на покриття поточних витрат".[3] Разом із тим говорилося: „власникам та адміністрації промислових підприємств наказую невідкладно приступити до покриття своєї заборгованости лікарським касам".

Отже, соціяльне страхування визнавалося, хоч і на папері, за обов'язкове для підприємців. Щоправда, іншим розпорядженням відсоток, що його повинен був вносити підприємець, знижено було до 2%, ще 2% стягувалося із зарплатні.[4] Визнавалося колективні договори, сплата ліквідаційних робітникам ліквідованих підприємств; передбачалося, що в колективні договори міг входити пункт про участь завкомів у вирішенні питання про звільнення робітника.[5] Нарешті — хоч і не центральна влада, а міське самоврядування — перевело було постанову про нормування робочого дня в торговельних і промислових закладах і про притяг-

[1] Київськ. Окрарх. Фонд Дніпр. Держпароплавства п. № 1, спр. № 2, стор. 262. 266-268.
[2] Там саме спр. № 1, арк. 88.
[3] К. О. А. Фонд Київськ. губ. управління 1919, спр. № 6, стор. 2.
[4] „Слово" 1919, № 10. 20/IX, стор.
[5] „Путь Рабочего", № 33, 10/X, 1919, стор. 2.

нення самих робітників на посаду *„участковых попечителей* для надзора за обязательными постановлениями о нормальном рабочем времени и праздничном отдыхе служащих и рабочих в торговых и промышленных заведениях". Бюро профспілок притягло до участи в цьому „висуванні" чотири профспілки: торговельних службовців, парикмахерів, харчовиків та транспортників.[1]

Загально відомий той галас, який здіймали меншовики навколо того, що їм не дають працювати. Звичайно, для професійної роботи спілок, власно кажучи, ніякого поля не лишалося. Але цікаво те, що серед усіх наших архівних документів, що стосуються Києва, ми не знаходимо жодного, що свідчив би про якийсь конфлікт у конкретному питанні між меншовицьким керівництвом профспілок та денікінською владою. Навпаки. Всюди ми бачимо, що влада йде назустріч профспілкам. Ми беремо тут виключно *некірстовські* профспілки, бо там це сприяння нічого б не характеризувало. Але влада йде назустріч не тільки кірстовським, а й меншовицьким профспілкам.

Так, 12 вересня губернатор дає дозвіл — відновити діяльність спілки залізничників на основі статуту 1918 р.[2] 3 вересня меншовицька спілка водного транспорту подає в округу сполучення заяву, де просить „заполнять имеющиеся свободные вакансии кандидатами по рекомендации правления союза". На заяву накладено резолюцію: „иметь в виду". Це — ще один приклад „висування" від меншовицьких профспілок на посади в денікінський апарат.[3] Всі скарги меншовицьких літераторів на заборону зборів від денікінців — чиста містифікація, принаймні щодо Києва; ми не маємо жодного документа, що свідчив би про таку заборону, — навпаки, маємо низку дозволів на збори.[4] Іноді прохання від окремої спілки підтримує меньшовицьке Тимчасове Бюро

---

[1] Арх. КРПС, 1919, спр. № 1, ч. 9, стор. 80.

[2] К.І.Р.А., фонд Київськ. Губ. Управл., 1919, спр. № 11, стор. 54. На стор. 55 — пояснення: „Ходатайство мастеровых и рабочих Киевского ж.-д. узла от 6/IX о возобновлении деятельности проф. союза начальником губернии удовлетворено в *части, касающейся открытия хозяйственной деятельности* в пределах устава, зарегистрированного Киевск. окр. судом 26/VI 1918. Пізніше є відомості про нову заборону Союзу: „Слово", 30/X; це цілковито відповідає поглядові, висловленому далі. — Дозвіл київськ. губернатора Кірста хоче змалювати, як *своє* досягнення, але жодної організації залізничників Кірста не мав (див „Путь Рабочего", № 15, 19/IX, стор. 2).

[3] К.О.А., фонд Дніпр. Держпароплавства, п. № 1, спр. № 2, арк. 241.

[4] К.І.Р.А., фонд Київськ. Губ. Упр., 1919, спр. № 11, стор. 4, 80-81 та інш.

Профспілок, відчуваючи свою авторитетність для влади.[1] Спілка друкарів дістала постійний дозвіл на влаштування зборів явочним порядком — на точнісінько тих же основах, що й „отдел пропаганды при главнокомандующем воор. сил Ю. Р.“[2] Меншовицьке керівництво профспілок виправдувало те довір'я, що його робила йому денікінщина. „Начальник“ звенигородського повіту, наводячи реєстр дозволених ним профзборів, епічно додає: „случаев уклонения ими от разрешенных программ не было“.[3] Не було! Робота меншовицьких профспілок ішла точнісінько й лояльно за дозволеною від денікінщини програмою. Шануючи спілку робітників театрального мистецтва, влада звільняє членів спілки від мобілізації на окопні роботи.[4] Управління торгу й промисловости запрошує представників Профбюра на нараду про стан окремих підприємств Києва.[5] Бюро, звичайно, приймає це запрошення, але потім, оповідаючи в своєму бюлетені про цю нараду, замовчує той факт, що там головував представник уряду.[6] Звичайно, нічогісінько для робітників від тієї наради не вийшло; це просто зразок того, як охоче йшло меншовицьке керівництво на співробітництво, на обслуговування, на визнання „*гегемонії*“ буржуазно-поміщицької реакції в так званій „діловій“ роботі.

Одним із найвиразніших проявів цієї лояльности профспілок за денікінщини була славетна справа з видачею *позики* робітникам. Обставини цієї справи так достеменно

[1] К.І.Р.А., той же фонд, спр № 11, стор. 79-79 назв.

[2] К.І.Р.А., той же фонд, спр. № 2, арк. 162 на зв; пор. арк. 112 на зв.

[3] К.І.Р.А., той же фонд, спр. № 16, стор. 14.

[4] К.І.Р.А., той же фонд, спр. № 2. арк. 113. Наказ № 52 від 4-XI

[5] Архів КРПС, 1919, спр. № 1, ч. Х, стор. 5.

[6] Архів К. Істпарту № 646 (3/33. Бюллетень К.С.П.Р.С. № 2, 20-X-1919. Є, до речі, підстави стверджувати й далеко *глибше* співробітництво меншовиків з денікінським урядом. В „Історії профспілки шкіряників Київщини“, ч. І, стор 37 (архів київського окрвідділу шкіряників) є згадка про те, що Ц.Б. профспілок запропонувало спілці шкіряників (за денікінщини) „выделить своего представителя в *Комитет спасения родины* для лучшего снабжения и обслуживания Добрармии. Даних, що стверджували б *такий* факт, немає; мабуть, такого „Комітету“ в Києві й не було. Але, не відповідаючи дійсності *літерально*, це твердження по *суті* безперечно вірне. Ц.Б. охоче обізвалося на пропозицію „Киевского областного военно-промышленного комитета“ послати представників — своїх та окремих профспілок — „на *совещание по вопросам текущего политического момента*“ (архив КРПС, 1919, спр. № 1, ч. IX, арк 84-84 на зв.). Це було всередині вересня. Радитися в денікінському в.-пр. комітеті про „поточний політичний момент“ це нічим по суті не відрізняється від участи в „Комітеті врятування батьківщини“. Мабуть, саме про це засідання й пишуть т.т. шкіряники.

з'ясував процес київських меншовиків, що спинятися на цьому тут не варто.[1] Згодом — за радянської влади — меншовики запевняли, що вони клопоталися не навколо позики (як твердили всі офіційні документи), а лише коло обміну анульованих радянських грошей на чинні при денікінщині. Але документи свідчать, що тоді, коли справу робилося, його розглядали саме як позику („ссуду"), або ж як аванс.[2] Та й про який обмін грошей могло мовитися? Навіть *харківському університетові* та технологічному інститутові було відмовлено обміняти анульовані гроші.[3] Отже ясно, що меншовицькі профспілки були на *безпосередньому утриманні денікінської влади*—і за найвище своє досягнення вважали те, що цю денікінську позику розподіляли між робітників саме вони, а не Кірста[4].

Ввесь цей матеріял цікавий для нас з двох боків. Перше. Робітнича політика денікінщини не обмежувалася утисками та агітаційною демагогією. Її невід'ємною складовою частиною була *практична підтримка та використовування угодовських робітничих організацій*; для зміцнення своєї влади й підпорядкування робітничого руху, і кірстовська організація була не єдина, а лише одна з них. Подруге. В системі панування буржуазно-поміщицької реакції угодовські профспілки відогравали явно контрреволюційну ролю, прив'язуючи робітників до переможної колесниці контрреволюції.

Звичайно, це аж ніяк не значить, що різниці між кірстовським та меншовицьким рухом не було. *Соціяль-угодовство починало переростати на соціяль-фашизм.* Суть цього переростання полягала *в тім, що соціяль-угодовці вростали в державну машину реакції*, стаючи простим знаряддям придушення масового революційного руху. Форми цього переростання були, однак, початкові: ті елементи, що їх перелічено вище; участь у праці військово-промислового комітету[5]; нарешті, намагання взяти участь у роботі „особого совещания". Постає питання: якщо й денікінці „бажали" — й реформісти „бажали" поєднатися в практичній роботі — чому ж це остаточне поєднання не відбулося? На всякий раз, не тому, що реформісти цього *не досить* бажали. Тоді, коли делегація Югпрофа покинула комісію „Особого Совещанія", Югпроф виробив ті „умови", на яких він згоджувався

---

[1] „Партия меньшевиков и деникинщина". Вид. „Красная Новь". 1923 року.

[2] Архів К.Р.П.С. 1919, спр. № 1, ч. IX, стор. 62; Кучин-Оранський, назв. кн., стор.. 71, примітка та інш.

[3] К.І.Р.А., архів К. Губ. Управління 1919, спр. № 31, стор. 53.

[4] Кучин, назв. кн. стор. 15.

[5] Див. примітку 6 на стор. 39.

взяти-таки участь у роботі комісії. Не слід гадати, що серед цих „умов“ була якась „зміна курсу“. Воля слова, публічність засідань, право на видання бюлетеня й „недоторканість“ делегатів — оце і все.[1]

Що ставили собі за завдання меншовицькі профспілки епохи денікінщини? Про це довідаємося з проєкту статута Центр. Бюра профспілок, що його вироблено саме тоді. Його перший пункт вартий того, щоб навести його цілком.

„Центр. Бюро Киевск. Проф. Раб. Союзов, занимая *классовую позицию*, ставит себе целью (а) содействие организации рабочих всех отраслей труда, (б) борьбу с узким профессионализмом, (в) объединение различных профсоюзов в один рабочий центр для (г) общего направления и руководства деятельностью профсоюзов и (д) создание общих учреждений для (е) оказания воздействия на правительство, предпринимателей и общественное мнение (ж) в целях защиты труда, в широком смысле слова“.[2]

Якраз — „в широком смысле“! Завважте, як сформульовано *кінцеву мету* існування організації: ***вплив на уряд, підприємців і громадську думку для оборони праці!*** Нема не лише того, що є, напр., у статуті Петроградської ради профспілок того ж часу: „активна участь у боротьбі за зміцнення завойовань Великої Жовтневої пролетарської революції,— розвиток її на базі будівництва комуністичної держави“.[3] Нема навіть терміну „клясова боротьба“! Немає навіть терміну „буржуазія“! Це неприємне слово замінено на мовчазне визначення „підприємці“. Замість консолідації робітництва — „створення спільних установ“. Замість боротьби проти буржуазії—„вплив на громадську думку“. Це є відступ не лише з позиції революції (її меншовики ніколи й не додержували), — це є відступ навіть з позицій ***клясової боротьби взагалі.*** А пропаганда клясового миру підчас громадянської війни — це й є найпотрібніша передумова та ланка ***соціяльфашистської ідеології, — передумова зрощування „соціялістичних“ партій та контрреволюційного уряду буржуазії й поміщицтва.***[4]

---

[1] Архів К Іспарту № 646(3)33. Бюл. КСПРС № 3, 20/X, 1919.

[2] Архів К.Р.П.С. 1919, спр. № 21, стор. 6-7.

[3] Там саме, стор. 13.

[4] Цікаво ставлення Ц.Б. до боротьби з антисемітизмом. Ц.Б. взяло участь у виданні декларації проти погромів; але воно нічогісінько не відповідало на прохання спілки „рабочих по изготовлению одежды“, коли вона звернула увагу Ц.Б. на те, що евреїв не беруть на роботу в обмундировальні майстерні (архів КРПС, 1919, спр. № 1, ч. X. стор. 12). На практиці жодної боротьби з антисемітизмом ЦБ не провадило.

Межу цьому „зрощуванню“ ставив лише розвиток масового революційного руху: з одного боку — тому, що примушував реформістів до „лівих“ виступів; з другого боку — тому, що показував владі, як обмежений вплив реформістів на масу та яку малу ціну має їхня підтримка для того, щоб спинити дальше розгортання революції. Південне бюро, напр., виправдувалося перед владою й доводило, що макіївський страйк виник зовсім поза його бажанням.[1] Але яку ж ціну в очах влади міг мати такий центр, що не міг попередити навіть виникнення страйку? — Лише тому елементи перетворення соціяль-реформізму на соціяль-фашизм так і залишилися елементами.

Але поряд цих елементів були й елементи „чистого“, типового фашизму. Цей фашизм був дуже ранній; він виникав за півтора-два роки до розквіту клясичного зразка фашизму — зразка італійського. Але від того його фашистська суть не змінювалася. Як визначає Комуністичний Інтернаціонал суть фашизму? — „Це є метода безпосередньої диктатури, що ідеольогічно прикривається „загально-національною ідеєю“ та представництвом „професій“ (а по суті різних груп панівних кляс), метода використання незадоволення дрібнобуржуазних, інтелігентських та інших мас шляхом своєрідної соціяльної демагогії (антисемітизм, окремі виступи проти лихварського капіталу, обурення парламентською „балаканиною“)“.[2] Ніхто не заперечуватиме того, що денікінщина була „безпосередньою диктатурою, що ідеологічно прикривається загально-національною ідеологією“.

Кірстовщина ж саме й була тим елементом, що характеризував фашистські е ементи в цій диктатурі. Її-бо ідеологія — це й була „своєрідна соціяльна демагогія“, спрямована на використання „незадоволення дрібно-буржуазних... та інших мас“. „Фашизм намагається пройти й у робітничу масу, притягаючи найвідсталіші прошарки робітництва, використовуючи їх незадоволення, пасивність соціяль-демократії тощо“ — каже далі програм Комінтерну.[3] Все це безпосередньо стосується явища, відомого під назвою кірстовщини.

---

[1] Меморандум Югпрофа Донскому войсковому кругу. Колесников, стор. 391-392.

[2] Программа и устав К. И. VI изд. ГИЗ. 1930, стор. 42-43.

[3] Там саме, стор. 43. Вперше характеристику кірстовщини, як фашистської спроби, подав т. Кін („Денікінщина“, стор. 155), але він не розвинув цієї характеристики, бо не поклав її в *основу* своєї аналізи.

Доводити, що кірстовщина висувала „загально-національну ідеологію — нема чого. „Лучшие молодые силы шли и идут с Добровольческой армией на ныне священную войну с большевизмом... Забыв политические распри, все рабочие объединяются с *единственным лозунгом* о поддержке наших освободителей, о скорейшем поднятии производства на фабриках и заводах и о планомерной работе". [1]

„Якнайшвидче піднести продукційність праці, щоб врятувати батьківщину", — от, власно, єдине позитивне програмове твердження Кірсти — „Только труд может дать возможность наладить жизнь и дотерпеть до светлого дня. Не будет труда, не будет желания работать над созданием разрушенного — будет голод, и холод, и жалкое прозябание, при котором немыслимо будет и думать о настоящей гражданственности"... „Для создания *собственного благополучия* нужно создать страну... наладить и пустить в ход *машину государственности*". [2]

Машина денікінської державности — для створення добробуту робітництва! Ототожнення інтересів денікінщини й пролетаріяту!

Але на якому ж ґрунті можуть „поєднатися" їхні інтереси? Робітники — геть від „політики"; капіталісти — назад на підприємство. „Непримиримость партий не может дать того, что нужно сейчас труженику... Для политики, для споров придет время, когда жизнь будет спокойнее и обеспеченнее". [3]

Це був популяризований переклад листа Денікіна голові „Особого Совещания". „Відновлення прав законних власників" — такий був початок і ґрунт цієї плятформи „національного об'єднання". „Примирення інтересів працедавця й робітника й безстороннє розв'язання суперечок, що виникають між ними" — такий був п'ятий її пункт. *„Підвищення всіма засобами продукційности праці"* — це був третій її пункт. Відновлення приватньої власности, примирення робітника й капіталіста, підвищення продукційности праці (це дослівно повторював Кірста!) — така була плятформа цього „робітничого" об'єднання, — плятформа, що альфою й омегою своєю мала єдину мету з добровольцями, а саме: „священну війну" з більшовизмом.

Але не тільки це робило з кірстовщини зародок фашизму. На цей зародок її обертала ще саме її *соціяльна демагогія*.

[1] „Путь Рабочего", № 5, 1-IX 1919, стор. 1.
[2] Там саме, № 6, 3-IX, стор. 1.
[3] „Путь Рабочего" № 6, 3-IX, стор. 1.

„Гармония труда с капиталом — эти слова должны стать для них (для робітників — М. Р.) руководящим принципом. Но этот руководящий принцип должен обязательно стать таковым и для промышленников“, —

писав один із керівників кірстовщини, — Киселев - Косачев, якого згодом розстріляла радянська влада.[1] Виключно лише спираючись на цю соціяльну демагогію, могла кірстовщина сподіватися захопити вплив на робітничий рух. Накласти якісь „обов'язки“ піклуватися про соціяльний мир і на підприємців — такою лівою фразою намагався Кірста прикрити свою контрреволюційну суть. Але ця демагогія — не якась зовнішня для кірстовщини прикмета; це — її невід'ємна ланка, що й дає нам підставу характеризувати кірстовщину як ранній фашизм.

Суть кірстовщини, як фашистського зародку, була саме в тім, що вона прикривалася обстоюванням інтересів робітників. Вона „одверто“ визнавала, що денікінщина чинила „несправедливости“ до робітництва, але це визнання правило лише за обґрунтовання тези про *підтримку* Добрармії. „Если нынешняя власть по отношению к Вам совершила ряд *ошибок*, то вы не *смущайтесь этим*, а смело проявите... любовь к родине и докажите, что спокойствие и мирное развитие страны вам *дороже всего*“.[2]

Мабуть найяскравіше суть цієї демагогії виступила підчас кампанії про видачу позики робітникам. Коментуючи анулювання радянських грошей, газета Кірсти писала: „Спекулянт, накопивший мешок советских кредиток, наказан справедливо, однако, он то, пожалуй, и вывернется скорее всего“. І далі газета перелічувала ті численні способи, якими спекулянт може „вывернуться“. — „Ничего такого не может сделать рабочий или служащий, которому необходимо жить на свой заработок, полученный „пятаковками“... В першу голову тяжесть денежной заминки ляжет на рабочего и служащего, связанных с предприятиями“.[3] Газета не лише стає в позу оборонця інтересів робітництва, — вона *літерально* повторює те, на що Комінтерн указує як на одну з найяскравіших форм цієї соціяльної демагогії — „виступи проти лихварського капіталу“. Але вся ця кампанія з позикою була одною з основних „робіт“ Кірсти. Вона якнайкраще висвітлює зміст його пропаганди й агітації.

---

[1] „Путь Рабочего“ № 27, 28 - IX 1919, стор. 1.
[2] „Воззвание к гражданам - рабочим г. Киева“. Тип. Кушнерева. Октябрь, 1919.
[3] „Путь Рабочего“ № 4, 31 - VIII, 1919, стор. 1.

Що мабуть найцікавіше для наближення цього одвертого фашизму до соціяль-фашизму — це те, що зразком, за яким Кірста хоче будувати свої профспілки, є *англійські тред-юніони*. „Строительство профессиональных союзов будет проводиться на демократических началах, по типу английских тред-юнионов" — казав Кірста в одному з найперших своїх виступів, у Лук'янівському трампарку. „Тогда мы достигнем того, что по примеру английских рабочих вы будете интересоваться о своей жизни не только через газеты, но обсуждать, напр., предполагающийся какой-либо законодательный акт в своих профорганізаціях".[1] Це не дуже письменно висловлено, — від інженера з п'ятнадцятирічним стажем можна було б вимагати більшого, — але цілком ясно. За найліпшу форму організації він вважає англійський тред-юніон, найкраще пристосований до того, щоб прикриватися представництвом „професій", „а по суті різних груп панівних кляс", як каже програма Комінтерну. Цей виступ на захист тред-юніонізму був не випадковий для Кірсти. Пропаганда тред-юніонізму була одною з основних складових частин кірстовської пропаганди. Так, щотижня він організовував лекції про практику робітничого руху на Заході, в київських головних майстернях.[2] В „Пути Рабочего" вміщено було низку статтів про ті ж питання: „задачей дня", на думку газети, є

> „осветить... все попытки рабочих Европы (приведшие только к репрессиям и полнейшей реакции) революционным путем добиться улучшения своего положения, надо указать на ряд исторических фактов, когда рабочие достигали своей цели, действуя медленно, *но верно, не прибегая к вооруженным восстаниям;* надо разъяснить, что единственным путем к улучшению жизни рабочего является путь *эволюционный*, как блестяще показала история *английского рабочего движения*, которое в продолжение 30 лет (с конца 18 века), преодолевая шаг за шагом все тернии, добилось в 1824 г. первого официального признания „трэдов".[3]

...От чудовий зразок використання „прагматичної історії"! Всякий революційний вибух веде лише до перемоги реакції. Отже, не треба „прибегать к вооруженным восстаниям", а тридцять років торгуватися за офіційне визнання профспілок...

---

[1] „Путь Рабочего" № 6, 3-IX, 1919, стор. 3.
[2] Вечір спогадів 13-I 1930 р., спогади т. Лозовського.
[3] „Путь Рабочего" № 6, 3-IX, 1919. Стор. 2. Вас. М-в „Задача дня".

Основною віссю аргументації тут є протиставлення *політики й професійної* роботи, що має обмежуватися *економічною* боротьбою.

„Профессиональнсе и кооперативное движение рабочего класса в Англии началось почти одновременно (40-е годы прошлого века)..., между тем как образование политической рабочей партии последовало много позже (в 1870 г.). Таким образом британское профессиональное рабочее движение было в действительности тем специальным фактором, который в конечном своем действии привел британский рабочий класс ко столь важным достижениям“.[1]

Дарма, що тут навмисно забуто про величезний політичний рух англійського робітництва XIX ст.—чартизм. Важливо те, що це є теоретичне твердження про *примат економічної боротьби над політичною.* Реформістський професійний та кооперативний рух, як складова частина денікінщини—в такі річища мріяв Кірста загнати масовий робітничий рух 1919 року.

Спорідненість кірстовщини й меншовизму очевидна. Велика заслуга тов. Кіна в тім, що він перший помітив і підкреслив цю спорідненість, висунувши твердження, що ми повинні говорити не за *боротьбу* меншовиків з Кірстою, а про *конкуренцію* Кірсти й меншовиків. Але ми гадаємо, що маємо достатні підстави, щоб говорити про Кірсту й меншовиків ще й як про зародки фашизму й соціяль-фашизму, а не лише про їхню „конкуренцію“ (яка, безперечно, була).[1] Кірста, як представник фашизму, „використовуючи незадоволення робітництва, пасивність соціяль-демократії тощо“ (програм Комінтерну), намагався „пройти у робітничу масу, притягаючи найвідсталіші прошарки робітництва“ (програм Комінтерну); він був основною ланкою „методи безпосередньої диктатури“, що ідеологічно прикривалася „загальнонаціональною ідеологією“ за представництвом „професій“... „метода використання незадоволення... мас шляхом своєрідної соціяльної демагогії“ (програм Комінтерну).

Цьому зародкові фашизма протистояла соціяль-демократія. „Сама соціяль-демократія в найкритичніші для капіталізму моменти часто-густо відіграє фашистську ролю“ (програм Комінтерну).[2] Якщо ми згадаємо, що „головне завдання фашизму є розгром революційного робітничого

---

[1] Там саме Е.Н.М в Д.С.L. „Британские профессиональные рабочие союзы“.

[2] Программа Коминтерна, стор. 44.

авангарду, тобто, комуністичних шарів пролетаріяту та її кадрового складу“ (програм Комінтерну); якщо ми згадаємо, що с.-д. зробила все можливе, щоб ізолювати цей комуністичний авангард від мас пролетаріяту; якщо ми згадаємо, що с.-д. і собі широко використала чисто фашистську „методу використання невдоволення дрібно-буржуазних... мас шляхом соціяльної демагогії“,—ми повинні будемо сказати, що, хоч с.-д. і не взяла *безпосередньої* участи в придушенні революційного руху на Україні 1919 року, але вона „в ході розвитку виявила *фашистські тенденції*“ (програм Комінтерну)[1] — і далеко більше ніж самі лише тенденції.

Перетворенню на систему соціяль-фашизму заважала наявність громадянської війни, де основна маса пролетаріяту боролася за пролетарську диктатуру. Шанси угодовців — відтягти масу пролетарів від цього шляху — були мізерні. Саме тому, розуміючи це, буржуазія України дуже мало сподівалася на успіх фашистської демагогії уряду та всіма способами зривала її переведення в життя. Надто цікаво склалася справа з допомогою від уряду страховим касам. Уряд гадав відновити нормальну діяльність кас і для того вимагав від губернаторів створити комісії, щоб з'ясувати потрібні суми грошей. Натомісць ці комісії поставилися до кас, наче до якихось підсудних установ, — розпочали загальну перевірку всього їхнього діловодства й бухгальтерії, почали відділяти „овец от козлищ“ — ті підприємства, що „мають право“ на допомогу, від тих, що його „не мають“, — обурили проти себе робітників кас і, звичайно, до діла не довели[2]. За великого напруження політичної атмосфери, навіть профспілки, всупереч своєму власному бажанню, могли стати за центр політичної активізації мас; робота за принципом „тише едешь, дальше будешь“ потребує *часу;* соціяль-реформізм на Україні 1919 р. не мав часу укорінитися так, щоб дати потрібні для денікінщини наслідки. Саме тому „угодовська“ політика денікінщини не могла бути послідовною; саме тому її постійно переривалося то трусом, то арештом, то закриттям газет. І хоч представники профспі-

[1] Программа Коминтерна, стор. 44.

[2] Перша вимога комісії дати всі відомості — 25-IX 1919 (К. І. Р. А., фонд К. Губ. Упр. 1919, д. № 6, л. 15-15 не зв.); відповідь Кобкаси про неможливість виконати *всі* вимоги комісії — 12-XI (там саме, арх 16); нова постанова комісії (поручить... ознакомиться с делопроизводством К. О. Б. К., выяснить, насколько представленные Кассой... цифры расходов соответствуют действительности) — 25-XI (там саме, арк. 29-30). Далі справа не пішла.

лок на прийомах дуже ввічливо розмовляли з денікінцями [1], проте труси й арешти „траплялися“ досить часто, — і самі денікінські установи давали директиви: невідкладно звільняти всіх робітників, „що не виконують певної корисної праці, що її наслідком є *конкретні цінності*“ [2]. Щоб не говорилося у „високих сферах“ — робітники не збиралися чекати тридцять років, поки робота профспілок принесе свої перші плоди, а денікінці знали, що розраховувати на таку „терплячість“ було б безглуздо.

Пролетаріят України давав відсіч і фашистським експериментам денікінщини, і фашистським вчинкам соціяль-денікінців. Швидке революціонізування навіть найвідсталіших шарів робітничої кляси теми (про основну ж її масу нема чого й казати) не давало ані ґрунту, ані часу для того, щоб ці *спроби* фашизму перетворилися на *систему*.

3. Що фактично зробили організації Кірсти?

Значіння кірстовщини цілком ясне таким чином. Це була спроба насадити фашизм на українському ґрунті, але під великодержавними гаслами відбудови царської Росії. Тепер нам треба відповісти на корінне, основне запитання: чи мала ж якийсь успіх ця спроба? Чи пощастило денікінцям виконати те завдання, що вони його перед собою поставили?

Загальнопоширеною в нашій науковій літературі є думка, наче Кірста мав тимчасовий успіх та що лише згодом його досягнення було зруйновано. Безперечно, на перших кроках своєї діяльности Кірста не зустрічав достатнього опору від робітничої маси. Більш за те. Його демагогічні виступи також подекуди знаходили сприятливий ґрунт. Але від цього до створення фашистської організації ще дуже далеко. І нашим завданням буде саме з'ясувати: якою мірою організаційно був закріплений той зовнішній блискучий успіх, що характеризує перші виступи Кірсти.

Скільки, врешті решт, робітників ішло за Кірстою? Ясно, що не можна дати такої відповіді, що дійсна була б для всього періоду панування денікінщини в Києві. Ясно, що на-

[1] Більш за те. На захист Ц. Б. профспілок виступило правління *Київського обласного воєнно-промислового комітету* („Слово“, № 59, 27-XI). Ще раз доказ щільного зрощування меншовизму з воєнно-промисловим комітетом, тобто з буржуазно-поміщицьким бльоком. Це цілком збігається з даними, наведеними вище (стор. 26, прим. 7).

[2] К. О. А., фонд Дніпр. Держпароплавства, п. № 1, спр. № 1, арк. 90. Циркуляр Упр. Шляхів сполуч. від 16/X 1919, № 3.

прикінці цього періоду за Кірстою не йшов уже майже ніхто. Але яку ж кількість робітників організаційно охоплював кірстовський „організаційний комітет" в момент найвищого свого розквіту — на початку вересня (за новим стилем)?

Тов. Колесніков висовує таку гіпотезу. „Орг. Бюро" само казало, наче за ним іде 32 тисячі робітників; меншовицьке Центр. Бюро говорило про 3-5 тис. чол., але перші, очевидно, перебільшували, а другі, ймовірно, зменшували справжню кількість — отже, ймовірну кількість кірстовської організації т. Колесніков намічає в 9.000 чоловіка[1].

Яку методу обчислення кількости членів кірстовської організації слід вважати за вірну? Які *дані* є в нас для того, щоб визначити те чи інше, крім заяв (чисто-голословних) самої кірстовської газети? Виключно лише одні дані, що їх наводить та ж газета, — співставлення одних даних з іншими, — критика самих цих даних. Бо *крім* них ми ніяких інших даних не маємо.

Що-числа своєї газети Кірста наводив довгий реєстр „підприємств, що приєдналися до організаційного комітету". Саме підсумовуючи кількість робітників в цих підприємствах. Кірста й здобував свою запаморочну цифру — 32 тисячі. Вся значність цієї цифри стане ясною, коли ми згадаємо, що на 1 січня 1919 р. вся кількість членів усіх профспілок Києва дорівнювалася 27.896, та що лише 1 червня це число підскочило до 82.923[2]. Приймаючи на віру цифри „Пути Рабочего", доведеться сказати, що за кілька днів Кірста зробив більше, ніж професійний рух на Київщині від самого свого початку й до 1919 року.

Але, ясна річ, такий обрахунок абсолютно не відповідає дійсності. Хто перевіряв, поперше, реєстри тих підприємств, що „приєдналися" до Кірсти? А, подруге, — що значить самий термін „приєдналися"? Один із найвидатніших „діячів" кірстовщини перших днів її існування, коваль К. Г. М. Микола Коваль, відсахнувшися вже в перших числах вересня від Кірсти, писав: *„Мене заочно обрали для того, щоб пересвідчитися, що воно за штука цей „Організаційний комітет"*.[3] Мабуть у самого Коваля й дійсно „рильце" було трошечки „в пушку"[4], але мотивація цієї посилки делегата

[1] Колесников, назв. кн., стор. 268.

[2] Архів К. Істпрофу. „Бюллетень бюро рабочей статистики".

[3] „Слово", 1919, № 1, 8/IX. Стор. 4. Лист до редакції.

[4] Його підпис є на декларації комітету (див. Колесніков, стор. 256-257); Коваль — із „заможніх" робітників, що мають свої будинки тощо (спогади т. т. Денісюка й Кожемяченко). Згодом він виступав у майстернях проти Кірсти (спогади т. Римаровича).

безперечно вірна. Представники підприємств та окремих груп робітників ішли до Орг. к-ту „пересвідчитися, що воно за штука“, а Орг. к-т безапеляційно залічував до своїх „кадрів“ ввесь чисто склад робітників даного підприємства. Чи можна ж вважати таку методу обчислення за серйозну? Чи не ясно, що вона чогось варта була лише для самого Кірсти та його агітаційних завдань?

Отже, методу обчислення, запроведжену від Орг. к-ту, треба рішуче відкинути. Вона не доводить організаційного охоплення робітників від кірстовщини. Але той же „Путь Рабочего“ містить у собі ще й інші дані, що на їх основі можна робити висновки про це охоплення. Це — реєстр підприємств, що подали до О. К. заяви про видачу їм через О. К. позики від Добрармії (див. попередній розділ)[1]. Очевидно, саме на цьому реєстрі базувалося Тимчасове Бюро профспілок, бо кількість указаних у ньому робітників дійсно дорівнюється 5½ тис.

Але найменша спроба перевірити навіть ці дані показує їхню абсолютну брехливість. Ми маємо змогу перевірити два числа: кількість робітників заводу Гретера й кількість робітників в К. Г. М. Кількість робітників у Гретера показано в 563 чол. Це — на 1-2 вересня. Водночас ми маємо дані (цілком безперечні), що за останніх днів панування радянської влади в Києві, — 14 серпня (тобто максимум за місяць до даних Кірсти) завод налічував лише 237 чоловіка[2]. Чи були підстави для зростання кількости робітників за цей місяць на 140%? *Таких підстав не було.* Навпаки. Були всі підстави для дальшого *зменшення* цієї кількости. За радвлади завод було завантажено до краю й ввесь час доводилося навіть запроваджувати надурочні. За білих, навпаки, завод з першого ж дня „тимчасово припинено“ й жодних робіт на йому не виконувалося. Чи не ясно ж, що обрахунок Кірсти — це чистісінька брехня, спрямована на спантеличення читачів?

Ще точніші дані маємо ми для Головних майстерень. Реєстр Кірсти (надрукований 3/IX) вказує кількість робітників там 3.253 чол. Архів К. Г. М. (стола особового складу) дає на 1/IX точне й безперечне число 2.261 чол.[3] Знов брехня, майже на 50%. Знов цілком очевидне навмисне перебільшення. *Число в 5½ тисяч навіть у такому розумінні перебільшено відсотків на 30-40.* Але хіба можна такому

---

[1] „Путь Рабочего“ № 6, 3. IX, стор. 4.

[2] Архів КРПС, 1919, спр. № 1, ч. 8, стор. 20.

[3] Архів КГМ, стол личного состава. Сведения о количестве всех рабочих в 1919 и 1920 гг.

розумінню „організації“ надавати хоч будьякої ваги? Подати заяву на позику — це не значить ще *організаційно* включитися до Комітету. Число в 3-3½ тис. — це те приблизне число, що визначає *не* кількість робітників, що йшли за Кірстою, а кількість робітників, що їх організації сподівалися через Кірсту здобути грошей.

Тоді, коли з'ясувалося, що ці гроші розподілятиме не Кірста, а меншовицьке профбюро, вони без будьяких великих політичних поворотів звернулися по гроші до цього профбюра.[1]

Отже, виходить, що меншовицьке профбюро зовсім не зменшило числа „учасників“ кірстовської організації, а мабуть, навпаки, ще й перебільшило його.

Тимто, ми мусимо рішуче зрікгися спроб — тисячами обчислювати кількість кірстовців-робітників на основі даних кірстовської газети.

Спробуємо виявити цю кількість на основі даних про роботу окремих кірстовських організацій.

Цих організацій (як добре відомо в літературі) було кілька. Найвидатнішою з них була *спілка металістів* — на чолі з Волошиним, зорганізована 12 вересня (ст. ст.). Але яка ж її доля? Чи оформилася вона, як живий організм, чи зробила вона щось конкретне? Уже через шість днів (18 вересня) нове правління (власно, більшість його — 5 чол. із 8) з'явилося на засідання правління *старої* спілки й на об'єднаному засіданні було ухвалено: „з'єднати обидва правління й вважати з цього моменту всякий зв'язок союза металістів з Орг. Ком-том (тобто, з Кірстою — М. Р.) за порваний“.[2] Отже, термін існування кірстовського „союза“ — шість днів. Звичайно, Кірста не міг на цьому заспокоїтися. Він мобілізував усі сили „землі й неба“, щоб заплямувати „зрадників“, що насмілилися піти геть з *його* спілки, — він всіма способами залякав навіть двох із п'яти так, що ті зріклися свого зречення, але було вже пізно. *Маси* за кірстовською спілкою не було. Хоч скільки лютував Кірста — 28 вересня відбулися делегатські збори металістів 23 підприємств, що

[1] „Все дело обмена денег было передано ему (Вр. Бюро Пр Союз. — М, Р.), как единственному и полномочному представительству рабочих и всем предприятиям, записавшимся у Кирсты, пришлось „переписываться“ во Врем. Бюро“ (Кучин, стор. 15; див. також стор. 51).

[2] „Слово“ № 10, 20-IX 1919, стор. 2; Колесніков, стор. 281-282; „Путь Рабочего“, № 20, 20-IX стор 1. До речі, Кірста стверждує, що *три* з п'яти членів правління повернулися до його; але ані їхніх заяв, ані їхніх прізвищ він не наводить. Така легкість переходу верхівки від Кірсти до Тимчас. Бюро показує, між іншим, *велику спорідненість* кірстовщини й меншовизму. На це якось не зверталося уваги.

схвалили одноголосно об'єднання спілок.[1] В кірстовській спілці залишилося декілька *осіб* з верхівки.[2] *Нова кірстовська спілка і юридично и фактично скінчила своє життя на сьомий день по народженню.* Її труп існував ще до 20-х чисел жовтня. Після 21-го жовтня жодних згадок про цю фіктивну спілку немає.[3]

Ще більшою мірою підходить назва „фікція“ до інших спілок, створених від Кірсти. Власно, *спілок* ніяких більше й не було. На тому ж засіданні 12 вересня при спілці „металіст“ було створено... проф. *секції* харчовиків, деревообробників, друкарів, автомобілістів. Не спілки, а секції! Секція друкарів при спілці металістів, що не існує! Секція деревообробників при спілці металістів, що розпадається через шість днів! Секція харчовиків при безплотних металістах!...

В тім-то й справа, що навіть кірстовська газетка не знаходить нічого, що про них сказати. Тільку про спілку *трамвайників* знаходиться ще глуха звістка *16 вересня*, — через чотири дні після її заснування. Далі — крапка. Нічого. Це не професійні масові робітничі організації. Це — безплотні тіні, викликані до життя диригентською паличкою денікінської реакції, але не робітничі організації, здатні схарактеризувати ціле київське робітництво.

Кірстовщина знала, крім „профспілок“ чи „профсекцій“, ще чотири форми роботи. Дві форми *економічної* роботи: „кооператив“ та посилка безробітних на роботу — рубати дрова. Дві форми *масової* роботи — делегатські збори всіх „робітників, що стоять на плятформі ОК“, та виступи на підприємствах. Але обидві форми економроботи провалилися цілком. Кооператив лавки не відкрив та не продав краму на жодну копійку. На дровозаготівлі з'явилося щось близько 30 чоловіка — і Кірста переможно наводить цей факт, як доказ того, що в Києві безробіття нема.[4] Він не розу-

---

[1] Архів К. Іспарту. 646 (3)33. Бюллетень КСПРС № 2, 20-Х.

[2] Навіть „Путь Рабочего“, що завжди старанно добирав усі дрібниці, що стосувалися роботи кірстовських організацій, не знаходить що сказати про цю роботу. Це достатній доказ.

[3] Кучин, без сумніву, замазує цей факт, кажучи лише про „деморалізацію та розвал“ союзу, а не про його фактичну відсутність. Йому це потрібно, щоб створити враження, наче у меншовиків залишалося велике завдання — поборювати кірстовщину. Фактично там *не було з ким боротися.*

[4] Точніше, він, наводячи нікчемне число тих, що з'явилися на роботу, робив із цього висновок, що він сам може дати працю всім, хто її дійсно потребує.

мів, чи не хотів показувати, що розуміє, що це є *цілковитий провал* всієї його роботи серед київського робітництва.

Так само обидві форми масової роботи рішуче показували з самого ж початку, що жодної маси за Кірстою нема. Двічі збирав Кірста загальні делегатські збори від робітників, що начебто йдуть за ним. Обидва рази збори скидали кірстовську президію й ухвалювали ворожі кірстовщині резолюції.[1] Після того Кірста закликав на свої делегатські збори лише дійсно „своїх". Але й ті „підвели". 24 вересня такі збори ухвалюють резолюцію... про припинення „Пути Рабочего".[2] Після того збори збираються все рідше й рідше. 22/X відбуваються збори, де обговорюється виключно лише „кооперативні" питання[3]. Закінчення зборів призначено на 25. Жодних відомостей про його немає. Скільки народу було 22 жовтня — також мовчить газета Кірсти. 21 жовтня було 33 чол.[4] На початку листопада Кірста намагається перейти від делегатських зборів до „активу". Але й такий актив також не вдається зібрати.[5] Підсумок? Спочатку масові збори, що виступають... проти Кірсти; потім — нечисленні засідання двадцяти-тридцяти осіб, що не дуже певно йдуть за кірстовським керівництвом і безславно загасають за якийсь місяць...

Виступи на підприємствах. Організаційно — це найлегша справа. Адміністрація люб'язно віддає для зборів робочий час.[6] Можна прийняти яку завгодно резолюцію, бо мало хто з відсталих шар робітництва наважувався голосувати „проти" за лютування денікінської контррозвідки, коли за ворітьми стояли загони денікінців, а передові шари робітництва ухилялися від зборів. Тому ці резолюції, ухвалювані на робітничих зборах, мало показові для кірстовських настроїв робітництва. Але показове те, *хто виступає на цих зборах*. На зборах КГМ виступають трамвайники.[7] На зборах автомобільних майстерень у Святошині виступають — ті ж самі трамвайники.[8] Нарешті, всередині жовтня доводиться при-

---

[1] Перші збори — 3 вересня; другі — 8 вересня. Вони якнайдетальніше описані у Кучина (розд. II).

[2] Збори 24 вересня. „Путь Рабочего" 25-IX, № 28.

[3] „Путь Рабочего" 24-X, № 44.

[4] Там саме № 43.

[5] „Путь Рабочего" № 56 — об'ява про призначення зборів активу. Далі про його жодного слова.

[6] Спогади т. т. Денисюка та Кожемяченко (вечір спогадів 13. I. 930).

[7] Спогади т. Лозовського (там саме). Виступ Семечко.

[8] „Путь Рабочего" № 36: виступи Вагенгейма й Семечко (Семенченка).

пинити навіть і такі збори.[1] „Дискусії“ на зборах померли; таких, хто бажав би висловитися, не було; востаннє на зборах 16/X (в артскладі) виступає якийсь „делегат“, що назвати його „Путь Рабочего“ не насмілився: замало, мабуть, було пролетарського в тім делегаті.[2] Підсумки: „робота“ кірстовщини на підприємствах нічим не відрізнялася від звичайнісінької освагівської „роботи“. Навіть кількість „штатних“, так би мовити, промовців — робітників, промовців, що їх Кірста возив з собою з одного підприємства на друге, — надзвичайно обмежена.

По всіх п'яти лініях своєї „діяльности“ *Кірстовщина виступає перед нами як величезний блеф*, що не має будьякої підпори серед робітництва,— блеф, що талановито вдавав себе за щось реальне, користаючися з зовнішніх умов, не сприятливих для розгортання одвертої революційної роботи. Сама собою кірстовщина не становила робочого руху, бо не організовувала *ніяких* мас; це був лише камінь, кинутий від реакції на шлях переможного поступу революції, — камінь, що, звичайно, створював *додаткові* труднощі для цього поступу, — але жодного серйозного змісту й ґрунту не мав.

Звичайно, це не значить, що кірстовщина висіла в повітрі й ні на кого не спиралася. Безперечно *були* такі групи робітництва, що могли стати підпорою кірстовщини. В першу чергу тут треба вказати на найнекваліфікованіший прошарок, що став за основну „силу“ кірстовщини — *вантажників річного порта*. Опорою кірстовщини серед робітників водного транспорту були не кадровий склад машиністів та матросів, а саме вони — берегові вантажники, й навіть не всі, а так звана „друга група“ вантажників. Звичайно, Кірста, що вихваляючися писав про „тисячу транспортників“, брехав і тут, але певна підпора в його тут була. Ця „друга група“ мала видатний „стаж“. Організувалася вона, як *несоюзна* артіль вантажників, у 1918 р., підчас німецької окупації, під керівництвом Касаткіна. Цей „керівник“ мав теж прекрасний „стаж“: служив колись *козацьким урядником*, головою вантажної артілі був з 1898 р. і здавна приятелював з жандармами.[3] У 1918 р., зорганізувавшися під його керівництвом, ця група вантажників одбиває роботу в союзної артілі, для чого викликає *державну варту*, що арештує керівників спілки.[4] За допомогою такої політично-муштро-

[1] Останнє повідомлення „П. Р.“ про збори на підприємстві (артсклад) — про 16-X (№ 39. 17. X).
[2] Там саме.
[3] „История Киевского Союза Местран“. К. 1926, стор. 36.
[4] Там саме, стор. 14.

ваної купки можна було зробити багато. Й хоч „1000 чол." — і безперечна брехня, але факт той, що обрана серед водників нова голівка профспілки була *единою* „життєздатною" профорганізацією, що примусила *за допомогою денікінської поліції*[1] старе правління здати собі справи.

Так само деякий конкретний успіх мала профробота Кірсти серед харчовиків, де вона спиралася на *наймолодшу* частину професійної організації — на робітників - бродильщиків, що їх було втягнено до профорганізації лише 1918 р.[2] Велика диференційованість київського робітництва за втягнення до профорганізації великих мас нових, сирих прошарків робітництва — от що дозволяло кірстовщині серед цих нових, сирих найвідсталих прошарків шукати виконавців її огидних плянів. Бо саме серед них могли мати вплив такі одверто - погромні постаті, як той самий Касаткін.

І ще одна реальна підпора була у кірстовщини. „*Англійці* відкрили нам свою кешеню", — говорив Кірста, як передають, на зборах КГМ.[3] Разом з представниками так званих „профспілок" він відвідував *американську* місію.[4] Чи обмежувався зв'язок його з цими місіями лише „ідейною консолідацією" — сказати важко. Навряд. Американські генерали — люд діловий і часу марно витрачати не люблять. Немає сумніву в тім, що сприяння інтервентів — у тій чи іншій формі — було одною з реальних підпор кірстовщини.

Джерела фінансового постачання кірстовщини взагалі були далеко різноманітніші, ніж могло би здаватися. Суд над Кубелісом — одним із керівників кірстовської організації — яскраво змалював темні й колінкуваті шляхи „роботи" кірстовщини. „Свідки Вайнберг, Дунаєв та інші малюють напади Кубеліса на їхні помешкання з вимогою іменем Кірсти видати їм комуністів. Кірста здебільшого силкувався помститися на робітниках... водного транспорту й заочно присуджував їх до розстрілу, при чому для відкупу призначав певні суми грошей... Кубеліс... під загрозою розстрілу одержував для Кірсти ці гроші".[5] Тут ми бачимо ще одну рису, типічну для кірстовщини, як для фашистської зграї, що *зрощувалася* чимраз глибше з апаратом денікінщини. Адже Кірста

[1] Кучин, стор. 59.

[2] „История Киевского Губотдела Пищевкус". Стор. 65. Даних про професійну організацію дрожжовиків нема до 1918 р.; очевидно, вона утворюється лише тоді.

[3] Спогади тов. Денисюка (збори 13 - І, 930).

[4] „Путь Рабочего" № 17 - IX, стор. 2.

[5] „Вісті Київського Губревкома" 1921, № 253, 4 - X. — Багато аналогічного матеріялу в останньому розділі у Кучина та в XI розділі у Колеснікова.

офіційно не був урядовим агентом; він не міг „присуджувати“ до розстрілу й мабуть в дійсності й не присуджував. Але перед робітництвом він виступав як керівник і диригент темної фашистської банди, що безперечно щільно й інтимно пов'язана з контррозвідкою, — що може робити все, що схоче, й використовує цю можливість на те, щоб забезпечити собі фінансову й матеріяльну базу, та тримати в покорі й жаху робітничі маси.

Робітників Кірста, як бачимо, не лише *агітував*; він їх ще й тероризував, — він *брав* з них. Але якщо кірстовщина брала з пролетаріяту — буржуазія *давала* їй сама.

Широко уславилася кірстовська „рабоче-офицерская рота“. Підчас нападу червоних військ на Київ на початку жовтня Кірста організував під такою назвою загін, що брав безпосередню участь у боротьбі проти Червоної армії. Кірста широко реклямував цю свою „роту“. Він випускав ефектні проклямації до робітників—з закликом записуватися до „роти“. „Слышите ли Вы, рабочие, красный грохот, обложивший матерь городов русских?“ — так починалася ця славетня проклямація. „Пусть те, кто, спасая свою шкуру, думают опять пуститься в кощунственный пляс над телом матери — России под красные немецкие дудки, пусть они теперь прикроют лицо свое“ — писала далі ця неймовірна проклямація. „Но рабочие, дети своей родины, слышите ли Вы вновь мой последний призыв? Идите, вступайте в *мою* рабоче-офицерскую роту... Жечь словами поздно и довольно, время жечь огнем, *я* — с Вами и впереди Вас! Командир отдельной рабоче-офицерской роты Константин Кирста“.[1] Якби не неймовірний факт — наявність цього документу, що не підлягає сумніву, в безперечних архівних матеріялах — цю проклямацію можна було б вважати за марення божевільного, хворого на бонапартистські галюцинації. Але це — історичний факт. „Робітниче-офіцерська рота“ почала своє існування.

Проте постає одне питання: ***скільки ж там було робітників — і скільки офіцерів?*** Кірста на загальних зборах робітників міського господарства „выболтал“ принаймні одно: *загальну* кількість „салдат“ роти. „Рабочие — казав він — ночью собрались в *количестве 45 человек*, взялись за оружие, к ним примкнули офицеры, и организованным боевым отрядом они выбивали большевиков из города“.[2] Знаючи вже кірстовський спосіб поводитися з числами, ми навряд чи помилимося, якщо зменшимо і цю кількість *робітників*, що брали участь у „роті“. І вище цього числа „рота“ не підно-

---

[1] К. І. Р. А. Папка проклямацій епохи денікінщини.
[2] „Путь Рабочего“ № 38, 16-X, стор. 2.

силася: хоч скільки не кричав про неї Кірста на всіх роздоріжжях, скільки не привозив з собою „резолюцій“ про організацію збройних загонів „роти“ на підприємствах[1] — „рота“ уперто не зростала. Інакше — чому б мовчала про цей зріст газета Кірсти, що двічі й тричі друкувала те саме повідомлення, якщо воно було сприятливим для Кірсти?[2]

Чи не були ж дійсно ці два-три десятки робітників — самовіддані люди, що їх спантеличила кірстовська агітація та що безкорисно пішли на захист білої армії? Відповідь на це ми здобуваємо в архівах тих підприємств, що були огнищем кірстовського руху та зберігли ці документи. Дамо говорити документам.

Наказ нач. Київської округи шляхів сполучення, 20/XI 1919 р. № 70:

> ... „За самоотверженную работу при наступлении большевиков на Киев 1-5 октября, Управлением путей сообщения разрешена выдача денежных наград технику Лаару в сумме 200 рублей, а боцману (брандвахты Андрею) Литвиненко и матросу (Кириллу) Овчару в сумме 100 рублей каждому“.[3]

Документ номер два. Головна книга заводу Гретера й Криванек, артикул „Содержание в чистоте завода и прочее“.

> „Октября 10. Рабочим за охрану завода 2-7 с/м. по списку 7050 р.“[4]

Коментарі, гадаємо, зайві. Що значить „охорона завода“ підчас наступу на місто червоних військ, — „охорона“, за яку платить підприємець, „охорона“ завода, що взагалі вже кілька місяців не працює, — це ясно й всякому немовляткові.

Чи не виправдується ж тут літерально визначення, що його дав фашизму Комінтерн? Фашизм — це „метода використання невдоволення... мас шляхом своєрідної соціяльної демагогії... та корупції шляхом створення консолідованої *та оплачуваної ієрархії фашистських дружин*, партійного апарату й чиновництва“.[5] Оплачувана ієрархія фашистських дружин — ось що встає перед нами, коли ми пильніше приглядаємося до кірстовщини, як такої. Але *навіть оплачуючи* ці фашистські дружини, київська буржуазія з *вісьмидесяти тисяч*

---

[1] Загальні збори лук'янівського трампарку „Путь Рабочего“ № 38, стор. 2.

[2] Напр., двічі повідомляється про резолюцію КГМ — 31/VIII та 1/IX, двічі — про резолюцію Артскладу (17/X — 18/X).

[3] К. О. А., фонд Держпароплавства, пачка № 1, спр. № 18/21, стор. 59.

[4] К. Ц. І. А., фін-екон. відділ, фонд Гретер й Криванек, головна кн. за 1919 р. (без №), стор. 216.

[5] Стор. 43.

київських пролетарів усіх гатунків не найшла більше як 45 (за її ж словами!) „робітників“, зв'язаних усім своїм єством з найреакційнішими шарами дрібної буржуазії, що згодилися стати до лав захисників „єдиної неділимої“...

Чи треба ж ще доказів того, що цей білогвардійський фашизм, якщо й мав вузеньке поле для виникнення, *не мав жодного грунту для зросту?*

Чи треба ж ще доказів того, що не *кірстовщина характеризує собою робітничий рух у Києві 1919 року за часів денікінщини?*

4. Що таке робітничий рух епохи громадянської війни?

Як же можна цей масовий рух тої епохи характеризувати? Чи був за денікінщини в Києві масовий *страйковий* рух?

Масового руху ми не знайдемо. Відбулося в половині жовтня два страйки — і, що цікаве, саме серед робітників місцевого транспорту, що, здавалося б, були під найбільшим впливом Кірсти. Обидва страйки мали економічний характер. Перший з них — страйк артільщиків київського вокзалу. Страйк на третій день було припинено з наказу коменданта, але *після* того всі вимоги страйкарів було задоволено. Серед цих вимог слід відзначити 8 - мигодинний робочий день. Другий страйк ломовиків у підрядчика Боброва. Підприємець здався вже на другий день страйку.[1]

Чим пояснити таку, ні з чим незрівняну, активність *саме цієї* меншов. спілки? Чи не тим, що йому, маючи перед собою найактивнішу групу кірстовців, треба було *на практиці* доводити свою здатність обстоювати інтереси робітників?

Іншого пояснення бути не може. Бо поряд з цим ми маємо чудове свідчення про те, як саме впливав меншовицький провід на розвиток страйкового руху там, де він не відчував „конкуренції“ з боку якоїсь іншої організації. На київському залізничому вузлі готувався страйк наприкінці вересня. Його було вже цілком вирішено. В майстернях було зібрано підписи під тими вимогами, що їх повинна була задоволити адміністрація (скасувати деякі нові правила, що погіршували умови праці); наколи б адміністрація відмовилася — 28 вересня мав розпочатися страйк цілого київського вузла. Але тут виступає меншовицьке профкерівництво в ролі, добре відомій нам ще з всеукраїнського страйку залізничників 1918 р.— „23 вересня відбулося зібрання уповноважених вузла при участі члена Центр. Бюра Ради профсоюзів. На його пропозицію було ухвалено резолюцію, що пропонує в сучасний

---

[1] „Слово“ № 30, 20 - X, стор. 2.

момент *ні в якому разі не кидати праці, працювати покищо за новими правилами й чекати* на результати переговорів делегації робітників та службовців з адміністрацією".[1] Отже, 1919 р., у відміну від 1918 р., угодовцям *пощастило* зірвати залізничий страйк. Бо можливо, що страйк на київському вузлі став би за початок нової, ширшої хвилі масового робітничого руху.

Але цей страйк не відбувся. Не відбувся й страйк ремонтних майстерень на Туруханівському острові. Якщо страйк на залізничому вузлі зірвали меншовики — тут аналогічну роботу виконали кірстовці, що бучними фразами підлабузилися до маси й провели резолюцію про... опублікування в пресі прізвищ „осіб, що порушують добрі відносини".[2] Не було страйку й у Арсеналі, де ввесь час точилася боротьба за визнання фабзавкому: влада не згоджувалася на це, вважаючи робітників Арсеналу за мобілізованих військовою лінією.[3] І тут меншовики втихомирювали масу, намагаючися не припустити страйкового виступу. Згодом, — уже в січні 1920 р. — меншовики самі ж давали оцінку своєї тактики масової роботи цієї доби: „здебільшого спілкам і Раді щастило добитися сприятливих для робітників наслідків; у несприятливих же лишалося *миритися з фактом*".[4]

Є відомості, що де-не-де існували *нелегальні* завкоми.[5] Але, не кажучи вже про неперевіреність цих відомостей, *роботи* цих завкомів не видно. Ані масового страйкового руху, ані якихось демонстрацій або зборів, де б виносилося революційні резолюції, — нічого цього нема. *Руху нема.* Наче все робітництво відсутнє. Наче елементи справжнього пролетарського руху приносять з собою лише червоні війська.

Чи не доведеться згодитися з Кучиним-Оранським, що пише: „У разбитого разочарованного сознания отдельных пролетарских слоев не было почти никакого ясного и прочного материала, который мог бы составить идейно-революционный оплот против новых настроений момента... Неопределенное состояние производства... со своей стороны укрепляло временно-пассивное состояние пролетариата"?[6] Але стверджувати це — значить класти цегельку в будівлю окупантської теорії пролетарської революції на Україні.

---

[1] „Слово" № 16, 27-IX, стор. 2.

[2] „Путь Рабочего" № 8. 5-IX, стор. 4.

[3] „Слово" № 2. „З робітничого життя". „Бюллетень КСПС" № 9 24-I. 1920, стор. 2.

[4] Архів К. Істпрофа. „Бюллетень КСПС" № 9, 24/I, 1920, стор. 2.

[5] Тов. Денисюк (збори 13-I 1930 р.) указує, що членом такого нелегального завкому в КГМ був тов. Боков.

[6] Кучин, стор. 4-5.

І треба сказати правду, дуже близько до такого твердження (звичайно, без цих капітулянтських висновків) стоять дописи декого з товаришів, направлених від зафронтбюро ЦК КП(б)У на запілля в Київ. „Настроение рабочих с приходом[1] Добрармии к советской власти крайне неблагоприятное... Нашей публики в союзах нет. Связи на заводах плохо налажены",— писав один із робітників[2] — „Киевские рабочие первое время слушать не хотели не только о большевиках, но даже о социалистах... Правда, отрезвление наступило скоро... Трудно сказать, однако, *перейдет ли пассивная оппозиция в активизм*, тем более, что у нас связей с рабочими мало" — так говорив другий допис.[3] Отже, на основі відсутности масових виступів робітників проти підприємців і влади свідки вважали за можливе говорити в найкращому разі про пасивну опозицію, протиставляючи її активізму. Але „пасивною опозицією" пролетарської революції не завоюєш!

Але в тім-то й справа, що так розглядати робітничий рух епохи громадянської війни — неприпустимо. Хто сказав, що страйковий рух — це завжди й при всяких умовах найкращий показник напруження політичної атмосфери,— спілости революційної обстановки?! Це не так!

„Розвиток страйкового руху, — пише т. Мануїльський,— треба розглядати зіставляючи його з *іншими показниками революційного піднесення*, якщо ми не хочем аналізу конкретної дійсности замінити на сухі академічні схеми або ж на свідомо-шкідницькі висновки".[4] А саме ця аналіза конкретної дійсности вимагає орієнтуватися передовсім на те, що є на даний період *основним стрижнем* пролетарської боротьби.

Що ж було таким стрижнем для київських робітників у 1919 р.? Щоб чіткіше це зрозуміти, гляньмо на *радянський* період у Києві 1919 року. Страйків немає; боротьби проти влади немає (хоч як від цього не сумно меншовикам); чи значить це, що немає масового політичного робітничого руху? Звичайно, не значить. А от така „об'ява", що збереглася в архіві заводу „Більшовик", — хіба вона не промовляє щось за масовий політичний рух робітників? — „Работы по изготовлению IV бронепоезда с сегодняшнего дня должны производиться в котельном цехе сверхурочно 2 часа, т. е. от 9½ утра до 1½ и от 2½ дня до 8½ ч. (по новейшому

---

[1] В оригіналі очевидна помилка: *„с уходом"*.
[2] Ц. А. Р. Фонд зафронтбюро ЦК КП(б)У, 1919. № 120.
[3] Доповідь т. Мягкової.
[4] „На пороге XIV годовщины". „Правда". 1930, 7-XI, стор. 2.

времени). Заводоуправление".[1] Хіба це не було такою ж своєрідною та специфічною формою *робітничого руху*, якою за наших часів є соцзмагання та ударництво? Хіба всі форми цього руху не повинні були підпорядковуватися одному основному завданню: *роздушити контрреволюцію на фронті?*

Далі. Циркуляр Южбюро ВЦСПС. „Бюро Юга России ВЦСПС... заинтересовано в том, чтобы семьи мобилизованных рабочих не оставались без всякого обеспечения... Оказывая пособие семьям красноармейцев, борющихся за оборону рабочей революции, зная, как не организовано это дело без непосредственного нашего содействия и контроля, бюро предлагает Вам немедленно приступить к посылке представителей к самой энергичной работе".[2] — Всі сили робітничих організацій спрямувати на те, щоб оточити Червону армію такою атмосферою чуйної допомоги й організації, що допомагла б їй якнайкраще подавити ворога! — От основне завдання всіх організацій робітничої кляси, — от новий зміст масового робітничого руху епохи громадянської війни.

Але не лише „сприяти" Червоній армії, а й брати безпосередню участь в її організації, в організації її перемоги — от завдання й зміст робітничого руху цієї доби:

„Для содействия мобилизации Совпрофсоюзом образован военно-мобилизационный комитет, ставящий себе целью способствовать... торжеству рабоче-крестьянской власти над подымающей голову реакцией".[3] Дехто з товаришів, при евакуації з Києва, бере участь у організації робітників Брянського заводу для одсічі наступу Денікіна.[4] Робітничий рух доріс до того щабеля, де перед ним повстало завдання встановити пролетарську диктатуру. *Всі форми* робітничого руху підпорядковуються цьому основному завданню. Наші висновки про піднесення чи занепад робітничого руху епохи громадянської війни ми повинні робити саме з цього погляду.

Наприкінці липня *КРПС* організує комісію для набору робітників на польові роботи.[5] „Всі на село, — на збір та захист урожаю, — все на боротьбу проти Денікіна" — під цим гаслом розгортається широчезний робітничий рух.[6] На під-

---

[1] К. Окр. Арх. Фонд завода Гретера й Криванка, пачка № 12 д. № 52, стор. 27, 36, 42, 43.

[2] Архів КРПС, спр. № 1, ч. 7, стор. 61.

[3] Архів КРПС. 1919, спр. № 2, ч. II, книга исходящих, № 2015.

[4] Спогади тов. Нестеровського (Арсенал).

[5] Архів КРПС. 1919, спр. № 1, ч. 7, спр. 77. Обіжник південного бюра 19-VII Постанова секретаріяту 24-VII.

[6] Архів КРПС, 1919, спр. № 1, ч. 7, стор. 62.

приємства створюються „уборочные отряды“, що йдуть передовсім „в советские имения для уборки тысяч десятин хлеба“. Здобути хліб — це було одно з основних завдань робітничого руху не лише України, але й Росії. Мобілізувати всю робітничу масу для виконання цього завдання — от одне з найважливих завдань робітничого руху літа 1919 року. Боротьба за диктатуру, мобілізація чимраз ширших пролетарських мас навколо цієї боротьби в усіх її формах та проявах — от *основний стрижень* робітничого руху цієї епохи. *Історії цього руху в нас ще немає.* Ми не почали навіть ще й збирати матеріял для такої історії. Але це не повинно затуманювати для нас змісту її. Він *якісно відмінний* від робітничого руху всіх попередніх періодів.

Але чи можна сказати, що він якісно відмінний від робітничого руху епохи панування денікінщини? Чи можна сказати, що стрижень робітничого руху періоду тимчасового панування контрреволюції — не той, що періоду перемоги радянської влади? Саме тут ми підходимо до остаточного визначення *нашої* концепції кірстовщини. Але сама ця концепція важлива для нас переважно для встановлення нашого погляду на *ввесь* робітничий рух епохи громадянської війни.

Ми щойно бачили три моменти, основні для оцінки робітничого руху в Києві епохи денікінщини 1919 р. Поперше: ніякої маси та ніякої робітничої організації за собою Кірста не мав. Подруге: гегемонія в професійному русі Києва епохи денікінщини рішуче належала меншовикам. Але — потретє — меншовизм не більше різнився від кірстовщини, ніж соціяль-фашизм від фашизму. Отже, перед нами повстає питання: як же трапилося, що гегемонію в професійному русі Києва захопив соціяль-фашизм?

Професійний рух Києва попав до рук меншовиків не в наслідок „меншовізації“ київського пролетаріяту, а як побічний наслідок тимчасової перемоги Денікіна.

Перед денікінською окупацією Києва, як ми вже відзначали в другому розділі, гегемонія в професійному русі Києва чимраз рішуче переходила до більшовиків. Але евакуація Києва позначала не лише евакуацію червоного війська та державних установ, але й евакуацію всього керівного шара масових професійних та політичних керівників: евакувалася й сама Рада профспілок, і те тимчасове бюро, що працювало за Денікінщини, залишалося в Києві та сформувалося *всупереч чіткій директиві — кинути легальну роботу* [1] Візьмім таку спілку, як шкірняків, не кажучи вже про передовіші

[1] Архів К. Істпрофу „Бюллетень КСПС“ № 9, 42-I 1920, стор. 1.

спілки, як металістів абощо. „Більшість активних працівників спілки була на фронті, чимало евакуювалося в Радянську Росію, частина працювала нелегально поза Київом (т.т Клочко, Малінський), а ті, що залишилися в Києві, пішли в запілля".[1] Опір меншовизму чинили лише найпередовіші позапартійні, що залишилися в Києві. Те саме кажуть і матеріяли залізничого вузла. „Всі найактивніші робітники були на фронті й наступали з-за Ірпеня" — пишуть т. т. залізничники в своїх спогадах.[2] Боротьба між більшовизмом з одного боку, та спілкою Денікіна з меншовиками — з другого за київський пролетаріят — це була вже, головним чином, не боротьба на підприємствах чи в спілках: це була *боротьба за самий Київ.* Це був *вищий, гостріший* щабель боротьби, — щабель, що „знімав" ті проблеми боротьби, що стояли на попередньому етапі.

Всередині жовтня, виступаючи на зборах робітників міського господарства та згадуючи жовтневе захоплення більшовиками Києва Кірста казав: „Прийшли всім відомі дні іспиту для Києва. Що робило в той час Тимчасове Бюро (меншовицьке — М Р.) та його прибічники? Вони *сховалися в льохи...* й там вичікували, хто переможе, щоб потім вилізти на світ божий та продовжувати свою роботу деморалізації робітників".[3] Ми, на щастя, маємо змогу перевірити твердження Кірсти: в наших руках — щоденник Дрелінга, одного з найвиразніших угодовських керівників київської „громадськости". Наводимо декілька цитат.

> „Сентябрь 27/14. Суббота. Всю истекшую неделю бои добровольцев с большевиками под Киевом. Пушечная пальба Слухи о погромах. В городе порой паника...
>
> Октябрь 14/1. Ночью и утром артиллерийская стрельба под самым городом. На улицах картины наступления и отступления добровольцев. Уход добровольцев с Управы.[4] Вечером вошли таращанцы...
>
> Октябрь 15/3 Утром до 7 ч. впечатление такое, будто все кончено, полная победа добровольцев. Вдруг в 7 утра страшная канонада с вокзала. И весь день жаркий бой артиллерийский, ружейный и пулеметный. Наша улица 3 раза переходила из рук в руки. Все сидели весь день в кухне. К вечеру большие колонны добровольцев появились на Гоголевской. Как будто прогнаны большевики.

[1] История профсоюза кожевников. Архів К. Ком-ту шкіряників, див. стор. 35-37.
[2] „Январский район в рев. движении" К. 1928, стор. 67.
[3] „Путь Рабочего" № 38. 16-X 1919, стор. 2.
[4] Передаємо оригінал, не виправляючи стилю.

Октябрь 17/4. Большевики оттеснены на окраины города. Изредка обстрел города. Соседи все в подвале. К вечеру бой стих и окончательно выяснилась победа добровольцев после четырехдневного боя...

Ноябрь 8... Снова близкий гул артиллерии утром. Опять сдали Фастов, Чернигов...

Ноябрь 21/8. Артиллерийская стрельба близка. Паника. Слухи об эвакуации. Нежин, Бахмач сданы...[1]

Щоденник Дрелінга дає жваву картину боротьби за Київ. *От де* був основний фронт клясової боротьби,— *от де* була основна форма й основна вісь *робітничого руху: збройна боротьба за державне панування.* Історик робітничого руху повинен уважно проаналізувати, в яких формах, залежно від чого, якими темпами робітництво в цілому та окремі його групи втягувалися в цю боротьбу.

І хазяйнування соціяль-фашистів у професійному русі, і окремі, незначні прояви в ньому „чистого" фашизму — вони пояснюються не „деморалізацією робітників від радянської влади" та не якимись специфічними рисами київського пролетаріята, а саме тим, що *всі сили пролетарського авангарду було кинуто на фронт збройної боротьби,* фронт же професійної роботи в тилу перед супротивником було оголено. Ми найменшою мірою не збираємося цим „виправдувати" появу кірстовщини й панування меншовизму в професійному русі. Звичайно, нічого неможна було вдіяти проти цих форм легальної роботи в галузі легальної ж роботи; проти неї можна тільки краще організувати *підпільну* роботу, щоб деморалізації від легальних організацій протиставити міцний вплив більшов. підпілля. Цього в достатній мірі не було. Це одноголосно відзначають, як помилку, всі дописувачі Зафронтбюра ЦК КП(б)У.[2] Це полегшувало так „роботу" меншовиків, як і агітацію кірстовців.

„Взагалі обстановка Києва мала ще характер переходового часу, коли, звичайно, ще неможна широко розгорнути діяльність",— писав до ЦК КП(б)У тов. Болотов.[3] Не лише за околицею міста ревіли гармати. Місто само ввесь час було фронтом. „Починаючи з 10-ї години щовечора починалися наскоки чеченців", каже т. Римаровіч.[4] Місто було переповнено козацькими частинами.

---

[1] К. І. Р. А. Фонд „Архіву Дрелінга". „Хроника событий 1919 г."

[2] „Яша Мув" — „т. Тарасу": „остались здесь сотни никуда не годных коммунистов, к тому же еще и „барышень". Ц. А. Р., фонд Зафронтбюра. № 120. Те саме відзначає т. Мягкова.

[3] Той же фонд, № 99.

[4] Вечір спогадів. 13-І 1930.

А проте — проте революційна атмосфера чимраз більше напружувалася. Уже на початку вересня чиясь таємнича рука систематично зривала всі оголошення, афіші, що виходили від білого уряду.[1] На тих підприємствах, що не працювали, відбувалася „утечка" робітників; на тих, що працювали, розквітало шкідництво. Тов. Кожем'яченко оповідає про таке шкідництво в КГМ „Лопалися вентилі", — бронепоїзди „випадково" переводилися не на ті рейки.[2] Це була відповідь робітництва на заходи самої буржуазії. Буржуазія била робітництво, припиняючи виробництво, виключаючи робітника з ходу капіталістичної репродукції. Вона залишала робітника лише на виробництві засобів руйнування, а не засобів виробництва. У відповідь на це, робітник, не піклуючися про виробництво засобів буржуазного виробництва, ставав до *руйнування засобів руйнування*. Для тих робітників, що вчасно не достигли до розуміння, що вони повинні бути *на фронті*, це був єдиний спосіб — бодай спізнившися — допомогти боротьбі своїх братів на фронтах...

Кірстовщина — це не доказ відсталости або реакційности київського пролетаріяту. Це є невдала — хоч і бучна, бучна — хоч і невдала спроба буржуазно-поміщицько-інтервентського бльоку насадити фашизм у робітничому русі України. Цим спробам *сприяли*: „обезголовлення" київського робітництва через широку евакуацію — разом з Червоною армією — всієї революційної пролетарської верхівки; прифронтове розташування Києва, що унеможливлювало широку підпільну боротьбу; недбало переведена організація більшовицького підпілля; леґальна робота угодовців, що як за радянського, так і за денікінського періоду *протиставляли* інтереси радвлади — інтересам пролетаріяту й тим самим полегшували кірстовську агітацію, що також виходила з цього протиставлення; нарешті, наявність у Києві прошарків відсталого робітництва, щільно пов'язаних із дрібно-буржуазним оточенням і навіть — через посередні ланки — з реакційними колами (Касаткін та інш.). Це були *умови* появи кірстовщинни; *причиною* її появи було шукання бльоком контрреволюції та інтервенції якихось додаткових способів — повести за собою робітництво, що вперто йшло за більшовиками. *Протидіяли* цим реакційним спробам: наявність у Києві досить концентрованих і революційно-вихованих пролетарських кадрів на найбільших підприємствах; запільна комуністична пропаганда; шалені темпи розвитку революційного руху, що змушували навіть реформістів виступати „проти" Кірсти.

[1] К. І. Р. А., фонд К. Губ. Управл., 1919, спр. № 2, стор. 12.
[2] Спогади т. Кожемяченка 13-I 1930.

„Інтерес кірстовщини для історика робітничого руху й революції,— пише Кучин - Оранський,—в тім, що вона мала *реальний* матеріял настроїв у *робітничому оточенні*. Це була не лише штука й енергія авантурника Кірсти, а це був рух".[1] Але якщо почати роздмухувати найвідсталіші настрої найвідсталіших прошарків робітництва — можна далеко скотитися й не маючи білогвардійської диктатури. В тому - то й річ, що кірстовщина — це *не був рух*, принаймні робітничий. Це була *спроба контрреволюції насадити фашистський рух*, — спроба, що по суті скінчилася ганебним провалом[2].

І хоч зовні *меншовики*, здавалося, боролися з кірстовщиною, як конкуренти, але „боролися" вони з ними *на одному ґрунті*. І ті, й ті були за денікінщину — проти влади Рад, проти диктатури пролетаріяту.

По суті соціяль - денікінці всією своєю діяльністю, всіма спробами розбещувати пролетаріят та підпорядкувати його денікінщині, зробили все, що могли, для перемоги кірстовщини. І не їх провина, що робітнича кляса геть викинула кірстовщину з своїх лав, викинула разом з соціяль - денікінцями. Пролетаріят ішов як і раніше за більшовиками на боротьбу за диктатуру пролетаріяту, а соціяль - фашистам нічого не зосталося роботи, як всі свої надії покласти на інтервенцію та готування її на службі у імперіялістів.

---

[1] Стор. 154.

[2] Стан вивчення кірстовщини, між іншим, гостро підкреслює, що до вивчення *справжнього* робітничого руху епохи громадянської війни ми ще й не дійшли. Бо *його* історія — в тисячах тих щоденних дрібниць в яких ми ще не навчилися вбачати справжню історію — історію масової боротьби за пролетарську диктатуру й соціялістичне будівництво.

Карпенко Г.

Селянський рух на Київщині за часів австро-германської окупації та гетьманщини [1]

(*Перший етап. Боротьба селянства проти германської окупації й Центральної Ради*)

Перші селянські повстання після тимчасової поразки пролетарської революції на Україні прокотилися на Київщині вже в березні - квітні 1918 р. Ці повстання були відповіддю широких селянських мас Київщини на наступ німецького імперіялізму й на контрреволюційні заходи Центральної Ради, якими позначає вона свій поворот на Україну.

Центральна Рада, повертаючись на Україну після двомісячного наступу пролетарської революції, що глибоко підірвала той соціяльний лад, який панував за часів Ц. Р., перше ніж відновити його мусила не лише окупувати Україну, а приголомшити ту революційну стихію, що необмежено гуляла як в місті, так і на селі. Коли в місті ще сяк - так вдавалося з допомогою окупаційної армії заганяти цю революційну стихію в підпілля через концентрованість сил контрревол., то на селі, яке з наближенням розгортало свою дальшу боротьбу за землю, через розпорошеність щодо села військових сил контрреволюції, — не завжди допомагали Центральній Раді й загони окупаційної армії. Село, не зважаючи на окупацію, жило своїм життям, життям незакінченої аграрної революції.

Центральна Рада, повертаючись на Україну, хоч і обіцяла селянству не припускати реставрації поміщицького землеволодіння, але вона далеко не збиралася визнавати й той лад, що склався на селі в наслідок революції. Характеризувався ж він (лад) майже цілковитою ліквідацією поміщицького господарства й сильним ударом по велико - куркульському господарству, що своїм розміром наближалось до поміщи-

[1] Ця стаття по суті є продовження статті, що її вміщено в „Л. Р". № 3, 1928 р.

цького, а також безпосередньою загрозою захоплення куркульської землі, загрозою, що дедалі збільшувалася й де-не-де вже перетворялася в життя.

Центральна Рада в січні 1918 р. під тиском революційної стихії, сама, правда, була проголосила своїм земельним законом скасування земельної власности й право трудового населення на землю.

Але, видаючи цей закон, вона зовсім не мала на меті цілковито позбавляти поміщицтво, а тим більше куркульство, права на володіння в певному розмірі землею та особливо реманентом і іншим майном. В своєму земельному законі Центральна Рада не йшла далі обмеження великої поміщицько-куркульської власности певною нормою наділу, яку визначено було в законі як „трудову норму" і проголошення всієї землі власністю народу. Славетня „соціялізація" землі, що її обіцяла селянству в своєму земельному законі Центральна Рада, яка, звичайно, ніколи не могла б провести її в життя, означала ніщо інше, як буржуазну парцеляцію великого землеволодіння, що, однак, ні в якій мірі, не зачепила б куркульських земель. Це була вимушена на папері поступка бідноті від куркуля, але така поступка, що матеріяльно майже не чіпала куркуля.

Що саме це було так, про це досить чітко сказано в § 9 закону, де визначається поняття „трудової норми". За законом „Трудова норма" це така кількість землі, „на якій сім'я або товариство, проводячи господарство звичайним для своєї місцевости способом, мали б користь, потрібну як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримування свого господарства", яка (кількість землі), однак, не повинна перевищувати норму, „що може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства". Зрозуміло, що не бідноту думала наділяти Центральна Рада цією „трудовою нормою" наділу. Центральна Рада добре знала, що за наявности більш як 60% безземельного й малоземельного селянства в інших губернях України, неможливо його наділити цією нормою не лише розподіливши поміщицькі землі, а й усі землі України.

Та Центральна Рада й не ставила перед собою таких завдань. Менш за все довелося їй в січні 1918 р., коли ухвалювалося цей закон, думати про те, щоб ощасливити голоту, яка гнала її разом з поміщиком і куркулем з України. Захисту потребувала в той час від Центральної Ради не ця голота, що й без неї знала як бути з землею й нормою,—а куркуль, який тремтів, щоб разом з поміщицькою землею незаможне селянство не забрало й його земель. Отже Цен-

тральна Рада, встановлюючи в своєму земельному законі „трудову норму“ і давала цю саме гарантію куркульству про недоторканість його земель.

Пролетарські повстання на Україні, більшовицький наступ на Київ і вибухи набоїв над головою „високого“ зібрання Центральної Ради підчас ухвали цього закону, примусили куркуля деклярувати (на папері) безплатну передачу цих земель селянству, власно, відмовитися від одержання собі частини цих земель. Адже ж куркуль як і міг надіятись дещо одержати й собі від розподілу поміщицьких земель при тому малоземеллі, що було на Київщині, то це тільки тоді, коли б за них довелося виплачувати, чого не в силі, відомо було, зробити біднота, й земля певною частиною попала б, відомо, до куркуля. Ось чому між іншими причинами Генеральний Секретаріят так довго потішав поміщиків надією, що їм все ж таки буде виплачено за землю.

Наступ радянських військ на Київ примусив, однак, куркуля проголосити (на папері) в земельному законі про безплатний перехід великого землеволодіння до рук селянства. Але куркуль з Центральної Ради ніяк вже не міг погодитися з тією „більшовицькою анархією“ (так називають офіційні документи Центральної Ради цього періоду аграрну революцію), яка, викинувши з України Центральну Раду з її законами, визнавала за єдиний закон — закон революційного захоплення поміщицьких і великих куркульських земель і їх господарства.

Ми бачили вже яких наслідків дійшов цей процес. Отже, не дивно, що, повертаючись назад з примушеного „турне“ по Волині, куркуль вогнем горів на збільшовичену голоту, намагаючись лише швидше добратись до неї на розправу. В своїй зненависті й помсті до революції й більшовизму, що поставили під безпосередню загрозу його господарство й де-не-де досить реально його зачіпали, він доходить до того, що навіть своїх „соціялістів“ готовий запідозрити у більшовизмі. „Сум бере, — пише „Робітнича Газета“ через тиждень після повороту свого уряду до Києва, коли гласного думи українця, щойно визволеного з більшовицького пекла, серед простого демократичного козацтва хочуть підняти на штики лише тільки за те, що він соціяліст“. Бачучи такі настрої своєї лейб-гвардії, Центральна Рада мусила була поспішати рятувати свою підпору від „більшовицької анархії,“ намагаючись відновити їхні маєтки.

Розповсюджуючи з одного боку обіцянки про те, що Ц. Р., мовляв, не допустить реставрації поміщицького землеволодіння й стійко буде стояти за передачу селянству земель,

як то обіцяно було в земельному законі та її універсалах [1], вона тут же утворює з різних куркульських елементів і наємної офіцерні гайдамацькі загони й кидає їх у повіти для обеззброєння селянства й приголомшення аграрної революційної стихії, що не зважаючи на окупацію розгорталось і далі.

З цим обеззброєнням і приголомшенням аграрної стихії Центральній Раді приходилося поспішати ще й тому, що без цього „втихомирення" не тільки 60 мільйонів пудів хліба, які вона пообіцяла німцям за допомогу, не вдалося б добути з села, але мабуть не змогла б вона взагалі добути його собі на утримання. Залежність же свого панування на Україні від постачання голодній Німеччині хліба Центральна Рада добре розуміла.

Ось чому вона з першого ж дня, як тільки захопила Київ, жваво береться до „втихомирення" села. Поклавши на німців операції в боротьбі проти радянського війська вона з недобитками свого „вільного козацтва" і гайдамаків починає обеззброювати селян, а поруч цього встановлювати зруйновані революцією поміщицькі й часто-густо боляче зачеплені дрібно-поміщицькі (великі куркульські) господарства, вимагаючи від селянства повернути пограбоване поміщицьке майно та ремамент. „Соціялістичний" уряд Центральної Ради в своєму контрреволюційному захопленні доходить до того, що починає вимагати повернути поміщицьке майно безпо-

[1] Ось, наприклад, що Ц. Р. пише в оповіщенні з 1 березня 1918 р. про свою політику після повороту на Україну: „Вороги нашої волі... почали лякати людей, що тепер, як німці йдуть на Україну, то це кінець українській волі, кінець свободам, знов будуть панувати пани, а селянам землі не буде.

А це неправда.

Українська Центральна Рада, як проголосила своїм четвертим універсалом незалежність і самостійність Української республіки, так при тій самостійності й незалежності стоїть і буде їх боронити від усякого замаху. Як віддала вона всю землю робочому народові земельним законом, так на тім вона й стоїть. Закони, видані на користь робітників, також будуть і далі в силі. Всі свободи, установлені III і IV універсалами й далі зостаються. Професійні спілки, ради селянські й робітничі мають далі вести свою роботу для охорони своїх клясових професійних інтересів. Тільки на власть не можуть вони претендувати, бо власть на Україні мусить бути одна — Української Центральної Ради й міністрів. Усі народності України мають користуватися всіма громадськими й національними правами та вольностями, які проголошено IV універсалом.

У все це німці не мішаються і ніякої зміни в тім не мають робити. Вони приходять, як наші приятелі й помічники, на короткий час, щоб помогти нам в скрутну хвилину нашого життя і не мають заміру в чимнебудь перемінити наші закони й порядки, обмежити самостійність і суверенність нашої Республіки.

середньо до рук поміщицтва. Так помічник київського губерніяльного комісара пан Маргуліс у перші ж дні після повороту Центральної Ради до Києва, на ім'я голів земських управ, продкомів і міських голов видав такого наказу по губерні:

„С оставлением большевиками губернии с первого марта вся власть перешла к украинскому правительству. Примите в качестве представителей власти в вашем уезде экстренные меры по восстановлению административного аппарата, во главе которого должен стать Узком, реорганизации органов милиции на новых началах, путем привлечения в ее *состав культурного, здорового элемента, обезоружения населения, устранения царящей анархии, восстановления разрушенных сельских хозяйств, заводов, фабрик, путем возвращения селянами живого инвентаря собственникам и иного* (підкреслили ми. Г. К.) установления нормальной жизни в деревне без чего поля останутся незасеенными и нам угрожает голод. Об этом раз'ясните селянам на сходах, предупредив, что неисполнение ими настоящего распоряжения будет рассматриваться как непризнание единственной украинской государственной власти и виновные понесут кару по военному суду. Функции советов крестьянских и рабочих депутатов, профессиональных союзов, заводских комитетов должны быть ограничены чисто профессиональными задачами, отнюдь не вмешиваясь в распоряжения государственных властей. Поскольку общественные и профессиональные организации будут вести активную борьбу против существующей власти и государственного устройства Украины они встретят возможное противодействие. Вскоре в уезды будут посланы военные отряды для введения жизни в губернии в нормальные правовые рамки. Примите меры к исправному оповещению всего населения всеми возможными средствами и исполнение доложите по первой возможности. За Губком Маргулис". [1]

Перевести, однак, цей наказ в життя виявилось, не так було легко, не зважаючи на суворі погрози притягувати селян за невиконання його до військового суду. Спроби місцевої адміністрації на Таращанщині з допомогою військової сили провести його в життя закінчились вибухом величезного

[1] Справа Уманської повітової управи № 79, л. 33. Уманський окрарх. 1918 р.

повстання селянства. Це згадуване вже Синявське повстання,[1] що вибухло 11-12 березня 1918 р. й зібрало першого ж дня з 10 тисяч повстанців-селян. Повстанці не лише вибили загони Центральної Ради, але, як повідомляла „Киевская Мысль" захопили були на станції Ракитна 40 вагонів гвинтівок і 24 кулемети. Тільки з допомогою панцерників і німецької артилерії Центральній Раді вдалося приборкати це повстання. Учасники цього повстання оповідають, що повстанці мусили розійтись після двох діб боротьби, бо в них не вистачило набоїв. Окремі учасники оповідають, що селянство так було обурене проти Центральної Ради, що в похід на Синяву рушали часом всім селом — старі діди, молодь і навіть жінки. В цій боротьбі під Синявою проти Центральної Ради брав участь, поруч селянства, також і загін Таращанского Виконкому на чолі з т. Балясним, який був у той час помічником Таращанського воєнкому.[2]

Участь у цім повстанні загону Таращанського виконкому показує, що воно певно було під впливом радянських гасел, хоч чітких гасел за радянську владу ми все ж таки тут не маємо. Так чи інакше, але ми маємо тут перше на Київщині широке збройне селянське повстання проти окупації й Центральної Ради під впливом і керівництвом представників радвлади.

Після такого привітання від селянства Таращанщини своєї, як висловився Маргуліс, „единственной украинской государственной власти", Центральна Рада та її адміністрація не зважувалися вже більше вимагати від селянства повертати реманент його власникам. Тим більше, що в самій Центральній Раді з приводу подій під Синявою частина селянства підняла бучу. Керівним партіям Центральної Ради довелося терміново давати пояснення, що, власно трапилося непорозуміння, майно слід повертати не власникам, а земельним комітетим. За день було дано відповідне роз'яснення також і від Маргуліса в пресу.

Роз'яснюючи цю прикру „помилку" Маргуліс пише, що „весь живий и мертвий реманент повинен бути повернутий земельним комітетам. Власникам (же) повертається тільки

---

[1] Див. „Л. Р." № 3, 1928 р.

[2] Балясний, відомий потім як один із командирів гребенківського загону за часів гетьманщини, а пізніше як командир 2 го Таращанського полку, загинув 1920 р. підчас повстання своєї частини, бажаючи утримати її від виступу проти радвлади.

За воєнкома був відомий пізніше повстанець на Таращанщині Гребенко. Його за невиконання наказу й фактичну зраду розстріляно 1920 р.

те майно, котре не було на учоті земельних комітетів, як то: меблі, домові (домашні — Г. К.) речі й інше".[1]

Не такі вже великі, як бачимо, поступки зробила була Центральна Рада. Внесені до наказу корективи стосуються лише деяких незручних для Центральної Ради деталів цього наказу, але принципово не розходяться з першим наказом. Повертати живий і мертвий інвентар тепер, правда, слід було вже не поміщикам, а земельним комітетам, але навряд чи легше було від цього селянству. Та не таке вже велике було розходження також щодо питання кому повертати пограбоване майно та реманент. Центральна Рада хоч і обмежує права поміщицтва щодо живого та мертвого реманенту, але не відмовляє в компенсації за революцію й поміщицтву. В грабунку селянства, який намічала Центральна Рада своїм наказом, обмежується лише пайка поміщицтва в порівнанні з тим, що понаобіцювано було в першім наказі, але зовсім не порушується питання чи слід чи не слід повертати поміщицтву будьяке майно. Від такого корективу навряд чи що виграло селянство. Тим більше, що такого питання як поновлення зруйнованих сільських (цебто поміщицьких) господарств, що вимагалося в наказі губерніяльного комісара, Центральна Рада і зовсім не чіпає, показуючи, що в цім пункті вона цілком стоїть на позиціях свого уряду.

В Центральній Раді після такого блискучого роз'яснення цілком заспокоїлись. Не хотіло заспокоюватися тільки селянство, що не бачило в цих двох редакціях наказу ніякої різниці, по суті, а тому виступало проти його виконавців як до коректив, унесених від Центральної Ради, так і після них.

З другої половини березня на Київщині Центральна Рада розпочинає рішучі спроби виконувати цю програму. Карні гайдамацькі загони, що зосталися вірні Центральній Раді гуляють уже по повітах, встановлюючи владу Центральної Ради й відновлюючи право на власність куркуля та поміщика, розправляючись, де вистачало сили з селянською „анархією" й більшовизмом. Як і скрізь, ця діяльність карних загонів починається з обеззброєння населення і арешту більшовиків.

25 березня полковник стрілецького українського полку Куровський доносить київському повітовому комісарові, в повіті якого він працював, що 23, 24 та 25 березня в Трипіллі він відібрав 37 рушниць і 1 кулемет, а також заарештував декілька „карних" злочинців і одного більшовика,

[1] „Звенигородська Думка" № 8 з 18 березня 1918 р.

який брав участь у вбивстві митрополіта [1]. Такі блискучі успіхи пана полковника в Трипіллі родять у нього, одначе, тривогу, тому що селянство виявляє велику ворожість до його діяльности, а до того ж воно ще й озброєне. Наприкінці він прохає надіслати йому допомогу, в противному разі він довести до кінця справу роззброєння не зможе. Як протікали дальші події з цим роззброєнням ми, на великий жаль, не знаємо, бо не вдалося про це знайти документів. Але, що страхи пана полковника мали деякий ґрунт, видко з того, що він 2 квітня посилає вже тривожну телеграму, де вимагає негайно вислати йому військову допомогу у Велико-Дмитрівську волость для обеззброєння селянства тому, що сам він не в силах його обеззброїти, населення ж „настроено большевистски и вооружено". [1]

Що справа далеко не кінчалась „настроениями", а доходила й до серйозніших наслідків, про це нам кажуть події під тією ж таки Синявою. Та й не тільки під Синявою. 9 квітня той же самий Київський повітовий комісар, до якого 2 квітня звертався полковник Куровський по допомогу, телеграфно вимагає від губерніяльного комісара негайно надіслати на повіт дві військові частини по 150 чоловіка, які треба негайно кинути одну до Ставів (район, що межує з Синявою) де, як висловився повітовий комісар, „ширяться бешкети", а другу на шосе до Житомиру, де триває руйнування приватних дрібних господарств і збройна боротьба між селянами. [2]

Отже, як бачимо, справи під Києвом комісар не вважав ще за такі серйозні, щоб було чого турбуватися. Від полковника Куровського він просто відмахується обіцянкою, що „допомогу буде дано незабаром". Але, як видно, сам полковник становище розцінював трохи інакше тому, що по одержанні цієї відповіді знайшов за краще для себе зовсім другого дня залишити повіт.

Навряд чи зможем ми закинути полковникові, за таку його ухвалу, обвинувачення в наявності у нього заячих інстинктів; становище на селі дійсно було таке, що не було звідки взяти особливої хоробрости.

В своїй доповіді з 10 квітня губерніяльному комісарові, повітовий київський комісар дає таку оцінку становища в повіті в цей період:

---

[1] Справа № 183 київського повітового комісара. Київськ. Історич. архів.

[2] Там саме.

„Сповіщаю, що за останні 10 днів становище повіту не покращало, а погіршало... Зараз у повіті доруйновуються значніші економії, грабуються дрібні власники та дачі, рубаються садки, знищуються ставки з розсадниками на кілька десятків тисяч риби, розпродується майно власників і гроші розподіляються. Почалося грабування цукру. Продовжується, поширюється по всіх місцях повіту знищення лісу. При чому населення виїздить уже в день озброєними ватагами: убиває лісників. *Після оголошення розпорядження про припинення грабування* (розрядка моя — Г. К.) під впливом більшовиків і при певності в безкарності грабування в деяких місцях не припинилось, а поширилось. Починаються заколоти між окремими селянами, між окремими селами та селами й хуторами. Позаяк села всі озброєні, то готовляться бої, а між Петрушками й Горбовичами бійка вже йде... Кругом Києва готовляться до озброєного виступу проти німців. В останню неділю під впливом більшовизму мало початись повстання в селі Петропавловський—Борщагівці й не сталось лише через брак об'єднуючих керівників, (але) повинен сказати, що, врешті, населення змушене буде до цього... Роззброєння населення за браком сил припинено... Так само припинилась здача пограбованого приватного й державного майна“. [1]

Намалювавши таку „приємну“ картину „втихомирення“ Ц. Р. київського села, пан комісар наостанку вимагає негайно надіслати йому не менш як 300 чоловіка війська і відповідні кошти, й додає, що в тому разі як це не буде виконано пан губернський комісар хай собі підшукує кого іншого на посаду повітового комісара.

Отже, не в одного полковника Куровського були не зовсім хоробрі настрої. Та й важко було їм знайтися в таких умовах. Тому повітовий комісар мав цілком рацію проситися у демісію після таких блискучих наслідків його діяльности в повіті, що їх він нам сам намалював.

Треба сказати, що явище це зовсім не було властиве виключно київському повітові. На Сквирщині за березень-квітень змінилось через „хворобу“ щось з чотири комісари; дійшло до того, що не було кого призначати й обов'язки мусив виконувати голова управи. Так само тікали комісари Центральної Ради із інших повітів. Кінець-кінцем, не витримав і сам ініціятор славетного наказу пан Маргуліс і після об'їзду губерні, „по хворості“, пішов з високого поста по-

[1] Справа № 183 Київського повіт. комісара Київськ. істор. архів.

мічника губерніяльного комісара. До речі, пан Маргуліс зрікся навіть бути в числі губерніяльної адміністрації, хоч, пам'ятаючи великі його заслуги перед Ц. Радою та його хист адміністратора, вона пропонувала йому гонорар у 150 крб. на місяць за консультацію [1].

Куди не появлялись представники Центральної Ради з своїми спробами реставрувати дожовтневі відносини, село зустрічало її виконавців так, що останнім нічого більш не лишалося робити, як йти у демісію. Селянський „більшовизм", який, як міркували собі центрорадівці, не був властивістю українського села, а був принесений „насильно з півночі" виявилося, настільки міцно сидів в українському селі, що викорчувати його не вдається навіть з допомогою німецьких гармат.

Спроби обеззброювати селян і відібрати розібраний поміщицько-куркульський реманент спричинили скрізь таку кількість селянських заворушень, що скоро неможна було вже розібрати, де триває повстання, а де селянство „мирно" нищить поміщика та великого куркуля.

На київському губернському з'їзді повітових комісарів, що відбувся в кінці березня, всі майже комісари зазначають, що в їхніх повітах тривають селянські повстання. Звенигородський повітовий комісар Крижанівський, характеризуючи становище в своєму повіті, каже, що там „повна диктатура пролетаріяту". Для встановлення ладу цей пан комісар вимагає негайно, не мало не багато, а тільки 500 салдатів і 10 гармат [2]. Як бачимо, чималу треба було армію мати Центральній Раді, коли лише для того, щоб тримати один повіт собі в покорі вимагалося такі сили. А вона, як бачили ми раніш, мала її всього тисяч з дві. Звичайно, треба було звертатися до німців.

Але зчаста бувало так, що й „хитрий німець" не допомагав. Розбити було можна селян з допомогою німців тоді, коли вони повставали, як це було під Синявою, а як же їх розіб'єш, коли вони не робили цього повстання, а лише виганяли з сіл війська Центральної Ради та її урядовців і замість того, щоб повертати поміщицько велико-куркульське майно далі його розбирали. До того ж це було майже в кожному селі. Не знищувати ж підряд всі села. Щоправда, до цього Центральна Рада не встигла дійти, але за гетьманщини й цього зазнало село.

На Звенигородщині, цій країні „диктатури пролетаріяту", як уявив собі згадуваний пан комісар, повстання, власно,

[1] Справи Київ. губ. комісара за 1918 р. № 149, архів революції.
[2] „Киевская Мысль". 1918 р. № 139.

ніякого не було, а хоч і було — раніше трохи, то якраз куркульське — на користь Центральній Раді, але не проти неї. Налякало ж комісара те, що майже в кожному селі були озброєні частини села, які навіть звали себе „вільними козаками"; але, коли заходила справа про повернення реманенту, то виконавцям давали такого „реманенту", що ті довгий час не показувалися на село. Це, кінець-кінцем, примусило Ц. Р. відмовитися від своєї „підпори" на селі —„вільного козацтва", як масової організації своїм складом, і з наказу військового міністра розпустити його на початку квітня.

Повстання в цю добу вибухало виключно там, куди Центральна Рада надсилала збройні сили і де відбирала реманент та інше майно. А тому, що в Центральній Раді цього війська було зовсім мало, то, звісно, серйозних сутичок, що спричинилися б до повстання значних мас села проти Центральної Ради, ми маємо на Київщині небагато. Власно ми маємо лише одно таке велике повстання — Синявське, в яке було втягнуто більш за десяток тутешніх селі, що тривало дві доби.

Чи були ще де такої сили повстання на Київщині нам не відомо, бо про них не збереглося відомостей. Щождо дрібних озброєних сутичок, то вони точилися ввесь березень-квітень.

Отож село, почувши загрозу своїм революйіцним здобуткам, майже скрізь дає рішучу одсіч всяким спробам відібрати їх. Спостерігається навіть таке явище, що селянство за такого стану намагається якомога більше використати й знищити будьякі сліди, які ще збереглися від поміщика та великого куркуля (дрібного поміщика), і вже безпосередньо добирається до куркульства. Збройна боротьба проти війська Центральної Ради та німців у цей період зв'язується, таким чином, з поглибленням аграрної революції, що не встигло доробити селянство за часів недовгого існування радянської влади. Цим пояснюється надзвичайний радикалізм селянських рухів цього періоду.

Оскільки селянству приходиться в цей час провадити боротьбу проти Центральної Ради та її спільників — німців, всі повстанці, без винятку звуть себе більшовиками. На чолі цих рухів завжди стоять салдати, що повернулися з фронту, які в більшості заявляють себе прихильниками більшовизму й яким фактично належить у цей час повне керівництво на селі.

Нема потреби доводити, що під більшовизмом селянські маси в більшості, насамперед, розуміли аграрну революцію на селі. Незавжди, однак, селянство зв'язувало це поняття безпосе-

редньо, ***практично*** з боротьбою за владу рад. Там, де на чолі руху стояли партійці-більшовики або взагалі представники бувшого радянського апарату ці гасла об'єднувалися. Так, у селі Юрківці на Звенигородці салдати утворили свій комітет, який протягом довгого часу був фактично владою в селі, не зважаючи на існування тут же „селянської спілки" й виборної селянської влади. Цей комітет свою боротьбу проти місцевої куркульні та поміщицтва провадить не тільки під гаслом завершення аграрної революції, але й установлення радянської влади.[1]

Селянство ***в масі***, провадячи боротьбу в цій період, „стихійно" співчуваючи радам, взагалі не ставило перед собою безпосередньо, конкретно питання про владу. Так, тов. Петренко, один із активних більшовиків — партизан, який працював у Трипільскому районі, розповідає, що коли він заводив розмову з селянами про владу, вони завжди відповідали, що „треба перше вигнати німця, а тоді видно буде". Проблема влади чітко, цілком конкретно стала в формі рад перед селянством у його масі на Київщині лише в добу боротьби проти гетьманщини й Директорії, коли воно на власному досвіді дізналося про її значіння. В цей період рух був в основному стихійно більшовицький, зв'язаний з добою не так внутрішньої боротьби села (чим був період Директорії), а з незакінченої й штучно перерваної „протипоміщицької" революції на селі, зв'язаний з добою першого періоду Жовтня на Україні.

На Київщині ще тоді, в цей перший період, дійсно ***свідоме*** організоване більшовицьке керівництво, що зв'язувало б селянську боротьбу з боротьбою за радянську владу, недосить охоплювало цього стихійно збільшовиченого моря селянського руху, тому що недосить численні були на Київщині більшовицькі організації, що, проте, швидко зростали й міцніли.

Наприклад, на Всеукраїнській першій нараді, що відбулася в Києві в травні 1918 р. (тобто уже після гетьманського перевороту), було представлено з Київщини лише три організації. Це сам Київ, подруге — Ходорків на Сквирщині та Богуслав на Київщині. Після ж окупації України на деякий час була погромлена й дезорганізована навіть та організація, що існувала за перший період радвлади (але не більшовицькі гасла, вплив яких все зростав).

Відомо, що за такого стану більшовицьких партійних організацій на Київщині не могло бути досить розповсюджено

---

[1] В складі цього комітету був один партієць-більшовик т. Нечитайло.

організоване партійне керівництво селянськими масами в цей *перший* період. Під *цей* час стихійний селянський рух на ґрунті поглиблення аграрної революції не мав ще ні сталих своїх організацій, ні сталого керівництва.

Проте „збільшовичена“ була більшість села, що боролась за землі поміщицькі і велико-куркульські та їх засоби виробництва. Не маючи своїх керівних центрів, цей рух не міг тому, не зважаючи на його радикалізм, піднестися вище за окремі розпорошені заколоти селянства. Лише там, де була будь-яка політична організація, що брала на себе керівництво селянством, цей рух виливався в значніші повстання. Остільки такі випадки були не так уже часті, ми не так багато мали й масових селянських повстань, хоч все село в цей період кипіло в огні аграрних розрухів. Лише на наступнім етапі, коли селянству довелося зустрінутися з розгорненою поміщицько-гетьманською реакцією, цей рух підноситься до масового загально-селянського повстання, але піднестись на цей щабель він зміг лише тому, що на цей час під впливом клясової боротьби в селі склались уже деякі організації селянства, подруге, тому, що керівництво селянським рухом прибрали до своїх рух політичні партії, насамперед більшовицька, які утворили керівні центри масового повстанського руху селянства.

Перший період селянської боротьби на Київщині був, таким чином, неначебто підготовним періодом до тієї масової боротьби, що розгортається тут уже з червня 1918 р. Одним із наслідків першого періоду селянської боротьби на Київщині було формування майже по всій території Київщини невеличких первісних партизанських загонів, які в дальшому стають центрами, що навколо їх збираються повстанські маси.

Основу цих перших гуртків складали в більшості повернулі з фронту салдати, працівники тих громадських організацій (ради, земельні комітети), які виникли за революції в українському селі й не мали собі місця в умовах окупації. Це був в більшості молодий, ще не зміцнілий радянський апарат міста й села Київщини, а також почасти деякі вихідці з масових селянських організацій. Такими гуртками були, напр., відомий на Таращанщині загін Гребенка, на Київщині — Федоренка, на Липовеччині — загін Колісниченка, на Чернігівщині — „Загін місцевої Ради“.

Не очікуючи для себе нічого доброго від „друзів“ Центральної Ради, радянські місцеві робітники майже скрізь, коли не відходили з радянськими військами, то з першими відомостями про наближення німців, відразу пішли в підпілля, утворивши невеличкі навколо себе групи, які згодом

починають провадити партизанську боротьбу. Найкращим прикладом утворення цих перших гуртків є загін Гребенка.

Гребенко, до окупації України, молодий, лише недавно прибулий з фронту офіцер (соціяльним станом міцний заможний середняк) був обраний на повітовім з'їзді до повітового Виконкому і призначений від останнього на військового комісара повіту. Підчас наступу німців, підлеглий йому загін, під командою помічника Гребенка, т. Балясного бере активну участь у синявському повстанні. Після придушення цього повстання, Гребенко, зоставшися сам на волі із цілого Таращанського Виконкому, переховуючись, починає утворювати навколо себе перше ядро партизанщини, яке підчас звенигородського повстання виростає у величезний загін. Така ж, приблизно, історія і інших загонів, які мають за своє джерело радянських працівників.

Однак, до самого гетьманського перевороту ці загони досить слабо проявляли своє життя та й самі вони були не досить значні, оскільки до рішучої боротьби проти окупантів і контрреволюції не рушили ще були широкі маси села. Зокрема гребенківський загін ще в квітні, коли він почав активізуватися, налічував у своїх лавах щось тільки 25 повстанців. В перший же день наступу на Таращу після гетьманського перевороту він уже нараховував щось з 600 бійців, які й стали ядром повстанства на Таращанщині. Таку саму картину, повторюємо, бачимо й на історії інших партизанських загонів.

Отже, до гетьманського перевороту це були, може й численні кількістю, але по суті дрібні загони, які могли вносити певну нервозність у становище Київщини, але не становили значної загрози існуючому ладові. Лише там, де цим загонам через силу тих чи інших умов вдавалося об'єднати навколо себе широкі селянські маси, як це було в тім же синявськім повстанні (виступило близько 10 сіл), справа набирала серйозного характеру. Значіння цих загонів полягало в тому, що вони дезорганізували заходи Центральної Ради, не даючи їй зміцнітися на селі протягом всього недовгого її життя. Пізніше вони були за ті острівці, навколо яких стали збиратися селянські повстанські маси, що рушили з гетьманським переворотом на масову повстанську боротьбу проти гетьманщини й окупації. Через стихійність і неорганізованість цих збільшовизованих селянських мас і слабість первісних селянських організацій (повстанських груп) цей рух намагаються на першім його етапі (і їм вдається почасти) використати (на Звенигородщині) українська селянська спілка й почасти ліві українські есери, які після гетьманського

перевороту роблять спробу і собі взятися до підготовки повстання.

Серед українських есерів, що бувши на чолі Центральної Ради в березні із запалом брались до насадження диктатури куркульства на Україні, як тільки натрапили вони на озброєний опір селянства, дедалі більше починає ширитися розгубленість і непевність свого становища на Україні.

Вже в березні, як бачили ми в попередній статті, їхній орган „Боротьба" з сумом констатує, що анархія і розвал на Україні не припиняється, а поширюється далі й політичні партії Центральної Ради дедалі більше втрачають свій авторитет і вплив у селянства. В зв'язку з тим, що на Україну введено окупаційну армію, вже тоді частині есерів малюється досить сумні перспективи щодо свого майбутнього і в цілому всього того руху, на чолі якого йде Центральна Рада. Ось, що ми, наприклад, читаємо в тій самій „Боротьбі" про ці перспективи в зв'язку з окупаційною армією.

> „Введена на Україну нова сила, сильне й дисципліноване німецьке військо, ціль і задача якого широким масам невідомі і яку різні кляси, партії, групи, особи будуть надіятись використати для себе, для своїх інтересів. Тут починається поле попиту для різних авантуристів, для тих, що захочуть захопити владу ради, захоплення її, як також і для тих, що захотять ліквідувати здобутки української революції і вводячи „лад" і „порядок" на Україні захочуть при помочі чужоземної сили обороняти свої клясові інтереси".[1]

Вже на початку березня, приступаючи лише до виконання своєї програми „втихомирення" села, есерівська партія не рожевими фарбами малювала свої перспективи, що чекали її й Центральну Раду.

Беручись запроваджувати порядок на Україні, українські есери надіялись, що їм вдасться приголомшити село, купити собі підтримку німців за той селянський хліб, що його пообіцяли вони німцям, й зміцнивши куркульське господарство, зміцнити, отже, свою базу на селі. Центральна Рада й есери тому й бралися в березні так завзято обеззброювати й утихомирювати село.

Проте, вже на нараді повітових комісарів Київщини, що відбулася вкінці березня, виявилося, що в здійсненні своєї програми Центральна Рада зазнала цілковитої поразки. Не тільки їй не вдалося втихомирити селянство й відновити погромлене поміщицьке, а також зачеплене господарство, а на-

---

[1] „Боротьба" № 12, 1918 р.

віть не вдалося захистити його рештки від дальшої руїни й, *головне*, Ц. Рада не зуміла дати гарантії від розгрому й куркульському господарству, перед яким на той період безпосередньо й реально така загроза постала. Ця загроза дедалі більшала, так би мовити, дедалі більше конкретизувалася.

Селянство, як бачили ми, дуже мало звертало уваги на грізні накази адміністрації Центральної Ради і всупереч їй доруйновувало з поворотом Центральної Ради на Україну всі рештки поміщицького й певну частину великого куркульського господарства та добиралося вже досить конкретно до куркульського. На весну дійшло навіть до того, що в окремих селах селянство починало переводити чорний переділ земель, через що ставилося під саму безпосередню загрозу міцну основу куркульського господарства — куркульську земельну власність.

Так, на початку квітня „Боротьба“ гірко плачеться на несвідомі й свавільні розпорядження деяких волосних земельних комітетів, які доходять до того, що встановлюють земельні норми в 0,57 десятини на душу, в наслідок чого „всі трудові господарства опинилися в числі нетрудових“.[1] На ці заходи селянства, українські есери, а з ними й Центральна Рада, вже в квітні могли лише проливати гіркі сльози, обвинувачуючи селянство в несвідомості й самоуправстві, що загрожує спокоєві й революції, але вони не здатні були навіть не зважаючи на карні загони проти селянства, захистити ті „трудові господарства“. За місяць своєї „блискучої“ діяльности на селі вони як і добились чого, то тільки дальшого розвитку аграрної революції і зворушення всього села.

Як не щирі були сльози есерів з приводу „несвідомости“ селянських мас, але вони, звичайно, були дуже слабою втіхою для куркуля, який у січні - березні ставив на мапу своє життя, захищаючи збройною силою Ц. Р. від більшовиків, сподівався з її допомогою, як вона йому обіцяла, відстояти своє господарство від бідняцько - середняцьких мас села, від пролетарської революції.

За місяць панування Ц. Р. на Україні виявилася, однак, повна її нездатність захистити куркульське господарство. Поміщицтво, як знаємо, в цей час добре вже обходилось і без Ц. Р. маючи собі належну допомогу від окупаційної армії.

Терпіти таку „неправду“ куркуль не міг. Адже він сам не був від того, щоби „пошарпати“ на свою користь якслід поміщика, а виходило, що кого вільно, як і „шарпають“, то цього беззахисного нізвідки куркуля, через повну без-

[1] „Боротьба“ № 42, 1918 р., стаття „Аграрна революція на Україні“.

силість свого „безподібного“ парламенту. Простити цю безсилість Центральній Раді куркуль не міг. На Полтавщині він вкупі з дрібним поміщиком (заможним великим куркулем), спробував був захищатися на зразок поміщика й став заводити свої збройні сотні, до речі сказати, дозволені організувати власникам від Петлюри (певно в погодженні з Центральною Радою) для захисту своїх маєтків, на місце розпущеного „вільного козацтва“. Але це спричинило таке загострення клясової боротьби на селі, що Центральна Рада поспішіла сама скоріше розпустити ці куркульські загони. Розпустити довелося їх Центральній Раді ще й тому, що вони, злигавшись з поміщицькими загонами, стали розстрілювати не лише більшовиків селян, а й співробітників самої Центральної Ради, які приїжджали на Полтавщину втихомирювати селянські рухи й мали необачність висловлюватись, що Центральна Рада стоїть за реформу і нібито буде наділяти селянству землю згідно з її універсалами.

Так „Народня Воля“ [1] 5 квітня повідомляє, що загін добродія Шулкова заарештовував був співробітника інформаційного бюра міністерства внутрішніх справ Центральної Ради Харченка, якого хотіли забити як зрадника за те, що він розповсюджував 3 і 4 універсали серед селян, але селяни великою юрбою виручили його. [2] Видно, що це був не перший випадок, бо „Народня Воля“, передаючи про цю подію, пише, що ці загони, називаючи себе гайдамаками, за вказівками шпигунів, виловлюють неначебто спеціяльно партійних робітників, навіть „соціялістів“ з українських партій, і невідомо де діваують. „Народня Воля“ пише, що ці загони утримують місцеві поміщики і, немовби, лише про людське око прикриваються дозволом Центральної Ради; тут же „Н.В.“ повідомляє, що в Лубенському й Лохвицькому повітах добродій Шемет заснував свою партію „земельних власників“ (велико-куркульська партія хліборобів-демократів — Г. К.), яка страшенно вороже ставиться до селян... [3] Це показує, як заможне, велике куркульство грало вже в одну дудку з поміщиком.

Отож ці випадки досить наочно показують, що заможний куркуль (дрібний поміщик) з квітня починає шукати собі надійнішого спільника, а куркульство взагалі — надійнішого представника ніж Центральна Рада. Як видно, Ц. Р. зраджувала на той час і її основна підпора — це куркульство й той заможний куркуль, що єдиний боронив у січні-лютому Цен-

[1] Орган „Селянської Спілки“.
[2] „Народня Воля“ № 45, 5 квітня 1918 року.
[3] Там саме.

тральну Раду від більшовиків, утворюючи ці нечисленні, але міцні, гайдамацькі загони, з якими відступала й повертала на Україну Центральна Рада. Відтепер вона цілковито повисла в повітрі, підтримувана покищо вістрям німецького багнету. Це вже була фактична смерть Центральної Ради. Коли вона ще проіснувала деякий час на Україні, то лише тому, що німці ще не цілком тоді окупували Україну і вона їм ще була потрібна, як заслона, а поміщицтво в той же час не встигло ще якслід порозумітися з німцями про спільні дії проти Центральної Ради.

Рятуючись Центральна Рада починає вживати деяких заходів проти тих куркульсько-поміщицьких загонів, намагаючись їх розпустити. Це, однак, лише сильніше озлобило проти неї велику куркульню.

Розлютований великий куркуль (дрібний поміщик) десь першими числами квітня влаштовує в Лубнах під захистом своїх військових загонів свій з'їзд, де вимагає перш за все від Центральної Ради відновити приватну власність на землю й інше майно. Згідно з постановою з'їзду приватну власність визнавано за „єдину лише основу народнього господарства". Подруге, з'їзд ухвалив розігнати всі земельні й салдатські комітети, тому що „ті надії, які покладав на них уряд, вони не виправдали: салдатські і селянські комітети привели лише до більшовизму, а земельні приведуть до голоду, тому що вони не розуміються у господарських справах".

Щодо земельної реформи, то з'їзд стояв за реформу, але з умовою, щоб земля попала до тих, хто на ній працює й лише на правах приватної власности. В зв'язку з цим негайно мусять бути скасовані попередні „беззаконні закони".

Про Центральну Раду з'їзд висловився, що вона надалі не має права ні видавати законів, ні правити державою. Замість неї з'їзд вимагає обрати виборних від усього народу по закону, при повній гарантії свободи виборів, „бо ця свобода не була забезпечена при виборах до Російського й Українського Установчих зібрань".

До цього додавалося ще два пункти: перший, щоб соціялістичне міністерство, утворене з людей зовсім невідомих і недосвідчених, було замінено діловим, позапартійним, національним міністерством із відомих українських громадських діячів, і другий — „щоб Центральна Рада негайно себе розпустила, передавши владу новому національному діловому міністерствові і доручити йому зібрати в короткий термін вибрану всім народом Раду". [1]

[1] „Киевская Мысль" № 47, 1918 р.

Як бачимо, тут накреслено в загальних рисах по суті цілком поміщицьку програму державного перевороту на Україні. Єдине, що відрізняло великого куркуля від поміщика це те, що куркульство поруч цих вимог ставило ще вимогу парцелювати великі поміщицькі землі шляхом розпродажу їх серед заможного селянства, і домагався національно-українського складу нового уряду. З цією програмою 9 квітня делегація Лубенського з'їзду в кількості 200 чоловіка на чолі з відомим нам Шеметом і ще декількома великими куркулями Полтавщини, після не зовсім задовільної авденції у прем'єр-міністра й міністра земельних справ, увірвалася до Малої Ради, вимагаючи від неї негайно самоліквідуватися й утворити діловий уряд згідно з їхньою програмою. Це була властиво перша спроба державного перевороту руками великого куркуля на Україні.

Бешкет, що вчинила ця шеметівська делегація в приміщенні Центральної Ради, останній вдалося ліквідувати, викинувши „за шиворот" з допомогою своїх військових частин цю делегацію на вулицю. Цим і закінчилася покищо ця спроба скинути Ц. Р.

Ображені за такий прийом свого парламенту, шеметівці другого дня звертаються до спілки цукровиків, через яких складається угода поміж ними і поміщицтвом про спільну підготовку державного перевороту на Україні, який діяльно тепер починають готувати з одного боку верхи куркульні (по суті дрібні поміщики), що були об'єднані в партію хліборобів — демократів, з другого — союз земельних власників, що об'єднував на Україні поміщицтво.

При чому, як ми зазначали вище, Ц. Р. на цей час вже не мала підтримки і в куркульні, яка шукала стійкішої надійнішої влади й підпори від селянської „збільшовиченої стихії".

У відвертому листі Малій Раді та її президії, опублікованому другого дня в київській пресі, шеметівці так пояснюють цю свою зраду Центральній Раді:

„Министрам мы уже заявляли и вам заявляем, что мы являемся делегированными от масс хлеборобских, главным образом, мелкого и среднего владения, волей вашей политики теперь разоряемого. Помещики, особенно крупные — вам, политикам, конечно, это известно, сумеют (нам известно, что во многих случаях сумели) себя защитить. *Мы требовали, чтобы нас слушали*, потому что вы ели и едите хлеб этой массы: социалистический хлеб нашей собственной пекарни вы будете есть с августа месяца; мы требовали нас выслушать

потому, что неустройство нашей земли, вами созданное и теперь поддерживаемое, повело к полной анархии на местах, убило зачатки сельскохозяйственной культуры, ведет к голоду и крови; мы требовали нас выслушать потому, что „промедление смерти подобно" в этом основном вопросе нашей жизни, что необходимо открыть глаза и честно сказать всему народу: „мы заблуждались". Вы углубляете революцию: опыт российского „углубления" дал вам мало. Вы и теперь назначаете на ответственный пост товарища министра земледелия некого Стенько, может быть хорошого „спільчанина", но нам, к сожалению, известного как малограмотного (окончил двух классное училище) устроителя деревенских любительских спектаклей. Мы с ужасом смотрим, как вы, с помощью новых гастролеров, углубляете нашу трагедию.

К вам стучались каждый день во все двери. К вам пришли 200 душ рабочих людей, несмотря на весеннюю рабочую пору, указать на ужас положения. Вы двери закрыли.

Господин председатель Рады! Вам известно, как историку, что власть, закрывшая свои двери для народных масс, масс рабочих, клеймится печатью позора.

Шемет, Шкляр, Чигирин, Кулиш, Подгорный".[1]

Це був останній лист, яким розривалося довге спільне життя великого куркуля й Центральної Ради; пориваючи з нею, він більше скаржиться на неї, ніж її гудить і клене. В немилість до нього, також, як і до куркуля взагалі, Ц. Р. потрапила тому, що вона не змогла гарантувати їх від загрози повної руїни, що часто-густо вже досить гостро давалася їм в знаки. Вони, видно, сами жаліли свій невдалий парлямент, продаючи його на злам поміщикові, але логіка клясової боротьби сильніша власних почувань. Не виправдала Ц. Рада довір'я куркульства, бо не змогла за тих умов захистити його від селянських мас, тому мусила, з його погляду, поступитися міцнішій силі, яка здібна була б захистити інтенреси куркуля.

Селянські заколоти, як бачимо, зіпсували відносини Центральної Ради й куркульства, „відколовши" його тимчасово від Центральної Ради. Це вже одно вирішало долю Центральної Ради. Якщо вона тепер могла якнебудь ще триматися на поверхні політичного життя, то тільки чіпляючись покищо міцно за німецький багнет. Але і ця міцна підпора з квітня все слабішою ставала для Центральної Ради.

[1] „Киевская Мысль" № 50, 1918 р.

Німецькому командуванню Ц. Р. потрібна була як ширма лише доти, доки німці провадили окупацію України. Але як тільки німецьке військо зайняло більшість території України, командування зразу ж починає підшукувати ґрунт, щоб позбутися свого дрібно-буржуазного спільника.

До цього штовхали як німецький імперіялізм, його клясова природа, так і взагалі нездатність Центральної Ради без допомоги німців зробити хоч би крок для реалізації даних обіцянок німецькій владі. Німецьке командування досить швидко переконалося, що виконати свої обов'язки до Німеччини в справі постачання хліба Центральна Рада не в силі.

Вже першими днями окупації України німецьке військо могло здобувати для себе продукти й фураж лише за допомогою військової сили. Селянство в своїй масі, не зважаючи ні на які заклики Ц. Р. відпускати для армії й держави хліб за встановлену ціну і за розкладкою, не тільки не давало цього хліба на вивіз і харчування окупаційної армії, а швидше нищило його, ніж продавало німцям чи агентам Ц. Р. Так, селяни села Кобрина на Звенигородщині, довідавшись про те, що до них приїдуть по зерно німці й агенти хлібного бюра Ц. Р., спалили свій громадський гамазей з буряковим насінням, при чім навколо пожарища стояла озброєна охорона з „вільного козацтва", не припускаючи гасити пожежі, аж доки не згорів весь гамазей. Треба сказати, що це були далеко не лише кобринські настрої. Навіть там, де повітові селянські з'їзди, відповідним чином, за умов німецької окупації й панування Ц. Р., скликані у відповідному складі, під впливом куркульні на чолі з есерами, вітали Ц. Р., як свою владу, і не розуміючи „тонкощів" аграрного законодавства Центральної Ради, навіть дякували за її земельний закон — як тільки заходила розмова за хліб, починали балакати зовсім іншою мовою.

Так, наприклад, Звенигородський повітовий з'їзд, що відбувся 7 квітня, на доповідь про „сучасний момент" і ставлення до Центральної Ради та її земельного закону заявив, що „оскільки Центральна Рада та її уряд провадять державну роботу у згоді (!) з народом (!) і йдуть пліч-о-пліч з соціялістичними (!) силами (!) народу з'їзд підтримує свій уряд — Центральну Раду і Раду Народніх міністрів і забезпечує, що у всіх справах будування української народньої республіки народ Звенигородщини дасть активну підтримку". Пообіцявши таку підтримку, під впливом куркулів, есерів, радівців, з'їзд тут же з приводу реквізиції хліба ухвалює таку резолюцію:

1) „Хліб селяни повинні давати доброхітно за гроші по змозі, скільки хто може дати і то в той час, коли населення буде задоволено всім, як то: мануфактурою, залізом, сільсько-господарським знаряддям і т. д.

Окрім того, поставити на вид тим інституціям, щоб вони без волі народу не назначали реквізицій, а перше повинні запитати нарід.

2) Чого ці інституції не запитают народ, чи маємо ми чим орати, сіяти й у чім ходити?

3) Чому вони не реквізують мануфактури в городах?

4) Щоб міністерство продовольчих справ дало тверду ціну.

5) Припинити всяку спекуляцію“.[1]

В квітні Центральна Рада як і могла ще покладатися, що її підтримають німці, то це лише тоді, коли вона зуміє дійсно налагодити постачання хліба голодній Німеччині. Хлібна проблема для Ц. Р. була власно проблемою її життя чи смерти, і ось у цім питанні селянство давала їй таку підтримку, як повішеному вірьовка. Не допомагали, як видно, й солодкі промови радівців. Селянство рішуче стояло проти постачання Центральній Раді й її спільникам свого хліба.

За таких умов німцям, коли й удалось всежтаки до 15 травня 1918 р. вивезти з України близько 1.320 тис. пудів хліба, то не через допомогу Центральної Ради, а більше дякуючи своїй енергії й доволі відвертому грабунку зерна по залізницях та де збереглося в панських маєтках.

Отже, триматися за Центральну Раду окупантам не було ніякої рації. І тим більше, що вона не тільки не могла забезпечити виконання взятих на себе обов'язків постачати продукти, але не було певности, що Ц. Р. зможе забезпечити новий засів, на який особливо сподівалися німці. Відомо, що підганяти Центральну Раду з цими засівами німці починають уже з березня. 29/VIII українська німецька делегація, що працювала над складанням торговельного договору Німеччини з Україною, звертається до Ц. Р. з меморандумом, в якому застерігає її, що в разі вона не вживе заходів до прискорення засіву, Німеччина припинить доставку на Україну промислових виробів і цей пункт буде виключений з договору.

Уряд Центральної Ради, одержавши цей меморандум, щоб прискорити засіви полів і особливо цукрових плантацій, на які, зокрема, наполягали німці, не знайшов нічого ліпшого для себе, як скликати нараду старих власників

---

[1] „Звенигородська Думка“ № 18 з 10 квітня 1918 р.

цукрових заводів і запропонувати їм взяти на себе виконання цього німецького наказу (про засів плантацій). Це говорить за цілковиту безпорадність Центральної Ради в тому безвихідному становищі, куди завела її політика. Одначе, цукрові тузи міністра Центральної Ради, який прийшов умовлятися з ними про дружнє співробітництво, зустріли так, що вже через півгодини він мусив тікати з скликаної ним наради. Цукровики зажадали від міністра Центральної Ради за співробітництво перш за все скасування універсалів Центральної Ради. Так, голова т-ва цукровиків А. А. Бобринський, перелічивши всі „неправди“, що їх зазнали поміщики, каже:

> „Теперь, когда у нас решительно все отнято, нас приглашают работать для посева. Горькая ирония. Как нам приступить к посеву? Если правительство украинской республики действительно хочет уничтожить то зло, что распространилось, пусть уничтожит причины его, пусть отменит те универсалы и акты, что вызвали его“.

Звісно, це була причіпка, — не універсали Ц. Ради спричиняли це „зло“, не вони були його причинами, ніякої згоди з Ц. Р. поміщикам і промисловцям вже не потрібно було. У них була своя підпора — окупаційна армія.

Які висновки зробив для себе уряд і саме Центральна Рада із цієї спроби співробітничати з „живыми силами“ суспільства, як зветься в тогочасних документах ця поміщицько-буржуазна контрреволюція, — нам не відомо, але німецьке командування на Україні, яке досить пильно приглядалось до відносин, що складались на Україні, зробило свої висновки. Вже другого дня начальник розвідкового відділу німецької оберкоманди Гассе приймає в себе Скоропадського й пропонує йому підтримку німецької армії в разі він візьме на себе організацію державного перевороту на Україні. А 12 квітня головнокомандувач німецької армії на Україні Ейхгорн видає свій відомий наказ про засів полів, що ним нанівець зводилася суверенність України й недвозначно ставився хрест над самою Центральною Радою.

Тепер лише зрозуміли партії Центральної Ради, до чого вони дійшли у своїй політиці, й починають вживати деяких заходів до врятування становища. Всі ці заходи мають оперетковий характер, на що тільки й здатна була Ц. Р., яка зосталася на той час без власної підпори.

Того ж дня Мала Рада ухвалює резолюцію, де міністрові земельних справ запропоновано заявити протест німецькому урядові проти незаконних дій німецького командування на

Україні й звернутись з закликом до населення не виконувати наказу Ейхгорна. Разом з цими офіційними заходами Центральної Ради українські есери й українські есдеки організують таємний комітет „Спасіння України“ куди входить декілька міністрів Центральної Ради й декілька військових; на цей комітет покладається завдання про всякий випадок готувати сили для повстання. Аналогічний комітет було утворено тоді ж таки і на Звенигородщині, що прибрав назву „Молода Україна“.

Однак, уся повстанська діяльність комітету „Спасіння України“ виявилась лише в тім, що його керівники викрали були банкіра Доброго, якого намічалось, за чутками, на голову нового уряду, утвореного із ділових кіл української буржуазії. Комітет возив пана Доброго по українських залізницях доти, доки про це не довідалися німці й не посадили на лаву суду за це замішаних у цій крадіжці міністрів Центральної Ради. У есдеків і правої частини есерів зразу ж після того минувся їхній „повстанський запал“ і вони замість повстання починають навперейми пропонувати німцям, а потім і гетьманові свої послуги.

Але для куркульських кіл селянства, що єднались навколо „Селянських Спілок“, ліквідація Центральної Ради далеко не байдужою була проблемою. Адже ж це вони в січні-лютому слідом за всім селом громили поміщика, виявляючи велике захоплення до його майна, що за ними в розборі майна не встигала й біднота. Пригадаймо собі наведений раніше[1] випадок боротьби бідноти проти куркульства на цім грунті в с. Грузці Київського повіту. Це ж вони також у березні 1918 р. разом, знову таки з тією ж біднотою і середняцтвом, захоплювали поміщицькі землі й вимагали від Центральної Ради збройною силою захищати її право на ці землі (вимоги селян з Поділля). Та не тільки 1918 р. ці заможні шари села захоплювали собі левову долю поміщицького майна й земель. Ще 1917 р. більшість з них зуміла прибрати до своїх рук поміщицьку землю.

Переведений у вересні 1917 р. перепис показав, що з 1916 року господарств із засівом від 6 до 25 десятин побільшало на Київщині майже вдвоє (від 6,5% до 12,5%) тоді як бідняцько-незаможницьких (беззасівних і з засівом до 3-х десятин) поменшало за цей же період всього на 4-9%. Куркуль, отже, ще до Жовтневої революції добре підживився на поміщицькі землі. Особливо та його частина, що мала засіви від 25 до 50 десятин, яка кількістю побільшала рівно

[1] Див. „Літ. Рев.“ № 3, 1928 р.

в три рази (від 0,1 до 0,3%).[1] Щоправда, куркульні, в січні - березні довелося самій тремтіти перед селянськими масами за своє господарство, до якого вже досить конкретно добиралась аграрна революція, переростаючи й на селі на соціялістичну революцію („протикуркульську"). Але потерпіли від аграрної революції, як ми вже казали, крім поміщиків, лише самі заможні великі куркулі, на зразок полтавських Шеметів, київських Діїв та до їх подібних, що їх господарство (по суті дрібних поміщиків) наближалось більше до господарства поміщиків, ніж куркуля. Остання ж маса куркульства, що сиділа в „Селянських Спілках", необмежено володіла своїми й захопленими землями, як і все село. А поскільки ця куркульня чимало прихопила поміщицького майна й земель, вона не аби як була зацікавлена якраз у тім, щоб зберігти Центральну Раду, покладаючи на неї завдання зберігти за нею здобутки не тільки від поміщика, але й від бідноти, яка вже в березні де-не-де дедалі енергійніше й частіше, поруч захоплення поміщицьких земель, зачіпає куркульство, запроваджуючи навіть, як бачили ми, в окремих місцях чорний переділ всіх земель. Отже, ці куркульські кола села кревно були зацікавлені в тім, щоб захищати свій безподібний парлямент, знищення якого чи від більшовиків, чи від поміщицтва загрожувало їм втратою панівного становища на селі, а з ним і свого економічного добробуту.

Проте, коли Ц. Рада за тих умов не зуміла дати гарантії куркульству від пролетарської революції, від „розкуркулювання" — воно на якийсь час залишило Ц. Раду, шукаючи когось іншого, стійкішого й надійного. Але коли це „інше" появилося реально у вигляді, звичайно, поміщика, куркульство знову „звернулося" до своєї Ц. Ради.

Ось чому після арешту Голубовича всі національні партії з приводу протидержавного перевороту, що його готували німці, починають вагатися в більшості, шукаючи фактичної згоди з гетьманом, а „Селянська Спілка", яка мала куркульське керівництво й була міцніше зв'язана з селом, стає на захист Центральної Ради.

[1] Каган — „Аграрна революція на Київщині". ДВУ. К. 1922.

Гороховська

Із історії КСМ на Одещині[1]

Почалася нова англо-французька окупація. Спочатку партійна й комсомольська організації ідуть глибше в підпілля, намацуючи нові методи, шляхи роботи. Дружина молоді ім. Петра Старостіна заховала зброю й розійшлася на час додому. Частина дружини організувала, разом з партизанами, на Куяльнику повстанський загін. Партизанські загони відійшли подалі від міста.

Нове підпілля майже нічим не було відмінне від австро-німецького, хіба тільки більшою жорстокістю та репресіями.

В окупаційних військах було розгорнено велику роботу. Частину її, й досить значну, виконував комсомол. Члени комсомолу посилено постачали салдатам підпільну літературу, газету „Le Communiste", що виходила для французьких салдатів від закордонного комітету Одеського обласкому КП(б)У.

Літературу вкидалося у вікна приміщень, де перебували салдати, а коли це стало неможливим (бо начальство наказало забити вікна ґратами), літературу в пакетах перекидали через паркани. Використано також можливість запрохувати салдатів в „Дом трудолюбия" на Пересипу, де можна було підчас танків познайомитися, поговорити й дати одну і другу листівку.

Робітники міста, зрозуміло, також не зоставалися без підпільної літератури; були робітники, які передплачували орган підпільного Обласкому КП(б)У „Коммунист"; велику частину літератури розповсюджували члени комсомолу. Листівки розклеювали на парканах, стовбах, передавали в пакунках, в руки при зустрічі, часто, навіть незнайомим робітникам, розкидали на верстаках по цехах.

Комсомольська організація в цей період дуже зміцніла й охопила значні маси робітничої молоді, не зважаючи на

---

[1] Див. початок статті в „Л. Р." № 5 1930 р.

жорстокі переслідування, на великі жертви. Одеська організація комсомолу утратила таких хлопців, як Славуцького, Зехцера, Айнбіндера, Школьніка, Розенфельда. Цих п'ятьох товаришів було послано підчас петлюрівського наступу в розвідку; на ст. Дачна їх захоплено й після жорстоких катувань розстріляно. Загинув тов. Магазинник-Белов, відряджений до Могілів-Подільська для організації ревкому та підготовки революційного повстання. Загинуло й багато інших ще товаришів. Одні потрапили до рук білогвардійських розвідок, другі загинули на фронтах.

Але ці витрати не послабляли, а, навпаки, зміцняли організацію.

Під цей період напруженої боротьби спілці доводилося провадити також велику роботу над тим, щоб вижити дрібно-буржуазні настрої. У Пересипському районі, де було міцне ядро комуністичної молоді (чол. 30) комсом. провели велику боротьбу з анархістами, що були у спілці. Кінець-кінцем, ця група, на чолі якої стояв П. Шкода, відкололася й пішла іншим шляхом.

Від такої боротьби спілка ставала тільки сильніша й чіткіше ставила перед себе завдання робітничої молоді.

На початок 1919 року робота спілки була в якнайкращому стані. Не зважаючи на великі труднощі, провадилося регулярно збори колективів, конференції, спілки. Треба сказати, що на цих конференціях, зборах обговорювалося питання здебільша партійного характеру.

Спілка організаційно була побудована так: колективи при профспілках (особливо сильних — як кравців, шкірчників та „белая жесть"), невелика група на заводі Ропіт, що об'єднувала робітничу молодь Пересипу. Неробітничих колективів не було, але окремі товариші, колишні члени спілки соціялістичної робітничої молоді — не робітники, під проводом комсомолу, провадили певну роботу.

Треба окремо підкреслити той зв'язок, що існував поміж комсомольською та партійною організаціями. Члени комітету комсомола одночасно були в деяких випадках і члени підпільних партійних комітетів Цей зв'язок не мав чисто формального характеру, але він справді здійснював керівництво партії комсомолом, в наслідок чого йому вдалося провести величезну й плодотворну роботу. Партійний комітет не тільки провадив керівництво в повсякденній роботі, але його представники (голова Областкому т. Ласточкін і інші) були також і на підпільних конференціях комсомолу.

Крім питань чисто бойового підпільного характеру, комсомольська організація використувала всі легальні можли-

вості: вона пробувала в клюбах ім. Гроссера й Райтнера провести яко мога більше своїх членів до правління; читальню клюбу Гросера використовувалося для зборів молоді (там проведено було збори пам'яти Рози Люксембург та К. Лібкнехта). Клюб ім. Ратнера правив за місце постійних явок та зустріч.

Велику роботу провадили колективи підчас перевиборів правлінь профспілок, які до приходу радянської влади значною мірою вже були із комуністів та представників лівих партій.

Тактики ув'язування бойової нелегальної роботи із легальною вживалося не без успіху. Треба визнати, що ця тактика давала змогу налагодити зв'язок з робітничою молоддю та дорослими робітниками.

Англо-французьке підпілля кінчалося. Вся Україна була в огні селянських повстань. Червона армія захопила вже Харків. Союзницьке військо не хотіло виступати на бойові позиції і не мало наміру йти на фронт. В березні серед окупаційного війська помітно було велику розгубленість, білогвардійські загони розкладалися. Почувалося, що скоро настане край білогвардійському теророві.

В цей період одеська підпільна організація зазнала дуже багато жертв: білі розстріляли десять чоловіка із закордонного комітету.

За 2-3 дні після цього розстрілу почала працювати підпільна одеська Рада робітничих депутатів.[1] На голову Ради обрано було голову обласного комітету КП(б)У Ніколая Ласточкіна, якого незабаром було заарештовано і він загинув в день відходу окупаційного війська.

Другий період радянської влади

Останній місяць пробування в підпіллі і партійна, і комсомольська організації жили в надзвичайно напружених обставинах. Підпілля гарячково готувалося до виходу на світ, для чого, насамперед, провадилося роботу коло забезпечення зброєю Червоної армії. Саме в ці дні, в дні підготовки до переходу влади до рад, одеський комсомол виявив згуртованість та непохитність. Підпільна дружина молоді, яка нараховувала в період підпілля 100-150 чоловіка, побільшала до 300-400 чоловіка.[2] Все доручене їй у ці дні

[1] Підпільну Раду робітничих депутатів було обрано в грудні 1918 року в дні міжвлади, коли була надія договоритися з Петлюрою.

[2] Із доповіді т. Ларського серед старих комсомольців про 1919 рік. Див. звіт архіву одеського істпарту.

вона виконувала саме так, як цього вимагав партійний комітет.

Після виходу із підпілля 100 комсомольців із дружини вступили до 3-ї Української радянської армії, яку за 5 місяць перебування радянської влади в Одесі безперервно і в дальшому поповняли комсомольці. Незабаром дружину комсомольців переформовано було на перший комуністичний батальйон Радянського полка.

Після виходу із підпілля комсомол поставив питання про поповнення своїх лав, бо ж більша частина комсомольців були дружинники і залишалися там ввесь час радянської влади. Вербували членів комсомолу дуже просто. Тов. Ларський говорить, що: „Всіх, хто приходив до комітету, тут же записували у тов. Югова, у Петі Полякова; платили членські внески; ніяких анкет, наскільки я пригадую, ніяких заяв, обговорень та затверджень кандидатур не було. Так само не було прийомочних комісій та рекомендацій“.[1]

Треба зазначити, що більшість членів комсомолу в Одесі ввесь період радянської влади перебувала під рушницею й відступала безпосередньо під натиском денікінських загонів.

Легальне існування, хоча й дуже недовгочасне, все ж дало змогу зв'язатися з іншими комсомольськими організаціями. Вже 3-5 травня у Миколаєві відбулася нарада, де брали участь представники Одеської, Миколаївської, Очаківської, Єлисаветградської та Кахівської організацій. На цій нараді виявилося, що, крім названих організацій, є ще комсомольські організацій в Олександрії, Вознесенському, Кривому Розі, Херсоні та в ряді менших міст. П'ять представлених на нараду організацій об'єднували 1.200-1.300 чоловіка, при чому скрізь було видно безперервне зростання організації. Характеристично відзначити, що спілки молоді, беручи підчас підпілля назву комуністичних, виявляли цим не склад, а завдання, кінцеву мету. Спілки залучали здебільша робітничу молодь, і там, де організація була інтелігентська (Миколаїв), робітнича молодь до неї ставилася негативно.

Підчас підпілля спілки молоді більше за все провадили політичну роботу, й треба сказати, працювали дуже активно. Менш за все зверталося уваги на економічну роботу. Отже, на нараді питання про економічне становище молоді забрало часу найбільше. Ухвалено було наполягати на відповідні радянські органи, негайно запровадити в життя

[1] Із доповіді т. Ларського серед старих комсомольців про 1919 р. Див. звіт архіву одеського істпарту.

6-тигодинний робітний день для підлітків; організувати школи для підлітків, що працюють на фабриках та заводах; заборонити працю до 14-ти років, з умовою достатньо забезпечити підлітків підчас звільнення; спостерігати за виконанням цих постанов на виробництвах та в спілках повинні були колективи молоді.

Багато говорилося на нараді про фізичне виховання молоді. Молодь, об'єднана в спілки, багато займалася фізкультурою; спілки мали яхтклюби, влаштовували спортивні змагання й т. д.; провадили військове навчання.

Також обговорювали питання й про дітей робітників, з приводу чого ухвалено організувати дітей робітників у загони юних скаутів.

Постанови наради повинен був провадити в життя губерніяльний комітет, що його мав обрати губерніяльний з'їзд спілок, бо дана нарада, не репрезентуючи більшости організації, не могла претендувати на достатній авторитет, хоч намітку для цілої роботи до губерніяльного з'їзду вона дала.

Стояло також питання про село й про Червону армію. Майбутньому губкомові з'їзд доручив провести енергійну роботу на селі, зважаючи на загально-державне значення цієї роботи. Так само ухвалено було й щодо Червоної армії.

Наприкінці нарада ухвалила підтримувати комуністичну партію в усій її роботі, керуючись її тактикою.

Водночас нарада рішуче протестувала проти опіки та контролі деяких партійних організацій над комсомолом, посилаючись на ухвалу VIII з'їзду РКП.

Також категорично протестувала нарада проти того, що партія забирає із спілки комуністичної молоді активістів. З цим питанням справа стояла мабуть складніше, бо, як ми вже згадували, більшість активістів, особливо підпілля, були старі члени партії. Щоб уникнути цього, ухвалено було обмінятися представниками в комітетах. [1]

Період підготовки до губерніяльного з'їзду був використаний для організаційної роботи. Налагоджено було районні комітети. Всю роботу найголовно провадилося на окраїнах міста. На підприємствах організовувано колективи молоді. Комсомол домігся, що його представників проведено було до завкомів та правлінь профспілок. Велику участь брав комсомол у роботі радянських установ. Багато комсомольців працювало у радянських установах, бувши послані через Облікрозподіл партійного комітету. Надто багато

[1] „Известия Совета Рабочих депутатов" № 40, 17/V, 1919 р.

комсомольців було послано до вищої військової інспекції, надзвичайної комісії, харчового комітету та інш. Крім того, комсомол налагодив великий зв'язок з Наросвітою, де представником від комсомолу був тов. Тарханов; оскільки робітників в Наросвіті з комсомольців багато було, це давало змогу проводити в життя всі потрібні для комсомолу заходи.

Організація дітей робітників — юних скаутів — мала 300 чоловіка, здебільша на окраїнах міста. Юк-скаути — юні комуністи — протиставлялося буржуазним дітям — бой-скаутам. Для юк-скаутів улаштовувано школи грамоти, лекції з гігієни, природознавства, з політичних питань, дитячі ранки в театрах, кіносеанси та екскурсії. Ранки влаштовувалося в театрі робітничої молоді, який відкрився 31 травня в к. кіно „Мулен-Руж".

Багато уваги зверталося на фізичне виховання дітей. Практична робота спілки полягала найголовно у великій культосвітній роботі: влаштовувалося бібліотеки, клюби. Особливу увагу приділялося спортові. Військове навчання, обов'язкове для всіх членів спілки, провадилося разом з фізичним розвитком робітничого молодняка. Керував військовим навчанням інструктор всеобуча військома. Для військового й спортивного навчання спілка мала декілька гімнастичних майданчиків, 8 шкіл плавання (вдень і ввечері) та інш.

Недовгочасний період радянської влади на Україні, й зокрема в Одесі, проходив під ознакою виключної напружености всієї партії та комсомолу. І так само як партія ввесь час тримала своїх членів під рушницею, так і комсомол повсякчас ладний був на перший заклик партії виступити, коли це треба було, з усіма робітниками Одещини.

Так, група комсомольців (чоловіка 6) із штаба дружини заявила про своє бажання виїхати на колчаківський фронт. Ця поїздка була не тільки знаменна тим, що комсомольці поїхали на фронт проти Колчака, а й тим, що всі вони їхали, маючи завдання працювати в тилу.

Обороняючи економічні інтереси молоді, спілка намагалася всіма способами провести 7-миготинний робочий день для робітників, яким не вийшло 18 років.

Спілка не тільки працювала в самому місті. Так, до з'їзду були спроби налагодити роботу й у сільських місцевостях. На цей час вже існувала спілка комуністичної молоді в Овідіополі, яка розвинула дуже інтенсивну діяльність. Крім того, повинні були виїхати два делегати одеського РКСМ для організації комсомола у Вознесенському й передбачалося для цієї мети відрядити спеціяльний агітаційний поїзд на Херсонщину.

Ми, звичайно, не можемо претендувати на повне охоплення роботи, яку провадила спілка до губерніяльного з'їзду; газетні відомості посилаються на неможливість висвітлити всю роботу через відсутність налагодженого зв'язку міста з селом, а взагалі тодішні газети недостатньо освітлювали роботу міської комсомольської організації. Повною мірою про минулу роботу говорять дані губерніяльного з'їзду комуністичних спілок молоді Одещини.

З'їзд розпочав роботу 5/VI. Перший день були доповіді з місць. Доповідали делегати Одеси, Миколаєва, Єлисаветграда, Вознесенського, Очакова. Виявилося, що найсильніші в підпіллі на той час були одеська та миколаївська спілки, при чому обидві вони після виходу із підпілля найкращою частиною своїх членів поповнили лави Червоної армії; так само виявилося, що спілки провадять культурно-освітню роботу, налагоджують загально-освітні школи, в Миколаєві видається журнал. Кількість членів спілки, порівняно, невелика, що залежить від перереєстрації. Охоплюють спілки молодь, переважно робітничу, крім Очакова, де учні переважають над робітниками й де рибаки, наприклад, до спілки не входили. В Очаківському та Вознесенському районах налагоджувалося спілки і по селах.

Далі з'їзд розв'язав був питання про ставлення комуністичної молоді до інших спілок молоді. Ухвалено було постанову негативно поставитися до всіх некомуністичних та націоналістичних спілок молоді, бойкотувати їх, забороняти їм оголошувати в радянській пресі всякі оповіщення, позбавляти їх від Наркомосу субсидій і взагалі не давати підтримки.

З приводу культурно-освітньої роботи спілок комуністичної молоді ухвалено було постанову якнайширше налагодити культосвітроботу серед робітничої та селянської молоді, через організацію клюбів, бібліотек, влаштовання партійних шкіл та политічних розмов спочатку для найактивніших молодих робітників, які потім зуміли б сами організувати такі розмови серед своїх товаришів на фабриці.

З приводу роботи на селі з'їзд висловився за потребу вирвати селянську молодь із-під куркульського, петлюрівського впливу. З цією метою пропонувалося відряджувати на села агітаційні поїзди, видавати спеціяльні листовки для селянської молоді, посилати найсвідоміших і здатних селян на спеціяльні курси тощо. Статут РКСМ ухвалено було одноголосно, при чому скасовано було пункт про членські внески.

В організаційному питанні ухвалено було об'єднати якомога ширше робітничу молодь, мати зв'язок з комісаріятом

праці, соціяльного забезпечення й народньої освіти та відрядити туди своїх представників з правом дорадчого голосу. Крім того, комітетові з'їзд запропонував був виділити цілий ряд комісій — агітаційну, організаційну, видавничу, літературну та економічно - правову.

Про фізичне виховання молоді та про військове навчання ухвалено було постанову, де пікреслювалося потребу зосередити фізичне виховання робітничої молоді та провід організацією скаутів в руках комуністичної спілки.

В доповіді про роботу комсомолу в Червоній армії, найголовно, зазначалося на потребу роботи серед молодих червоноармійців з тим, щоб використати їх для політичної агітації серед селян. Стояло, крім цього, важливе завдання— яку змогу має комуністична молодь, щоб замінити старий командний склад Червоної армії. Деякі товариші, що виступали на доповідь, пропонували мобілізувати значну частину або навіть всю комуністичну спілку молоді для роботи в Червоній армії і на селі.

Вислухано також доповідь про офіційний орган майбутнього губкома. Доповідач зазначав на те, що цей друкований орган мусить мати широко інформаційний, чисто соціялістичний та освітній характер та подавати директиви місцевим організаціям. У ньому повинно друкувати на політичні та економічні теми статті, белетристику тощо; орган мусить освітлювати потреби робітничої молоді. Зазначалося, що для села треба буде видавати спеціяльний орган. Особливу увагу доповідач звертав на видання брошур для робітничої та селянської молоді". [1]

З'їзд також розглянув питання про оборону праці молоді та про малолітню злочинність. Доповідач пропонував утворити на фабриках колективи молоді, які мали послати своїх представників до профспілок, де вони спостерігали б за регулярним проведенням закону про молодь. Постанови на це питання нема і, отже, не можна зрозуміти, чому треба було організовувати якісь спеціяльні колективи, коли вони вже існували на підприємствах, як також неможна бачити, що було зроблено.

Доповідь про малолітню злочинність мала, напевно, інформаційний характер. Доповідач пропонував комсомолові стежити за тими випадками, коли на малолітніх злочинців можна вплинути морально, замінивши їм кару.

---

[1] На жаль, доводиться відзначити, що матеріяли з'їзду незадовільні, багато доповідей та дискусій записано стисло й дуже часто незрозуміло. Крім того, замість тексту резолюції дано або стислий зміст, або щось ще гірше, як, наприклад — „принята соответствующая резолюция".

Ухвалено було з приводу ставлення до партії домагатися, щоби члени партії працювали в комсомолі до певного віку.

Прикінцеву доповідь вислухав з'їзд про завдання губкому. Він мав функції „інструктування та організації на місцях, видання друкованого органу та налагодження агітаційно-пропагандистської роботи на селі". Ухвалено, що губком повинен мати широкий та вузький склад. До широкого складу губкома входять по одному представникові від Одеської, Очаківської, Миколаївської, Єлисаветградської, Херсонської, Балтської, Вознесенської та Тираспільської спілок. Вузький склад у кількості 3 чоловіка губерніяльний з'їзд обрав персонально. До малого складу губкома з'їзд обрав т.т. Югова, Філюшкіна та Кодацького.

Перед закінченням своєї роботи з'їзд констатував та підкреслив факт перебування на з'їзді більшости робітників. Даючи оцінку тій великій роботі з'їзду, треба сказати, що згадування першого доповідача про невміння систематизувати роботу позначилося й на самім з'їзді. На порядку денному дуже багато було питань важливих і можливо невідкладних, але всі вони не мали достатнього освітлення й оцінки. Принаймні із газет, не можна сказати, що ці питання опрацьовано якслід.

Після губерніяльного з'їзду спілка розгорнула велику роботу в місті й намагалася налагодити зв'язок з місцями. Проте, постійного зв'язку мабуть не було. І тільки на телеграми губкома, який запитував про кількість членів та про роботу на місцях, Одеса мала відповідь з вимогою надіслати організаторів, літературу і т. д.[1]

Головну увагу після губерніяльного з'їзду звернено на поповнення робітничим молодняком армії. 13 червня, згідно з наказом тов. Подвойського, мобілізовано було 80 членів спілки, які мусили були за деякий час виїхати на фронт.[2] Цифра 80 не дає цілковитої уяви про кількість комсомольців, мобілізованих до Червоної армії, бо на командних курсах їх було близько 100 чоловіка, крім частини, яку відряджено добровільно на донській фронт. Велику роботу провадилося на санітарних курсах, де читалося лекції 80 чоловікам.

В зв'язку з поширенням популярности спілки в цей час, помітний був особливий приплив молоді до спілки і, найго-

---

[1] Матеріяли, що їх ми маємо, та замітки до газети повторюються й дуже мало дають нового для висвітлення роботи губкому. Доводиться ще раз сказати, що роботу провадилося велику, але належного висвітлення та обліку її, з чого можна було бачити про характер і розмір роботи, вона не дістала.

[2] „Одесский Коммунист" № 71, 13 - VI 1919 р.

ловно, непролетарської. Комітетові, отже, довелося на деякий час припинити прийом навіть до так званих прихильників („сочувствующих").

Посилено Одеська спілка організовувала школи грамоти для своїх членів. Неможна не відзначити, що їм у цій справі багато допомогла Реввійськрада 3-ї армії.

Робота з юк-скаутами мала систематичний і пляномірний характер. Зверталося велику увагу на те, щоб до загонів не приймали непролетарських дітей. При загонах юк-скаутів організовувалося экскурсійно-лекційні комітети із лікарів та педагогів, які виробляли програму для занять із скаутами. Організовувалося екскурсії за місто для наочного навчання географії та природознавства, читалося лекції про комуністичний та скаутський рух, вивчалося есперанто. Налагоджувався вихід журнала юк-скаутів.

Велику роботу розгорнено в майстернях ручної праці. Були організовані майстерні столярна та слюсарна, де керували старші юк-скаути, що вже мали досвід у роботі на фабриках.

Спілки намагалися перенести ввесь тягар роботи на окраїни. Це мало певний успіх, і вже в червні почали функціонувати райони на Молдаванці та Пересипу.

В цей час спілка готувалася до загально-міської конференції. Як повідомляли газети, на цій конференції мало стояти питання про чистку спілки. Це треба було зробити напевно через наявність невеликого числа непролетарського ядра в лавах комсомолу. Вибори на конференцію провадилося за модусом 1 на 5. Конференція також мала вислухати доповідь про оборону праці молоді на фабриках та заводах. Щоб мати думку широких мас, питання це поставлено на зборах молоді, підчас обрання делеґатів на конференцію.

Конференція розпочалася 29 червня (1919 р.). Конференцію репрезентувало 15 колективів комуністичної молоді, що існували при профспілках та торгово-промпідприємствах (в цілому від 60 чол.). Вислухано було доповіді про роботу комітету і обрано новий комітет. Конференція послала привітальну телеграму в Київ Всеукраїнському з'їзді комуністичних спілок молоді, який тоді зібрався.

Доповідач про роботу комітету зазначав на те, що робота комітету трохи шкульгає. Це залежало від того, що багато робітників комсомолу, його найкращої частини, виїхали на фронт. Доповідач відзначив, що найкраще налагоджено було культурно-освітню роботу. Так, при загально-міському комітеті був клюб ім. Лібкнехта, бібліотека та читальня; працював театр, виходив журнал „Красная моло-

дежь“, але вся ця робота провадилася інтенсивно тільки на початку. Доповідач відзначив також, що мало зроблено в галузі поліпшення економічного побуту підлітків. Ухвалювалося багато резолюцій, але в життя їх не проводилося. Днями почалася ширша робота в цій галузі. Мобілізовано 40 товаришів, яким доручено організувати колективи робітничої молоді на всіх підприємствах та при профспілках.

Проте, виділеним товаришам вже від самого початку перешкодила почати роботу політична ситуація наших днів, але в найближчий час ставилося питання домогтися хоча б того, щоб підлітків від 14 років приймали до спілки.

Крім цього, доповідач висвітлив становище мобілізації робітничої молоді на фронт. „Всіх, хто вміє тримати рушницю в руках, треба буде відправити на фронт. Частина мобілізованих повинна зостатися тут для караульної служби в місті. Молоді робітники повинні бути авангардом не тільки в тилу, але й на фронті.“ [1]

Дискусії на доповідь комітету розгорнулися особливо гаряче з приводу його відірваности від мас. Надалі пропонувалося комітет обрати із представників колективів робітничої молоді на виробництвах. Після обговорення доповіді ухвалено було, що комітет мусить бути із членів спілки, обраних на пленумі конференції, та із представників райкомів. До нового складу комітету увійшли тт. Далін, Максимов, Тарханов, Чудновський, Філя, Югов, Філюшкін (Васютін), Грайцер та Лехтман; кандидати: Поляк Григорій, Звонов, Поляк П. і Бродер.

Наприкінці конференція ухвалила постанову надіслати привітальну телеграму Реввійськраді Республіки, де говорилося, що: „Комуністична спілка молоді оголошує себе на воєнному стані й передає себе в розпорядження КП(б)У“. [2]

Після конференції комітет повинен був ширше розгорнути роботу, зваживши та виправивши свої помилки в минулому, але цього зробити не вдалося. Вже 4 - VII „Одесский Коммунист“ повідомляв, що „Одеська спілка комуністичної молоді іде на фронт“.

В зв'язку з напруженим станом на фронті Одеський комітет комуністичної спілки молоді ухвалив постанову мобілізувати всіх членів спілки без винятку, які тільки здатні тримати рушницю, і негайно відрядити на денікінський фронт. Комітет спілки прохав губпартком затвердити цю постанову. Президія комітету так само, повним складом, добровільно мобілізувалася на денікінський фронт.

[1] „Одесский Коммунист“ № 85, 1 - VII 1919 р.
[2] Там саме.

Як бачимо, організацію дуже було обезкровлено на той час мобілізаціями на фронт, але робота не припинялася. Було проведено перереєстрацію членів спілки, по районах систематично провадилося розмови на політичні теми, влаштовувано лекції, організовано дружину юк-скаутів. Добре працювали Молдаванський та Пересипський райони. Вживано заходів налагодити роботу й у Слободському районі.

Надто багато доводилося працювати коло оборони праці молоді. Загальноміський комітет виділив був спеціяльну комісію для спостереження за проведенням у життя декретів. До складу комісії входили (як повноправні члени) представники від робітничої молоді.

На підприємствах так само організовувалося комісії, які посилали своїх представників до завкомів, до комісії оборони праці молоді та до районного комітету комсомола. Але, за ввесь час проведено було в життя тільки 6-тигодинний робочий день для підлітків до 18 років на заводі Леніна та в чоботарській майстерні.

Комісія оборони праці молоді піднесла питання про організацію юнацької інспекції праці. Щоб виявити умови праці молоді, комісія скликала конференцію робітничої молоді. На конференції були присутні представники 18 підприємств, щось близько 90 чоловіка, які репрезентували 900 підлітків. На порядку денному стояли такі питання: 1) проведення в життя 6-тигодинного робочого дня; 2) про перевід молодих робітників з нічної роботи на денну; 3) про представництво до фабзавкомів та правлінь профспілок; 4) про юнацьку інспекцію праці; 5) про організацію робітничої молоді; 6) вибори комітету оборони праці молоді.

Доповідачами на два перші питання виступали представник комітету тов. Далін та представник Відділу праці т. Гордєєв. Перший, прочитавши декрет Наркомпраці про охорону праці підлітків, зазначив на ті ненормальності, що трапляються на одеських заводах, коли до декретів ставляться неуважно або їх зовсім обходять. Тов. Гордєєв у своєму слові зазначив на те, що відділ праці вживає всіх заходів, щоб на шкідливих виробництвах (хемічних) було запроваджено навіть 4-годинний робочий день для підлітків, крім того вживалося заходів замінити акордну роботу для підлітків на поденну, що було для них набагато вигідніше. Найближчим часом відділ праці обіцяв перевести всіх підлітків з нічної на денну роботу; в тих галузях виробництва, де з технічних умов цього не можна було здійснити, там 6-годинний робочий день повинен був замінятися на

4-годинний, як на шкідливих виробництвах. Вільний час підлітки мали одвідувати школи грамоти.

На ці доповіді конференція ухвалила вимагати від Наркомпраці: негайного опублікування всіх цих декретів та швидкого запровадження їх в життя; асигнування коштів та організації шкіл для молодих робітників.

Про представництво молоді до фабзавмісцевкомів ухвалено було звернутися в Центропроф.

З приводу юнацької інспекції праці пояснення зробив представник відділу праці т. Гордєєв, зазначивши на те, що нема потреби утворювати спеціяльної юнацької інспекції, і що досить організації, яка вже є, — центральної комісії при комітеті комсомолу, — куди входили представники комісії для оборони праці молоді на підприємствах. Всі справи, що стосуються молодих робітників, повинно подавати до Центральної комісії, яка буде мати представників великої та малої колегії підвідділу охорони праці.

З приводу організації робітничої молоді доповідач відзначив, що тільки утворивши широкі масові організації робітничої молоді, пройняті комуністичною свідомістю, буде змога визволити молодь з-під гніту решткіs капіталізму, що ще живуть у сучасний переходовий період.

Наприкінці конференція обрала загально-міський комітет оборони праці молоді. До комітету ввійшли тт. Далін, Філюшкін, Грайцер, Леві-Гурович, Лейхтман, Острой і Зрітєль.

Треба сказати, що комісія оборони праці молоді не тільки працювала в межах міста, але пробувала налагодити цю роботу й на Херсонщині, куди було послано в усі організації комсомолу телеграми з пропозицією організувати ці комісії, домагатися проведення 6-тигодинного робочого дня й т. д.

Головну увагу спілки в період існування радянської влади було спрямовано на організацію міської роботи, але не забували й про роботу на селі. Інструктори та пропагандисти, об'їжджаючи села, констатували велику тягу селянської молоді до організації. Найголовне гальмо в цій справі — це була відсутність культурних сил і опір куркульства. Таке становище Одеський комітет комсомолу зважив і ухвалив відразу ж після жнив влаштувати низку екскурсій на село для організації політосвітгуртків та комуністичних спілок молоді.

Наприкінці свого легального існування спілці вдалося налагодити ще одну галузь роботи — охопити роботою частину єврейської робітничої молоді, як найсильнішу із усіх

нацменів у той час. Єврейська комуністична спілка молоді існувала самостійно. На з'їзді було ухвалено постанову про влиття її в спілку з тим, щоб при комуністичній спілці були виділені національні секції для роботи серед нацменгруп. Питання в комсомолі з цього приводу ставилося, отже, так, як ставила партія питання щодо Комфербанда.

Влітку Одеська єврейська комуністична спілка молоді ухвалила влитися в комуністичну спілку молоді, перевівши перереєстрацію своїх членів. Чи було закінчено роботу цю — невідомо, бо її розпочато незадовго перед евакуацією.

В Одесі існувала також спілка учневої молоді. На її заяву до Губпарткому виділити кошти для роботи й постачати спілці літературу Губпартком ухвалив постанову, де говорилося, що загальна комуністична спілка молоді повинна керувати спілкою учневої молоді й провадити там роботу.

За короткий період перебування радянської влади в Одесі одеська організація комсомолу, не зважаючи на недастачу людей, не зважаючи на безперервне поповнення найкращими та найактивнішими комсомольцями лав Червоної армії, не зважаючи на великі труднощі та перепони на своєму шляху, робила дуже велику та цінну роботу.

Денікінська армія, що надходила до Одеси, загрожувала всій роботі не тільки комсомола, але й партії та радвлади. Від місцевої радвлади потребувалося героїчних зусиль, щоб перевести мобілізацію до Червоної армії, постачити її умундируванням та харчами. Все робилося під гаслом „на фронт" і „для фронту".

Становище погіршало, коли одного дня цілком несподівано спалахнуло куркульське повстання в німецьких колоніях. Губком партії мобілізував всіх комуністів; вжито було героїчних заходів, щоб ліквідувати це куркульсько-німецьке повстання. Всіх комсомольців поголовно мобілізовано й відряджено на фронт: юнаки, з рушницями в руках, дівчата — як сестри; навіть юк-скаути й ті працювали в районах повстання, беручи велику участь у розвідці, як спостерігачі, варили страву й своїм веселим настроєм підтримували бадьорий дух серед червоноармійців. Звичайно, не обійшлося без жертв. Партійна організація втратила кількох кращих товаришів. Комсомол втратив члена Молдаванського районного комітету Грінберга. Кілька чоловіка було тяжко поранено.

Повстання було придушене. Але незабаром під натиском денікінських загонів довелося відступити, піти знову в підпілля.

Як відомо, відступ із Одеси для партійної організації був несподіваний. Можна навіть сказати, що парторганізація не зовсім була підготовлена до виступу, хоча взагалі до підпілля готувалася.

Після того як із штаба 47 дивізії (в серпні) надійшли до партійного комітету телеграми про висадку десанта й про потребу відступити, скликано було нараду. Ухвалено було комсомольській трійці перетворитися на четвірку, яка на правах комітету мусила була зв'язатися з партійним комітетом після переходу у підпілля. Одному із членів четвірки тов. Тарханову доручено було негайно розпочати ліквідацію справ та очищати приміщення комітету. Все це робилося хаотично: просто палили всі папери, ховали, де могли, прапори та всяке інше майно.

Денікінське підпілля

Першими днями підпілля ті члени організації, які зосталися, перебували в дуже пригніченому стані (більшість членів організацій пішла з Червоною армією).

Вже через два тижні вдалося зібратися в підпіллі на нараду.

Питання, що стояли на першій нараді, стосувалися налагодження підпільної роботи. Пізніше існував підпільний комітет, який відав всією роботою в денікінському підпіллі. До складу комітету входили тт. Ларський, Ігнат, Іллін (з Миколаєва), Тарханов, Чудновський, Васютін, Островський, Люлька (Ломов) та інші. Ці товариші працювали не ввесь час у комітеті, але мінялися, від'їжджаючи до інших міст і знову повертаючись.

Підпільний комітет комсомолу виділив три відділи: військовий, технічний та відділ Червоного хреста. Головну увагу звертали на роботу військового відділа, який провадив її під безпосереднім керівництвом партійного комітету. На завдання останнього комсомольці тримали зв'язок з денікінськими частинами, одержуючи від салдат і навіть від офіцерів, за гроші, відомості про стан денікінської армії, дислокацію війська та звідомлення про „переможний" наступ Денікіна на Москву.

Дуже цікавий один момент: підпільний „Коммунист", друкуючи ці звідомлення, дуже часто випереджував буржуазні газети, й робітники раніше знали про успіхи Червоної армії на фронті. Не менш важливою справою було скуповування зброї, яку переховували в декількох місцях для озброєння мас.

Щоб розкладати денікінське військо підчас призовів (а за денікінщини їх було чимало), комсомольці діставали в партійному комітеті спеціяльні документи для того, щоб, прийшовши в денікінську частину, виконувати певну надто небезпечну за тих умов і тяжку роботу. А тим товаришам, що потрібні були для роботи в підпіллі, але були вони призовного віку, видано документи, які свідчили про те, що вони старші. Видаванням документів на „старший“ вік відав тов. Ларський. Воєнвідділ відав також комплектуванням по колективах п'ятірок та десяток, з яких пізніше сформувалася дружина, що виступила на допомогу Червоній армії, коли вона входила до міста.

Технічний відділ відав розподілом літератури, розклеюванням листовок за завданнями підпільного партійного комітету. Газети та листівки, в залежності від їхнього змісту, розкидали чи розклеювали в місті й на околицях, в робітничих районах чи армійських частинах. Але обов'язковим було наклеювати листівки на поліцайські участки, кіно, театри, редакції газет, у приміщеннях „Союзу руського народу“. Був випадок, коли двоє комсомольців наклеїли листівку на спину вартового, що спав, а потім розбудили його криком: „идет градоначальник“. Зрозуміло, це було несерйозно, до того ж і дуже рисковано. Але, на щастя, все закінчилося гаразд.

Дуже важливою роботою була охорона підпільних партійних зборів та конференцій, так зване „стояние на цинке“. Були випадки, коли при провалі партійної організації комсомольців, що стояли на „цинке“, заарештовували й двох з них — тт. Острой та Латмана — розстріляли.

Чимало роботи приходилося на долю Червоного хреста. Денікінське підпілля було найкоротше, а разом з тим найжорстокіше щодо кількости провалів партійних та комсомольських підпільників і кількости покараних на смерть товаришів. Щоб забезпечити Червоний хрест від можливих небезпек, комсомольці влаштувалися в будинкові, де містився комітет для допомоги біженцям, — „пленбеж“. В Червоному хресті працювали тт. Алтаєв та Ломов. Представником від партійного комітету був тов. Владимиров. Роботу провадили так: до партійного Червоного хреста подавали заявки на суми для викупу заарештованих, на купівлю продуктів, одежі, для передач до в'язниці та контррозвідки, а також для допомоги хворим, що перебували в лікарнях та шпиталях. За допомогою Червоного хреста пощастило визволити з контррозвідки членів підпільного комітету тт. Югова, Ігнатова, Абрамова та інш., що потрапили туди через провокацію.

Треба відзначити, що денікінське підпілля надзвичайно мало зоставило документів, з яких можна було б бачити деталі підпільної роботи. В цей період підпільну організацію будується, як і підчас австро-німецько-французького підпілля: колективи на підприємствах, при профспілках, райкоми, загальноміський комітет. Приблизно за місяць після того, як пішли в підпілля, уже скликано міську конференцію, де було представників від 150 чоловіка членів, об'єднаних у 12 колективів. Зв'язок колективів відбувався, найголовно, на вечірніх курсах для робітників. Ці вечірні курси були організовані у школі Лігіна, де 1917 року засідав перший більшовицький комітет. Організувало їх „прогрессивное учительство". Вся комсомольська молодь записалася в перші групи, де вивчала грамоту. В той час, коли на перших лавах училися складати літери й читати, на останніх — комсомольці писали одне одному записки про роботу тощо, читали підпільний „Комуніст", що його видавав партійний комітет, розглядали мапи, „намічали" фронти тощо. На перервах утворювалося враження загальних зборів, але треба відзначити всетаки надзвичайну обережність, що дало змогу на цих курсах уникнути провалів, як це було на інших явочних кватирях. Уважно, до речі, учні слухали тільки лекції з політичної економії.

За період підпілля вдалося зібрати три загально-міські конференції[1] з числом делегатів 30-35 чол., три конференції районів та конференцію секретарів бюр колективів. Із 15 колективів невиробничих було тільки два. Колективи збиралися регулярно щотижня для пророблення міжнародного й внутрішнього становища,[2] вислухували доповіді представника культосвіткомісії; обговорювали організаційні питання про те, як дістати літературу для розповсюдження тощо. По деяких колективах влаштовувалося систематичні лекції з політекономії. В числі колективів два було із членів колишнього єврейського комсомолу та один із членів спілки учневої молоді. Колективи мали постійний зв'язок з партійними осередками. Райком та Обласком спілки мали своїх представників у райкомі та обласкомі партії. Треба відзначити, що

[1] На цих конференціях обговорено було такі питання: 1) поточний момент, 2) оформлення підпільних колективів, 3) залучення робітників до колективів, 4) висування активу, 5) звітні доповіді про роботу відділа, 6) поширення літератури, 7) допомога заарештованим, 8) підготування комсомольської організації до виступу (перед приходом Червоної армії). Крім того, відбувалися вибори комітетів.

[2] Для проробки питань міжнародного й внутрішнього становища партійний комітет надсилав своїх пропагандистів, тт. Кострова, Даліна та інш.

велику роботу в підпіллі провадив Червоний хрест. Кепсько працював військовий відділ, який довелося навіть розпустити, проводячи в дальшому військову роботу під проводом партійної організації.

Партія в цей період більш за все уваги приділяла військовій роботі та роботі коло організації повстанського руху проти денікінських загонів по селах. Отже, грунт для роботи був. В цій роботі комсомол взяв дуже велику участь.

Як відомо, підпілля позначилося відомою справою 17-ти. Самовідданих членів комсомолу денікінська контр-розвідка закатувала й розстріляла. Так загинули: Поля Барк, Борис Михайлович (Туровський) — організатор Херсонського комсомола), Лев Співак (Федя Синані), Дора Любарська, Іда Краснощокіна, Яша Ройтман (Безбожний), Зіґмунд (Дуніновський), Василь Петренко, Міша Пельцман.

Перший раз було заарештовано Петренка, Кравчинського, Пельцмана, Бориса Михайловича та Федю Співака. Провал стався в той день, коли вони повинні були виїхати до Вознесенського повіту, щоб зв'язати всі повстанські загони з повітовим повстанським штабом, а повітовий — з Одеським обласним. Після них пішли провали за провалами, так що на час припинено було роботу, бо, наприклад, т. Іда відала всіма зв'язками, знала багато явок, кватир, і Обласком не був певний, що підчас катування когонебудь контррозвідники не вивідають і інших справ (катування проте не зламали стійкости товаришів).

Загинули також у катівнях денікінської контррозвідки комсомольці Острой і Латман.

За час підпілля комітет комсомолу випустив 3 листівки: з приводу II-го Всеросійського з'їзду комуністичних спілок молоді, на якому Одеська організація присутня бути не могла; до 25-го жовтня 1919 року Губком випустив листівку до робітничо-селянської молоді; в кінці січня 1920 р., майже перед самим відходом денікінських банд, випущено листівку, де закликалося до збройного повстання.[1] На жаль, цієї листівки знайти не вдалося. Крім листовік, підпільний „Коммунист“ містив додатки „Странички молодежи“.

В січні 1920 року, як наближалася Червона армія, комсомол організував дружину, яка після виходу із денікінського підпілля була в розпорядженні Ревкома. Коли організація вийшла із підпілля, утворено було легалізаційну комісію, яка підготувала плян дальшої роботи.

Конференція бюра колективів через тиждень після виходу із підпілля констатувала цілковите об'єднання та організованість всіх колективів.

Даючи оцінку другому підпіллю денікінському, доводиться відзначити велику відміну цього останнього від двох перших. Ми бачимо, що в період денікінського підпілля серед комсомольських організацій нема майже жодних вагань, жодних ухилів. Комсомол твердо й неухильно йде шляхом комуністичної партії.

Вийшовши з підпілля, спілка писала:

> „Вишикуваними лавами ми вийшли із другого підпілля далеко організованіші, згуртованіші, ніж торік... але віддавши не один десяток жертв на всіх фронтах, в далекому Сибіру, на Дону, зоставшись без багатьох кращих товаришів, замучених у застінках, поблизу й далеко від нас...
>
> Ми вміли виконувати чесно покладені на нас завдання, ми повинні виконати своє завдання й тепер.
>
> Юні комунари, — ми утворимо непорушну підпору соціялізму, ми завоюємо йому робітничу та селянську молодь“.[1]

Так скінчилися сумні дні денікінського підпілля.

---

[1] „Молодой Рабочий“ № 1 (3), березень 1920 р., орган Одеського Губкому комсомолу.

Антонов - Овсієнко

В боротьбі проти Денікіна й союзницької окупації[1]

Південний чи український фронт?

На початок березня 1919 року ми мали завдання щодо Донбасу, за вказівками Головкому, спостерігати та підтримувати південний фронт, передаючи йому ті чи інші військові частини.

Вже до лютого ми передали південному фронтові, крім бригади Текенджанця, ще п'ять полків 9-ої резервної дивізії. Ці частини утворили групу Онищенка, що діяла в районі Гришина - Бахмут. На південь від цієї групи — бригада Махна, що мала від нас завдання наступати на Маріупіль - Таганрог.

Прикриваючи ці операції, діяла в районі Мелітополя друга бригада Задніпровської дивізії (т. Дибенка). Таким чином, майже половина всіх наших сил допомагала південному фронтові. Ворог і далі зосереджував свої частини в Донбасі.

У зведенні РВРР з 8 березня говорилося, що до Донбасу безперервно прибувають частини білої армії, в той час як ворожу Донську армію було майже знищено. На бахмутському напрямкові з'явилося ще 5 ешельонів з військом. З загального числа 10.000 там $8^1/_2$ тис. добровільців. На мілерівському напрямкові зосереджено близько 10.000, з яких 8 тис. добровільців. Всього на південному фронті 44.000 ворожого війська; в Криму 5.000 добровільців та в Севастополі 500 французів.

Із зведення не видно, які сили міг скупчити в Донбасі ворог. Але ми всередині березня дістали повідомлення, що в Донбас переведуть всю добровольчу армію та кубанців.

---

[1] Продовження. Див. „Л. Р." №№ 4, 5-6 за 1929 р. та №№ 1, 2, 3-4 та 5 за 1930 р.

Через скупчення ворожих сил в Донбасі, бої й тут ставали дедалі завзятіші.

Наші оперативні звідомлення сповіщали:

1 березня. Ст. Єленівку та В. Анадоль зайняло наше військо; ми залишили їх під натиском 3 ворожих панцерних поїздів, а потім знову зайняли їх. Ми зайняли також ст. Костянтинівку. Бій біля Полог (Махно); ми одбили одну важку гармату, маємо полонених.

2-го березня. В маріупільському напрямі за 5 верстов на північ від ст. Очеретино 75 полк відбив атаку ворога, при чому у нас взято 4 кулемети та 49 полонених, трьох забито, 45 поранено. На північ від ст. Волноваха ми зайняли ст. Велике Анадоль та Єленівку. Увечері того ж дня бригада Текенджанця перейшла в наступ на південь від Бахмуту.

3-го березня, в маріупільському напрямі бій біля сіл Бургац та Михайлов; несподіваною атакою ворог збив батальйон 4-го задніпровського полка біля Пришибу, втрачено три кулемети. Становище відновлено.

В Бердянському напрямку ми зайняли Семенівку та Єгор'ївське за 18 верстов на південь від Полог та Царекостянтинівки, за 30 верстов на південь від неї. В маріупільському напрямку — артилерійський вогонь по ст. Волноваха.

3-го березня ст. Волноваху зайняв наш 13-й полк (Махно), але залишив під натиском сильних ворожих резервів, підтриманих панцерними поїздами.

До 12 годин 3-го березня на костянтинівському напрямку під натиском двох панцерних поїздів наші залишили ст. Костянтинівку й одійшли до Новоселівки.

Під впливом цього пожвавлення в Донбасі головком вимагав:

„5-го березня. Послати в розпорядження Кожевнікова 2 піхотні полки з батареєю. Про виконання, зазначивши які полки передано, доповісти. № 1078/000".

І через два дні — 7-го березня:

„Після розгрому нашої кавказької 11 армії ворог має можливість перевести в Донецький басейн значні сили, упертістю яких затримується нашу успішну ліквідацію операцій проти Дону. В першій стадії дій наших 8, 9 та 10 армій ми маємо можливість зменшити донський фронт в досить значних розмірах і разом з тим добитися зміцнення нашого фронту. Але в міру просування наших армій, фронт розтягається за рахунок розвитку операцій в донецькому басейні, що так само може привести до значного послаблення південного фронту взагалі й позбавити його разом з цим потрібної активности. Тому на південому фронті є можливість

в найкоротший час добитися рішучих успіхів на флангах фронту.

Насамперед треба за будь-яку ціну в найближчий час перемогти ворога в Донецькому басейні. Потрібні сили туди наказано зосередити командувачеві південного фронту, але, для більшої певности в рішучій перемозі прошу вас виділити із складу українського фронту всі вільні сили й перевести їх в Донецький басейн. Операцію в Донецькому басейні передбачається провести в найближчі дні під безпосереднім керівництвом командфронта Гітіса. Про те, скільки ви можете дати сил для участи в бою в Донецькому басейні, а також коли ці сили можуть прибути до місця, яке визначить Гітіс, прошу мені терміново телеграфувати. Прошу послати в Донецький басейн не менше як 3 полкові бригади та дивізіон артилерії й крім тих сил, які наказано послати телеграмою з 5-го березня № 1038/Н.

Головком Вацетіс, член Реввоєнради Аралов".

За два місяці до цього, в січні, перед тим як ми взяли Харків, Головком констатував мізерність сил українських „загонів", зазначав, що розв'язання стратегічних завдань, які стоять перед нами на Україні, цим загонам над силу, в лютому ще він передбачав передати укр. фронтові 4-8 регулярних дивізій. Але на початку березня український фронт, залишившись майже виключно з частинами місцевих формувань, з повстанськими загонами, полками, одержував від Головкома все рішучіші вимоги про передачу своїх частин на допомогу південному фронтові. І це тоді, коли військо Петлюри ще не було зовсім розбито і до них надходила підмога з Галичини; в Басарабії зосереджувалося румунсько-французьке військо, а в портах Чорного моря висадилося 40-60 тисяч союзників. Були також відомості, що майже всю грецьку армію передбачають висадити в цих же портах, а українські частини в більшості були ще неоформлені, неорганізовані.

Звичайно, ми розуміли потребу, щонайшвидчої ліквідації білих у Донбасі. Але в резерві ми мали лише 9-у дивізію, з якої вже 6 полків (шостий на початку березня) відправлено було на південний фронт, а ті, що залишилися, — 78, 80 та 81 полки — голі й босі.

Головкомова телеграма застала командукра в дорозі (в Катеринославі). З Катеринослава зразу ж відправлено було до Донбасу мортирний дивізіон 9-ої дивізії. Виділити ще щось не було можливости. А бої за Донбас ставали упертіші.

11-го березня ворог, підтриманий двома панцерними поїздами та допоміжним потягом перейшов у наступ на ст. Констянтинівку, але був відбитий.

12-го березня запеклий бій у Мелітопільському напрямку. Розбито панцерний поїзд ворога, але також розбиті — наш панцерний поїзд „Карл Лібкнехт“ та паротяг панцерного поїзда № 9.

13-го березня на Мелітопільському (Кримському) напрямку друга бригада Задніпровської дивізії взяла с. Спаське, ст. Федорівку та ст. Великий Токмак. В Бердянському напрямку частини 3-ої бригади (Махна) зайняли Новомихайлівку, Казанковату, Семенівку та Ново-Полтавку, що на південний захід та на південь від ст. Пологи. Одночасно донецька група зайняла ст. Микитівку.

О 17 годині 14 березня ми взяли м. Мелітопіль.

На 15 березня на гришинській ділянці ми зайняли Старо-Михайловку, Таянівку та Сантезринівку. На бахматській ділянці просунулися на $1^1/_2$ версти на південь від Куруютівки.

О 22 год. 15 березня дістаємо повідомлення: „Вдержати Микитівку не пощастило“.

На цей час розшифровано таку директиву Головкома:

„Серпухов, 12 березня. Обставини зовнішньої та внутрішньої політики, а також стратегічні обставини на півдні, вимагають у найближчий час рішуче перемогти ворога в районі Донецького басейну та північного Кавказу. Насамперед ставлю категорично вимогу розбити ворога в районі Донецького басейна. Це є завдання загальних зусиль війська південного та українського фронтів. Тому наказую зосередити проти Донецького басейну максимум війська для того, щоб утворити сприятливі для наступного рішучого бою умови для нас щодо кількосної переваги над ворогом. Дії повинні мати категоричний і рішучий характер. Безпосередньо керівництво операцією проти Донецького басейну покладено на командувача південного фронту Гітіса. № 822/Ш“.

Несподівана директива.

Укрфронтові запропоновано об'єднати дії з південним для ліквідації ворога в Донбасі. Це ставилося як важливе стратегічне завдання.

Важливість його ми знали. Але ми не мали сил для того, щоб серйозно підтримати південний фронт.

Проте, ми зразу ж наказали штабові харківської групи:

„Лозова. Штабові харківської групи.

Для негайних розпоряджень наказую: полк Шевченка негайно готувати до виступу, як також і 16-й полк; бригаді Григор'єва, залишивши абсолютно потрібні караульні частини, ввійшовши в зв'язок з Вознесенським через нову Одесу, спостерігати переправи на р. Бузі й провадити розвідку до Очакова.

В Миколаїві та Херсоні Григор'єву не затримуватися. Іншим частинам групи прискорити наказану операцію — *закрити Крим і посилити групу Махна для ліквідації Бердянська — Маріюполя.*

Тут певне завдання — „закрити Крим і посилити групу Махна для ліквідації Бердянська — Маріюполя". Посилити мали були частинами з другої бригади, що діяла в кримському напрямі, полком Шевченка та 16.

Розвити серйозну допомогу Донбасові нам перешкодили несподівані ускладнення на київській ділянці (перемир'я галичан з поляками та наступ Петлюри на Київ), а також потреба закріпитися на чорноморському узбережжі аж доти, доки союзники не висадили там ще більш значних десантів.

Остання директива Головкома сама собою відпала. Але ми і далі в міру сил працювали, щоб її здійснити.

Щоб звільнити сили П. Дибенка й підтримати Махна, спішно формувалося особливу кримську бригаду.

14-го березня ми писали до наркомвсєна тов. Подвойського:

„Прошу негайного розпорядження: 1) харківському окрвійськомові для херсонського губвійськома дати групі наших партійних товаришів (тільки 28 чоловіка) кримчан, на чолі з тов. Озеровим та Турецьким (рекомендація центру), можливість зформувати в Херсоні — Бериславі окрему кримську бригаду, почавши формувати управління бригади та першого її полка. Товариші зарекомендували себе добре. Бригада потрібна, щоб закріпити наше становище біля Херсону та для дальших операцій. Озброєння їй дати німецьке. Група товаришів Озерова та Турецького тепер у Катеринославі в розпорядженні Дибенка, якому наказано передати її в розпорядження Херсонського Губвоєнкома. Запасні батальйони в херсонській та катеринославській губерні повинні давати поповнення насамперед в цю бригаду".

Одночасно зважаючи на те, що ворог має змогу розгорнути значні сили на узбережжі, ми розробляли оборонну лінію на Дніпрі.

Ми серйозно ураховували перспективу переходу до оборони на Лівобережжі, під натиском переважних ворожих сил.

Проте, ці оборонні роботи на Дніпрі почали ми після упертих домагань Головкому. Ми поспішали розв'язати безпосередні завдання українського фронту, щоб звільнитися для виконання інших завдань.

8-го березня після запеклого бою взято Херсон. 16-го ми взяли в союзників Миколаїв.

Київська група зайняла Казятин — Бердичів, Житомир, Христинівку та підготувала удар центральній та правофланковій групі ворога. 17-го взяли Жмеринку.

В кримському напрямку 17-го березня взято Мелітопіль та Чаплинку, що за 20 верстов до Перекопу.

Частини Махна 15-го зайняли Бердянське, 17-го — Волноваху. 18-го березня ми телеграфували Головкомові:

„Союзники відходять з Одеси. Я наказав наступати на Одесу. В західньому напрямі наступаємо на Ровно та Новоград-Волинський. Дайте нам кадри 3-ої дивізії, дайте хоча б 5 тисяч ґвинтовок, 6 ґаубиць, 4 шостидюймовки і ми за два тижні створимо боєздатну частину й тоді зможемо розвивати успіх до Ковеля та Брест-Литовського. Залиште нам з 9-ої дивізії кадри 77, 80, 81 полків. Негайно їх укомплектуємо й буде бригада. Тепер закриваємо Крим; частини, що звільнилися підсилять лівий фланг, що наступає на Марюпіль — Таганрог. Бригада 9-ої пішла б поруч. Чекаю на відповідь".

Замість відповіді ми одержали категоричну вимогу передати всю дев'яту дивізію південному фронтові, зосередивши її в районі Гришино.

17-го березня командувач українського фронту надіслав голові РВРР такого листа (№ 398):

„Перелам у ставленні до радянської Росії Америки — Англії, ізоляція Франції в її політиці наступу на Росію, революційна пожежа, що розгортається в Німеччині, в Австро-Венгрії, на Балканах; громадянська війна в Галичині, в Басарабії утворюють дуже сприятливі обставини для операцій нашої Червоної армії на Україні. Сили Директорії розпадаються, „добровольці" — слабі, союзники в замішанні. Енергійний наступ на захід і на Одесу дуже бажаний, він має тепер всі шанси на успіх.

Проти розпорошеного ворога, що зовсім розгубився, ми маємо майже зформовані з повстанських загонів три стрілецькі дивізії, одну кінну бригаду та одну прикордонну (це крім однієї трьохполкової бригади та ще п'яти окремих полків і 9-ої дивізії переданих південному фронтові). Спішно доформовують крім того одну кінну бригаду та окрему кримську. В строю тепер перша дивізія — 1, 2, 3, 4, 9, 10, 21 піхотні полки та волинський полк, ще організувався самостійно і пристав до нас (2 полки утворює округа) — до 17.000 багнетів, 600 шабель, 350 кулеметів, 6 мінометів, 16 легких гармат, 4 гаубиці, 4 шостидюймових, панцерний дивізіон, два панцерні поїзди, авіозагін, інженерний батальйон, батальйон зв'язку та радіо.

Друга дивізія — 5, 6, 7, 8, 15, 16, збірний Вознесенський та збірний Голтинський полки (один полк для дивізії формує округа) — близько 16 тисяч багнетів, 1500 шабель, 320 кулеметів, 30 легких гармат, 4 гаубиці, панцерний поїзд, панцерний дивізіон, інженерний батальйон, батальйон зв'язку.

Третя Задніпровська дивізія (Дибенко із загону Григор'єва, Махно, повстанці Херсонщини) — 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 задніпровські полки — 18.500 багнетів, 905 шабель, 180 кулеметів, 24 легких гармати, 8 гаубиць, панцерний поїзд, авіозагін, інженерний батальйон, батальйон зв'язку.

Перша кінна бригада — 2 тис. шабель, 50 кулеметів, 4 кінні гармати.

Прикордонна бригада — три полки близько 5 тис. багнетів, 300 шабель, 50 кулеметів, 1 панцерний поїзд.

Підчас просування вперед до нас приєднуються повстанські загони, вони не оформлені, вони не мають нашої дисципліни. Щодо людського матеріялу можливості уформування величезні на цьому стратегічно дуже важливому фронті.

Але кадри у нас слабі. Були кадри 9-ої дивізії — перша її бригада в бою, 4 полки терміново доформовано, спішно доформувався 9 кінний полк, другий легкий дивізіон, мортирний та важкий дивізіони. За тиждень (деякі за два) ці частини могли бути боєздатні (в полках тільки в одному зараз більше за тисячу багнетів — 1.200, у решті ж по кілька сот), поповнивши їх запасними батальйонами.

Ці кадри від нас взято з розпорядження Головкому на південний фронт. Там їх, звичайно, не розгорнуть.

До нас направили 3-ю стрілецьку дивізію з-під Москви. В ній нема 37% командного складу, 60% рядових, є (на дивізіон) вивчені артилеристи. За два тижні з неї ми могли б зробити боєздатну силу, що протистояла б польсько-петлюрівським бандам. ***Але цю „дивізію" (ці кадри) оголосили за резерв головкому і формувати її повинна була Москва.***

Нам залишаються зовсім незначні кадри так званої третьої інтернаціональної дивізії. З цього багато не зробиш.

Ми взяли Херсон, Миколаїв, можливі дії проти добровольчої та союзницької фльот. Нам відмовляють у підводних човнах, бо їх чомусь всі направлено тільки на Каспій.

Ставлення Головкома підриває наше формування, ми не маємо чим допомогти західньому фронтові, не маємо чим розвивати наших успіхів. Через деякий час роботу військових заготівель налагодиться — ми матимемо досить чобіт, білизни, набоїв, тридюймових гармат, мастила, шанцевого струменту, обозних фур, автомобілів, панцерних автомобілів, авіозагонів, але шинелей не вистачатиме, не вистачає

артилерійської запряги, гаубиць та важких гармат, гвинтовок, бензини, а особливо телеграфно - телефонного приладдя та руських набоїв.

Військове відомство під керівництвом Підвойського працює дуже енергійно. Командні повторні курси, інструкторські школи, запасні та караульні батальйони — всю Україну поставлено в стрій. Раднаргоспи та продкоми скільки можуть гальмують цю роботу, — проте вона дає великі позитивні наслідки.

Ми просимо центр допомогти нам, допомогти цій роботі, допомогти утворити на Україні міцну армію — точного виконавця ваших вказівок.

Треба: 1) повернути нам кадри 9 - ої дивізії, 2) віддати в наше розпорядження кадри 3 - ої дивізії; 3) прислати з Саратова два підводні човни, що там стоять; 4) наказати ЦУП постачати нам терміново все потрібне; 5) дати технічні сили для організації оборонної лінії на Дніпрі".

Загальну муштрову силу українського фронту ця записка визначала в 60.000 багнетів, 4.300 шабель, близько 1.000 кулеметів, 74 легких, 15 важких гармат, 5 панцерних поїздів, два панцерних дивізіони та два авіозагони. Але бригада Махна (близько 5.000 багнетів) вже діяла на південному фронті. За остаточно оформлені можна було вважати ледве чи половину зазначених сил...

Характеристичніший за все у записці натиск на міжнародню ситуацію. Вищому українському командуванню вважалися світлі перспективи допомоги світовій революції. Це легко відвертало увагу від завдань, що далеко не були розв'язані на південному фронті.

А в тім переоцінка наших сил на південному фронті та недооцінка сил добровольчої армії була тоді притаманна нам усім (а не самим лише українським працівникам).

25 березня ми видали такого оперативного наказу:

„Між поляками та петлюрівцями підписано перемир'я". Встановлено межу р. Стоходом. Поляки наступають на Барановичі. Галицькі частини переведено на наш фронт і вони провадять наступ від Коростеня до Києва, від Шепетівки до Бердичева. Підмога до них надходить з Галичини. Румунське військо охороняє переправи на Дністрі, виставивши дивізію від Бендер до Роздільної. Можливо також їхнє зосередження біля Рибниці. Союзники вирішили боронити Одесу і наступають залізницею на Березівку; можливий їхній рух до Березівки від Роздільної. В Криму добровольці спішно закріпляють Перекоп та Сивашський міст. В Донецькому басейні ворог обороняється з великими труднощами.

Наша західня армія взяла знову Барановичі, закріпилася біля Мозиря та Лунинця. Армії південного фронту стискують ворога, відкинувши глибоко його центр між Дебальцево та Штерівкою.

Наказую:

1. Всі підлеглі мені військові частини розбивається на три групи: київського, одеського та харківського напрямів.

2. Межами будуть — між київською та одеською групами Гребінка - Черкаси - Цвітково - Балта виключно для першої, між одеською та харківською — Миргород - Кремінчук - Олександрія - Миколаїв виключно для другої.

3. До складу київської групи входять: перша та друга радянські українські дивізії, перша окрема піхотна бригада, окрема кінна бригада, 11, 12, 13, та 15 прикордонні полки, тимчасово зі складу запасної армії 151 стрілецький та 20 український піхотні полки, 58 залізничний полк та панцерний поїзд морців № 10 та „Грізний“, 16 український радянський полк, кінний дивізіон та півбатарея другої окремої бригади.

4. До складу одеської групи входить: окрема бригада Богунського, перший збірний полк, п'ятнадцятий український радянський полк та дві батареї окремої бригади, перша бригада задніпровської дивізії та вознесенський полк.

5. До складу харківської групи входять: окрема кримська бригада, друга бригада задніпровської дивізії.

6. На командувача київської групи затверджую Мацілецького, одеської — призначаю тов. Худякова, харківської залишається тов. Скачко.

7. Штаб групи одеського напрямку повинен перебувати в Єлісаветграді.

8. Київській групі наказую — міцно забезпечити свій правий фланк, зайнявши Коростень, збити ворожий опір біля Бердичева, прикриваючись загоном басарабських повстанців з сторони румунів, взяти Проскурів і діяти в залежності від обставин на Тирасліль чи Шепетівку.

9. Одеській групі — розбити ворога на шляхах до Одеси, зайняти Одесу та переправи на Дністрі до Рибниці включно.

10. Харківській групі — захопивши сивашський міст, забезпечити за собою підступи до Криму, перекинути всі сили, що звільняться, на одеський напрямок, звільнити свій тил від розбійницьких банд, тримаючи щільний зв'язок з 13-ою армією.

Тут вельми оптимістична, що виходить із офіційних даних, оцінка становища на південному фронті.

І, очевидно, у згоді з головкомом, ніяких завдань щодо Донбасу. 26-го березня головком повідомляє тільки так: „загін Махна підлягатиме команд. півдня“.

В цей час наші частини мали значні успіхи в кримському та маріюпільському напрямках.

23-го березня взято Ново-Олексіївку. 24 Генічеськ та на схід від Ново-Олексіївки, в Джанкойському напрямкові— с. с. Узке, Головін, Вихляєво.

25-го березня біля ст. Сальково взято першу лінію укріплень, взято дві легких, одну важку гармату та 12 кулеметів. В районі Мелітополя до нас приєднався повстанський полк (1500 багнетів), що прибув з-під Таганрогу.

27-го березня, прорвавши чотири лінії шанців з дротовими перепонами, наше військо захопило чингарський міст (справний) та ст. Сальково, Джимбулає, Ганчар. Захопили одну 148 мм. та дві 3-дюймові гармати, панцерний поїзд „Сокіл", де були чотири макленівські гармати та 20 кулеметів. У нас 30 забито, близько сто поранено та три гармати підбито.

29-го березня оперативне звідомлення групи до 12 год. повідомляло:

„В маріюпільському напрямкові після упертого бою, ми зайняли ст. Сартун та місто Маріюпіль. Ворога підтримує артилерія французьких кораблів. Бій за опанування порта триває".

А до 20 год. 30-го березня:

„Після дводенної бльокади ми взяли порт міста Маріюполя. Білогвардійські банди сіли на транспорти й вийшли в море. Маріюпільський район звільняємо від ворога. Ми зайняли село Троїцьке. Підчас захоплення Маріюполя ми взяли: один панцерний поїзд, 18 справних паротягів з вагонами, 2 пароплави, 2 катери та інше майно. В порту залишилося 2 міл. пудів вугілля. Наші втрати: 18 забитих, 42 поранених. Втрати ворога величезні".

Ми протестували проти передачі бригади Махна Південному фронтові та нової розмежувальної лінії з Південним фронтом.

„За дисциплінованість та боєздатність частин, що їх я віддаю Південному фронтові, не можу відповідати. Якщо відірвемо від нашого командування, вони розкладатимуться. Межа між нами та Південним фронтом нам неприйнятна. Встановити її на підставі попередньої згоди між командуванням обох фронтів. Через непевність у міцності Південного фронту примушений буду тримати резерв, що прикриватиме Харків, Лозову, Синельниково, Крим. Адже, комунікаційні лінії у нас однакові й я не маю можливости всю силу, а також і вплив наших політичних організацій та організаторів армії нашого укрфронту, використати для

активної допомоги Південному фронтові. Тепер наші частини наступають, — вся лінія Волноваха — Маріюпіль наша".

Херсонсько-Миколаївський напрямок

В кінці лютого ми одержали від Одеського підпільного ревштабу (тов. Ніколай[1]) такі відомості:

„В Миколаєві тепер 20.000 німців. Вони охороняють місто й несуть караул. Крім них ніякої військової сили в Миколаєві немає. Існує німецька рада салдатських депутатів шейдеманівського напряму. Рада має зв'язок з нашою радою робітничих та салдатських депутатів, яка в Миколаєві працює легально. Більшість в Миколаєвській раді комуністи, одверто виступають в раді й на мітингах, напів одверто провадять агітацію серед німецьких салдатів. Настрій серед німецьких салдатів схиляється у бік радянської влади. Німці обеззброїли загін добровольців, що прибув до міста. Німецька рада заявила, що ніякої сили до міста вона не пустить. У Миколаїв до німецької ради прибув делегат від штабу Григор'єва для переговорів про відрядження німецького війська на батьківщину через радянську Росію. Через те, що делегат від штабу Григор'єва обминув нашу раду, надіслано двох осіб від ради до центру, щоб з'ясувати чи дійсно штаб Григор'єва уповноважено для переговорів з німцями. Представникам нашої ради німецька рада заявила, якщо німецьке військо пропустить через радянську Росію, радянські загони можуть вільно зайти до міста. З другого боку німецьке командування провадить переговори з французьким командуванням про переправу німецького війська на союзних кораблях. Якщо дійдуть згоди, можливо Миколаїв займуть союзницькі та добровольчі загони. На шляху Миколаїв Ново-Полтавка не має ніяких сил крім організованої жителями охорони. Залізничий шлях Миколаїв — Ново-Полтавка розбірано біля станції Григорово".

На початку березня нас повідомляли:

„Першого березня до Миколаєва прибув транспорт „Болгарія" з першим загоном грецького війська. Швидко „Болгарія" піде до Одеси з транспортом німецьких салдатів. У Одесі німців пересадять на „Садка"; для евакуації німців використають також „Стамбул", „Херсон" та „Петр Аваров" (з Одеси 5-го березня німці, що прибули на „Болгарії" виїдуть на транспорті „Ельзас-Лотарінгія").

---

[1] Ніколай Ласточкін прибране призвіще Івана Смірнова — голови Одеського Обласкому. Докладніше про нього дивись спогади Рекіса О. в цьому нумері — Ред.

На 7-е березня в Миколаєві крім німців було вже близько 4.000 іншого війська), з них близько 500 добровольців, решта французи та поляки. В порту стояв французький крейсер. Очевидно, договорившись з союзниками, німці швидко від'їздили через Одесу.

Відомості про становище в Херсоні також не були дуже точні. На початку березня повідомляли, що в Херсоні та околицях — частини грецької дивізії. Були відомості про те, що прибули три транспорти французького війська, що, одначе, не потвердилося.

Наступ Григор'єва розвивався рішуче: 27-го лютого зайнято ст. ст. Білу Криницю, Березновату та Снігірівку (за 50-55 верстов на південний захід від Апостолова).

1-го березня з Снігірівки Григор'єв повідомляв:

„Німці тікають. Великі бешкети роблять на залізницях, порвавши навіть залізницю в м. Миколаїві. Між німцями розкол. Проти нас у Миколаєві тільки 6.000. Сідаю сам і прямо на Миколаїв, але ж наступ трудний, бо багато козаків без чобіт. Залізничники трошки саботують, німці-колоністи ставляться вороже, але ж активного виступу не було. Піймали кільки кадетів, котрі залізли до німецького броневика. В штаб бригади прибув політком, котрий вступив до виконання своїх обов'язків. Перший полк знімаю з Помошної й перекидаю на Миколаїв. Охорону Помошної доручено отаману куреня Ткаченку та штабу другої дивізії" (мова оригіналу — *Ред.*).

Але командувач української армії заборонив знімати Верблюзький полк з Помошної й наказав Григор'єву (через Скачка) не розкидатися, а зосередитися на Херсоні.

На перше березня Григор'єв зайняв кілька сіл за 50-70 верстов на північний схід від Херсона та Заселле за 30 верстов на північний схід від Миколаїва.

Греки чинили опір. Тоді ж Григор'єв звернувся до німців у Миколаїві з таким закликом:

„Німецькі салдати, робітники, селяни та інші громадяне м. Миколаїва. Від імени партизанів та червоноармійців моєї групи, а також від імени штабу та політичного відділу при штабі оголошую вам: днями місто Миколаїв я візьму штурмою. Для цього все готово. Якщо буде кровопролиття, різня та інш. наслідки штурма, то відповідає за ці події німецький командний склад, наша буржуазія, міське самоврядування, німецька салдатська рада та англійське командування. Так чи інакше місто я візьму. Але шануючи життя людини, прошу тих, хто без певної ідеї із зброєю в руках стоїть проти нас, покладіть її, подивіться навколо, поди-

віться на мапу і ви побачите, що ви купка ошуканих людей, власників капіталу та представників безсоромної буржуазії. У всьому світі революція, скрізь пролетаріят проливає кров і перемагає. На що ж ви чекаєте і з ким збирається боротися? Вас ведуть проти тих, чию кров пролили й виссали людоїди. Ми знаємо: ви хочете йти додому. Так ідіть же! Умови вашого уходу визначив Тимчасовий робітничо-селянський уряд. Інших умов не дочекаєтесь, а загинете, не дійшовши додому. Негайно згоджуйтеся на всі умови і через 8 днів будете дома, доїхавши тихо, мирно й спокійно. Не вірте провокаторам та ворогам трудящого люду. Вони наші вороги. Ми, робітники й селяни, корисних цілей не маємо, а тому зустрінемо вас як друзів після того, як ви виконаєте нижче зазначені умови. Не виконавши їх вас скрізь нещадно винищуватимуть".

Григор'єва зразу ж було повідомлено (через комгрупи):

„Ваш ультиматум німцям у Миколаїві безглуздий. З німцями провадить переговори центр і треба пропустити до нас їхніх делегатів. Ви своїм ультиматумом даремно провокуєте німецьких салдатів. Зосередтесь на Херсоні".

Другого березня о 18 год. одержано було таке звідомлення Григор'єва:

„Партизанські частини підходять до Миколаїва і вже за 14 верстов від Водопою. Наша важка артилерія повернула німецькі розстрільні назад, а також обстріляла стан. Грохотівку. Становище тут поки що стійке. На Херсонському напрямкові становище таке: передаю цілком звідомлення, одержане від командира загону Бандача: „Я підійшов щільно до Херсона. Кінна розвідка з лівого боку вскочила на Воєнну вулицю. Раптом по дорозі з Миколаїва з'явилися два ешальони. Я примушений був відійти для того, щоб дати їм можливість увійти до міста і не напасти на мене з тилу. Німці обстріляли мій ешелон з важкої гармати, але набої не долітали. Тепер наливаю паротяги водою і буду вдруге наступати на Херсон. Греки, французи та англійці тікають панічно з міста на віслюках, підводах і хто куди. Велика кількість робітників з радістю зустрічає нас і всі підтверджують, що вчора один панцерний поїзд пішов на Одесу. Зараз стоїть на пристані один панцерник, куди греки вантажать борошно і все, що трапляється під руки. Підчас стріляння нашої артилерії вони всі покидали вантажити і врозтіч. Їхні дві гармати стояли біля депа і випустили три набої. Мій командир батареї, помітивши вогняні блиски, випустив на них 20 набоїв, більше вони не відповідали. Вся станція, депо та вокзал горять. Грецька розстрільня, що розташува-

лася біля цвинтаря, після першого пострілу розбіглася. До мене надходить ешелон з Снігірівки".

3 березня відбулася розмова прямим дротом між Григор'євим[1] та грецьким комендантом:

Отаман Григор'єв питає грецького коменданта: „Чи буде грецьке військо чинити опір вступові радянського війська до Херсону"?

Відповідь — „Ми сьогодні перебуваємо на ст. Херсон з наказу вищого командування й не можемо виїхати й здавати місце іншим. Це можемо зробити лише з наказу. Битимемо, якщо тільки підете на нас".

Григор'єв: — „Якого чорта ви, греки, прийшли на Україну"?

Відповідь: — „Я думав, що маю справу з серйозною людиною. Інакше не підійшов би до апарату".

Григор'єв: — „Ви маєте справу з дуже серйозними людьми, ідеї яких перемогли Европу. Ви ж, нікчемні наймити буржуазії, прийшли на нашу землю, залізли в нашу хату й ще хочете зустріти хазяїна із зброєю в руках. Покиньте цю витівку, негайно виїжджайте. Якщож ви виїхати не зможете, то покладіть зброю, й ми вас відправимо додому. Інакше ми робитимо з вами так, як робили із зловмисними ворогами трудового народу. Погодьтеся, пане офіцере, що ваше перебування на Україні є насильство над нашим народом. Заявляю вам категорично: або виїжджайте, або покладіть зброю. Знайте, що ваші кроки й заходи в історію революції записані будуть чорними рядками. Світова буржуазія вже зазнала краху, але вам не відомо, що відбувається зараз у Англії, Франції та Німеччині? Буржуазія засліпила вас. Розплющіть очі, прокиньтесь і ви побачите, що ви далеко від народу, змученого вами. Його нащадки проклянуть вас. Вимагаю негайної категоричної відповіді".

Відповідь: — „Якщо ви говорите особисто зі мною, то я зараз відповім".

Григор'єв: — „Так, так відповідайте".

Григор'єв: — „Якого чорта ви, греки, прийшли на Україну"?.

Відповідь: — „Я мушу вибачатися. В цьому винен той, хто нас посилав, до того можете й звернутися. Ще раз кажу вам, що з вами розмовляє тільки салдат. Чи хочете ви, щоб я вашу розмову передав головному командуванню"?

Григор'єв: „Вас у Херсоні так мало, що ви для нас не становите сили, здатної на великий опір. Нам вас шкода, а

[1] За документами автора, цю розмову провадив Григор'єв; за іншими документами — Тютюник — Ред.

тому й пропонуємо покласти зброю з людности. З іншими вашими спільниками говоритиме неуповноважені. Отаман Григор'єв просив мене попередити лише греків. Про інших же наших супротивників мені нічого не сказано, а тому моя розмова з вами може бути відома лише грекам. Прошу відповісти чи битиметеся ви чи ні (далі пропуск — А.-О.).

Відповідь: — „Ми вас не займатимемо, а хто з нами почне битися, того ми битимемо по-грецькому. Надобраніч".

Григор'єв: — „Спати ще рано. Ми за руським звичаєм поступатися перед будь-ким не можемо і битися вміємо і по-грецькому, і по-французькому, і по-німецькому, і по-чехословацькому, і по-красновському, і по-денікінському, і по-татарському, і по-кадетському. Слава богу, склали іспит перед цілим світом і не далі як через два-три місяці всі ви в один голос скажете: „Ми учні великої Росії і України в боротьбі трудового люду за право бути людиною, а не рабом буржуя та капіталу. До побачення".

Вірно. Отаман Григор'єв.

В той же день почався сильний бій у Херсоні. Григор'єв доповідав:

„Наші партизани зайняли околицю міста Херсона, ст. Херсон та депо. Зараз точиться запеклий бій. Артилерійська стрілянина, кулеметний та рушничний вогонь. В бою беруть участь греки, німці, французи. Судова артилерія обстрілює наші позиції. Наша кіннота під командуванням Канатенка ввійшла до м. Херсона і зайняла Воєнну вулицю. Під Миколаївим тихо".

5-го березня, 7 год. 35 хвилин Григор'єв у звичайному своєму тоні повідомляв:

„Під натиском партизанських загонів німці втекли в Миколаїв, зазнавши втрат. З переляку німці в с. Констянтинівці на Мерефо-Херсонському шляху загородилися від наших панцерних поїздів, зваливши два паротяги та розібравши на 300 кроків колію. 23-й загін після успішного бою зайняв ст. Грейгово, вона ж Щербина. Збірний загін зайняв Пузирівський роз'їзд по дорозі до Миколаїва й Херсона та село Богоявленку на березі р. Буга. В Херсоні греки зазнали великої поразки: мають 250 забитих та поранених. Наші втратили двох забитих та двох поранених, одного контужено. Під Херсоном наша артилерія била ворога прекрасно, а другий наш загін провадить атаку на хутір Мішков, біля ст. Горохівка. Величезної ваги події. Настрій бадьорий. Партизани йдуть на позиції з співами. На голод і холод вони не зважають. До Миколаїва прибувають греки. Вже прибуло два піхотних полки та кіннота. Німці всю свою

артилерію передають грекам за описом. Колосівку зайняло радянське військо. З Одеси вигнали всіх добровольців на фронт, через що пішов до демісії Алмазов. Офіцерські загони розбігаються. Із загону 500 чол. втекло понад 300 чол. і багато з них чекають можливости вступити до радянського війська, але ми їх поки ще не приймаємо. Петлюрівці з гетьманцями об'єднуються. Серед французького війська розлам. Самі нікчемні греки лізуть, як та сарана. Англійська судова артилерія стріляла дуже погано. Чорносотенці лякають танками, але це здається мітичні танки, ми їх не бачили. Вся херсонська буржуазія втекла до Одеси, плативши за квитки по 12 тис. карбованців".

А ще пізніше — 6-го березня Григор'єв доповідав:

„Під Помошною частини правого полка нашої бригади прогнали петлюрівців до ст. Бандурка. Тут маємо втрати. В миколаївському напрямкові партизанські частини з кулеметним боєм зайняли хутір Мішков, село Тернівку та міст, що з'єднує м. Миколаїв з Тернівкою. Після упертого бою взяли у полон 47 німців. Під ст. Водопоєм ми наблизилися до Миколаїва на десять верстов. Тут рушничне перестрілювання. Біля широкої балки, що на південь від Миколаїва після упертого бою ми збили німців з позиції. Тут забито двох наших. Наша кіннота забрала шість німців у полон, зіпсувала на 30 кроків залізничий шлях біля роз'їзду Пузирівський. В херсонському напрямі вчора під натиском греків наші частини відійшли до роз'їзду Гологонівки, сьогодні ж коротким ударом ми загнали греків знову до Херсону й наступаємо на місто. В Миколаїві зараз 10.000 німців, 7 тис. греків та з сотню кадетів. В Херсоні близько 2 тис. греків та 800 французів".

Херсон ми остаточно взяли лише 8-го березня. За свідченнями полонених його боронили близько 5 тис. греків та французів. Артилерійський вогонь часом бував ураганний. Доводилося брати з бою мало не кожний будинок. Тікаючи, союзники залишили 4 гармати, два панцерники з гарматами, 52 кулемети, 500 ґвинтівок і т. інш., французькі суда відійшли на 14 верстов.

5-го березня до штабу Григор'єва прибув тов. Его, уповноважений українського радянського уряду для переговорів з німцями в Миколаїві.

На другий день він повідомляв:

„Вчора прибув до штаба Григор'єва. Послані до німців в Миколаїв кур'єри з нашою офіційною пропозицією почати переговори, одночасно повинні впливати на маси за допомогою наших партійних робітників. Від штаба Григор'єва

мав цілковиту підтримку, сподіваюся і в дальшому мати таку ж підтримку, виконуючи доручені мені завдання. Докори отаманові Григор'єву у провокуванні переговорів безпідставні".

Сам Григор'єв на наведену вище телеграму Антонова відповів дуже різко:

„На № Ваш 905 дуже для меня образливий і не заслужений відповідаю: провокатор той, хто вас інформує. З свого боку заявляю, що треба бути залізною людиною, щоб проковтнути ті образи, які робить мені центр. Вважаю, що я маю право просити про розслідування цього випадку. Тут у мене при штабі політінспекція реввоєнради харківського напрямку вже 8 днів, а політком бригади днів десять. Вчора прибула комісія. Ви їх і спитайте про все, а хлопчаків та вчорашніх політичних діячів, таких як Ткаченко, не слухайте".

Переговори з німцями пішли успішно.

Тов. Его з Миколаїва (увечорі 13/III) повідомляв голову Раднаркома:

„Після попередньої наради з німцями, яким Антанта передала владу, намічається згода. Переговори відбуваются звідома командування Антанти. За попередніми умовами французька ескадра та союзний десант виходять сьогодні з міста, передаючи нам свою зброю, якою озброюємо організовані робітничі дружини. Сьогодні місцева рада оголошує себе владою; організовуються робітничі дружини. Треба підтягти демаркаційну лінію, щоб зайняти й закріпити місто та щоб уникнути будьяких сутичок і непорозумінь. Регулярні радянські частини так і не довіряють григор'євським партизанам. Телеграфуйте негайно розпорядження Григор'єву не починати ніяких операцій проти Миколаїва і залишитися у вихідному становищі, суворо додержуватись моїх наказів, і перш за все ніяких ворожих актів проти німців. Миколаїв зробиться чистим радянським містом, не проливаючи безцінної крови революційного пролетаріяту. Терміново надішліть відповідальних представників раднаргоспу".

А в той же час Григор'єв переможно наближався до Миколаїва. З 14 до 15 березня взято ст. Водопой, захоплено 8 гармат, 5 німецьких офіцерів, 120 салдатів.

Комгрупи Скачко, який свого часу свавільно доручив Григор'єву провадити переговори з німцями, не чинив опору вступові його війська до міста. Скачко поспішно викликав до Миколаїва 15-й полк та полк Тараса Шевченка. Командувач української армії заборонив був знімати 15-й полк з вознесенського напрямку, але полк уже вийшов і був у дорозі.

Пізніше Скачко свідчив, що „Григор'євці" поводили себе в Миколаїві зразково. Сам отаман, застреливши ватажка-морця попередив можливий погром. 18-го березня Скачко повідомляє, що він дав Григор'єву наказ наступати на Одесу

Боротьба за Одесу

На початку березня тов. Ніколай повідомляв з Одеси:

„При одеському обласному комітеті утворено чужоземну колегію, до якої входять групи: французька, сербська, польська, румунська та грецька. Колегія має добрі літературні сили. В місті виходить газета „Комуніст" російською, французькою та польською мовами, передбачається випустити сербську газету (для неї збирають матеріяли).

Літературу рівномірно розподіляють серед осередків у союзних та добровольчих частинах. Утворені осередки більшають щодня. Французькі салдати самі беруть на себе розповсюдження газет. Газети виходять майже що-три дні. Зараз у зв'язку із збільшенням грецького війська почуваємо недостачу робітників у грецькій групі. Провадиться агітацію і усно. Французькі салдати заходять у кав'ярні та молочні й намагаються зав'язати з нами зносини. Розпитують про становище в радянській Росії і називають себе більшовиками. В зв'язку з успішним впливом агітації французьке командування видало наказа, яким забороняє союзним салдатам відвідувати ресторани, кав'ярні, молочні і т. інш. Від господарів цих підприємств взято підписку про те, що вони не пускатимуть французьких, і взагалі союзних салдатів. Але наказ цей в життя не проводять і французьке командування, зважаючи на своє безсилля, не вживає репресивних заходів до осіб, які не виконують наказа. Про настрій французьких салдатів говорить телеграма командира французького полка до командира дивізії, про те, що він за свій полк не ручиться. Телеграму такого ж змісту послав командир дивізії. Копії цих телеграм додано до звідомлення обласної контррозвідки. Підчас наступу радянських загонів на Тираспіль французькі салдати допомогли нашим, давали свій панцерний автомобіль та танки (без людей). Французькі загони відправлені на Тираспіль просили у Одеського комітету мандат для того, щоб перейти на бік радянських загонів. Всі ці факти достатньо характеризують настрій французьких салдатів. Греки менше підпадають агітації й мало товариські. Серед добровольчої армії тепер триває розпад.

Між союзним командуванням та добровольчою армією тривають великі суперечки. Командні склади добровольчої армії міняються. В зв'язку з продовольчою кризою просили

постачання та умундирування. Настрій серед добровольчої армії схиляється в наш бік. Впливає на це також жахливий режим та деспотизм вищого начальства. Серед добровольчої армії є тепер партійні осередки. Через комуністів у Одесі маємо зв'язок з головним штабом добровольчої армії.

Широко організовано зараз, в Одесі контррозвідку. Обласна контррозвідка посилає людей по всій області, до Криму, Константинополя та Басарабії Зараз, в зв'язку з таким широким розмахом роботи контррозвідки, відчуваємо велику недостачу в робітниках (на місця посилаємо по три чоловіки: один організатор, один для зв'язку та один робітник, що залишається на місці). Міську контррозвідку організовано за принципом п'ятірок: п'ятірка морців, п'ятірка техніків, що мають посвідчення від міських підприємств на право входу в усі будинки та кватири для перевірки електричних та водогінних машин, і т. інш.

Крім того, маємо зв'язок з усіма штабами. Отже відомості про військо, його кількість та розташування вірні й точні. Звідомлення про це надіслав Одеський обласний комітет. Всі телеграми та телефонограми, радіо приймаємо ми й передаємо до бюра контррозвідки. Члени міської контррозвідки щодня подають до бюра доповіді про їхню роботу та про стан у місті. З усіх доповідей складається загальне денне звідомлення, денні зводяться в тижневі, а потім і в загальні звідомлення.

При Ревкомі утворено тепер „підривні загони" підривати ешелони, що виїздять з Одеси залізницею (відомості про ешелони майже завжди маємо, бо телеграми розпоряджения штабів завжди доходять до комітетів). Був випадок, коли невідомий підкинув бомбу під вагон з французькими салдатами. Стався вибух легкий, поранено кілька салдатів. Коли робітники депа поверталися з роботи по них почали стріляти з кулеметів. Двох робітників, що стояли недалеко від будки, запідозрили в киданні бомби. Їх скарали на горло на шляху й вони висіли цілий день. А зверху напис на дошці: „попереджуйте більшовизм". На другий день скараних урочисто поховали, за труною йшов величезний натовп робітників, що додержували зовнішнього спокою. У місті тепер 20 тис. безробітних, по - більшовицькому настроєних, вони готові щохвилини стати до зброї. Настрій їх через дорожнечу та нестачу хліба дуже напружений, вони зверталися до комітету партії для зв'язку й просили допомоги. Охорона, що існує в місті з єврейських та студентських дружин аполітична. Викрито факт, що „Союз руського народу" та добровольча армія готували єврейський погром; через це дрібна та середня буржуазія

чекає приходу більшовиків. Підчас розслідування справи про погром знайдено було базу розповсюдження зброї, яку видавалося на членську картку „Союза руського народу“. Коли вперше Грузенберг, з доручення єврейської громади, звернувся до начальника штаба й зазначив, що існують такі бази, начальник, нібито розслідував цю базу й нічого не знайшов. Послано чоловіка до одної бази з членською карткою „Союза руського народа“. Пред'явивши картку він одержав зброю та інструкції, де й на яку роботу приходити. Тільки після цього добровольча влада базу закрила й підготовку до погрому ліквідовано. В партіях, що працюють легально, зараз цілковитий розвал. Майже ввесь Бунд, с.-д., об'єднанці та поалей-ціон готові перейти до комуністичної партії. Клюби цих партій відчинені й вони обслуговують нелегальну роботу комуністів. Бундівці улаштовують мітинги, де відверто виступають, ганьблять правих соціялістів і проголошують радянську владу. Ліві групи намагалися зв'язатися з комуністичними партіями, але через те, що одеський обласний комітет не має від центру інструкцій про контакт з партіями, які стоять на плятформі радянської влади — зв'язок не налагоджено. Від ЦК до Одеси командирують робітників з широкими повноваженнями — анархістів. Останні тримають контакт із своєю партією, яка в своїх листках та газетах виступає проти радянської влади. В Одесі зараз заарештовано румунського комуніста Бужура. За такого розмаху роботи одеський обласний комітет зовсім не має коштів.

Згідно з нашим наказом загін Шмякова зайняв Тираспіль, але відійшов звідти вглиб повіту. Знову збирає сили і сподівається просунутися на північ до Балти. Військові керівники там є , але всі політичні робітники нікуди не придатні й через це відхід з Тирасполя був далеко неорганізований, загін втратив гармату й не зумів використати запасу умундирування та зброї, що були в місті. Посилаємо зараз туди політичного комісара. Обласний ревком виїхав в різні пункти Ананьївського та Лисаветградського повітів і центр свій, очевидно, встановить в Лисаветграді. В цих повітах організовують загони і об'єднують їх у один більш-менш нерозривний ланцюг, який повинен утворити лінію фронта між північчю та півднем. Сьогодні маємо відомості, що добровольців і легіонерів розбито на бірзульському напрямі. За Роздільною аж до Балти оперують партизанські загони, здебільша рештки петлюрівців, деморалізовані, провадячи майже скрізь єврейські погроми. Наш передовий загін має близько 2 тис. чоловіка й на своєму шляху безперечно побільшає. Треба одержати точні відомості про пересування

та приблизні пляни наступу на півдні радянської армії. Відомості ці просимо надіслати, насамперед, до Лисаветграду, а потім до Одеси. Одесу ізольовано від усієї области. Херсон не має зв'язку ні з Одесою, ні з Миколаївом. Намагаємося добратися до них. Миколаїв зайнятий своїми справами й не виявляє ніякого інтересу до всієї останньої частини области. Навіть на обласну конференцію не послали делегата і проводять вибори до ради, а у них під носом німці організовують карні експедиції проти Григор'єва. Наших німецьких агітаторів Миколаївський комітет відіслав назад. Зараз ми координуємо й посилюємо агітацію серед всіх чужоземних військ. З французами справа йде добре. В наступові на Тирасппіль салдати не брали участи, хоч панцерні автомобілі їхні було використано. Серед них є вже міцні осередки й готується спільні серйозні виступи. Вони часто надсилають листи до російських товаришів, що їх ми вміщаємо в нашій газеті. Серед легіонерів - салдатів є також осередок. До греків поки що не пройшли, але сподіваємося зв'язатися з ними. Газету нашу налагоджується за допомогою серйозних літературних сил, яких нам пощастило витягти на світ. Просимо негайно надіслати нам гроші. Грошей треба дуже багато на агітацію серед війська, яку ми починаємо у великому маштабі, а також на організаційну роботу в краї та Басарабії. Надішліть не менше 600 тис., а то й мільйон. Негайно вишліть сюди Петра, він тут дуже потрібний, це просто злочинство, що він залишається там. Взагалі робітники нам потрібні скрізь. Зараз Крим залишився без робітників, ми й туди посилаємо. Чекаємо коштів та інформацій".

На початку березня з кількох джерел (особливо з обласного Ревштабу та тов. Рейтера, колишнього співробітника НКЗС) ми мали досить точні відомості про ворожі сили в Одесі. Французів стояло: 156 піхотна дивізія (15-17 тис.), 175, 176 полки та збірний полк зуавів, частини I, II та IV зуавських полків, та один африканський батальйон, 242 арт., 38 арт. та 56 арт. полки, 19 легких та 3 важких танки, дивізіон кінноти. Греки: островна дивізія (15 тис.) та гірська артилерія. Поляки: 2.700 чолов. та дві батареї. Добровольці: шість батальйонів піхоти (2500), збірна кінна бригада (1500), 11 морський полк (300), 6 батарей, авіозагін, панцерні автомобілі. Мобілізація, що її оголосили добровольці, проходить дуже кепсько. Разом у Одесі близько 35.000 багнетів, близько 300 шабель, 76 батарей і т. інш.

Після того як ми взяли Херсон, настрій окупантів в Одесі став ще більше пригнічений. Проте, вони готувалися серйозно боронити Одесу.

Всередині березня ми одержали таємне повідомлення від одеської обласної контррозвідки.

„ДО ШТАБУ ВІЙСЬКА ГРУПИ КИЇВСЬКОГО НАПРЯМКУ. ВІДДІЛ КОНТРРОЗВІДКИ"

Становище Одеси, що довгий час була відрізана від півдня Росії, розуміється, як з військового політичного, так і економічного погляду дуже кепське: поперше, для Антанти, добровольчої армії та іншої білогвардійської наволочі, а, подруге, для населення, головне для робітників.

Роздільна—Бірзула, Одеса — Роздільна — Тираспіль, Бендери — Кішиньов, Одеса — Колосівка поїзний рух тільки на останніх двох і то через відсутність палива в непарні числа. На першій же лінії руху немає зовсім, бо місцеве командування, зважаючи на операції в цьому районі (Роздільна — Бірзула) місцевих більшовиків, вважає за ризковане пускати сюди поїзди. Таким чином, беручи до уваги і те, що селяни найближчих до Одеси сіл продуктів не везуть, в Одесі утворився важкий економічний стан, який ще гіршає через відсутність довозу як залізницею, так і водними шляхами. Населення, звісно, невдоволене не тільки з добровольців, але й з союзників, і чекає до Одеси радянського війська. І добровольці, і союзне командування загітованих французів з військового погляду вважає за неблагонадійних. В грецькому війську та місцевих грецьких колах в зв'язку з поразкою під Херсоном та привезенням сюди поранених і забитих (кілька сот чоловіка), розгубленість та пригнічений настрій. Якщо про французів кажуть, що їх загітували й тому вони радянському військові не страшні, то греки ненадійні з якісного погляду. Серед поляків також розгубленість в зв'язку з тим, що їх і греків населення ігнорує. Польські салдати - легіонери в розмовах заявляють, що вони сами більшовики й з більшовиками битися не будуть.

Помітна в лавах добровольчої армії розгубленість тепер просто переходить у боягузство. Більшим чи меншим показником його є такий факт: офіцери поступово здіймають блискучі погони й переодягаються в цивільний одяг. Водночас в місцевих банківських, торговельних та інших реакційних колах цілковите замішання — частина тікає до Криму або на Дін, або за кордон. Проте, не зважаючи на настрій французів, що відмовляються воювати, злих греків за те, що під Херсоном їх не підтримали французи і тепер зрозуміли вже мету їхнього перебування на півдні, добровольців, що бояться розправи радянського війська і т. д. — місцеве ко-

мандування — союзницьке й добровольче,— не втрачає надії утворити охорону Одеси. Для цього командування перевело з Бухареста 40 піхотний французький полк і переводить в район Одеси корпус румун, частини якого вже зайняли ст. Роздільну, в кількості близько тисячі чоловіка і будують тут захист; повз Одесу на Колосівку пройшло п'ять ешелонів румун, близько ста вагонів та плятформ.

На Роздільну ми послали топографів, щоб зарисувати роботи для зміцнення станції; схему буде негайно надіслано до найближчого від ст. Роздільної штабу радянського війська.

В районі Колосівки стоїть близько 800 поляків та сотня добровольчої кінноти. До Очакова 12-го березня відправлено 250 добровільців з кількома кулеметами. Сюди ж надіслано і 70 гармат, очевидно, для того, щоб поставити на фортах Очакова. Зважаючи на важливість моменту, обласна контррозвідка вживає всіх заходів до того, щоб про всі зміни та розташування війська, яке охоронятиме Одесу, про військові заходи Антанти тощо, негайно повідомляти штаби та передові загони радянського війська, що наступає на Одесу. Ми вже тепер маємо спеціяльну групу кур'єрів, яка крім передачі всіх відомостей підтримуватиме також зв'язок з радянським військом".

Наша контррозвідка додатково повідомляла.

„В одеському порту 14/III стоять французькі суда: 3 дредноути, 2 крейсери, два міноносці, канонерська лодка. „Донець" 15/III пішов до Очакова. До Одеси 15/III прибув румунський штаб; чекали на румунське військо". Ми одержали від одеського штабу точне квартирне розташування ворожого війська в Одесі.

Здавалося, що французьке командування в Одесі не розраховує на підмогу з Франції. Один з узятих у полон французів показав, що вже в кінці лютого, коли був в Салоніках, він встановив цілковиту відсутність там французького війська — воно виїхало до Франції.

Одержувані відомості тручали нас до рішучого наступу на Одесу, щоб не дати закріпитися в ній ворогові (грекам, румунам, добровольцям) і щоб розв'язати собі руки для інших операцій.

Але до середини березня ми не звертали належної уваги на Одесу й лише збирали дані, щоб наступати на неї.

2 березня в Харкові до командукра з'явився представник „Південної радянської армії" „главковерха" Попова. Армія ця нараховувала 400 багнетів, 175 шабель, 38 кулеметів, 4 гармати. Перебувала вона в той час в селі Плоському

(22 верстви на північ від Тираспіля до Балти), бувши утворена з ініціятиви Обласкому Одеси. 3 березня вона билася з французами та румунами, 9/II з добровольцями, у яких було 4 танки та 6 гармат.

З її відомостей, в Басарабії зростав повстанський рух проти румунів. В Маяках, Тирасполі, Дубосарах — 3 басарабських полки (близько 900 чол. в кожному) повстанців. Від Тирасполя до Березівки війська немає. З Кішиньова до Тирасполя прямує третій батальйон 54 Ліонського стрілецького полка. У Вакерже (німецька колонія) на шляху від Тирасполя до Одеси — польський батальйон та добровольці. Через представника „південної радянської армії" ми передали їй такий наказ:

„Отаману Попову, Південна радянська армія, 1919 рік 2-го березня № 0125.

Привіт хороброму військові Червоної Херсонщини. Наше військо наступає на Казятин — Вінниця — Апостолове, Миколаїв — Помошна — Голта — Одеса. З Басарабією ми зв'язані. Чекаємо від вас впливу на сполучення ворога — Жмеринка — Одеса. Треба зруйнувати цей шлях. Бажано відрізати Одесу, оточивши її колом революційно-організованих сил. Зв'язок тримати з нашими до Казятину та Помошної. Одеському ревкомові винесено догану за те, що погано підтримують Вашу роботу та накажемо допомогти вам грішми. Посланців до вас відряджено.

Червона армія скрізь перемагає. Реакцію скрізь майже зламуємо. На Дону наші за сто верстов на північний захід від Новочеркаську. Взято Оренбург, Орськ та Уфу. На захід посунулися за Вільно, взявши Ковель. Реакція тримається лише на півдні та біля Ревеля. Ще раз привіт! Частіше давайте знати про себе ворогові і нам. До швидкого побачення.

Командувач всіх армій українського фронту (Антонов). *P. S.* Даремно себе називаєте „главковерх". Це чудно."

Директиву, дану в цьому листі, товариші виконали.

До того, як взяли ми Миколаїв, в одеському напрямкові діяла лише група тов. Ткаченка (штаб Вознесенське), зв'язана зі штабом другої дивізії.

В кінці лютого та початку березня друга дивізія провадить бої з петлюрівцями біля Шполи („ударна група" отамана Волощенка). Вознесенська група тов. Ткаченка провадила розвідку в одеському напрямку. Були в кінці лютого відомості про зосередження на ст. Василиново (за 18 верстов від Вознесенського) від 2 до 3 тис. добровольчого, французького та грецького війська, з 4 танками, 2 гарматами й т. інш.

Коли було з'ясовано про загрозу Вознесенському, командукр скасував наказ Григор'єва про перевід Верблюзького полка під Херсон—Миколаїв з Помошної.

Але ворог був і собі пасивний. 9 березня Ткаченко повідомляв, що під Вознесенськом з'явилися ворожі роз'їзди. Бездоріжжя утруднює пересування.

Командукр, передбачаючи розвити операції від Вознесенського дав розпорядження 10 березня перевести до нього й 15-й полк з Кременчука.

Зразу ж як ми зайняли Миколаїв, командувачеві Харківської групи т. Скачку наказано утворити ударну групу для наступу до Одеси. Він відповів, що дав наказ Григор'єву взяти Одесу. Проте, ми одержували дедалі несприятливіші відомості про Григор'єва. Командукр висловив тривогу, на що командувач харківської групи 14 березня відповідав:

„Довожу до вашого відому, що про настрої Григор'єва та його штаба групі відомо. Провадимо постійні спостереження. Добираємо дані. По змозі впливаємо, але рішучих заходів вживати ще передчасно. № 454".

На це командукр телеграфував шифром:

Миколаїв, комгрупи Скачко (18-го березня № 411 лк.).

„Не можна Григор'єву йти на Роздільну. Його справа Очаків і ввесь район до Березівки включно. Григор'єва треба звільнити, нібито через хворобу. 15-й полк до Вознесенського. 2 дивізія переходить до вас".

У цій телеграмі намагаємося не допустити Григор'єва діяти в одеському напрямі.

17 березня розвідчий загін повідомляв:

„В Очакові 1000 добровільців при 4 гарматах зводять фортеці. Біля виходу дніпровського лиману стоїть крейсер „Ернест Ренан" та один французький міноносець. В Красному (за 10 верстов на схід від Анатолівки) загін добровольців в 1200 коней, роз'їзди його доходять до Нечаяного Козлова. В Козлові грецький загін близько $1^1/_2$ тис... Його мета боронити телігульський та березінський лимани. В Одесі 14 березня оголошено стан облоги. Комадування в руках французів — генерала д'Ансельма. Місто обертають на фортецю, на Сінній площі починають копати траншеї, встановлюють гармати. 15-го березня французьке командування оголосило мобілізацію коней. Надходять транспорти з греками. Роздільну зайняло румунське військо. Скільки — невідомо. Надходить нове чужоземне військо, в тому числі й англійське. Добровольче військо від'їжджає з Одеси і переїздить до Криму. Французьке військо готується до евакуації, нове військо не прибуває. Союзники, очевидно, передба-

чають звільнити Одесу. Добровольці вирішили перенести свою базу в Крим, утримуючи Очаків та Скадовськ в своїх руках. Військо, що його переводять до Криму, буде зосереджено біля Перекопу, де роблять фортеці. Спішно формують татарські полки. Офіцерський полк, що був у Мелітополі, відійшов до Джанкой. Чингарський міст пильно охороняють. Встановлено 12 гармат".

Того ж дня (17/III) командукр дав розпорядження командувачеві харківської групи:

„Вирішено наступати на Одесу, київській групі заслін з боку Галичини, вихід до Дністра, зайняти переправи від Могильова до Рибниці включно заслін від Румунії, удар сильною групою Кішиньов — Бендери — Тираспіль. Харківській групі—зосередитися біля Голта—Вознесенське, удар на Одесу. Під прикриттям частин, що займають Христинівку — Умань та наступають за Зятьківці, решту частин другої дивізії перевести спішним порядком Ольвідіопіль — Вознесенське в розпорядження харківської групи. Межа між київською групою: Гребінка, Золотоноша, Бобринська — для вас включно, Шпола — Балта виключно. Пізніше вся друга дивізія перейде до харківської групи (київській групі негайно формувати частини, що можуть закріпити звільнені райони Таращі, Канева, Звенигородки)".

І додатково наказувалося штабові харківської групи.

„В зв'язку з наступними операціями штабові групи перейти до Катеринослава, штабові задніпровської дивізії — до Олександровського. Перехід закінчити до 25-го березня. В зв'язку з телеграмою 405 треба утворити ударну групу для дій в Одесі. Для цього вам додають частини другої дивізії. Закріпивши лінію від Буга до Голти, активну розвідку Очаків, Одеса, Балта. Зосередження головних сил у районі Голти, Вознесенського провести до 25 березня, прикриваючи повстанськими групами кінноти, яким на той час закріпити вузли шляхів на лінію Юзефполь — Криве озеро — Березівка — Янчокрак. Для операції на схід від Дніпра залишаються дві бригади Дибенка. Для дій у Криму утворюється в районі Херсон — Бреслав окрема бригада. Полк Шевченка входить до неї і його негайно треба буде перевести до Херсону, залишившись у резерві фронту й доформуючись у віданні губвоєнкому. До Катеринославу замість неї ввійдуть частини 9-ї дивізії. В Кременчуці формується друга кінна бригада начдив Беленкович. Вона в резерві фронта. Вам треба негайно наказати підлеглим вам частинам виділити до неї зайвих кіннотчиків. Бригаді Покуса без кінноти ввійти до ударної групи. В Золотоноші окрвоєнком утворює 13-й полк

для другої дивізії. Полки Покуса ввести до другої дивізії, як і Вознесенський полк. Копії всіх виданих наказів надішліть мені з посланцем негайно. Чоту артилерії направити Покусу".

18-го березня надійшли нові відомості, що французи залишають Одесу. Треба було спішно зайняти це місто, поки не встигли в ньому закріпитися румуни та добровольці. Ми зразу ж дали розпорядження:

„Лозова. Штаб групи:

Негайно передати Кремінчук Покусу. Негайно відправити 16-й полк, кінний дивізіон, артилерію, спішно прибути до Вознесенського. Про виконання повідомити. Вам вжити заходів до якнайшвидчого виконання цього наказу. Союзники залишають Одесу, всі вільні сили перекиньте до неї. Про вжиті заходи повідомте".

20-го березня штаб харківської групи прибув до Катеринославу. Становище під Києвом примусило скасувати розпорядження про перевід бригади Покуса в одеський напрямок (взято під Київ). Частини другої дивізії також повернули за Захід. І Скачкові довелося, щоб розвивати операції до Одеси, спертися на тогожтаки ненадійного в наших очах Григор'єва.

Наказом військові харківської групи з 23 березня бригада Григор'єва (1-й та 2-й задніпровські полки, 3 кінні сотні та додані до бригади батареї та панцерні поїзди) переходять в безпосереднє розпорядження штаба групи. Тим же наказом утворено зводний загін Ткаченка в складі 15-го полка, зводного Вознесенького полка, зводного особливого батальйону 8-го полка, однієї батареї та панцерного загону. Межа загону Ткаченка з другою дивізією Шпола — Юзефполь — Балта (для загону виключно).

Справу организації ударної української групи було раніш доручено Григор'єву. Проте Скачко звільнив його від цього завдання й поклав на начдива П. Дибенка. До цієї групи входять: полк Тараса Шевченка, загін особливого призначення (пізніше переформований у шостий полк), 3-й задніпровський полк бригади Григор'єва, другий резервний Сарагозький полк, 1-й резервний полк задніпровської дивізії та є кінний полк задніпровської дивізії.

Наказ українському фронтові вимагав закінчити зосередження війська в напрямі Одеси до 25 березня.

Але вже до середини березня ми досягли значних успіхів у одеському напрямі. 15-го березня ми зайняли після десятигодинного упертого бою Роштас — головну базу білогвардійців. За нею — Колосівку.

17-го березня взято Березівку. Несподіваним натиском 15-й полк вибив ворога із закріплених позицій. Ворог утік, втративши близько 500 чол. забитих та поранених. Ми захопили п'ять танків, чотири гармати (дві важкі), близько сто кулеметів, панцерний поїзд, 7 паротягів, 3 ешалони, захоплено два штаби і т. інш. Наші втрати становили близько двісті чоловіка.

Під Березівкою від ворога діяли 1 батальйон французів, 3 бат. греків, дві сотні добровольців, сильна артилерія, п'ять танків, панцерний поїзд т. інш.

21 березня зайнято роз'їзд Вікторівку за 7 верстов на південь від Березова. Увечорі 22 березня наші з боєм взяли Ізмаїл - Покровський.

23 березня надійшло повідомлення про успіхи „Південної армії" (дивись вище наказ їй з 2-го березня):

„Покладене на мене завдання виконане. Південно - Західню залізницю між Бірзулою та Роздільною зірвано. Ворог відходить походним порядком у напрямі на Одесу через Ананьїв, де скупчує свої сили.

Друга південна радянська армія, що діє біля Свято-Троїцького, мала бій з одним загоном, що йшов з Ананьєва. Після цього бою ворог повернувся до Ананьєва. Перша південна радянська армія дієв Новопавлівці. Поліком Богунський".

Тим часом Григор'єв з Миколаєва, в звичайному для нього живописному стилі, повідомляв про неможливість, через „саботаж", одержати будь-яке постачання для своїх частин, одночасно повідомляв, що загін морців з однією гарматою зайняв Янчакрак, кіннота — Ізмаїл - Покровське, піхоту та артилерію пересунуто до Березовки. Починаю підходити до Одеси з північного сходу".

При цьому Григор'єв посилався на одержані від комгрупи директиви.

Отже, не зважаючи на вказівки командукра, Григор'єв також цілився на Одесу. А покищо він звернувся до добровольчої армії та союзницького війська.

„В Одесу через Миколаїв. Штабові добровольчої армії. Наказ № 1. Польовий Штаб.

Товариші офіцери добровольчої армії! На підставі особистого наказу Голови Ради Народніх Комісарів України тов. Раковського повідомляю вас, що всі ті з вас, хто своєчасно залишить лави добровольчої армії, перейде на бік трудящого люду, можуть сподіватися на недоторканість особи і навіть на одержання посади. Від себе наказую вам: подумати над тими умовами, в які поставили вас нездари - генерали, капіталісти, денікінові сини, всі ті, хто думає, що люди

народжуються одні божками, а другі тельбухами. Майже весь світ прокинувся, нарід зрозумів, що всі люди є люди, що далі бути рабом вони не можуть, що за свободу свою вони готові на всілякі жертви. Звертаючись до вас, ощуканий інтелігентний пролетаріят, — „что ты спишь, мужичок, ведь весна на дворе" — прокидайся швидше, інакше загинеш. Так кажуть казаки-партизани та червоноармійці всім, хто із зброєю в руках проти них. Отак-то, братики! Твердо попереджаю вас, що справа буржуазії та капіталістів, яких ви підтримуєте, програна раз і на завжди. Подивіться на мапу і ви побачите море. Порятунку вам немає. Ви, може, думаєте тікати у Крим? Помиляєтесь, я теж наступаю на Крим. 29-го березня нового стилю я штурмою візьму Одесу, а слідом за Одесою і Крим. Ви може збираєтеся тікати на Кубань? Не встигнете. Квитки коштуватимуть дорого. Для довідки повідомляю вас, що ваші однодумці, тікаючи з Херсону до Одеси платили за палубний квиток по 12 тис. крб. Єдиний для вас вихід: покидати в море ваших генералів, підняти червоний прапор і покласти зброю. Замість „боже царя храни" ідіть до нас співати „Вставай, подымайся, рабочий народ". Правда, не чужоземці підбурили вас проти нас. Невже любов до металу? На жаль, товариші, великою війною капіталісти цілого світу своїми ненажерливими лапами, своїми хитрощами викачали у нас весь благородний метал. У нас залишилися самі паперці. Невже ви, що вважаєте себе за культурних людей, проте виколюєте очі робітникам у Херсоні, воюєте за ці папірці? Вигідно для вас розшукати в Одесі, на Пересипу, ту машину, яка за добу виробляє мільйони (далі пропуск — А.-О.).

Візьміться, за прикладом Вільгельма Великого, до мирної і чесної праці. Ваш нарід ненавидить вас. Ви грабуєте нас. Ви хочете зробити нас рабами і випиваєте останню кров з нашого люду, змученого і закатованого вашими турботами. Ідіть від нас. У вас, на батьківщині, теж революція і багато з вас, що боронять тут нашу буржуазію, капіталістів, повернувшись до себе додому, воюватимуть з своїми капіталістами та буржуазією. Соромно вам, ідіть від нас поки повсталий нарід не нагадав 1812 року. Херсон і Миколаїв.

Отаман Григор'єв".

Ось низка телеграм про Григор'єва:

„№ 498/л. к. Тільки що одержав телеграму від Григор'єва та командувача 15 полка Козирева, що полк відірвався від бригади, не має зв'язку і під різними приключками відмовляється коритися дисципліні. Один рішучий там — начальник Григор'єв, якому я і вирішив доручити полк, який зможе держати його в порядкові. Н. Р. 0539. Комгруп Скачко".

У відповідь на це надіслано було розпорядження:

„Катеринослав Комгрупи Скачкові.

На НР.0539. Ні в якому разі Григор'єву неможна доручати жодної нашої регулярної частини. Дайте вознесенським частинам та 17 одного надійного командувача, але не Григор'єва. Про одержання та виконання повідоміть 25 березня № 512 лк. Комфронт Антонов“.

Дальше розпорядження такого змісту:

„Катеринослав, Штаб Скачка, Копія Березівка Отаману Григор'єву. Припиніть неподобності Григор'єва раз назавжди. Нехай телеграми дає лише своєму начальству й не бреше на 15 полк. Тов. Скачкові негайно послати добрих політкомісарів у всі частини. 25 березня 13-30 НР 510/лк. Комфронт Антонов“.

Після цього ще два розпорядження:

„Харків. Штаб фронта Басову, копія Катеринослав. Штаб Скачка.

На № 493 Кузьмін не для Реввоєнради групи, а на посаду політкома бригади покищо. Негайно його використати для цього. Краще за все до Григор'єва. Взагалі до Григор'єва негайно відправити з Катеринославу, Харкова не менше 100 чол. бойових товаришів для Одеси. Про виконання повідомити. 25 березня 10 годин НР 505/лк. Комфронт Антонов“.

„Катеринослав Штаб Скачка, копія Березівка. Отаману Григор'єву, копія Харків, Голові Раднаркому.

Припиніть ґвалтувати телеграф, як робить це Григор'єв. Повідомлення повинні бути короткі. 26 березня 30 хв. НР 522/лк. Комфронт Антонов“.

Скачко відповідав:

„Призначаю командувати 15 та Вознесенським полком Ахметьєва, але він повинен виконувати оперативні вказівки Григор'єва, бо ці загони йдуть пліч-о-пліч і виконують спільне завдання. Командування по суті неподільним загоном, що становить тепер бригада Григор'єва та Вознесенський полк, потрібне“.

Командукрармії відповідав:

„Не погоджуюся. Виїжджайте і особисто командуйте. Виїздіть з політробітниками для групи Ахметьєва. № 528/лк.“.

З 24 березня Григор'єв вже в Березівці, звідки посилає „Всім, всім, всім“ довжелезні телеграми. Командукр запропонував (не вперше) Скачкові спинити комбрига Григор'єва.

Добре ставлячись до останнього, комгрупи підніс питання про нагороду першого Верблюжського полка червоним прапором, а комполка Горбенка почесною зброєю.

Нам не вистачало політичних сил, щоб охопити селянські повстання. Вимоги до окрвоєнкомів про відрядження до бригади Григор'єва надійних червоноармійців - комуністів не було виконано.

Окрвоєнком Богданов повідомляв з Київа:

„Штаб Укрфронта. Політсекретареві Реввоєнради Басову.

На НР 137. Теперішнє становище не дає можливости командирувати до бригади Григор'єва жодного червоноармійця з комуністичного полка. Тюпич з частиною полка на фронті".

А Григор'єв закріплявся в позі визволителя Одеси. 25 він повідомляє „всіх партизанів":

„Обкладуємо Одесу і швидко візьмемо її. Запрошую всіх товаришів партизанів приїхати на свято в Одесу".

І довелося натискувати на комгрупи. Надіслано було низку розпоряджень одно по одному.

„Катеринослав. Штаб Скачка.

В повідомленні зазначено, що відомостей не було через відсутність зв'язку з Григор'євим. Це не пояснення і не виправдання. Чому слабо Ви організували командування? Оголошую Вам догану. 26/III НР. 539".

„Катеринослав. Штаб Скачка, копія Вознесенське, комбриг Григор'єву, Київ Голові Раднаркому.

Отаман Григор'єв продовжує мучити телеграф, пускаючи на двадцять адрес довжелезні телеграми й часто безглузді повідомлення. Даючи адреси він мимоволі допомагає ворогові. Оголошую Вам, як його начальникові, догану за таку розгнузданість. Останнє повідомлення Григор'єва про замах і таке інше обурливе через відсутність секретности; відомості про військо союзників в Одесі безсумнівно перебільшені. Вживіть заходів. 27 березня НР 572".

„Катеринослав штаб Скачка.

Ви повинні негайно виїхати на Одеську ділянку. Там іде взаємне цькування, що губить діло. Про виконання повідоміть. Якщо в Херсоні або Миколаїві є якась готова частина переведіть на допомогу Григор'єву. 28/III, 12 год. НР 579/лк.".

Скачко вагався перед рішучими заходами щодо Григор'єва тимчасом, коли штаб укрфронта повідомляв командукрові (26 м. № 414):

„Маємо відомості про негативне ставлення Григор'єва до комуністів та причетність його до добровольців; перша скарга походить від підлеглого йому 23 загону, чому також, за висновком Інспекції, можна гадати, що вплив його такий великий, як каже Харків".

Але ми були в запалі наступу на Одесу...

25 березня ми взяли ст. Сербку. В напрямку Голта — Балта, збірний полк зайняв ст. Любашівку. Розпочався бій біля Заплази.

27/III з Раухівки одержали повідомлення:

„Становище критичне. Комбригади Григор'єв та політком з останніми резервами пішли в атаку. Начштаба Тютюник".

А в штабі Харківської групи в цей час раптом паніка: Скачко прямим дротом в Харків просить негайної допомоги проти банди анархістів нібито в 2.000 чол. при двох гарматах та 8 кулеметах, яку виявлено біля Олександровська. „Становище катастрофічне", бо всі резерви на фронті, а у Скачка в Катеринославі „всього 400 чол."

Командукр гостро відповів:

„Катеринослав. Комгруп Скачкові. Словами „катастрофічне" не кидайтеся. № 558/лк.".

І далі:

„В зв'язку з подіями в Олександровську більше спокою. Все це пусте. Працюйте на фронті. Спокійніший буде тил. З фронту брати частини не годиться. Досить тилових частин. (27 березня HP 569/лк.)".

Через днів два з штабу групи надійшло повідомлення такого змісту:

„Повстання в Оріхові, Олександровську ліквідовано: сили і ступінь небезпеки руху були надто перебільшені. Банди розбіглися в напрямі Гуляй - Поле. З політичного погляду цей район буде неблагонадійний взагалі аж до ліквідації махновщини, під керівництвом якого ховаються такі банди. Оріхівським рухом керував батько Правда — друг Махна. Ставлення Махна до цього руху не виявлено".

29 березня, комгрупи, нарешті, у Вознесенську.

З Вознесенського 29/III Скачко повідомляв командукра:

„На фронті греків скрізь заступили французи, які вигнали григор'ївське військо із Сербків. Тепер становище таке: в Баялику - Сербці близько 8 тисяч французів з трьома батареями. Від Ізмайлово - Покрівського на Берізівку наступають битим шляхом 8 батальйонів колони французів та поляків з кіннотою; проти Попівки стоять... (нерозбірно — Ан.-Ов.); міст через Тилигульський лиман біля Попівки цілий і в наших руках. В Коблеві — півтори тисячі греків; в Очакові тисяча добровільців при шістьох гарматах. З нашого боку у Волкові — Вознесенський артилерійський дивізіон та чотириста коней. В Андрієчку - Маринівці — Вознесенський піхотний полк до двох тисяч багнетів; за три версти на північ від Сербки — перший та другий полки Григор'єва, Донський

15 полк, Ташин-Марківка. Морські сотні Григор'єва за 10 верстов від Очакова [1]. Військо Григор'єва змучене безперервними семиденними боями й має великі втрати — поранених близько 300 чол. Як повідомляє Барабаш, ворог іде битими шляхами від Бірзули та Роздільної на Колосівку. Висновок: ворог вирішив вчинити опір... Щоб затримати ворожий рух від Бірзули, я виставив партизанські загони південної армії, що стоять в Любашівці - Троїцькому - Петровірівці, але я не маю сил, щоб виставити праворуч, назустріч рухові з Роздільної. Доконче потрібно терміново надіслати допомогу, насамперед, цілу бригаду Покуса та ще принаймні два полки для наступу на Роздільну. Прошу вислати їх у Вознесенське в моє розпорядження. На допомогу, що ми її вимагали від Дибенка, чекати не доводиться. Щоб утворити будьяку підтримку озброюю... (далі нерозбірно — Ан. - Ов.)".

Скачко, безсумнівно, переоцінював сили та боєздатність ворога. Розвідка наша дійсно була на неналежній височині. Штабові 2-ї дивізії дійсно повідомляли: „ворог, зосередившись у Роздільній та Бірзулі, рушає форсованим рухом битими шляхами на Колосівку та Березівку в тил нашим у Сербці".

Командукр зазначав:

„Ударність — головне. В залежності від стану шляхів зважте ворожі наміри. Начдив. Ленговський у Хрестинівці повинен або передати вам один із полків, щоб зміцнити голтинську групу, або самостійно вийти до Бірзули. З цього приводу Ленговському дано вказівки, зв'яжіться з ним. № 597 29/III.

Тоді ж Скачкові наказано:

„Примусьте зрозуміти Дибенка, що Крим — другорядне. Неможна розкидатись, підтримайте Одеський напрямок на захід. Становище вимагає якнайшвидшої ліквідації Одеси".

На прохання Скачка про допомогу, 31 березня було дано відповідь такого змісту:

„Міст біля Рібниці висаджено в повітря. Вапнярська група петлюрівців здається, раджу залишити невелику, але сміливу групу Голта — Любашівка, останнє — у Ткаченка перетягти для підтримки Григор'єва; тільки пам'ятайте, що Ткаченко та Григор'єв ворогують. Накажіть Дибенкові моїм ім'ям негайно переслати вам два піхотні полки з батареєю, бо 2-га дивізія майже вся виходить із Харкова. До вас іде батарея".

1 квітня з Вознесенська повідомляли:

[1] В цей час Очаків уже зайняв загін тов. Кармишова (1500 багнетів

„Ми зайняли 31 березня ст. Гайворон, що за 70 верстов на північний захід од Ольвіополя; взяли 9 справних та несправних паротягів. В напрямку на Балту наші частини з боєм зайняли Жеребково; Балту обстрілюємо артилерійським вогнем. Після упертого бою ми знову зайняли станцію Сербку. Ворог — французи, греки, мобілізовані німці - колоністи, відступаючи, руйнують залізничий шлях; наша кіннота, прорвавши ворожу лінію, дійшла до села Лизинки, що за 10 верстов на південний захід від Буялик. Зарубали штаб французького полка в кількості 40 чол., на чолі з командиром полка. Бувши оточена ворогом, наша кіннота знову пробилася. В останніх боях тяжко поранено командира Верблюзького полка та його заступника".

Тоді ж Скачкові наказано:

„Від імени Українського Радянського Уряду наказую французів, що здаються в полон, не ображати й не розстрілювати. Н. Р. 635. Комфронт Антонов".

На початку квітня, в розпалі наступу на Одесу, одержали відомості, що підтверджували відмовлення французів розвивати активну інтервенцію. Переконливим з цього погляду фактом була ліквідація бази союзників в Солоніках. Наша агентура виявила, що „базу в Солоніках, яка колись постачала цілий схід, майже зовсім ліквідовано: щоденно на Марсель відходять великі транспорти як демобілізованих салдатів, так і військового майна. Демобілізуючи, звільняють не тільки салдатів старих років, але й молодих, що прослужили 18 місяців на Сході, щоб зарахувати їх для дальшої служби в територіяльному війську (перебування в Росії також вважається за службу на Сході)".

„Тепер в Солоніках залишилися тільки базисні магазини, управління та господарські частини дивізій, залишених на Сході для окупації, згідно з умовами перемир'я, областей півдня Австро - Венгрії та Болгарії. Це—11, 16, 17, 83 та 156 піхотні дивізії. Перші чотири дивізії розташовані по містах Болгарії та Австрії, щоб нести залогову службу, 156 ж дивізію призначено для військових операцій в Росії".

З Одеси одержали потвердження:

„Безперервна демобілізація частин 156 та 30 піхотних дивізій (Штабдив—Одеса); утворили великий некомплект[1] в цих частинах, що також свідчило про те, що ці частини не призначалося для великих бойових дій. Відсутність дисципліни, цілковита розпущеність цих частин робили їх зовсім небоєздатними".

---

[1] Оригіналу додержано — Ред.

На 1 квітня на Україні були такі ворожі війська: Одеса: штаб ген. д'Ансельма. *Штадив 156*, 176 полк, 2 бат. (близько 2.000 багнетів), 1 маршевий Африканський полк— 2 бат. (близько 1000 багнетів), 4 Африканський кінний єгерський полк (4 сотні по 50 шабель, 6 кулеметів з 30 пішими салдатами), 2 кулеметні чоти по 3 кулемети в кожній. Частини 343 полка. Авіозагін. 3 дивізіон 242 артил. полка — 8 гармат, 8-й інженерний батальйон. 1 артилерійський дивізіон. *Штадив* 30 піхотної (40 піхотний полк, 1 батальйон).

В Кремидівці стояв один батальйон, 40 піхотного полка при 1 гарматі.. На ст. Роздільній — 700 багнетів 58 піхотного полка (з салдатів, що були під судом) при 12 кулеметах (90 чол. кулеметчиків), другий гірний дивізіон при 8 гарматах 65 мм. та 3 сотня танків (30 машин).

На півдні України було і грецьке військо. Греція збиралася серйозно брати участь у інтервенції.

З трьох корпусів, що складали грецьку армію, в порти нашого Чорномор'я передбачалося перевести перший корпус (ген. Нідер), в складі другої дивізії (ген. Влахопуло), 13 дивізії та ще однієї, що залишилася в Греції. Друга дивізія стояла в Одесі (34, 7 та 1 піх. полки). На 1 квітня в Попівці сотня першого полка, в Коблево — 1 батальйон першого полка, в хуторі Іжицького — 1 батальйон 7 полка, в Мар'ївці — 1 батальйон 7 полка та один батальйон 34-го, в Корсунцях — 1 сотня 34 полка, в Буялику — 1 сотня 34 полка.

Штаб 13 дивізії стояв у Одесі. Її частини (2, 3, 5 піхотні та 2-га артилерійські бригади) — в Криму.

Ми передбачали направити до Одеси, в основному напрямку, деякі частини нашої другої дивізії та до Вознесенську групу Ткаченка, усунувши Григор'єва. Але частини другої дивізії мусили стояти на київському фронті, резерви ж наші було вичерпано. Групу Ткаченка (крім Вознесенського полка) довелося перевести в Голта-Балтинському напрямку. І основне завдання наступати на Одесу припало на григор'євські частини.

Скачко (з Вознесенська) повідомляв, що в нього крім бригади Григор'єва є лише полк Тараса Шевченка, загін Домбровського та нові ще не озброєні формування (полк). В напрямі на Одесу добре діяв і Вознесенський полк.

31 березня штаб Григор'єва стояв у Раухівці. За його звідомленнями упертий бій тривав під Сербкою: грецьку кінноту (2 сотні), що намагалася вдарити у фланг нашим частинам, було відбито. На села Волкойнейми — Бентир наступали німці (колоністи), на Сербку — румуни та греки. Нашу кінноту оточено. „Вознесенський полк доведеться вивести з строю як дезорганізований“.

31 березня о 23 годині 21 хв. з Росоховатки повідомляли: „Після упертого 11-год. бою ст. Сербку взято. Французи, греки та інші панічно тікають до Одеси, руйнуючи за собою залізничий шлях. Долю бою вирішила перша кінна сотня Верблюзького полка, на чолі з командиром дивізіона. Ворог має величезні втрати. Наш артилерійський вогонь інколи бував ураганний".

І додатково:

„Кіннота прорвала ворожий фронт, дійшла до с. Лозанка; захопивши штаб французького полка, забила командира полка та 45 чол. французів, що були при штабі. Кіннота пройшла 18 верстов вглиб ворожого розташування. Тут її оточили, але вона пробилася. Тяжко поранено командира Вознесенського полка Урсулова, його заступника та близько півтораста червоноармійців. Сьогодні провадили наступ німці-колоністи, мобілізовані з 16 до 60 років".

На 1 квітня взято височінь праворуч Лиману на рівні Златоустівської, ворог — в Ізмайлово - Покровському.

3 квітня Скачко повідомляв командукра (прямим дротом):

„Наше розташування: біля Балти 2-й Ананьєвський (колишній 2-й південної армії) зайняв останній перед Балтою роз'їзд Степанівку, командувачеві Південної окремої бригади Богуну дано наказ посилити натиск на Бірзулу. В Бірзулі близько 5 тис. ворожого війська з 9-ма панцерними поїздами. Проти них з нашого боку діють південна бригада богуна з двох полків, артилерійським дивізіоном та трьома панцерними поїздами. Кінний дивізіон південної бригади Попова (кол. 1 південна армія) йде від Березівки на Катарми — Роздільну, зараз перебуває біля Чижевки. Полк Тараса Шевченка іде від Янівки на Єгорівку та ст. Гниляково, зараз перебуває біля Янівки. Кінний Вознесенський полк займає Рацулово — Бараново, охороняючи правий фланг григор'євської бригади. Григор'єв стоїть перед Великим Буяликом, займає Капитанку та Добру Надію і повідомляє, що ініціятиву тримає в своїх руках. З Катеринославу виходить організований нами озброєний полк, який разом з Вознесенським полком та полком Тараса Шевченка утворить нову бригаду. Повстанські загони південних армій зведено в полки південної бригади Богуна - Ткаченка. Ворог чинить опір, велика потреба в зброї, негайно надішліть з Києва на Вознесенське 5 тис. ґвинтівок, 100 кулеметів та 24 гармати. Ще потрібні набої, чоботи та умундирування. Люди, зведені з повстанських загонів у полки, голі й босі. Після приходу сюди з Черкас — Золотоноші богунської бригади зформую Басарабську дивізію з бриґад Богуна, Ткаченка та Богунського".

Отже, дістаючи неправдиві відомості про підготовку ворогом удару від Роздільної у фланг нашого просування, Скачко направив значну частину війська одеської групи на прикриття цього флангу. Безпосередньо до Одеси послали самого Григор'єва.

Григор'єв і собі повідомляв про зростання своїх сил. Він зформував 5-й полк (Тилигульсько-Березанський), який він просив зарахувати на постачання з 15 березня. „Почав, — повідомляв він далі, — формувати 6-й полк". Командукр зазначив Скачкові неможливість цих надштатних формувань і зазначив, що зброї для них немає.

В звідомленні Скачка немає відомостей про дії моряцького загону (Кармишова), що наступав від Очакова. Очевидно, Григор'єв не мав з ним зв'язку.

Увечорі 3 квітня ми зайняли ст. Капитанку, що на схід від Буялика, захоплено гармати та кулемети. Серед наших 40 поранених.

6 квітня о 22 год. 14 хв. надійшли відомості із ст. Кремидівки:

„О 14 год. військо 1-ої бригади Задніпровської дивізії увійшло до Одеси і розташувалося в місті, на вокзалі та в порту. Ворог зупинився в селах: Татарка, Дальник, Гердієвське. Військові судна поблизу порту з гарматами на місто. Трофеї величезні.

Польовий штаб групи — Кремедово, штаб Григор'єва — Одеса Сортировочна. Біля ст. Вигоди бій з румунами. Командгрупи Скачко".

В Київ з Одеси радіо-телеграма № 1189/167,7/2 з 11 год. 40 хв. „Київ. Переслати на всі адреси: Київ, голові Раднаркому, Штаб фронту Харків, тов. Антонову, Олександрівське тов. Дибенкові, Гуляй-Поле—батькові Махну, Олександрія—Херсонська—штаб отамана Григор'єва, Миколаїв тов. Соколову, Верблюжка, Олександрівського повіту, тов. Горбенкові, Велика-Олександрівка, Херсонського повіту — штаб 2-го полка Фирсовка штаб 3-го Таврійського полка, Київ У. К. У. П. Ф. Р. Газета „Боротьба".

„Після величезних зусиль та жертв, тактичних маневрів, французів, греків, румунів, тюркосів, добровільців та інших наших ворогів розбито під Одесою впень. В паніці тікали, залишивши величезні трофеї, які важко підрахувати. Ворог тікав настільки панічно, що навіть Денселъ (Д'Ансельм — Ред.) просив хоч три години для відходу, але йому й в цьому відмовили; він тікаючи забув свою валізу („чемодан"). Ворог... (пропуск — Ан.—Ов.)".

Радіо-телеграма повідомляла: „Всім, всім, всім.

6 квітня Одесу зайняло українсько-радянське військо. Впала підпора союзних імперіялістів на Чорному морі. Хай живе радянська влада. Хай живе всесвітня соціялістична революція.

Підписали: Революційна воєнна рада українського фронту.

Командувач *Антонов-Овсієнко.*

Члени: *Є. Щаденко, А. Бубнов*".

7 квітня Н. Р. 709/лк. Київ.

Відповідаючи на це, Командукрфронту одержав від уряду таку телеграму:

„КОМФРОНТУ ТОВ. АНТОНОВУ.

Передайте від імени робітничо-селянського уряду гаряче привітання полкам, кінним сотням та батареям та всім частинам Червоної армії з приводу звільнення Одеси. З усіх славних перемог, якими покрила себе Червона армія, внесених в історію революційної війни на Україні, заняття Одеси має велике світове значення. Фортеця міжнароднього хижацького імперіялізму на півдні України впала в той же день, коли телеграф приніс нам радісну звістку про проголошення радянської республіки в Баварії та про вхід нашого війська на Кримський півострів. Перед переможцями під Одесою відкриті нові перспективи, нас просять про допомогу робітники і селяни Басарабії, Буковини та Галичини, що повстали. Їм через Карпати простягає руки Червона армія Баварської Соціялістичної радянської республіки. Робітники й селяни України певні, що їхній революційний аванґард українсько-червона армія і надалі проводитиме своє гасло „вперед, вперед, завжди вперед".

Пропоную представити до почесної нагороди командирів та частини, а також керівників Одеської операції. Одночасно з ними представити до почесної нагороди армійські частини та командирів, що діяли під Маріуполем.

Хай живе Червона армія України. Хай живе Червона армія Всесвітньої радянської республіки, Хай живе світова революція. Хай живе Червона Одеса".

* * *

7 квітня Худяков повідомляв із Одеси, що прийняв від Скачка командування одеською групою війська.

Йому тоді указано:

„Ваше завдання — оборона - закріплення узбережжя, захоплення лінії Дністра до Рибниці включно. Вся бриґада Покуса переходить до першої армії. Негайно 15 полк і дві батареї вирядити через Христинівку, Вапнярку, Жмеринку в розпорядження командувача групи. Інший шлях не надійний. Решту частин зведіть у дивізію, крім Григор'єва. Його вирядіть у розпорядження Дибенка з трьома полками, щоб розчистити Крим якщо не натрапите на серйозні перешкоди зайняти лінію Дністра".

Того ж дня Ткаченко повідомляв із Помошної: „Верблюжський полк 6 виїхав до Вознесенського. Позиції займають: дві сотні зводного полку та батальйон 5 полка з артилерією. О 18-й годині ми зайняли ст. Підгородню; за 6 верстов од Голти, взяти яку ми сподіваємося надвечір. Проте, трапилися й серйозні перешкоди, щоб зайняти лінію Дністра: із Одеси відійшов до Тирасполя бандит Козубський з великим загоном; треба також було зламати опір решток добровольчих банд".

Худяков о 18 годині 12 квітня доносив:

„Окрема бриґада Богуна успішно наступає до Роздільної, щоб з'єднатися з частинами, які їдуть від Одеси до Роздільної. Богун зайняв ст. Чума, Ченаледаю (?), Бакодо.

Полк Шевченка одійшов од Роздільної під натиском ворога на 10 верстов. Верблюзький полк наступає від Одеси й зайняв Роздільну. Сюди ж наступає й другий Херсонський, який має напрямок на Тираспіль—Бендери. Повстанці повинні наступати від ст. Плоської, за 18 верстов на північ Тирасполя, на Ліпкани, щоб взяти місто. Повинні виступити слідом повстанці й біля Татарки. Ворог — греки, поляки та добровільці з бандою Козубського (6000 чол. — здебільша кримінальники) пробував наступати, але його розбито; греки, поляки відходять до Ольвіополя та Акермана, Козубський — до Тирасполя й у Басарабію, але румуни його не пускають. Французька ескадра виїхала із Одеської затоки; зостався один міноносець охороняти транспорти з артилерією, другий міноносець охороняє два транспорти на Крим. Крейсери пробували висадити десант біля Очакова.

Величезні трофеї в Одесі. Близько 7000 пудів бензини. 8 аеропланів з літунами тощо. Недостача робітників. Через два тижні в Одесі буде 5 цілком надійних полків, що ними можна замінити тих, що треба переформувати".

Надвечір 13 квітня повідомлялося:

„Ми зайняли ст. Бірзулу й ст. Кучурганську. Посуваємося до Овідіополя".

Того ж дня ми наказали Худякову:

„Перше: зведіть частини в дві дивізії, урахувавши й бригаду Богунського — 5 і 6 радянські українські дивізії. За бойові заслуги тов. Григор'єва призначається на начальника дивізії. Друге: готуйтесь енергійно наступати на Румунію. З півночі повстанці, підпорядковані до того, як зустрінуться з вами, Мацілевському, зв'яжуть ворога. Ви ударом через Дубосари-Кишенів, звідки допоміжним загоном Ясси, а головною силою на південь в тил ворогові й на поєднання з нашими, що наступають від Бендер і Аккермана. Цим можна зоставити мости й дезорганізувати ворога. Потім переправа Прута на середній течії і вихід до лінії Серед... (пропуск— Ан.-Ов.). Прикрити повстанням лівий прихильний до нас Добруджі й радянська Болгарія, яка ударить з вами й Угорщиною. Докладного наказа одержите".

Надвечір 13 квітня повідомляли:

„В тираспільському напрямі Ананьєвський полк та полк Тараса Шевченка, за допомогою 4 панцерників, провадять геройський наступ на ст. Кучурган. Точиться сильний бій. Ворог окопався, має дротяні загородження на висотах біля с. Бугай та Гребеники, Микольське, що за 15 верстов на північний схід від Тирасполя. Кінний дивізіон Попова при 5 герматах, виряджений із Веселого Кукова, через м. Плоська на Бендери, обстрілює Тираспіль. На Овідіопільському напрямі 15 полк, наступаючи на Овідіопіль, захопив 6 легких гармат. Як повідомляють, ворог залишив 36 гармат, заритих у пісок; вживається заходів розшукати їх".

І далі:

„В бою з бандою Козубського проти ночі на 15 квітня полк ім. Тараса Шевченка зайняв ст. Кучурган. Взято 5 гармат, дуже багато набоїв і декілька вагонів скотини. Командир 5 сотні полка ім. Тараса Шевченка тов. Маляров поранив був бандита Козубського. Ворог дуже закріпився на висотах в районі сіл — Бугай, Гребенки, Микольське, що за 20 верстов на північний схід від Тирасполю. На аккерманському напрямі, під сильним натиском наших частин, ворог залишив Овідіопіль і відступив в напрямі Аккермана".

Про ворога повідомляли:

„1 маршовий Африканський полк із Овідіополя одійшов на Аккерман. В полку зостався один батальйон у складі 3 сотень піхоти та 3 кулеметних сотень (з 100 чоловіка при 29 кулеметах). Греків, що пройшли із Овідіополя на Аккерман з 6 квітня по 13 — близько дивізії. Французи, вийшовши із Одеси на Аккерман, мають іти на Констанцу, або Галац. Два крейсери й 4 міноносці виїхали із Одеси до с. Бугово,

щоб забрати ворожий тралер. У Овідіополі французів 2000, добровільців 150 при 3 гарматах, 6 панцерниках; із села Бугова виступають 400 добровільців. Кинуто 16 гармат без замків".

17 квітня комфронт повідомляв, що приїздить цього дня до Одеси й на повідомлення тов. Худякова, що військо Григор'єва виступає на відпочинок, відповідав:

„Категорично наказую ніякого війська із Одеси на відпочинок не відряджати. Цей наказ передайте всім командирам частини. Приготуйтесь виконати останній оперативний наказ армії".

17 квітня на ніч командукр з головою Раднаркому України прибули до Одеси. Урочиста зустріч. Огляд війська. В міськвиконкомі — знайомі з паризької еміграції (т. Камінський та інш.). Почали скаржитися на Григор'єва (він ультимативно одержав від виконкому декілька вагонів мануфактури й виїхав відпочивати на Олександрію, не зважаючи на спроби Худякова утримати його).

Дуже зруйноване вибухами артилерійських склепів ще за скоропадщини передмістя Одеси. Гаряча робота РВР армії. Але формування затримується через недостачу ґвинтівок і кадрів. Багато кримінальних у місті. Бойова робота ЧК і спеціяльного загону Домбровського. Погані чутки про цей загін.

В порту Одеси — мертво; на Набережній багато бочок. На рейді маячать судна французької ескадри. Французи вивели майже всю нашу комерційну фльоту.

Ще в Києві ми одержали такий характерний документ:[1]

„Київ — Голові Раднаркому Подвойському, Центральному Комітетові Комуністичної Партії України.

Звідомлення переговорів, ведених у Одесі на панцерникові з одного боку поміж представником У. Р. Р.[2] Скляром, командиром другої радянської армії Скачком, начальником штабу Чорноморської фльоти Шейковськам, делегатом Ради робітничих депутатів—Фельдманом (пропуск—Ан.-Ов). Поїздка на судні голови Миколаївського Раднаргоспу, а з другого — адмірала французької фльоти та його штабу, як представника французького командування. Переговори з доручення т. Скляра провадив французькою мовою тов. Фельдман та інш. (пропуск—Ан. - Ов). Із складу делегації. Його запитано, — хто ви — друзі чи вороги? Відповіли так: „Ми, французи — друзі росіян, ми прийшли сюди на запрошення росіян проти терору, анархії та громадянської війни .На це адміралові було зазна-

[1] Подаємо за оригіналом автора. Ред.

[2] Української Радянської Республіки. Ред.

чено, що запрошували їх у Росію далеко не всі шари населення, а тільки мала купка представників великої буржуазії, капіталістів та білоґвардійців. Після цього розмова поміж т. Фельдманом та французьким адміралом деякий час оберталася коло політичного устрою (пропуск — Ан. - Ов)... уряд тої чи іншої частини Росії претендувати на виключне панування в країні, де не скінчилася громадянська війна, не може. При цьому тов. Фельдман особливо звертав увагу на ті обставини, що тепер майже вся Росія від найкрайньої півночі до самого півдня визнала радянську форму правління. Потім, переходячи до реальних питань, адмірала було запитано: „Чому, ви вивозите із Одеси майже всі судна, як державні, так і приватні — судна з вантажем, із вугіллям та нафтою? (пропуск — Ан. - Ов.). Отже, ви не тільки лишаєте місто Одесу тих запасів, що є, але порушуєте весь дальший плян морського транспорту й прирікаєте населення на голод і холод, при цьому ви також не вважаєте на право власности, бо ви вивозите багато приватних суден, що належать акційному товариству миколаївських заводів“... (пропуск—Ан. - Ов.). Відповідь: „Вивожу судна тому, що вважаю за потрібне, участь їхня залежить від того, як ви себе будете поводити в дальшому щодо мирних жителів“. Питання: — „Які ви виводите судна? Відповідь: — „Це моя справа“. Питання: — „Багато із кораблів, особливо дрібні, наприклад, баржі, напівчовни, мають такий стан, що вести їх на буксирі в бурхливу погоду все одно, що потопити, при чому ви берете такі судна, які можуть загинути“. Відповідь. „Це — моя відповідальність“. На питання — „Чому союзна фльота не покидає Одеси“, — відповіли — „море вільне для всіх“. Питання: „Якщо ви так говорите, що море вільне для всіх, то чи будете нам перешкоджати вільно їздити поміж портами, що їх зайняла вже радянська Росія, наприклад, постачати вугілля нашим суднам, що стоять в Миколаєві, коло Маріуполя та хліб до Одеси із різних портів?“ Відповідь. — „Я не можу визнати суден під червоним прапором, що його не визнається в міжнародньому кодексі. Маю законне морське право вважати такі кораблі за пиратські. Тепер, одначе, я не даю остататочної відповіді на це питання, але вважаю за правильне його розв‘язати, можу його вирішити тоді, коли з‘ясується, як нова влада буде ставитися до мирного населення. Я маю відомості, що в радянській державі б‘ють і катують невинних“. Після цього тов. Фельдман заявив, якнайенергійніший протест проти того, що неначебто у нас таке твориться й пропонував адміралові чи його представникам негайно одвідати місто й переконатися в тому, що абсо-

лютно ніяких звірств нема й якщо є заарештовані, то це виключно ті особи, яких обвинувачується в різних цілком конкретних злочинствах. Адмірал на це відповів, що він вірить, що зараз в місті все спокійно, але не знає чи буде це так далі. Остаточної відповіді про вільне плавання тепер дати не може, просить зачекати доки не одержить він відповіді від свого найвищого командування, з зким він негайно про це питання порозуміється. Питання адміралові : — „Чи не можете ви дати повний і точний список тих суден, що їх ви забираєте й тих вантажів, що є там. Відповідь : — „Буде дано на ваше бажання". Фельдман — „З тих даних, що в нас є, на одному із французьких військових кораблів чи на одному із транспортів перебуває 12 чоловіка заарештованих робітників, декілька матросів, про участь яких нам нічого невідомо в місті, — чи так це? Якщо так, то чи неможна заарештованих звільнити?" Відповідь: — „Ніяких заарештованих нема. Якщо такі є на російських суднах, то їх негайно звільнять". Після скінчення переговорів від імени т. Скляра, як представника уряду, було заявлено адміралові якнайенерґійний протест проти дій французького командування, які можна дорівняти тільки до грабіжництва. Адмірал повідомлений, що через голову Раднаркому України в Києві, т. Леніна в Москві, всі уряди й народи всього світу неґайно через радіо будуть знати про насильницький вивід суден із порту, як державної власности, яка абсолютно потрібна. Переговори тривали близько двох годин і з обох сторін мали якнайчемніший характер. З ориґіналом згідно: уповноважений Робітничо-селянського уряду на Україні Скляр".

Всякого майна в Одесі було надто багато. Сила комісій з довжелезними й категоричними мандатами понаїздили сюди. Все це беруть на облік. Видавати військові — нема чого... А командування турбується про допомогу південному фронтові та Червоній Угорщині.

20 квітня дано було наказ Худякову.

„1. 15 полк не пізніше 22 квітня відрядити із Одеси на Катеринослав в розпорядження командарм 2.

2. До вас переходить партизанський загін Дмітрієва із Києва (в загоні 300 чол., обмундирування на 600, зброї на 1000 чол.).

3. Вам треба зав'язати якнайтісніший зв'язок з болгарами та турецькими революційними верствами, настроєними для боротьби з румунами. Ваш наступ на Басарабію треба супроводжувати піднесенням Болгарії проти Румунії.

4. Треба організувати румунські частини".

І тоді ж прямим дротом на Київ:

„Дуже прошу допомогти:

1. Дати тов. Худякову всі потрібні зв'язки з болгарами, румунами, басарабцями, турками.

2. Домогтися відрядження до Одеси Кривошеєву т. Павлова (із Києва від Подвойського).

3. Утворити особливу комісію для організації угорських загонів, щоб прокласти колії до Угорщини; комісія має бути підпорядкована Реввоєнраді 1 армії (Київ).

4. Повідомити угорцям через радіо, що згідно з їх телеграмами заходів буде вжито.

5. Зажадати від одеських робітників згоди замінити трилінійні ґвинтівки на „Гра" або „Берданки", що їх повинен відпустити Київський арсенал 3-й армії.

6. Звернути увагу центру на відсутність берегової артилерії для оборони узбережжя.

7. В Одесі 12 шостидюймових гармат без замків. Треба вимагати надіслання із Росії замків для польових шостидюймових гармат.

8. Заклик до донецьких робітників.

Південь України був радянський. Перед нами стояли нові завдання...

(Далі буде)

Зайцев Ф.

Про Жовтень на Сталінщині (Юзівщині)[1]

(Відповідь на нарис В. Алгасова в „Л. Р.“ № 5, 1930 р.).

В журналі „Літопис Революції“ № 5 (44) вміщено нарис Алгасова В. „З боротьби за Жовтень на Сталінщині“. В цьому нарисі не тільки не дано правильної аналізи ролі більшовицьких організацій Юзівського району в підготовці Жовтня, але, як відзначила сама редакція, є низка перекручень ролі окремих тт., подій, фактів та дат.

Дуже дивно, що автор нариса не спромігся ознайомитися з низкою спогадів більшовиків на розроблювану тему, як, напр., з матеріялами обслідування т. Серафіми Гопнер роботи комосередку металургійного завода колишн. Н. Р. Т-ва, яка подає хронологію розвитку осередку, нарешті, з протоколами юзівського комітету більшовиків, починаючи з травня 1917 року й далі.[2]

Особливо неприпустиме є те, що основні моменти роботи сталінської міської організації (період перед лютим, лютневий переворот, червневі дні та березневий період 1918 р.) автор бере із спогадів меншовиків, головне, Легкого, того Легкого, що потім працював в білогвардійських контрреволюційних органах розшуку та розвідки.

За браком часу та можливости подати хоча б порівняно повну аналізу ролі більшовицьких організацій Юзівки та району в боротьбі за Жовтень, ми беремо на себе завдання спростувати основні настанови В. Алгасова.

Оскільки автор нарису Алгасов, хоч і мимохідь, згадує про більшовиків до лютого 1917 року, доведеться й про це сказати декілька слів.

---

[1] Від Редакції. Редакція вміщає спогади т. Зайцева Ф., що виправляють помилки та перекручування в нарисі т. Алгасова „З боротьби за Жовтень на Сталінщині“. („Л. Р.“ № 5 — 30 р.)—див. примітку Ред. („Л. Р.“) № 6 — 30 р.).

[2] Ці матеріяли є в Сталінському Істпарті і в Істпарті ЦК КП(б)У.

До імперіялістичної війни в Сталінському районі (Сталіно, Берестівка, Макіїво, Єнакієво і т. д.) була міцна більшовицька організація під керівництвом Юзово-Макіїво-Петровського комітету. Основними керівниками району діяльности цього комітету були тоді тт. Єрмощенко Веніямін та Залмаєв Яків; активну ролю на певних ділянках роботи в районі відогравали й інші тт., як Батов, Кириленко, Терехов та інш.

Тт. Єрмощенко, Залмаєв тримали зв'язок з Катеринославським комітетом партії, з думською фракцією через Г. І. Петровського. На початку війни комітет зумів провести кілька літучих мітингів-протестів проти війни як на копальнях (Берестівка), так і в Юзівці на першій лінії. Треба відзначити, що в цей період вся робітнича маса району була проти війни. Спроба місцевих попів та представників влади в день оголошення війни організувати в Юзівці патріотичну маніфестацію, закінчилася провалом; вона зібрала всього лише близько 100 клікуш на чолі з попами. Бойовий настрій робітників почав меншати після арештів найактивніших робітників, а також під впливом широко розповсюджуваної відозви Плеханова про війну до переможного кінця та фактично про захист царського уряду.

Розгром комітету, що почався 1914 року з арешту т. Залмаєва (в травні 1914 р. в Єнакієво) після придушення страйку на заводі Русько-бельгійського т-ва,[1] що тривав близько місяця, закінчився фактично на початку війни арештом ще кількох робітників. Тов. Єрмощенко, який не раз був заарештований, кілька разів тікав із в'язниці й востаннє був заарештований в другій половині 1916 р.

Отже, початок війни приніс розгром Юзово-Макіїво-Петровського комітету більшовиків і, безсумнівно, деяке послаблення партійної роботи.

Проте, партійну роботу не було зовсів придушено. На більшості підприємств (копалень) району організації збереглися й далі працювали. 1915 і особливо 1916 рр. в районі відбулася ціла низка страйків. Робота цього району заслуговує на глибоке вивчення її. Не маючи змоги достатньо висвітлити роботи організації, ми мусимо ствердити одне, чого заперечити нікому не вдасться, — це те, що страйками керували більшовики.

Декілька слів про роботу більшовицької організації міста. Взявши спогади Легкого до лютого, Алгасов пише:

[1] Тов. Залмаєв приїхав тоді до Єнакіїва з Юзівки від Юзово-Макіїво-Петровського комітету для політичного керівництва страйком. Підчас страйку автор вперше познайомився з Я. Залмаєвим.

„Тут в цей час вже існувала соціяль-демократична організація, що об'єднувала й меншовиків (як оборонців, так і інтернаціоналістів) і більшовиків. А проте, меншовиків-інтернаціоналістів, не кажучи вже про більшовиків, було дуже мало".

Меншовик Легкий показує справу так, ніби меншовики-оборонці правадили підпільну роботу й ішли проти своєї ж партії, що була проти підпільної роботи, а історик Алгасов повторює цю нісенітницю, вигороджуючи меншовиків, тоді як, відомо, що так звані меншовики-оборонці підчас війни взагалі ні в якій підпільній роботі участи не брали. Всі ці Гербененко та компанія, за допомогою таких типів, як Легкий, проводили тільки благодійні лотереї та спектаклі на користь „воїнів руської армії".

Щождо об'єднання, то його не було; більшовики існували окремо. В період 1915 року основне більшовицьке ядро на заводі та в міській юзівській організації об'єднувалося навколо тов. Алфьорова, пітерського більшовика з виборзької сторони, що його адміністративно вислано було 1915 року на час війни за межі Петрограду та Прибалтики. В другій половині 1916 року до Юзівки приїхав з Катеринослава більшовик тов. Каганович Лазар, що жив під прізвищем Кошеровича й вступив на фабрику взуття НРО. Він в основному поглибив організаційну та політичну роботу партійної організації; декілька разів збирав масовки, провів більшовицьку проробку Циммервальдського маніфесту, а потім і Кінтальського.

В цей період головну увагу підпільної партійної організації зосереджено було на боротьбу проти оборонців та шовінізму взагалі. На зборах гуртків, хоч і нечисленних, ці питання ув'язувалося з поясненнями клясової суті капіталістичного суспільства, імперіялістичної війни та зрадницької ролі в цій війні меншовиків на чолі з Плехановим. Ці питання добре пророблялося; видко було, що для товаришів, які остаточно ще не виявили себе як більшовики, стала зрозуміла різниця між більшовиками та меншовиками.

Треба відзначити, що саме в період роботи тов. Кагановича до більшовиків перейшло декілька чоловік меншовиків-інтернаціоналістів (наприклад, Троянський Семен, Спіцин Олександр та інш.). До лютого ми уникали зустрічатися або виявляти себе перед оборонцями. За це говорять хоч би такі факти, що пропозицію меншовиків піти до Абросимова, меншовика-оборонця (він приїхав із Петрограду в кінці 1916 чи на початку 1917 р. від Воєнно-промислового комітету для переговорів та налагодження зв'язку з місце-

вими організаціями), ми — більшовики—відкинули.[1] Намагався увійти до нас в довіру Нарижний — меншовик, але ми його взагалі уникали, бо за ним ходила слава, що він провокатор. Багатьох меншовиків, що бажали з нами працювати, ми тоді ігнорували й до організації не приймали. Скажемо тут і про Легкого. 1915 року нам довелося говорити з тов. Зінківським Дмитром про соціяль-демократизм Легкого. Відзначаючи про те, що Легкий дуже близький до начальства, підлиза, а може й провокатор, ми рекомендували його уникати. З цією думкою т. Зінківський цілком погодився.

Отже, в умовах конспірації та щоденних трусів, арештів з підозри, частину робітників було заарештовано. Так, наприклад, заарештовано за розповсюдження Циммервальдського маніфесту тов. Зінківського; Веніямина Єрмощенка, який на волі був всього кілька днів, після зборів у вересні на „кругу" масовки вислідили й також заарештували.

На початку лютневого перевороту з підпілля вийшли більшовики: Борис Кошерович (Каганович Лазар), Марія Кошерович, Павло Альфоров, Федір Зайцев, Олександр Шішкін, Василь Коваль, Сев'рянов-Іванюшин, Окунь, Годос, Квашін, Спіцин, Троянський та інш.[2]

Що було після лютневого перевороту?

1 березня, як тільки надійшли неповні відомості, що в Пітері стався переворот, більшовицька організація збиралася аж два рази. На другі збори з'явилися й деякі меншовики-інтернаціоналісти (Канторовичі, Мишкін та інш.). Після короткого повідомлення звісток про розвиток революції в Пітері почали виробляти плян дальшого розгортання роботи та скликання масових зборів.

Перше питання, яке поставив тов. Кошерович (Каганович Лазар),— це було питання, з чим ми йдемо до мас, на якій базі розгортається робота нашої партійної організації. Він висловився, перш за все, за те, що найважливішим моментом, який визначає характер нашої партійної організації та її лінію боротьби за маси, й на даному етапі залишається питання про продовження боротьби проти війни. Дехто з меншовиків-інтернаціоналістів почав крутити, що, мовляв, революція прийшла й не можна тепер ставити питання про війну так, як ми його ставили до революції і т. д. Саме

---

[1] Як відомо, Абросимов налагоджував зв'язки на завдання охранки.

[2] До речі, В. Алгасов пише, що не відомо чи працювали до Жовтня в Юзівці Я. Залмаєв, П. Алфьоров та Ф. Зайцев, тоді як метеріяли Сталінського Істпарту, в тому числі обслідування Серафими Гопнер про підпільну організацію на заводі Н.Р.О., свідчать про це яскраво.

через це й було поставлено питання про війну. Хто за війну — той не може бути в нашій організації, з ним ми повинні провадити рішучу боротьбу. Хто проти війни — той може бути в нашій організації. Ми йдемо до мас з нашим старим гаслом — проти війни, проти капіталістів.

На цій основі й оформилася наша партійна організація, до якої, поруч основного ядра більшовиків, увійшла й частина меншовиків - інтернаціоналістів. При чому була умова: не приймати до партії оборонців та зберігати самостійність більшовиків у всій агітації та роботі. Характерно, що коли на ці збори прийшов Стрілець та інші меншовики - оборонці, їх на ці збори не пустили. Те, що історик Алгасов, який написав свою історію на основі спогадів меншовика Легкого, помиляється, видно хоча б з того, що тоді наша організація не прийняла до партії таких оборонців як Стрілець, Зотов, Волгін, Скачко, Чекерісов та інш.

Якщо дійсно помилилися юзівські більшовики, так це тільки тому, що прийняли до своєї організації меншовиків - інтернаціоналістів. [1]

В деяких організаціях ці об'єднання тривали до червня-липня й навіть до вересня; в Юзівський організації розлам відбувся в травні. Доречі треба сказати, що ґрунт для цього розламу підготовлювався всім перебігом роботи більшовиків, починаючи з перших днів революції. Неможна ні в якому разі уявляти собі нашу об'єднану організацію так, ніби окремі більшовики були в ній як у полоні. Це невірно, бо організація, хоч і нечисленна була, проте розгорнула велику роботу серед мас. Буквально днями й ночами міські активісти їздили по підприємствах та шахтах і скрізь піднімали й організовували маси на боротьбу проти підприємців, за організацію Рад, за дальшу революційну боротьбу проти буржуазного устрою. І не раз як у Юзівці, так і на окремих копальнях (як на Вознесенській, Рутченківській та інш.) нас агенти підприємців намагалися заарештувати за виступи проти війни, проти Тимчасового уряду. Наша організація та її основне більшовицьке ядро розгорнули роботу коло організації гуртків у цехах. Наша партійна організація розвинула енергійну боротьбу проти тимчасового громадського комітету,

---

[1] Між іншим, така помилка, на жаль, була не поодинока в перші місяці революції. Так, за даними Інститута Леніна, ми мали у всій країні близько 100 об'єднаних організацій, в тому числі чимало й на Україні. Серед них такі великі організації, як Тула, Кострома, Воронеж, Ярославль, Владімір, Волга, Менське, Царицин, Нижній Новгород, Сормово, Грозний, Катеринбурґ, Златоуст, Баку, Одеса, Кривий Ріг, Миколаїв, Чернігів, Полтава, Коломна, Брянське, Казань та інш.

що протиставляв себе Раді, й хоч у Раді більшовики більшости не мали, проте намагалися ввесь час спрямувати роботу Ради так, щоб вона переважала над цим комітетом. В наслідок боротьби цей громадський комітет ніякої сили не становив і зрештою незабаром помер навіть без офіційного розпуску. Ми повели рішучий наступ на спробу місцевих верховодів організувати чорносотенну організацію — „Собрание русских людей“ і розгромили її на перших же її зборах в „братській“ школі.

Дивно, що тов. Алгасов не написав, що в квітні, підчас обговорення питання про „позику свободи“, організація виступила проти цієї позики, хоч уже тоді серед організації (звичайно, не серед більшовиків) прихильників цієї позики було чимало.

Які ж форми мала наша робота? Ще до цього об'єднання, більшовики, довідавшися з телеграми пітерського агенства про вихід „Правды“, телеграфно (на адресу журнала „Вопросы страхования“) передплатили її. Вже потім ми передплатили такі газети як „Правда“, „Новая Жизнь“, „Пролетарий“ харківський (також харківську меншовицьку газету) в більш - менш значній кількості для розповсюдження та для ознайомлення по два примірники майже всіх так званих соціялістичних газет. Справу розповсюдження газет ми не випустили з своїх рук. Коло неї дуже енергійно працювала т. Сіма Певцова, через що всі більшовицькі газети розходилися цілком, тоді як меншовицькі [1] лежали цілими купами.

Близько 7 березня члени нашої організації, тт. Алфьоров, Зайцев та Троянський Семен, виїхали до Путилівки, де зібрали мітинг і від імені с.-д. (більшовиків) закликали не довіряти Родзянкові та К°, боротися проти війни тощо. Характеристично те, що тов. Троянський Семен, який взагалі вагався, в даному випадкові виступив твердо як більшовик і закликав робітників утворити більшовицьку організацію. Тут виявилося, що на Путилівці працюють як робітники-фахівці 4 - 5 чоловіка більшовиків, головне, присланих з Пітеру для роботи на набойному („снарядному“) заводі. На цих таки зборах виступив студент т. Сугліцький, який заявив, що він вступає до партії й підтримує гасла більшовиків. [2]

Так, за тиждень після перевороту обрано було комітет у складі тт. Кошеровича (Бориса), Алфьорова, Марії Коше-

[1] Між іншим меншовицьких газет та брошур непроданих було приблизно на 10.000 карб., за що меншовики мали платити. Проте, видавництва та друкарні борги ці їм простили („свої люди“).

[2] Алгасов невірно каже про те, що Сугліцький до лютого 1917 року був у організації; насправді в партії він з березня 1917 р.

рович, Мишкіна, Канторовича Ноя, Спіцина, Зайцева Ф., Троянського С., де фактично в більшості були більшовики.[1]

Тепер про збори в страховому відділі та головній конторі НРО. Вони були не 26 лютого, як пише Алгасов, за спогадами білогвардійця Легкого, а правильніше 2 березня. З більшовиків на цих зборах були: Кошерович, Зайцев Ф., Спіцин, Шішкін, Троянський (не Трояновський, як неправильно пише Алгасов). Зовсім безпідставно тут, як і далі, за спогадами Легкого, А. Мишкіна автор нарису називає оборонцем, тоді коли справді він був меншовик-інтернаціоналіст.

На цих зборах обговорювали питання про форму організації влади та про роззброєння поліції. Вирішили завтра ж зранку на зборах провести вибори до Рад робітничих депутатів з усіх підприємств та шахт, увечорі 3-го березня зібрати загально-заводські збори робітників і 4-III зібрати Раду. Про те, як бути з поліцією, були великі суперечки. Ми, більшовики, пропонували сьогодні ж виділити робітників з заводу, щоб обеззброїти її; меншовики, звісно, пропонували, щоб це пройшло законно, й наполягали на тому, що, мовляв, нехай виділить людей для цього Рада робітничих депутатів. Пройшло останнє. Ніяких представників до буржуазного комітету охорони не обирали; обрано було Тимчасовий комітет для скликання Ради робітничих депутатів.

Другого дня був загально-заводський мітинг, на який зібралося понад 10.000 чол.; з доповіддю про поточний момент виступив тов. Кошерович. Обрана Рада робітничих депутатів була в більшості своїй непартійна й у перший момент пішла за меншовиками, а потім і за есерами. На голову Ради обрано було Косенка (меншовика), що не входив до організації. Наша пропозиція якнайшвидше обеззброїти поліцію, не чекаючи скликання Ради, була цілком правильна. В Раді, очевидно, за певним завданням, що його дала дирекція заводу своїм людям — прийняти справи поліції та утворити міліцію, виділили для керівництва людей, що проти них не заперечувала дирекція. Наші заперечення проти обрання для цієї справи інженерів, не пройшли; на керівника міліції обрано інженера Желондека, який пробув на цій роботі два тижні й потім справу передав Зноєку, який також незабаром виїхав з Юзівки. Міліцією почав керувати Легкий.

[1] Треба сказати, що Троянський, який під впливом тов. Кошеровича став більшовиком, в травні, коли Кошерович виїхав з Юзівки, вже під впливом Канторовичів став оборонцем.

Все це призвело до того, що дуже цінні архіви поліції та заводу зникли. Зокрема, далеко заховано було політичний архів[1] заводу, який не міг не бути відомий Желондеку (технічному директору завода).

Тов. Кошерович (Л. М. Каганович), попрацювавши після перевороту трохи більше місяця, виїхав з Юзівки. Від'їзд його позначився на роботі більшовиків, послабив наші сили. Коли ми прийняли меншовиків-інтернаціоналістів, ми думали мати більшість у організації і в дальшому вигнати тих, хто не погоджувався з більшовиками. Проте, в другій половині березня та квітня (в цей час організація побільшала до 200 чоловіка) наша організація розрідилася. Якось до організації пролізли оборонці Гербаненки, особливо дружина Горбаненкова, що, бувши найзліснішим елементом, не соромилася всілякими засобами громити більшовиків. У нас з нею бували мало не бійки.

Зрештою, ще в квітні більшовицька група обговорила пропозицію тт. Ф. Зайцева та Алфьорова вийти з цього об'єднання, що розрослося. В цій нараді брали участь тт. Троянський та Трескунов (підпільник), які просили почекати, мовляв, що зрештою ми все ж переможемо. Вирішили ще почекати. Проте, це співжиття далі ще погіршало.

Нарешті, в середині травня 1917 р., після обговорення постанов Всеросійської квітневої партконференції, більшовики якось вночі зібралися на ставку обговорити становище. Вирішили відокремитися, підшукати приміщення для зборів більшовиків. Але це не так легко було зробити; приміщення нам ніхто не здавав. Нарешті, вирішили, як і раніше, зібратися в Алфьорова Павла на 13-й лінії. Тут і оформилася офіційна окрема більшовицька організація.[2]

Другі збори були біля вікна приміщення Зайцева (в садочку), але не на 7-й лінії, як пише В. Алгасов, а на 10-й, де жив Ф. Зайцев. Треба сказати, що плутанина в прізви-

[1] Вже 1922 року було виявлено, що цей архів 1919 р. передали заводській друкарні, щоб вона його спалила; з нього частину паперів друкарі викрали (як „Известия Совета рабочих депутатов" за 1905 р. та інш.), а решту, близько 20.000 цінних паперів, було спалено (відозви, проклямації, листування із столицею, губернатором, міністром внутрішніх справ тощо). Ці викрадені папери, що мають великі реєстраційні номери (близько 20.000), друкарі 1922 р. передали Ф. Зайцеву, який передав їх до Істпарту ЦК КП(б)У.

[2] Між іншим, після Жовтневого перевороту, меншовики-оборонці утворили свою організацію. Їм заводоуправління дало приміщення для клюбу (ім. Плеханова). Умовою до вступу до їхньої організації була активна боротьба проти більшовиків та Рад. Членами цієї організації були: Гербаненки, Стрілець, Волгін, Скачко, Легкий та інш.

щах, датах тощо, які наводить Алгасов, величезна. Поперше, зовсім невірно, що на цих перших зборах були такі товариші, як Волосевич (він тоді був есер і до більшовиків прийшов в липневі дні підчас погрому більшовиків, коли на власні очі побачив хто ж справді їх цькує), не було й інших товаришів, прізвища яких згадує Алгасов. Авторові треба було переглянути протоколи юзівського комітету партії, починаючи з 1-го номера (травень 1917 р.), де точно зазначено, хто був на перших зборах і скільки було більшовиків у об'єднанні. Звичайно, це дурниці, що, пише Алгасов, ніби в травні 1917 року в організації було 7 чоловіка більшовиків; тодішнє голосування на зборах давало більшовикам близько 50 голосів (40% присутніх), бо в цій масі була частина відсталої з політичного погляду публіки. На перших зборах, як видно з протоколу, було близько 20 чоловіка. Проте, це не значить, що тільки ті товариші й були, що зазначені в першому протоколі. Частина більшовиків, що вийшла з підпілля, була відсутня (у від'їзді, на нічній роботі тощо), а таких було не менше десятка.

Ось список тих, що вийшли з об'єднання, як зафіксовані в першому протоколі, так і ті, що не були на першому засіданні у Алфьорова з поважних причин (нічна робота, відрядження тощо): 1) Залмаєв Я., 2) П. Алфьоров, 3) Ф. Зайцев, 4) А. Спіцин, 5) В. Коваль, 6) Соня Годос, 7) Сіма Певцова, 8) Соня Окунь, 9) Хана Славіна, 10) І. Славін, 11) Яков Ейдельманд, 12) Дм. Бірюков, 13) Гусаров, 14) Петров, 15) А. Шішкін, 16) Север'янов, 17) С. Самилін, 18) Фролов, 19) Семченко, 20) Ф. Бірюков, 21) Малов, 22) Кучуков, 23) І. Висоцький, 24) Квашін, 25) Єфанов, 26) Єгор Зімін, 27) П. Зімін, 28) Вл. Рижов, 29) Толмачов, 30) Корнюшін та інш.

На перших зборах були Троянський Семен та Трескунов; вони просили не відокремлюватися, бо ще є надія завоювати більшість у організації (об'єднаній). Пізніше виявилося, що саме ця „більшість" завоювала їх самих.

Ясно, що Алгасов бере „факти" від таких людей, які щось чули, але сами точно не знають цих подій. Звідси розбіжності з протоколом про голову комітета і про секретаря. Насправді на голову обрали Алфьорова Павла, на секретаря Зайцева Федора[1], на скарбника Спіцина Олександра (в липні він пішов від більшовиків після того як побачився з катеринославським меншовиком Хлєбодаровим, особистим його другом). І тільки пізніше, коли Зайцев перейшов працювати до Ради, Корнієнко став секретарем.

---

[1] Алгасов в нарисах Зайцева всюди називає Петром, очевидно, беручи це із спогадів Легких та К°, які не знали нашої роботи.

Ніякої вузько - районної конференції з участю тільки Смолянки, Вітки, Прохорівки, Богодухова, Калачіївської та Григор'івської шахт в цей період не було. В червні з ініціятиви, головне, Макіївської, Берестово - Кальміуської організацій та від нас тов. Залмаєва скликано було районну партійну конференцію всіх партійних організацій Юзово - Берестово - Макіївського району, на якій обрано було районний Юзово - Макіївський комітет партії, куди від Юзівки увійшов т. Залмаєв Яків. На конференції відбулися також вибори на губерніяльну конференцію, куди від Юзівської міської організації обрано було тт. Залмаєва та Зайцева Ф.

Два слова про те, чому в основному меншовики та есери в перший період мали за собою більшість робітників Юзівки. Треба сказати, що підчас війни директор заводу та шахт так званого Новоросійського т - ва — Свіцин, один з перших в районі організував заводські харчові крамниці, відкрив як цехи шкіряний завод та велику фабрику взуття. У всіх заводських крамницях ціни на харчі та крам зберіглися аж до 1917 року на рівні цін 1914 р. В основному все це зробив він за рахунок своєчасно зроблених запасів та низької зарплати робітників НРО. В декількох випадках це було приводом до того, що робітники інших підприємств району підчас страйку виставляли навіть такі вимоги, щоб зрівняти їх в постачанні та цінах з робітниками заводу та шахт НРО. Звичайно, меншовики - оборонці та есери в багатьох випадках виставляли директора Свіцина як „добродійника". Краща забезпеченість робітників НРО сприяла успіхові оборонницької агітації. Проти більшовиків есери та меншовики не гребували пускати різні провокаційні чутки аж до того, ніби до більшовицької організації входять і такі місцеві багатії, як Лобасов, Хаймович, Гордін, Зайцев та інш., використовуючи при цьому навіть подібність прізвищ окремих богатіїв з членами організації. Крім цього, за есерів та меншовиків були десятки досить значних агітаторів, промовців, три місцеві газети („Донецкая Мысль", „Известия", а потім і есерівський „Клич народа"), великі кошти друкарні тощо. А в нас не було буквально нічого — 3 - 4 десятки партійців — робітників в основному, слабших промовців, відсутність інтелігентних сил; до того ж наші відозви місцеві друкарні відмовлялися друкувати (це називалося „свобода слова") і нам доводилося в найпотрібніших випадках — вибори до Думи тощо — замовлення здавати до інших міст.

Проте, енергія та упертість і тут у фортеці меншовиків, більшовиків та есерів зробили пробоїну, і юзівські більшовики, починаючи з серпня 1917 року, швидко почали завойовувати на

свій бік робітничі маси й навіть організовувати осередки у таких далеких селах, як Селідово, ст. Михайлівка тощо, не кажучи вже про Закіп та Полежаково.

Які ж інші неточності, в основному вже дрібного характеру, є в нарисах В. Алгасова? Це — плутанина подій та учасників. Так по зброю до Петрограду та Тули їздив тільки Алфьоров. Підчас убивства 4-х комісарів міліції та виключення з партії Залмаєва Якова Зайцев в Юзівці не був [1]; неточно про те, кого побили на демонстрації; Кочубея заарештовував не райштаб, а анархісти; керівники райштабу спершу були — голова Гаргаєв, члени — Залмаєв Захар, Коваль А. та інш., а потім головою був Пелехов Семен.

Більші перекручення. Робота Клюєва була не просто хуліганська, як показує це Алгасов за спогадами Легких, а білогвардійська. Клюєв тільки активний діяч есерівської партії, а не кримінальний злодій. [2] Політику есерів та меншовиків перевести тепер на дії окремих кримінальників нікому не вдасться. Більшовицьку демонстрацію 25 червня під гаслами „геть десять міністрів капіталістів", „вся влада радам" розгромила міліція під керівництвом Клюєва. Якби основна маса робітників була настроєна проти більшовиків, як про це пише Алгасов, то погром більшовиків був би не такий. Безперечно, були б забиті. Але в тому то й річ, що дехто з робітників знав особисто більшовиків, захищав їх від погромників з табору меншовиків та есерів. З трибуни закликали до погрому ес-ер Гусів та с.-д. Легкий. Причому більшовиків заарештовували не для того, щоб врятувати від погрому (яка наївність); якраз саме тоді, коли хтось із них починав говорити, а натовп слухав, з'являлася міліція й заарештовувала більшовицьких промовців. Треба відзначити, що майже всі арешти проводив Легкий. Зокрема не Клюєв і Зноєк робили труси в більшовицькому партійному комітеті, а Легкий, якого потім більшовицька організація вимагала зняти. На оборону більшовиків під той час на майдані ставка виступали Троянський, Мишкін та інш., але жодного есера; щоправда тільки Волосевич, в зв'язку з ганебною ролею есерів після цих погромів, виступив на загальних есерівських зборах з промовою та гаслом: „Хай живуть більшовики", покинув есерів і перейшов до більшовиків.

Декілька слів і про іншу організацію. Звичайно, найміцніша більшовицька організація в усьому Юзово-Макіївському

[1] Два тижні був у Москві, куди відрядили на курси.

[2] Клюєва розстріляли білі за те, що він замазав справи ексів анархістів (на Рутченківці та інш.), маючи в себе докази проти таких анархістів, як Малов, Кобзенко, Шот та інші.

районі була Берестово-Богодухівська. Проте, і серед неї зразу після лютневого перевороту були вагання невеликої групи, що вийшла з підпілля. Ця група чоловіка в 4-5 вимагала довір'я Тимчасовому урядові. Проте, її швидко було розбито під керівництвом Терехова, Кириленка та інш.

Після всіх цих погромів Юзівська організація відограла велику ролю. Під цей час і особливо після подій 3-5 липня в Юзівці в більшовиків постала думка піти в район Берестівки і звідти вже виступати збройною силою проти есеро-меншовицької влади. Проте, погромна робота есерів та меншовиків зробила своє діло, й уже в липні-серпні робітники рішуче повернулися в бік більшовиків, так що цей по суті „лівацький" проєкт не було здійснено.

Треба сказати ще кілька слів і про групу Харечка (Тараса). Група ця до лютого працювала в районі Вознесенки та Трудівської копальні. З цією групою 1915 року зв'язався тов. Алфьоров. Харечко випустив тоді декілька видань на гектографі, в тому числі й журнального типу від імени Донецького Комітету більшовиків. Назву взято було для конспірації. Справді ж ніякого Донецького комітету не було. 1917 р. підчас виборів до Думи земства, а потім і до Установчих зборів багато допоміг в Юзівці (складаючи листовки та ін.) Харечко. Тепер про невірні відомості щодо дальших подій з боротьбі за Жовтень.

Серпень-вересень приніс значну перемогу в Раді більшовикам. До жовтневого з'їзду рад більшовиків вже було значно і у Виконкомі і в президії Ради (Залмаєв Я., Алфьоров П., Зайцев Ф.). На II Всеросійський З'їзд обрано Залмаєва Якова (більшовик) та Троянського Семена (інтернаціоналіст). Отже, якщо взяти це до уваги, то історію про те, ніби Залмаєв та інш. не знали про переворот в Петрограді, цілком вигадано. Ніякого Якова Залмаєва не могло бути серед делегатів до начальника почти Тамаровича з вимогою телеграм про революцію, бо Яків був безпосереднім учасником перевороту як делегат з'їзду Рад.

Правильно лише те, що телеграми Тамарович сам передав Спіцину (меншовикові) й тоді ж зібрано було нараду керівників всіх організацій обговорити про ставлення до Жовтневого перевороту. На цій нараді проти перевороту велику злобу виявили меншовики-інтернаціоналісти. Більшовицький погляд обстоював тов. Зайцев Ф. Врешті більшість ухвалила резолюцію проти „більшовицької авантури", ухвалено було скликати Раду й обговорити ставлення до перевороту. Підчас засідання Ради Яків Залмаєв вже повернувся з Петербургу. Рада Роб. Депутатів в більшості ви-

словилася за Жовтень відколи й став головою Ради більшовик Яків Залмаєв.

В. Алгасов дивується з того, що „Известия Юзовского Совета“ не було заборонено після того як влада перейшла до більшовиків. Забороняти „Известия“, звичайно, не було потреби, треба було зробити інше, а саме посадити туди свою редакцію, для чого під той час не було людей. І тільки наприкінці листопада, коли „Известия“ фактично провадили агітацію проти нас, редагування їх взяв на себе Ф. Зайцев, для якого це була перша спроба.

Після приїзду Центроштабу (лютий - березень 1918 р.) замісць „Известий“ ми почали видавати газету „Донецкая Правда“, як орган Ради Роб. Депутатів та Центроштабу, за редакцією Харечка (Тараса).

В. Алгасов в своєму нарисі повторює наклепи Легких та Клюєвих на Якова Залмаєва, ніби Яків Залмаєв приховував убивць 4-х комісарів міліції. Про те ж, що Легкий нацьковував маси проти Ради, Алгасов зовсім не згадує.

Після того як Залмаєв зняв з себе повноваження голови Ради й свавільно покинув організацію, Легкий пустив провокацію, ніби Залмаєв взяв з собою 2 млн. крб., що їх Рада стягла з буржуазії, як контрибуцію. Треба відзначити, що Залмаєв зовсім не був родич Тулупова. Зовсім не доведено, і навіть на суді, що Тулупов брав участь у вбивстві комісарів. Тулупов в той час був більшовик і коли його заарештували, так його брали на поруки кілька авторитетних товаришів, що знали його особисто.

Обминаючи все це, Алгасов зовсім не говорить про Легкого, який під той час робив спроби повалити владу, чого, звичайно, не зважаючи на всі його провокації, зробити йому зовсім не вдалося. Я не хочу тут повторювати ці спростовання, що їх я подав в листі до редакції „Л. Р.“ з 26/ІІІ 1928 р. й які вміщені в № 3-4 „Л. Р.“ за 1928 р., з приводу опису цих подій Харечко в статті „Боротьба за Жовтень в Донбасі“ („Л. Р.“ № 5-6 за 1927 р.), де він наводить факт, що є просто його власною вигадкою (з приводу розпуску Центроштабом Ради). Мої спростовання потверджені посиланням на відповідні документи архіву Істпарту. Між іншим, Харечко дуже вихваляє ролю Центроштабу,-організації дуже корисної, проте, вона далеко не виконала всіх завдань що їх покладала на неї партия. Так, на засіданні Юзовського більшовицького комітету незадовго до евакуації міста (підчас наступу німців) представник Центроштабу в своєму звіті так характеризував в прикінцевому слові роботу Центроштабу:

„Єдиний плюс Центроштабу — це лише чесність його членів, що не підлягає ніякому сумніву, не зважаючи на лінощі та бездіяльність їх, але Центроштаб, як організація, розвалилася й навряд чи коли відродиться“[1].

Нарешті, треба сказати, що так „писати“ історію, так перекручувати її, як це зробив Алгасов в нарисі, не можна. Така „історія“ не наша, від неї тхне не нашим духом.

Треба, нарешті, матеріяли Сталінщини та Донбасу взагалі проробити ґрунтовніше. Зокрема треба описати ролю донецького пролетаріяту та його більшовицьких організацій в справі розгрому козацької контрреволюції, ліквідації стику донської та української контрреволюції, в перемозі радянської влади на Україні.

[1] Цитату взято з протоколів архіва Істпарта ЦК КП(б)У. В протоколі не зазначено, хто робив звіт Центроштаба. За спогадами, звіт цей робив т. Вербицький.

Рекіс О.

З більшовицького підпілля в Одесі (1918-1919 рр.)

На початку грудня 1918 року ситуація в Одеському районі була досить складна. В самій Одесі господарювали окупанти та білогвардійці. Навкруги Одеси кільцем стояли петлюрівські загони, що недавно здали місто сполученим силам білих та „союзників“ і збиралися знову наступати. А на вузенькій смужці між окупованою Одесою та кільцем петлюрівського війська стояли загони партизанів радянської орієнтації.

Загони ці були невеличкі й займали район сіл — Дальник, Усатово, Нерубайське. Складалися вони з селянської молоді, що йшла за гаслами радянської влади, з більшовиків, яких командирував Одеський обласком, та з міської революційної робітничої молоді, що приєдналася до партизанських загонів після того, як „союзники“ та білі витиснули з міста петлюрівців.

Це сталось так. Підчас бою між загоном офіцерів денікінської армії з петлюрівцями революційна робітнича молодь, об'єднана в організацію „МОРЕВІНТ“ (організація молодого революційного інтернаціоналу), не беручи безпосередньої участи у військових діях, захопила від денікінців та петлюрівців чималу здобич (кулемети, рушниці, набої та інш.) [1].

Коли виявилося, що денікінці за допомогою „союзників“ перемогли, треба було вирішити — що ж робити із зброєю. Заховати так багато зброї протягом короткого часу неможно було, знищити її — жалко. Тому загони молоді вирішили виступити із зброєю з міста й приєднатись до Дальникського загону.

Обласний комітет визнав за потрібне зміцнити партизанські загони, для чого з міста й відряджено деяких товаришів. Пам'ятаю, як одного вечора Роза Чорна (одна із найактив-

[1] Згідно з директивами нашого партійного центру, революційні загони не брали безпосередньої участи в боротьбі, але, де можна, забирали зброю.

ніших і найенергічніших робітників підпілля) сказала мені: „... ти хотів цікавої активної роботи. Так от завтра вранці піди на явку на Трьохугольний[1] завулок і там одержиш доручення до загону". [1]

Наступного дня я пішов на явку. За явку була дрібна бакалійна крамничка в одній з найгірших частин міста — в Трьохугольному завулкові. За прилавком я побачив т. Хаскіна — вже досить пристаркуватого робітника, активного більшовика.

Треба було спитати Філіпа. Коли я звернувся до Хаскіна, він очима показав мені на прилавок. Там я побачив Філіпа (Філіп Болкун — голова загально-міського комітету партії), який сидів за столом з декількома товаришами й кожному з них давав вказівки, мандат на невеличкому клаптикові полотна та грошей 300 крб. Покінчивши справи з тими товаришами, Філіп звернувся до мене: „Вас надіслала Роза? Знаю. Ви поїдете в Дальник до Петра[2], передасте ліки та пакета". Я одержав мандата, гроші, чемодана з ліками і тут же умовився з двома товаришами,[3] щоб разом виїхати.

По декількох годинах ми були вже на другій заставі й переходили залізничі колії. Біля переїзду вартові — зуави[4] нас пильно оглянули, щось гукнули, а все ж пропустили. Я був одягнений у студентську шинелю й студентського каштета. Можливо, що це й викликало довір'я зуавів до нас.

З великими труднощами ми брели жахливою багнюкою. Пройти треба було 12 верстов. Дорогою зустріли двох петлюрівських кіннотчиків; сказали, що йдемо до української армії бити офіцерів та панів, і нас пропустили.

Нарешті, добралися до Дальника. Край села стояла варта — три хлопчини з рушницями. Зразу пізнаю наших „моревінтників" — босих і напівроздягнених, дарма, що грудень. Всіх нас охопила бадьорість і радість. Всього за 12 верстов звідси, у Одесі, досить було пальцем показати на будь-кого й сказати, що це більшовик, як зараз же його кидали до в'язниці, били, катували, знущались і потім розстрілювали без суда в уславленій франко-російській контр-розвідці. А в маленькому селі—радянська влада і радянські партизани,

[1] Назви вулиць Одеси старі.

[2] Під кличкою Петра Белоусова працював, як завідувач військового відділу обласкому, т. Голубенко Микола.

[3] Прізвище одного товариша — Федоров (потім був за голову Одеської профради); прізвища другого я не знав, після цього більше ніде його не зустрічав.

[4] Салдати колоніяльного війська, що його французьке командування привезло до Одеси, побоюючись розкладу в своїх частинах у наслідок більшовицької пропаганди. — Ред.

які так захоплено звуть себе частинами 1-ої Південної Радянської армії.

Тільки в своєрідних умовах громадянської війни на Україні могло постати таке становище, коли в місті за 10-12 верстов — могутня армія французького імперіялізму, значні частини білої армії, на рейді союзна ескадра, озброєна велетенськими далекобійними гарматами, навколо міста, особливо вздовж залізничих колій, численні й добре озброєні петлюрівські частини, а в середині цього кільця — радянські загони і в окремих селах — радянська влада.

Довго шукали штаб, доки не знайшли в одній хаті. У штабі застаємо начальника загону — високого й показного парубка — тов. Петра. Кругом нього партизани й він з ними жваво розмовляє. Чуємо добродушні жарти, сміх. За столом начальник штаба — грузин Жгентій. Тов. Петро докладно розпитав про становище в місті, загадав, щоб нам дали попоїсти й приділити приміщення.

Дні проходили одноманітно. Партизани гасали навкруги, але серйозно на бойове діло не зважувалися. Навколо вороги, а сил мало. Становище загону було скрутне. Міський загін, що складався переважно с єврейської робітничої молоді, мало був підготовлений до партизанських дій. До того ж куркульські та петлюрівські елементи розповсюдили чутки, що „жиди" поставили на дзвіниці кулемет, через що ледве не сталася сутичка. Насилу уникнули.

Незабаром до загону прибув для переговорів петлюрівський сотник. Пропонував діяти разом, загрожуючи наскоком, якщо на це не погодимось. Проте, не зважаючи на все, штаб відхилив його пропозицію.

Кільце навколо партизан дедалі більше звужувалося. Отже становище набирало загрозливости.

Після обговорювання питання про те чи пробиватися, чи розпустити загін, штаб ухвалив, що всіх, хто знає українську мову, відрядити до петлюрівської армії для спеціяльної роботи, а останніх до міста, в розпорядження Обласкому. Операція пройшла вдало. Через деякий час партизани були в Одесі. І так, я знову на Трьохугольному завулку. Знайшов Хаскіна й спитав, де „Николай". [1]

Хаскін нічого певного мені не міг сказати, і я звернувся до Рози. Ця остання й улаштувала мені ввечері в спілці „Іглі" побачення з „Ніколаєм". Я вперше тоді зустрів цю людину, „Ваню Маленького", який відіграв величезну ролю в організації й проводі Одеським підпіллям. Маленький,

[1] Ніколай Ласточкін — Іван Смірнов — голова Одеського Обласкому.

скуластий чоловік, уважно слухав моє повідомлення, а далі й сказав: „Ти будеш працювати зі мною при Обласкомі. Завтра будь о 9 год. ранку в їдальні на розі Рішельєвської та Мало-Арнаутської".

* * *

Минуле Вані мало відоме. Сам він про себе через свою скромність нічого не оповідав. З переказів товаришів я узнав, що Ваня старий член партії, з професії робітник, кравець, і що за активну більшовицьку роботу його за царського режиму було заслано до однієї з далеких губерень Сибіру, де він і був аж до лютневої революції. Після лютневої революції Ваня працював у Києві, як один із найактивніших керівників профруху. За його керівництвом у Києві підчас керенщини успішно переведено ряд страйків.

Після окупації України німецьким військом, Ваня виїхав до РСФСР. Звідти незабаром його переведено на відповідальну й небезпечну роботу в підпіллі. До Одеси Ваня приїхав восени 1918 року разом з Оленою Соколовською, що працювала під прізвищем „Єлена Свєтлова", та з Іваном Клименком, який працював як „Сергей". Ваня звався „Ніколай". Пашпорт в нього був на ім'я купця Ніколая Ласточкіна.

В наслідок перегрупування керівних партійних кадрів, що його спричинила потреба активізувати роботу, на чолі партійної організації став Обласний комітет у складі: Івана Смірнова (голова), Олени Соколовської (секретар), членів: Лаврентія, Івана Клименка та інших. Робота швидко почала розгортатися. Ваня виявляв виключну енергію, сміливість та досить значні організаторські здібності. Це чималою мірою посприяло тому, що Одеська партійна організація мала успіхи в роботі щодо налагодження підпілля.

Увесь час підпілля (з грудня 1918 р. до березня-квітня 1919 р.), тобто майже до здобуття нашими частинами Одеси, я працював разом з Ванею. Мені важко визначити роботу, яку я провадив з його доручення. Її не можна підвести ні під одну „номенклатуру". Так, наприклад, Ваня був за скарбника Обласкому, а я переховував частину грошей, розмінював їх у різних „міняльних" конторах, передавав їх, з його доручення, різним особам та організаціям і провадив рахунки. Майже всюди я його супроводив. Зустрічався з ним по декілька разів на день у різних явках та їдальнях. З доручення Вані я передавав директиви до військового відділу, секретареві його тов. Гаріну, до чужоземної колегії, до загальноміського Комітету (т. Філіпу); до ревкому т. Саджая,

Горському і т. д. Отже, я мав змогу щодня спостерігати всю складну й різноманітну роботу, що її провадив „Ніколай Ласточкін".

Французько-російська контррозвідка знала про те, що в Одесі є могутня підпільна більшовицька організація. Страх перед організацією був дуже великий. Про це свідчать проклямації, що їх випускало тоді білогвардійське та французьке командування, зазначаючи про загрозу більшовицького повстання та про те, що французько-російське командування має досить сили, щоб це повстання придушити. А втім, розвідка навряд чи мала уявлення про те, як було добре організовано більшовицьке підпілля.

Одеська підпільна організація 1918-19 року являла собою досить зручно законспіровану, складну й упорядковану машину. Був Обласком, загальноміський комітет, районні комітети, Ревком, військовий відділ, розвідка, чужоземна колегія, редакційна колегія. Всі ці організації нормально провадили роботу й мали складну систему явок. Я пам'ятаю явку міського комітету на Троїцькій вулиці, де можна було бачити Філіпа Болкуна, Гришу Венгрженовського, Карпа Александровича й інш. На Успенській вулиці в напівпідвалі була явка військового відділу. Там стояла друкарська машинка і майже завжди можна було знайти т. Гаріна. На Рішельєвській вул. за явку була молочарня „Неаполь". Біля „Неаполя" в маленькій табачній крамниці була явка підривного загону, й там же переховувався динаміт. За керівника підривної роботи був напіванархіст Самуїл Зехцер.[1] Працював тоді в його групі відомий Котовський.

За явку чужоземної колегії був шинок „кавказького" стилю „Открытые Дарданеллы". Явка розвідки була на Провіантській вул. На цій явці можна було бачити т. Южного (начальник розвідки), Западного (помічника начальника розвідки), Якова та інш. Була ще явка у „Венской столовой", та інших місцях. Багато активних робітників усіх цих явок не знали. Суворо додержувалися підпільного принципу: „Не кажи кому можна, а кому треба". Проте, Вані й мені, з його доручення, доводилося бувати майже на всіх явках.

Ваня просто таки перекидався з явки на явку. Вживаючи всіх заходів для перестороги, пильно перевіряючи чи нема „хвостів", Ваня об'являвся то на одній явці, то на другій, всюди розпитував про становище, давав директиви, підтягував. Його кипуча енергія та оптимізм запалювали всіх робітників організації.

---

[1] Самуїла Зехцера 1925 р. розстріляло ДПУ за грошові розтрати.

Як і в усяких організаціях, у Одеському підпіллі були свої провокатори й малодушні. Пам'ятаю, якось прибув до організації товариш на прізвище Александров. [1] Обласком вирішив послати його на роботу до Єлісаветграду. Туди ж Обласком відряджав і дівчину для перевозки грошей місцевій організації. Побачення Александрова з дівчиною призначалося в спілці „Ігла". Один із членів Обласкому передав дівчині чималу суму грошей (тисяч з двадцять або тридцять). Гроші були в тисячних купюрах Тимчасового уряду. Треба було ці купюри розміняти на українські. Александров узявся зробити обмін. Одначе на умовлений час Александров не з'явився. Подумали, що його заарештовано й ужито для перестороги відповідних заходів.

Другого дня в спілку „Ігла" прийшов посланець (в Одесі звали їх „красные шапки") і приніс листа, адресованого на ім'я Вані. В цьому листі Александров повідомляв, що його заарештовано, побито, гроші забрано й що треба з посланцем передати 30 тис. крб. — „В противному разі, — писав Александров, — справа буде погана". Ваня написав відповідь і тут же доручив Самуїлові прослідкувати „красную шапку" і всякими заходами „взяти" Александрова.

Самуїл з двома хлопцями прослідкував посланця, який привів їх до відомого в Одесі фешенебельного кафе „Фанконі". Як тільки посланець передав листа Александрову, що сидів за столиком і зовсім не мав вигляду побитого, наблизився Самуїл і тихо сказав: „Мені доручено тобі передати грошей. Вийдім". — Нічого не підозріваючи, Александров вийшов. До нього зразу підійшли два товариші й запропонували сісти на візника. Александров намагався відмовитись. Але його посадили майже силоміць і підвезли в глухі мебльовані кімнати на Катеринівській вулиці. Все це відбувалося перед очима численної публіки, на одній з найжвавіших вулиць Одеси. Операцію зробили блискуче.

В номері вчинили Александрову допит. Він признався в шантажі й зневажено на колінях прохав помилування. Залишити його живим було небезпечно для організації. Обласком ухвалив: „зняти" його. Вночі вивели його з номеру. На вулицях, за хазяїнування білих і окупантів, після 9-10 годин вечора не було ні душі. Пролунав одинокий постріл. Наступного дня в хроніці пригод можна було прочитати коротку, лаконічну замітку: „На такій-то вулиці знайдено труп невідомого молодого чоловіка з вогнепальним пораненнам"...

[1] В Одеській організації був активний робітник, моряк Александров, який з цим Александровим—провокатором не має нічого спільного.

Всю цю історію розповів мені Ваня одного туманного вечора, коли ми, переходивши безлюдну Сінну площу, ішли з ним до мене ночувати на далекий Єлисаветградський завулок.

„Неприємно про це згадувати — казав він. — Лазив, розумієш, в ногах. Прохав, молив. Жаль його було. Але ж нічого не зробиш, треба“...

Обласний комітет провадив велику роботу на досить значній території. Скрізь утворювано осередки, повстанські загони. На периферію кинуто ряд активних робітників. На селі працював Павел (Онищенко), Владіміров і інші. Повстанський рух турбував союзне командування. Повстанські загони діяли сміливо, рішуче. Блискучу операцію зробили повстанські загони в районі Тирасполю. Об'єднані повстанські групи зробили сміливий наскок на Тираспіль і здобули місто. Тов. Філіп, що став на чолі Ревкому, послав радіо до військового командування союзників про те, що Тираспіль здобула південно-радянська армія, яка встановила в Тирасполі робітничо-селянську владу й революційний порядок. Останнє додано через те, що своє втручання в справи нашої країни окупанти в той час мотивували потребою встановити „порядок“.

Звісно, хоробрі повстанці довго не могли протриматися в місті. Проти них вислано численні загони, озброєні панцерниками, танками й важкими гарматами. Повстанці відійшли. Але престиж армії Антанти підірвано. Людність пересвідчилася, що не таке вже й „непереможне“ окупаційне військо. Отже, більшовики довели, що вони володіють реальною силою й що в них є підтримка широких мас.

Організації повстанського руху віддавалося особливу увагу. Цією роботою керував безпосередньо сам Ваня. Про кожний, хоча б і незначний успіх партизанів, Ваня говорив з особливим піднесенням.

Бойовою підривною роботою, як уже зазначалося, керував Самуїл Зехцер. Політично неписьменний, з анархістськими тенденціями, Самуїл не мав довіри в Обласкому, зокрема у Вані. Однак, Обласком вважав за потрібне його використати. Загін Самуїла оперував добре. Не минало дня, щоб газети не повідомляли про підриви залізничої колії, вибухи в порту, склепах і т. інш. Робилось це так: розвідка повідомляла Обласком про передбачуване пересування війська і він негайно подавав директиви групі підривати насип чи залізничні спорудження у відповідному напрямку. Як правило, група такі завдання виконувала успішно.[1]

[1] Між іншим, групі не вдавалося перевести підриви морських транспортів і штабів союзного командування.

Особливу увагу звертали на роботу розвідки, де працювало 70-80 випробуваних товаришів. Розвідка мала деякий зв'язок з білогвардійськими штабами. Був свій чоловік на радіостанції, що передавав усі відомості. Розвідка збирала відомості про число й рід зброї окупаційного та білогвардійського війська, про майбутні операції, про організацію частин, настрої їх тощо. Відомості використовувано для внутрішньої тактики партійної організації й пересилано спеціяльними кур'єрами через фронт частинам Червоної армії, що наступала. Для цього відомості переписували на полотно й зашивали в одежу кур'єрів. Працювала розвідка дуже добре. Як я пам'ятаю, у розвідки не було жодного більш-менш серйозного провалу.[1]

Блискучу роботу розгорнула була підпільна організація серед окупаційного війська. Реґулярно випускала газету французькою мовою, друкували також багато листовок.

Агітатори партії налагоджували особистий зв'язок з французькими матросами й салдатами. Ми вже відзначили, що за явку для чужоземної колеґії був напівпідвальний шинок „Открытые Дарданеллы". В окремих кабінетах цього шиночка йшла безперервна й напружена праця. Тут був по суті центр підготовки відомого (під проводом Марті та Бадена) повстання у французькій фльоті, що згодом так багато про нього говорилося й що відіграло величезну ролю. У „Открытых Дарданеллах" можна було завжди зустріти моряків з лінійних караблів „Мірабо", „Жестік" та інш.

Однак, коли робота чужоземної колеґії вже наближалася до успішного кінця й гарячі французи вимагали прискорити повстання, стався провал. Цей провал стояв життя декількох товаришів, яких другого дня після арешту відвезено на кладовище й розстріляно. Загинув Мішель (І. Елін), француженка Жана Лябурб і інші. З заарештованої групи пощастило врятуватися тільки самому чехові. Зі слів цього товариша, він вискочив з ваговика, коли везли групу на розстріл, і втік. Нам здавалося це підозрілим. Дехто навіть уважав, що чех провокатор. Але достатніх даних, що потвердили б провокаторство, не було. Отже, Обласком спинився тільки на тому, що відрядив чеха з Одеси.

Декілька місяців партійна організація, дарма що вона була досить численна й розгорнула велику роботу, не мала більш-менш значних провалів. Якщо хтонебудь провалювався, то на цьому й кінчалося. Товариші були стійкі й розвідка від них ніяких відомостей одержати не могла. Тільки

[1] Згодом, коли радянські частини здобули місто, основний склад розвідки використано для складної й важкої роботи в ЧК.

в останній період роботи, перед тим як радянські частини здобули Одесу, почалися величезні провали. Після розстрілу деяких робітників чужоземної колеґії, стався провал голови Ревкому тов. Саджая, що працював під прізвищем „Кале“, і, нарешті, провал голови Обласкому Вані Смірнова.

Саджая врятувався. Коли його катували в контррозвідці, він вискочив через вікно і, хоч поламав обидві ноги, але цим врятувався від дальшого катування й розстрілу. Контррозвідчикам не зручно було демонструвати свою участь у катуванні, через що вони дали можливість завезти Саджая до лікарні. Були спроби з лікарні його „взяти“, але це попереджувано. Згодом білі, мабуть, дуже жалкували про те, що випустили Саджая. Як здобуто Одесу, Саджая під прізвищем Каленіченко. був за голову Надзвичайної Комісії, де дуже твердо й жорстоко провадив буротьбу з контрреволюцією.

* * *

Провал Вані Смірнова стався за таких обставин.

Ваня вирішив вжити заходів, щоб розкласти верхівки білогвардійських організацій й одержати відомості безпосередньо від білих центральних штабів. Хтось для цього звів Ваню з якимось Ройтманом (очевидно Самуїл), але певно про це не знаю. Ройтман був за ад'ютанта Одеського ґрадоначальника Тимчасового уряду. Називав він себе есером і видавав за співчуваючого радянській владі. Всім товаришам, що до нього приходили, Ройтман показував ланцюги, якими нібито його заковувано за царату в засланні. Пригадую, що Ваня звав Ройтмана „барином“. Справді, це був „барин“ з голови до ніг. Одягався, як „барин“, мав розкішне помешкання на Катеринінській вул. біля бульвару. Вранці у нього завжди можна було застати перукаря, манікюршу та інш.

Цей самий Ройтман і взявся вербувати офіцерів білої армії до нашої розвідки. Ваня відіграв ролю особливого уповноваженого радянського уряду. У ваніному мандаті від імени радянського уряду зазначалося, що йому надається право вербувати офіцерів добрармії й гарантувати їм амнестію та роботу при радянській владі.

Через що саме Ройтман мав таке довір'я? Чому „барину“ було доручено таку відповідальну справу?

Ройтман завоював довір'я тому, що він для партії зробив одну дійсно цінну послугу. Йому пощастило дістати, наступного дня після підпису, важливий історичний документ — зрадницьку умову, що її уклав представник Директорії ге-

нерал Греков з представником французького командування полковником Фрейденбергом. Цю умову ми негайно надіслали до Києва. У Києві того часу засідав так званий Трудовий Конгрес. Документа цього київська організація більшовиків розмножила й розповсюдила на цьому Конгресі. Опублікований документ зробив надзвичайно сильне враження й багато допоміг нашій організації викрити зрадницьку політику Директорії.

Те, що цього документа передав Ройтман, Ваня й інші товариші оцінили як факт, що свідчив про бажання Ройтмана допомогти нам, а його широкі зв'язки могли бути надзвичайно корисні для одеської організації. Отже, Ваня вирішив використати „барина" якнайширше. Треба сказати, що були окремі товариші, які скептично ставилися до цієї справи. Вони заявляли, що з цієї справи нічого путнього не вийде, а будуть тільки жахливі провали. Ваня з цим не погоджувався і говорив, що всю відповідальність бере на себе. Він ґарантував, що, на випадок провалу, партійну орґанізацію не викриється. Дійсно, до цієї справи було втягнуто дуже мало робітників. Контакт та переговори з Ройтманом і його групою провадили Саджая, Самуїл та я і здається, більш ніхто. Потім, через мою помилку, до цієї справи втягнуто ще й Павла (Онищенка).

Ройтман організував досить значну групу штабних офіцерів. Особисто мені були відомі з цієї групи тільки троє: полковник Пронін, штаб-ротмістр Сачовець-Федорович і поручик Афанасенко. Ці офіцери й передавали Вані різні відомості. Хоч вартість цих відомостей і викликала сумніви, однак, деякі з них нібито потверджували й дані нашої розвідки, одержані з інших джерел.

Мені випало бути у Ройтмана два-три рази. Одного разу я був з Ванею. Разів зо два я передавав Ройтману пакети від Вані, де очевидно були й гроші.

Треба відзначити, що поведінка осіб з групи Ройтмана була досить підозріла. Мої особисті сумніви дедалі більшали. Незабаром підозріння потвердилося.

Якось Ваня пішов до кафе на побачення з Саджаєм та представниками групи Ройтмана. Увійшовши до кафе, Ваня побачив, що до Саджая, який сидів з двома офіцерами, підійшли люди, одягнені у військову форму, і його заарештували. Одначе, й це факт не примусив Ваню розірвати з Ройтманом. Очевидно, не було даних, що потвердили б провокаторство Ройтмана.

Через декілька днів Ваня раптом зник. Сталося це навесні, першими днями березня. Становище союзників дедалі

гіршало. Не зважаючи на хвастливі заяви про непереможність та міць союзного десанту та про міцне становище Одеси, для всіх уже було ясно, який буде кінець боротьби. Радянські загони під командуванням Григор'єва вже захопили Херсон, і союзне військо зазнавало поразки по поразці. Настрій у всіх нас був підвищений. Востаннє я бачив Ваню на явці військового відділу на Троїцькій. Пам'ятаю, це було одного весняного теплого ранку. У Вані був гарний настрій. Молодий товариш, що працював у військовому відділі, жартома сказав: „Скоро Ніколай буде за великого начальника — коменданта міста".

Вдень у організації знялася тривога. Як завжди, Ваня призначив побачення деяким товаришам на різних явках, але нікуди не з'явився. Виникли побоювання. Наступного дня його також ніхто не бачив. Було ясно, що Ваню заарештовано.

Всю організацію зняли на ноги. „Червоний Хрест" негайно зв'язався з в'язницею й усіма „участками". Зв'язки в нашого „Червоного Хреста" були добрі й він завжди міг дістати відомості про наших ув'язнених товаришів. На цей раз жодних відомостей про Ваню одержати не пощастило. З усіх місць ув'язнення сповіщали: такого заарештованого нема. Протягом двох-трьох день провадили безуспішний розшук. Вся організація пробувала в надзвичайно напруженому стані. Кожний розумів, що кожна хвилина дорога, а тут протягом декількох днів не змогли виявити навіть місця перебування Вані. Вирішили звернутися до Ройтмана, хоч всі вже були переконані, що він провокатор. Пам'ятаю, як мені Філіп сказав: „Через те, що Ройтман тебе знає, то ми рішили, щоб ти пішов і попробував узнати, де Ваня. Пообіцяй Ройтманові за порятунок Вані суму, яку він буде вимогати".

Після цього я зустрів Павла (Онищенка) в молочарні на Рішельєвській вулиці, й ми вирішили піти разом. Того ж дня ми пішли до Ройтмана. В нього застали полковника Проніна та й ще якогось офіцера. Ройтман помітно хвилювався. Він говорив: „Я розумію, що подозріння не може не зачепити мене. Через те я повинен себе реабілітувати. Я Ваню врятую, але це буде коштувати грошей тисяч 200 - 300". Між іншим, полковник Пронін про подробиці арешту Вані розповів нам таке: „Сиділи ми втрьох: я, Ройтман і Ласточкін в кафе на Катерининській вулиці, розмовляли, вийшли разом. На розі вулиці Кондратенка Ройтман попрощався й пішов додому. Я ж з Ласточкіним звернули на вулицю Кондратенка, а далі на Рішельєвську. Раптом до нас підійшло де-

кілька озброєних і заарештували Ласточкіна. Вони хотіли заарештувати також і мене, але я з апломбом заявив, що я полковник російської армії й ніхто не має права мене заарештувати. Мене відпустили, і я побіг до Ройтмана та розповів йому про цей випадок. З того часу ми б'ємося, щоб найти Ласточкіна, але безуспішно".

Вся ця історія була явно підозріла. Одначе, ми мали директиву провадити розмови і за всяку ціну з'ясувати, де „Ніколай". Ройтман запевняв, що він дізнається, де Ваня, й урятує його. Разом з цим офіцери оглядали безцеременно Павла, якого вони бачили вперше. Те, що вони взнали ще одного керівника організації, було, безперечно, помилкою, через що Комітет заборонив Павлові мати з ними зв'язки.

Через день я знову був у Ройтмана. Він усе заспокоював, але нічого конкретного не казав. Згадую, що коли я виходив від нього, зі мною пішов штаб-ротмістр Сачовець-Федорович. Це був офіцер поліцайського типу: товстий, жирний, з довгими вусами. Почував він себе, очевидно, досить безпечно, бо на Катеринінській вул., де фланував великий натовп, Сачовець голосно говорив, звертаючись до мене: „Ну, коли ваші, господа, більшовики до нас завітають?.. Я боязко оглядався, а він басив, наче й не було нічого. На Ланжеронівській я швидко попращався й сів на трамвай.

Дні минали по днях, а про Ваню ні вістки! Ройтман тим часом уже одержав чималу суму й усе клявся, що він не може знайти сліду.

Ми вже не могли більше терпіти. Мені запропонували востаннє переговорити з Ройтманом. Викликали ми його до „Пале-Роялю". На побачення прийшов я й Самуїл. Від імени Комітету йому ми подали ультиматума: або негайно дати нам відомості про Ваню й ужити заходів, або смерть. Ройтман сказав, що він розуміє своє становище і хоч він не винен, але зробить все можливе.

Наступного дня мене арештовано. Через два дні, вже в Херсонському „участку", я прочитав в газетах, що Ройтмана забито.

У всьому, що було після того, я вже не міг брати активної участи.

Проте, з розмов з товаришами я довідався, що місце пробування Вані всетаки виявлено. Передавали, що його посаджено на баржу й виведено до брекватору. У сторожі („караул") були люди, що нам співчували; один з сторожових приніс навіть від нього записку до спілки „Ігла". Щоб переконатися, що він дійсно там пробуває, й намітити пляна втечі, організовано „веселу поїздку портом".

Декілька товаришів, в тому числі й його дружина Межерічер, відповідно одягнувшись, виїхали. Їм пощастило побачити Ваню, здається, що й Ваня їх пізнав...

Проте, не зважаючи, що складувано декілька плянів його визволення, якось щоразу цю справу зривалося. То вартових змінили, то люди своєчасно не були підготовлені. Кінець-кінцем, організація втечі не вдалася, й Ваня загинув. За день до відходу з Одеси кати його роздягли, прив'язали до ноги камінь і живого кинули у воду.[1]

На баржі разом з Ванею був один авантурник, лікар Тумим. Він потім оповідав як знущалися з Вані, як його катували. Йому під нігті кололи голками, зав'язували очі, ставили до стіни й стріляли у повітря. За видачу Обласкому йому пропонували не тільки забезпечити життя, але й великі кошти з вільним виїздом за кордон. Лікар Тумим говорив, що він собі не уявляв такої загартованости та самопожертви...

Коли радянські частини захопили місто, ми відразу знайшли його труп (у воді під баржею з прив'язаною до ноги камінюкою). Обласком, за згодою ЦК, вирішив перевезти тіло до Києва і ми повезли його спеціяльним поїздом. Разом з почесною вартою виїхали Межерічер, Трайталович та я. Поховано Ваню у Києві, в кол. Маріїнському паркові, де лежить багато активних революціонерів, самовідданих більшовиків.

* * *

На останку я хочу розповісти історію мого арешту, що становить деякий інтерес, як один із штрихів і картин Одеського підпілля.

Об одинадцятій годині вечора я йшов з Самуїлом Рішельєвською вулицею в напрямку до Олександрівського „участку". Вийшли ми з нашої явки — молочарні „Неаполь". Там я залишив на схованку на день грошові розписки товаришів та інші компрометувальні документи. Зробив я це зовсім випадково, бо завжди всі ці документи я брав з собою додому. В дальшому це відіграло велику ролю.

На вулиці було зовсім безлюдно. Дорогою говорили про Ваню, про те, як дістати відомості від Ройтмана. На розі В. Арнаутської вулиці ми зустріли двох офіцерів. Вони пильно подивились на нас і пройшли. Однак, за декілька хвилин ми почули, що за нами біжать. Не встиг я оглянутися, як мене з двох боків тримали вже за руки офіцери. Став очима

[1] Судова експертиза потім так і підтвердила, що його живого кинуто у воду.

шукати Самуїла, але його вже не було. Зрозумівши в чому справа, я звернувся до офіцерів і почав їх переконувати, що це помилка, що я студент Новоросійського університету й т. інш. Один із офіцерів на це мені відповів: „Як раз Ви нам і потрібні. Розкажете в контррозвідці". Мене повели до Олександрівського „участка". Там, звертаючись до вартового, один з офіцерів сказав: „Це більшовик. Я його впізнав. Він був за надзвичайного слідчого трибуналу й провадив слідство про мене. Уявіть собі, яке нахабство! Він не потурбувався навіть змінити свій вигляд. В тім же кашкеті і шинелі. Між іншим, я його впізнав у міняльній крамниці, коли він міняв більшовицькі гроші. Одначе, тоді він викрутився".

„Крупная рибка попалась", — сказав вартовий — „Що ж, ведіть його до коменданта". — Я знов заявив, що це помилковий арешт. Одначе, офіцер відповідав: „Не викрутишся, я впізнав". Отже, я опинився в скрутному стані, бо дійсно 1917 року я був за слідчого Ревтрибуналу . . .

Мене вивели з „участку" й повели через усе місто до комендатури. Я йшов безлюдними вулицями, а ззаду, наставивши рушниці на декілька кроків, ішли ті ж два офіцери. Мені здавалось, вони хотять мене забити начебто за „попытку к бегству". Але цього не трапилось.

Доставили до комендатури. В комендатурі підвели до ад'ютанта — товстого та показного офіцера, аристократичного типа, з аксельбантами та білими наплечниками генерального штабу. Офіцери, що мене арештували, тут повторили те, що вони розсказували в „участку". Ад'ютант зробив розпорядження обшукати.

Витягли з кешені годинник, складаний ніж, студентський квиток. Більше нічого не знайшли. Я завжди носив гроші в чоботях, вони в мене були досить просторні, тому, коли почали роззувати чоботи, на підлогу випало декілька пачок грошей. Це були нові тисячні білети Тимчасового уряду, які ще пахнули друкарською фарбою. Їх недавно надіслав нам центр.

„А, свіженькі гроші, надіслали з Москви? — сказав ад'ютант. — „Діло ясне. А відкіля у Вас ці гроші, молодий більшовик?"

Я почав пояснювати, що тепер становище студентства важке, а тому я живу з того, що розмінюю гроші.

„Так, так, — сказав ад'ютант, — позвонимо до контррозвідки зприводу цього молодчика. — А Ви, панове, — звернувся до офіцерів, які мене привели, — можете йти, ми Вас викличемо, коли треба буде". Офіцери пішли. Ад'ютант

довго дзвонив до контррозвідки. Сперечався. Потім, звертаючись до чергового городового, заявив: „Там мерзотники, видно, пиячать. Відправте-но його покищо переночувати до Херсонського участку“.

І мене повели. В Херсонському „участку“ знов обшукали, забрали підтяжки й пояс і кинули до темної камери. Передусім, я почув гострий запах „параші“. Хотів був протиснутися, але це було не так легко. Скрізь лежали тіла. Довелося сісти на підлогу й просидіти так до ранку. Ранком я побачив, що в камері на одного-двох чоловіка було 13-15 ув'язнених. Більшість заарештованих — це робітники та нижчі службовці. [1]

Ранком я переконався, що дисципліна в „участку“ була тільки формальна. За гроші вартові купували їжу, цигарки, газети. Можна було передавати записки на волю, що я й використав. Писати до членів організації, звісно, що неможна було, тому я переслав записку до одного близького товариша, який мав деякі зв'язки з членами організації та активно співчував нам. В камері ввесь час одверто говорилося про те, що швидко прийдуть більшовики. Білих та окупантів лаяли як попало.

На прогулянку виводили у двір. Тут я зустрів тов. Гаріна, [2] який розповів, що, коли він розклеював листівки, то його піймали й побили. З жахом він говорив про те, що підчас допиту його знов будуть бити. Ми умовилися, що, коли з нас хто визволиться, то повинен сповістити організацію про другого.

Вікна Херсонського „участку“ виходили на вулицю. Як же я був здивований, коли побачив біля „участку“ Розу Чорну, що з кимсь прогулювалася. Виждавши деякий час, коли вартовий повернувся спиною, я кинув в хлібній кульці; записку Роза взяла її й пішла. Через деякий час я дістав таку чималу передачу, що частина камери перейшла на моє утримання.

Наступного дня мене викликали на побачення. Я був здивований. Тільки другий день сиджу, допиту ще не було, а тут уже побачення; у сторожовій кімнаті зі мною поздоровкався виголений, гарно одягнений чоловік. Ми сіли на лавочці біля стіни й він мені тихо сказав: „Ваше становище безнадійне. Я не можу Вам про все говорити, але за 30 тисяч Вас можна врятувати. Скажіть, де взяти 30 тисяч. Ви

[1] Так, пам'ятаю, в камері сиділи три санітари з Херсонської міської лікарні. Більшість обвинувачувалося за „співчуття“ більшовикам.

[2] Не секретаря військового відділу, а другого Гаріна — також активного робітника організації.

мені можете вірити. Я приятель Самінського“ (колишній адвокат — член партії).

Відвідувачеві начебто можна було б довіряти, але я не міг йому сказати партійної адреси. Тимчасом до сторожової кімнати вбігла гарно одягнена жінка. Я впізнав, що це була та сама, з якою ходила Роза біля вікон Херсонського „участку“. Вона вимагала побачення зі мною й називала мене своїм небожем („племянником“). Проте, сторожовий намагався її випровадити. „Зверніться до моєї родички“ — одказав я відвідувачеві й показав йому на жінку, яку вже випроваджували з кімнати.

Мій відвідувач, на прізвище Фішер (що, як потім виявилося, був за адвоката), пішов за нею.

Все те, що сталося, для мене було незрозуміло. Ясно було одно, що треба набрати терпіння й чекати.

Минув ще день. Виглядаючи з вікна, я побачив, як до „участку“ під'їхав „рисак“. Із фаєтона вискочив Самуїл. Він швидко пробіг біля вікна, показав якийсь папір і крикнув не досить виразною російською мовою: „Вот ордер на твое освобождение“. За декілька хвилин він вийшов з „участку“ й поїхав.

Увечорі Самуїл знов приїхав з Мусею (робітниця, що нам співчувала; машкала разом з Розою Чорною), і через деякий час від'їхав уже сам. Мене викликали до сторожової кімнати. Тут на шию мені кинулась Муся з криком: „Нарешті, я знов тебе бачу“. Я відразу зрозумів, що вона вдає із себе мою сестру або молоду („невесту“). Вартовий, посміхаючись, подивився на цю сцену і сказав: „Ну, тепер двоє попались. Буде Вам з підробленими ордерами приїжджати. Спритно той вискочив (очевидно, говорилося про Самуїла). А то й він сів би у мене“.

Ми сіли на лаву й щось наївне розмовляли. Через декілька хвилин почувся якийсь галас на східцях і до кімнати, буквально, вдерся ад'ютант коменданта. У мене відразу промайнула думка: „Напевно Самуїл дістав або зробив фалшивого ордера. Ад'ютант узнав — і приїхав на місці вжити заходів“.

Далі сталося щось наймовірне. Ад'ютант швидко подивився на мене й почав кричати на сторожового: — „Що за знущання, заарештували помилково студента Новоросійського університету. Ми пропонуємо його звільнити, а Ви затримуєте! „Пробачте, — сказав сторожовий, — на ордері „літучий номер“. Якщо Ви наказуєте, то я звільню“. — „Негайно звільніть“, — сказав ад'ютант. — „Ви вільні — звернувся до мене сторожовий. — Одержуйте речі й розпишіться“.

Я не пам'ятаю, як я вийшов із „участка" й опинився в екіпажі. Швидко доставили мене до мебльованих кімнат на Катеринінській вулиці. Однак, моє перебування в готелі стало небезпечним, і мене одвези до приміщення в підвалі, де жили люди, які нам співчували.

Вже опісля мені вдалося з'ясувати про все, що сталося. Коли мене були ото заарештували, Самуїл не втік, а прослідкував,* як мене повели до Олександрівського „участку" та комендатури й сповістив про це організацію. Біля комендатури зразу ж поставили наглядача. До речі, вранці наглядач бачив як Ройтман виходив з комендатури. Організація в той час ще не знала, що мене з комендатури перевели вночі до Херсонського „участку". Отже, факт, що Ройтман відвідував комендатуру, де я пробував. Обласком зважив це як нове потвердження його зрадництва. Отоді й вирішили Ройтмана „зняти".

Дехто знав, що Ройтман щодня їздить до своєї молодої на околицю міста. Три товариші, разом з Самуїлом, озброївшись рушницями, потягли на край міста.

За тих часів у Одесі була сила нічних клюбів; всі ці клюби, побоюючись нападів, організовували спеціяльну охорону.

Декілька наших товаришів, щоб мати право легально носити зброю, записалися до цих загонів. Отаких трьох охоронників і взяв з собою Самуїл. Умовилися, що коли Самуїл підійде до Ройтмана і якщо той дасть незадовільні відповіді, Самуїл піднесе хустку до носа, що означатиме сигнал стріляти.

Ройтман засмутився, коли побачив Самуїла, і сказав: „Що Ви за мною слідкуєте? Я не боюся, у мене совість чиста".

— „Де Ваня, де Олександер?" — запитав Самуїл.

— „Я нічого не знаю. Чого від мене Ви хочете!" — І Самуїл підніс хустку. Пролунали постріли. Ройтман упав. На вулиці знялася паніка Люди кинулись тікати хто куди. Наші використали цю паніку й зникли.

Так закінчив своє життя Ройтман. В газетах про його смерть у хроніці вміщено невеличку замітку, де повідомлялося про вбивство Одеського видатного діяча Тимчасового уряду.

Про причини смерти писали так: „Напевно помста більшовиків". Цим дописом контррозвідка розшифрувала свого агента.

Ми досі не маємо точних даних про те, що Ройтман був за провокатора. До мого арешту, як це було потім з'ясовано, він дійсно не мав ніяких стосунків. Мене були заарештували

зовсім випадково. Проте, Ройтман, безперечно, був за провокатора. Вся історія його діяльности досить ясно це потверджує.

Треба, одначе, завважити, що питання про характер діяльности Ройтмана та його групи не було якслід з'ясовано, навіть після того як наші здобули місто. Надзвичайна Комісія спеціально розробляла справу про арешт Івана Смірнова, але не знайшла достатнього матеріялу, що цілком потверджував би провокаторську діяльність Ройтмана, Проніна та інш. Більш за те, знайдено якесь листування, що свідчило про те, що начебто Пронін був на підозрінні у білих. Уже потім мені передавали, що Пронін працював у ЧК. Одначе, провокаторство Проніна швидко потвердилося. За часів денікінщини я й Самуїл попали до в'язниці. Якось Самуїла покликали до коридору, звідки я почув знайомий голос. —„Безумовно, це той самий Самуїл.—Як це ти попався?" За декілька хвилин Самуїл повернувся до камери й сказав мені—„Полковник Пронін прийшов мене пізнати".

Наприкінці скажу декілька слів про історію мого звільнення. Ад'ютант градоначальника мав справи з купцями і брав хабарі. Наступного дня, після того, як мене заарештовано, у ад'ютанта був в справах якийсь купець. Ад'ютант, між іншим, сказав йому, що арештовано студента - більшовика й що його мають повісити. Купець сказав: „Навіщо це робити? Може можна одержати гроші?" —Ад'ютант погодився затримати справу. Тоді купець звернувся до свого адвоката Фішера й той одержав у ад'ютанта ордер на побачення зі мною. В „участку" на побаченні він через згадувану вже жінку зв'язався з Розою й Самуїлом. За тридцять тисяч ад'ютант видав ордер з „літучим номером".Як ми знаємо, з „участку" ордер показався підозрілим, тому ото вартовий і не хотів мене звільнити. І коли Самуїл знову поїхав до ад'ютанта і переконав його особисто поїхати та зробити розпорядження, мене остаточно звільнили.

Як бачимо, апарат у білих був зовсім гнилий. Купити можна було всіх. Це давало партії можливість рятувати багатьох товаришів, що потряпляли до рук ворогів.

Сідоров А. Г.

З історії боротьби проти врангелівщини й бандитизму на Миколаївщині 1920 р.

Як відомо, Миколаївщина характеристична тим, що поряд великого пролетарського центру — Миколаєва, із значним революційним минулим його, на селі існувала величезна строкатість у землекористуванні, існували занадто великі поміщицькі, куркульські господарства й разом з цим незаможницькі, малоземельні.

Старий революційний гарт пролетаріяту на Миколаївщині та традиції минулої боротьби завжди допомагали в рішучій клясовій боротьбі не тільки в місті — проти буржуазії, окупантів, але й на селі — проти поміщиків та куркулів. Таким селам на Миколаївщині, як, наприклад, Баштанка, належить революційна боротьба проти поміщицтва ще починаючи з 1903-1904 р. й кінчаючи славетнім повстанням проти Слащова 1919 р. Революційна боротьба бідняків та основної маси середняцтва Баштанки, Васунського та інш. сіл проти білих є зразки героїчної, настирливої та рішучої боротьби селянства.

Підчас революції 1917 року частина поміщицької землі та поміщицького реманенту потрапила до рук куркульства та заможніх хуторян, які, експлоатуючи бідноту та частину середнього селянства, швидко багатіли. Хоча земля поміщицька, манастирська та інша була конфіскована за першої радянської влади, але до 1920 р. були такі поміщики, які всілякими шляхами залишали за собою свої землі й навіть здавали їх у оренду малоземельним. Поряд цього куркульство ще підчас ліквідації імперіялістичної армії та при частих змінах влади награбувало багато зброї, що мало свою вагу підчас боротьби радянської влади проти нього 1920 року. Кожний раз, коли перемагала контрреволюція, поміщицтво та куркульство використовували становище для свого зміцнення, одбираючи майно, останню конячину бідняка. І це характеристично для багатьох сіл Миколаївщини.

* * *

2 лютого 1920 року денікінців на Миколаївщині вже не було. Проте, до кінця року на її території розїжджало багато різних банд. Так, з квітня по листопад 1920 р. на Миколаївщині було проведено щось близько 58 операцій проти банд, які охоплювали цілі (а то й більше) райони.

Близькість фронту, наявність активу банд, активність куркульських шарів населення робили Миколаївщину одним із центрів надій Врангеля на перемогу білогвардійців. На повстання бандитів проти радянської України було багато сподіванок, писалося чимало плянів наступу, рухів білогвардійських загонів. Так, сам Слащов у своїй книзі „Крым в 1920 году“ писав:

„Напочатку становище було, порівнюючи, спокійне; на правому березі Дніпра тривали повстання, у плавнях було повно партизанів. Я став постачати їм зброю й розробив плян перекинути на правий беріг Дніпра та зайняти місцевість поміж Бугом і Дніпром до паралелі Вознесенського; якщо скористати незадоволення хуторян червоними, перекинутися на правий беріг Дніпра, озброїти повстанців і зайняти лінію Миколаїв-Херсон-Береславль, то сили корпусу потроїлися б. Ландауський район до Вознесенського став би клекотати і собі і забезпечив би корпус від нападу червоних“.

Такі сподіванки й пляни мали білі генерали за тодішніх обставин на Україні, зокрема на Миколаївщині.

Велику ролю в боротьбі проти бандитизму та врангелівщини відограла також добра організація партійних і радянських сил на Миколаївщині. Ще на початку 1920 р. партійна організація Миколаївщини мала досвідчених організаторів та керівників; одночасно посилювався провід радянськими органами та органами місцевого військового управління (губвійськомати, повітвійськомати). Зміцнення політичного впливу в місті поширювалося й на село. Комнезами активізували свою роботу, поширювали й зміцнювали вплив бідноти на середнє селянство.

Швидко зміцнювалося частини місцевого війська (караульні війська, ВОХР та інш.) партійним складом та червоноармійцями, що побували на фронтах. Цим малося на увазі уникнути того, що траплялося за попередні роки радянської влади, коли деякі частини переходили на бік бандитських ватаг (матроське повстання 13 травня 1919 р.).[1]

[1] Докладніше про це див. „Літопис Революції“ № 2, 1930 р., стаття тов. Вікторова: „Південний“ Кронштадт“. — Ред.

Ще на початку 1920 р. становище караульних частин миколаївського гарнізону було таке:

> „Укомплектування відбувалося... переважно із місцевих, без великої фільтрації, в наслідок чого у військових частинах траплялися елементи, що мали карне минуле... Командний склад був переважно із місцевих унтер-офіцерів і частини офіцерів, що з політичного погляду далеко стояв від радянської влади. Такі обставини спричиняли до того, що в частинах не було будь-яких занять, а разом з цим дисципліни... Надійної сили й підпори до радянської влади ці частини становити не могли й були виключно їдцями республіки. Якогось внутрішнього розпорядку в частинах не було, все зводилося виключно до обіденних зборів. Уночі залишалася невелика частина червоноармійців у касарнях — останні розходились додому“.[1]

Отже, роботу коло поліпшення якісного складу місцевого війська, починаючи з квітня 1920 р., провадиться вельми енерґійно, рішуче й дуже часто на ходу, підчас боротьби з бандами.

Тим часом врангелівці намагалися за всяку ціну зірвати найближчий тил фронту, цебто Херсонщину та Миколаївщину, й цим забезпечити свої дії. У Слащова не сходив „з порядку денного“ плян захопити Україну через Очаків-Миколаїв і Вознесенське фльотою, вчинивши повстання на Миколаївщині. Для цього Слащов постачав куркулям зброю, перекидав організаторів — білогвардійських офіцерів. Миколаївщина була в огні шаленої боротьби контрреволюційних решток та куркульства проти радянської влади.

Бандитизм першого періоду радянської влади мав одверто яскраві контрреволюційні гасла. Часто контрреволюційна суть гасел мала національно-шовіністичну форму. Боротьба проти комуністів, „комунії“, москалів, євреїв, „за визволення України“, проти уборки й здавання хліба, проти виконання продрозкладки та служби в Червоній армії, проти постачання коней армії — ось які основні гасла боротьби бандитських ватаг. Багато сільрад і навіть районів підчас розгулу бандитизму працювали тільки вдень, а на ніч ішли із своїми справами до комор, повіток, на поле, бо куркулі, разом з бандами, тероризували місцеві органи радянської влади. Куркульська запосилість та безсилля комнезамів в деяких районах спричинялися до того, що біднота категорично відмовлялася

---

[1] „З історії виникнення й діяльности Миколаївського Губвійськомата“. Архів Миколаївського Губвійськомата.

брати безплатно конфіскованих коней та майно куркулів. Зчаста траплялося, що конфісковане й роздане загонами Червоної армії майно бідноті після того, як загін виїздив із села, вона його повертала куркулям.

В міру того, як комнезами зміцнювалися, змінялися гасла бандитів: замість одвертих закликів скинути радянську владу, вони переходили до замаскованої боротьби.

З червня 1920 р. на Миколаївщині, поряд старих гасел, з'являються вже нові — „Да здравствуют Советы без коммунистов" тощо. Під гаслом „Да здравствует советская власть — долой коммуну" виникає великий бандитський виступ у першій половині червня (8 - 15 червня) в Миколаївському та Херсонському повітах, керований безпосередньо білогвардійськими офіцерами та врангелівським штабом. В своїй боротьбі бандити вживали всіляких способів, щоб тільки не виконати окремих заходів рядянської влади.

Так, 22 червня в районі Нова Одеса Миколаївської округи було розкидано проклямації, де закликалося не косити сіна й хліба; 4 липня в Бериславській волості на північний схід від Миколаєва провокатори поширили чутку, що червоноармійці в полі забирають скотину. Населення, зачувши про це, щось з 2.000 чоловіка, взявши вила, сокири, рушили на поле. З великими труднощами удалося переконати їх, що це провокація й заспокоїти; 19 вересня в Кочубіївській волості банди, називаючи себе „махновцями" та „буденівцями", закликали селян скинути радянську владу, не виконувати розкладки, відмовитися од гужової повинности, не йти до Червоної армії, бо, мовляв, все одно радянська влада з комуністами повалиться; такі ж проклямації розкидалося 24 вересня в районі Хмілеве (на Зінов'івщині) за підписом Петлюри, Тютюника, Глебовського.

Перші місяці існування радянської влади боротьбу проти бандитизму провадилося, так би мовити, кустарно. Діставши повідомлення про появу бандитів, наші військові органи висилали червоноармійський загін, який гнався за ними тільки до кордонів свого повіту, а іноді волости, повертаючися „переможцем" до міста. Звичайно, такий спосіб боротьби не давав істотних наслідків; бандитські ватаги переходили із повіта в повіт і формувалися у великі загони.

Наприкінці квітня способи боротьби проти банд змінено. Бандитів не тільки виганяли із свого району чи повіту, а намагалися оточити й знищити. Крім того, наші робітники провадили велику політичну роботу: зміцнювали органи радянської влади, комітети незаможних селян, партійні організації, виловлювали дезертирів, роззброювали куркулів, кон-

фіськовували майно у злочинних бандитів, влаштовували земельні й інші справи.

Ці заходи знищували коріння бандитизму й утворювали неможливість його розвитку в цьому районі.

Щоб подати картину обстанови боротьби, спинімося на деяких діях бандитів. 16 квітня вранці одна із банд (під керівництвом Тютюника) щось з 2.000 багнетів, 6.000 шабель, 5 гармат та декілька десятків кулеметів раптом напала на місто Вознесенське.

Якраз в той час відбувався селянський з'їзд. Бандити побили учасників з'їзду (деяким поодрубували пальці) й, організувавши масовий єврейський погром, попрямували на Миколаїв. Банда мала організовані загони кінноти, що нагадували кінні сотні; були й просто кінночтики на конях без сідел. Гарнізон м. Вознесенського, втративши в бою 120 чоловіка забитих, одійшов до с. Березівки, цим самим залишивши шлях на Миколаїв через Нову Одесу цілком одкритим. Цей шлях Тютюника на Миколаїв був єдиним виходом вийти з того кола, навкруги якого діяли з північного заходу 61, 63 полки Червоної армії та бронепоїзди „Красный крестьянин" і „Умрем или победим" та з'єднатися з повстанням, що його вони готували в Новому Бузі.[1]

В цей час Миколаїв переживав тяжкі дні. Все місто обернулося на військовий табор. Комуністи (навіть жінки) були мобілізовані й озброєні. Частини були готові до бою. Проте, через недостачу обмундирування, ворожу антирадянську агітацію — настрій у караульних частинах був поганий; зчаста траплялися випадки, коли червоноармійці не виконували наказів і порушували дисципліну. До Нової Одеси негайно відряджено кращий загін піхоти в 200 чоловіка при двох кулеметах та 22 кінночтики. Загін своєчасно прибув й енергійно потіснив розвідку банди Тютюника. Водночас другий загін піхоти та кінноти з бронепоїздом теж виїхали в Новий

[1] С. Новий Буг, де налічувалося 29.000 населення, було одно із місць жорстокої клясової боротьби. Так, 1918 р. 21 лютого Новобузький волосний з'їзд один із перших вирішив одібрати поміщицьку землю, але, як тільки прийшли німці, новобугські куркулі перші розігнали раду й забезпечили „роботу" бандам грабіжників; за другий період радянської влади — 17 березня 1919 р. Новобугський волвиконком, випустив написану есерами та петлюрівцями відозву до „Товаришів селян і робітників", де селян цькували на комуністів, на яких наклепували, що вони обдурюють селян і зневолюють їх; 25 березня з'їзд представників сільрад Новобугської волости висловив довіру робітничо-селянському урядові України. В Новому Бузі Григор'єв вирізав 130 чоловіка бідноти та середняків; 1920 р. куркульство Нового Бугу готувалося виступити проти радянської влади. Це повстання й хотів використати Тютюник.

Буг, через що й паралізували організованість повстання. Несподівано зіткнувшись із загоном у Новій Одесі і мабуть діставши відомості за провал повстання в Новому Бузі, Тютюник вирішив прорватися на Миколаїв. Це йому удалося зробити в північно-західньому напрямку до м. Ананьєва.

Під цей час загін, командированийі з Миколаєва, прибувши на ст. Новий Буг, поставив новобузцям вимогу здати зброю. Проте куркулі й частина середняків Нового Буга категорично відмовили. Енергійні дії загону — і у бандитів Нового Бугу захоплено 1 гармату, 5 кулеметів, 1.000 гвинтівок, 500 гарматнів і декілька тисяч набоїв. Після цього в Новому Бузі проведено було політичну роботу і зміцнено радянський апарат[1].

Небезпека банд минула, але ненадовго. В Богоявленську за 12 верстов од Миколаєва, в зв'язку з виконанням продрозкладки, куркулі одверто розпочали контрреволюційну агітацію проти радянської влади й закликали до повстання та нападу на Миколаїв. Щоб попередити повстання, 26 квітня було взято декілька заручників із великих куркулів Богоявленська й посаджено в миколаївський бупр. Куркульство Богоявленська рішило діяти й швидко організувало загін із куркулів та їх синків. 27 квітня загін куркулів на тачанках наступав на Миколаїв, щоб звільнити заарештованих куркулів. Передовий загін у 13 чоловіка наткнувся на сторожу міліції і повів на неї рішучий наступ. Але це був тільки початок. В Богоявленську куркулі швидко організували загони, озброїли їх і готували виступити проти Миколаєва.

Вранці 28 квітня загін комуністів і декілька стрільців із місцевих частин, разом із бронепоїздом, розпочали наступ на Богоявленське. Голова Ревкому тов. Залуцький П. наказав тов. Лешкові (начальник тила для боротьби з бандитизмом) особисто виїхали в Богоявленське. Коли прибув тов. Лешко на ст. Кульбакіно (6 верстов од Богоявленська), населенню запропоновано було здати зброю й видати бандитів. Але й на цей раз богоявленці відмовили. Довелося вдруге вживати пострілів бронепоїзда, й тільки після цього делегація богоявленських куркулів запрохала приїхати до них на збори самого тов. Лешка, без зброї. Разом з ним поїхав командир панцерного поїзду й автор цих рядків. На нас чекали збори 1.500 чоловіка. Збори розпочали доповіддю. В доповіді тов. Лешко схарактеризував міжнароднє та внутрішнє становище, ув'язав це з завданням виконати хлібну розкладку, говорив про роботу комнезама, про боротьбу з дезертирством.

---

[1] До речі: 8 серпня й 14 жовтня рештки новобузької банди були остаточно зліквідовані.

На доповідь виступили деякі бідняки, а потім і середняки. До речі, останні заявляли в своїх виступах, що, мовляв, коли б нам так зрозуміло розповіли про все, що робиться, то ми виконали б розкладку й ніяких виступів не робили. Помітно було, що середнє селянство серед основної своєї маси завагалося. Розпочалися суперечки. Біднота гостро обвинувачувала куркулів. На нашу пропозицію здати зброю населення позносило більш як 100 ґвинтівок, револьверів і навіть 7 возів дроту. Комуністичні загони Миколаєва, вступивши в Богоявленське, внесли заспокоєння. Жителі Богоявленська, за активною участю бідноти, утворили комісію для роззброєння сусідніх хуторів. Вночі, коли всі загони виїхали, крім загону кінноти, куркулі, не зважаючи на запевнення, що вони не будуть виступати проти загонів, всежтаки увечері одного кіннотчика поранили. Біднота цього бандита затримала й першого травня, з постанови сходу селян, розстріляла.

Так удруге Миколаїв позбавлено було від нападу бандитів. Використовуючи труднощі підчас виконання продрозкладки, цілий травень окремі куркульські бандити в селах Явкіно, Привільне, Калинівці, Інгульцях, Казанці та інш. пробували організувати повстання, але щоразу натрапляли на рішучий опір.

На цей час боротьба з бандитизмом набрала певної організації. Встановлено систему штабів, армій, губерень, повітів, ділянок. Всю Україну було поділено на ділянки, які були підпорядковані повітовим, а останні — губерніяльним, а ці армійським штабам. Затверджене положення від Ради народніх комісарів УСРР з 20 квітня 1920 р. про боротьбу з бандитизмом установило форми та методи систематичної боротьби проти бандитизму, коли поряд збройних способів боротьби вживалося заходів політичного зміцнення районів, де був бандитизм. Це допомогло остаточно знищити бандитизм.

Одначе, працювати доводилося з великими труднощами: з одного боку, куркульство ще було економічно сильне а з другого — білогвардійці щоразу підкидали нових організаторів бандитських рухів. Сусідні з Миколаївським повітом — Дніпропетровський, Херсонський, Зінов'ївський — також палали в вогні клясової боротьби з бандитизмом.

В таких обставинах Врангель вирішив зробити останню вилазку із Крима на Україну.

> „Переговори про мир,— писав Слащов в згадуваній книзі,— були безрезультатні, й на Крим насувався голод. Задумано було загальний перехід у наступ на північну Таврію, так би мовити, „екскурсію по хліб“.

* * *

30 травня (1920 р.) з моря в Покровському, що на півдні Херсонської округи, висів загін Врангеля щось з 200 чоловіка. Це був один із розвідних загонів Врангеля. Віз він з собою мануфактуру для товарообміну на харчування. Правду кажучи, це була насильна купівля скотини та іншого майна у населення. Відряджений із Херсона загін повітвійському вигнав врангелівців у море. Якраз на початку червня бандитські загони побільшали кількісно й зачали активніше діяти. До того ж побільшало незадоволення частини селян — середняків з розкладки, бо доводилося реквізувати коней для червоноармійських частин.

2 червня у Володимірівці Херсонського повіту, 7 червня в Кисляківці Миколаївського, 8-го в Снігірівці, Station Станіславові, Білозерці Херсонського повіту, 9 червня в Юхимівці, Лупарево, Поставці Миколаївського повіту та інш. бандити виступили проти радянської влади. Проте, своєчасне відрядження загонів не давало змоги бандам широко організувати повстання.

Ввечері 3 червня в Миколаєві одержано таємного наказа про те, що десант білої Дроздовскої дивізії гадає висісти в Одесі. Для цього на севастопільському рейді були готові виїхати дредноут „Генерал Алексеєв" (колишн. „Воля"), крейсер „Генерал Корнілов" (кол. „Кагул"), панцерник „Георгий Победоносец", 9 міноносців і два підводні човні.

Як потім виявилося, врангелівці мали інший плян, і Одесу, як пункт десанту, названо виключно для того, щоб заплутати червоних. Проти десанту з нашого боку було виділено ударну групу в 300 чоловіка при двох кулеметах та 25 кіннотчиків і, крім цього, встановлено охорону узбережжя від Іллінського до Херсона. Хоч врангелівський десант і був відряджений у Азовське море, одначе, охорона узбережжя відограла велике значення, бо Слащов будував пляни зайняти Україну до паралелі Вознесенського. У згадуваній уже книзі він про це писав: „Допомоги для такої операції мені не треба було, треба було тільки прорвати фльоту поза Очаковим, що цілком можна зробити і що вже зробив Комеранг, Бубнов в серпні 1919 року".

4, 5, 6 червня ми чекали активних дій Врангеля, бо добре знали, що білі вирішили діяти. Одно було тільки невідомо — звідки чекати. Слащову вдалося заплутати своїми особливими способами провокаційних розмов про справжні пляни наступу. Треба сказати, що на Миколаївщині було повно провокаційних чуток про становище на польському фронті

й про наближення поляків до Миколаївщини. З Кривого Рогу повідомляли про повстання мобілізованих, які вимагали повипускати заарештованих контрреволюціонерів, і де довелося вживати збройної сили. На Херсонщині з'являлися нові дрібні банди, які намагалися організувати повстання куркулів - хуторян.

Тільки 7 червня стало відомо про напрямок дій білих. В ранці білі над с. Олешками розкидали проклямації, куркульство розповсюджувало відозви, писані од руки. В проклямаціях та відозвах закликалося червоноармійців одмовитися від збройної боротьби, а населення скинути радянську владу.

Надвечір 7 червня білі почали обстрілювати пост Хорли й намагалися висадати десант. 8 червня їм удалося висісти й розвинути свій наступ. Після розкидання проклямацій у тилу білі почали скидати бомби. Вранці другого дня над Херсоном вони скинули три бомби. В зв'язку з тим, що білий десант висів на узбережжі Азовського моря, з розпорядження начальника бойової дільниці пост Хорли розпочав евакуацію. Водночас у глибокому тилу, із Берислава наші розпочали евакуацію на Каховку — на правий беріг Дніпра. Ввечорі білі вийшли в тил Перекопові, зайняли Чаплинку й рішуче рушили вперед.

Частини 14 армії поспішно відходили на Берислав - Каховку, залишивши, таким чином, дільницю фронта Берислав-Очаков (167 верстов) без жодного бійця. Білі загони, під вражінням перших перемог, діяли рішуче.

9 червня аеропляни білих розкидали бомби над Каховкою; в Херсоні розкидали відозви до червоноармійців і мали намір піти на Миколаїв, але чомусь повернули. Авіяція білих жодного дня не давала спокою жителям. Ми мали гідролітаки (щось 3 чи 4); проте, використовувати їх на суходолі доводилося не завжди. 10 червня білі були в районі Копані, а 11 червня о 14 год. дня несподіваним наскоком кінноти чеченців та панцерних машин захопили Олешки. Куркульство сприяло наступові білих і, пролізаючи навіть іноді в радянські органи влади, відверто шкодило діям наших частин. Так, наприклад, у Чалбасах голова виконкому — куркуль відмовився дати підводи для червоноармійського загону, який відступав.

Захоплення Олешок спричинило тривогу в Миколаєві; навіть Одеса почала панічно готуватися до евакуації. Ось як описує захоплення Олешок один із учасників повітвійськом тов. Кузнецов:

„Через можливе несподіване зайняття міста Олешок ворогом місцевий виконком телеграфом з Каховки мав згоду

військома латдивізії тов. Козловського на пляномірну евакуацію цивільних установ із Олешок до Херсона. Евакуацію розпочали того ж дня. Ввечорі 10 червня в Олешки із Херсона прибув херсонський начальник тила тов. Іванов, голова ЧК Полонський та інші. Вони мали завдання виявити винуватців паніки, перевіривши ті відділи, що почали евакуацію. Під загрозою розстрілу евакуацію було припинено.

Слідом за цим я дав розпорядження всім відділамі далі працювати, не розгортаючи цілої канцелярії. Херсонські представники о 4 годині ночі повернули. Цієї ж ночі посилено було зовнішню охорону міста; поставлено рідку розстрільню й вислано дальню кінну розвідку. Вранці 11 червня ми втратили єдиний зв'язок телеграфом з Каховкою. О 12-й годині дня наша розвідка виявила кінну ворожу розвідку за 18 верстов від Олешок у районі Костогризова. Про це надіслано було зведення до м. Херсона пароплавом, де ми прохали вислати допомогу.

О 2-й годині дня наша розвідка помітила по шляху на В. Копань врангелівський загін кінноти в 10 чоловіка й 2 панцерники, що швидко їхали по шоссе Олешки; шляхом із Костогризова й М. Копані їхав загін кінноти близько 150 чоловіка; поміж цими шляхами йшля розстрільня.

Кіннота була прикриттям її флангів. Не встигла наша розвідка повернутися й повідомити, як ворог був уже на очах наших застав, що почали обстрілювати кінноту. В цей час панцерники розпочали кулеметне й бомбометне стріляння; перший перерізав нашу розстрільню, другий з бомбометів розпочав стріляти на пристань і місто, щоб потопити пасажирський пароплав з навантаженими баржами та відтяти шляхи нашого наступу; так само другий панцерник бив із кулемета на нашу розстрільню. Пароплав під обстрілом відійшов од пристані й пішов на Херсон. Кіннота в цей час відтяла розстрільню нашої застави на шляху Костогризова й Кордашинку, яка змушена була безладно відходити на окраїнах міста, тримаючи шлях на річку Конку, як єдиний шлях відступу. Застава № 1 і комуністичний загін, під великим обстрілом кулеметів та з багатьох будинків олешкінських „громадян", тікаючи, відходили на пристань і, за браком човнів, що їх потопили хазяї, коли бачили перед себе ворога, кидалися просто в воду, ховалися в комишах.

Ворожі панцерники й далі обстрілювали з кулеметів й бомбометів. Повернувшись, щоб забрати тих, хто відступав, пароплав був обстріляний і завернув знову на Херсон. Треба сказати, що ті, хто відступав, зазнали неймовірного лиха.

Проти Олешок діяв 1-й добровольчий армійський корпус Кутепова; 3-й корпус Слащова активно діяв на своєму правому флангі, через що частини Червоної армії всю свою увагу зосереджували на дільниці від Берислава на схід. Фронт Берислав-Очаків зостався зовсім без спостереження. Штабові тила для боротьби з бандитизмом, до функцій якого формально й фактично, через обмеженість збройних сил, не входила боротьба з регулярними корпусами білих — в даному разі з корпусом Кутепова — жодних вказівок ні від штабу тила армії, ні від інших військових сполучень про прикриття фронту Берислав-Очаків дано не було. 52-а дивізія, поспішно відступаючи, не тільки не попереджала Миколаїв та Херсон про свої дії, але, навпаки, поспішно провадячи евакуацію, повідомляла, що „становище стійке".

Але, не зважаючи на це, начальник тила Лешко, голова губревкому тов. Залуцький, голова Губчека тов. Буров і командувач морських сил Чорного та Азовського морей тов. Ізмайлов вживали рішучих та енергійних заходів,[1] щоб збити наступ кутепівського корпусу. Ще 9 червня в Херсон прибув добре озброєний панцерний поїзд ім. Мироненка; він мав порядний бойовий склад на чолі з командиром тов. Бакушевим. До Олешок відряджено загін Губчека в 100 чоловіка, а 10 червня ще 100 чоловіка з двома кулеметами. Також командировано до Олешок загони з Миколаєва й проведено мобілізацію комуністів, що разом склали загін на 300 стрільців при двох кулеметах.

Як бачимо, така кількість військової сили була вельми недостатня, щоб затримати корпус Кутепова, та й безглуздо було б боронитися в Олешках тоді, коли інші частини 52 дивізії відступали на правий беріг Дніпра. Тимто Ревком і штаб вирішили організувати активну оборону на правому березі Дніпра, — на фронті Очаків-Берислав. Для цього 11 червня було зібрано все, що тільки можна було взяти, із Миколаєва. Із цих частин утворено херсонську бойову групу під командою тов. Ісаковича, мобілізованого для цього Губпарткомом.

Становище було вельми напружене. Ввечорі 11 червня тт. Залуцький, Лешко, Ізмайлов доповіли членові Рев-

[1] Автор спогадів не може не відзначити роботи безпосередніх керівників озброєного пролетаріяту та найбіднішого селянства Миколаївщини — начальника тила для боротьби з бандитизмом тов. Лешко, голови Губчека т. Бурова, голови Губвійськревкому тов. Залуцького П. та секретаря Губкому т. Крижанівського, які правильним більшовицьким проводом, рішучістю, наполяганням створювали всі умови для нашої перемоги.

військради південно-західнього фронту тов. Берзіну та голові Раднаркому України прямим дротом про обставини й прохали негайної допомоги. Проте, тов. Берзін і голова Раднаркому відповіли, що всі збройні сили на польському фронті. Водночас вони поклали на Миколаївщину вжити якнайрішучих заходів проти врангелівців. Тимчасом активні дії корпусу Кутепова, одкритий фронт на 167 верстов, плян Слащова пройти через Очаків до Вознесенського й відтяти всю Миколаївщину та всю цю частину України, куркульські повстання — все це становило серйозну загрозу й великі труднощі боротьби.

Проти ночі на 12 червня було ще відряджено на допомогу херсонській бойовій групі 600 чоловіка піхоти при 4 кулеметах та 45 кіннотчиків, яких знято з дільниць боротьби проти бандитизму, й додатково мібілізованих членів партії. Цілу миколаївську партійну організацію мобілізовано, жінки виконували караульну службу й оперативні завдання. Командувач морських сил тов. Ізмайлов передав для обслуговування херсонської бойової групи два бліндери із гарматами, гідропляни, пловучі батареї та частину моряків, що вельми допомогло для стійкости групи.

Уже 11 червня білі намагалися взяти Херсон і почали обстрілювати, з гармат. Проте, наш вогонь примусив їх замовкнути. Правду кажучи, білі не сподівалися на дільниці проти Херсону зустріти збройної сили й тим більше артилерії. До речі, тут не обійшлося й без шкідництва: частина бойових гарматнів не розривалася зовсім, частина розривалася коло дула гармати. Винних виявляла Губчека. Наскільки була несподівана поява херсонської бойовоі групи для білих, можна міркувати з того, як до неї ставилися частини 52 дивізії, що, не знаючи чия ще частина, одмовлялися підтримувати зв'зок протягом дакількох день.

Треба сказати, що в херсонській групі було багато членів партії і робітників м. Миколаєва, через що й можна з'ясувати стійкість частин групи, які ще на початку червня були недосить дисципліновані й надійні. Всі робітники Миколаєва турбувалися про фронт і з особливою революційністю та свідомістю допомагали йому. Пригадується, як протягом одної доби робітники завода „Марті" устаткували панцерну літучку, яка під командою тов. Чужинова багато допомогла боротьбі за оборону Херсона та стійкість тилу.

Вище ми згадували про паніку, що знялася в Олешках. Після того як Олешки зайняли врангелівці, евакуаційні й панічні настрої перекинулися на Херсон. Ніякі обіжники не

допомагали панікерам. Довелося до Херсона виїхати голові Губчека тов. Бурову.[1] Щоб зміцнити тил, із Херсона негайно було відряджено до Полтави всіх офіцерів. Рішучими діями Миколаївського Губревкому та штабу тила губерні білих було стримано.

Тільки 16 червня херсонська група дійшла оперативної угоди дій з 52-ю дивізією. Незабаром ця група стала серйозною збройною силою й після передачі її 52-й дивізії обороняла цей фронт до остаточної перемоги над Врангелем.

Тимчасом перекид бійців створив труднощі для боротьби з бандитизмом, який, під впливом подій на фронті, маючи зв'язок і участь у організації бандитських виступів білих офіцерів, невдоволення куркулів, став помітно зростати. Не перемігши одверто, білі вирішили використати всі антирадянські елементи, щоб організувати банди й провадити боротьбу з радянською владою з середини.

* * *

Ще декілька слів про боротьбу за тил. Як уже згадувано вище, Слащов у своїх спогадах декілька разів підкреслював свій плян, як взяти Миколаїв-Вознесенське, а через нього й очистити Каховку од червоних. Початок цієї операції завжди він пов'язував з повстаннями в тилу. Перед остаточною катастрофою Врангеля, ще до початку наступу, Слащов вважав, що другий корпус (який перейшов на місце першого на херсонському напрямку) „завдання оволодіти низиною Дніпра не виконав, а повстання там ліквідовано".

І дійсно, не зважаючи на організацію бандитизму у нас в тилу, не зважаючи на частковий успіх, головну масу бандитів на той час було ліквідовано й організаторів виловлено, а найголовно, піднесено активність бідноти й середняка, зміцнено органи влади, що, значною мірою, підірвало базу організації бандитизму. Хоч ми й маємо уривкові дані про організацію врангелівцями бандитизму в тилу, проте найголовніші епізоди відзначити можна.

Цілий червень і першу половину липня провадилося боротьбу з дрібними ватагами бандитів, їхніми верховодами та роззброювалося населення. З другої половини липня починається нове піднесення бандитизму. 24 липня врангелівським агентам, за допомогою мережі дрібних шпигунських організацій, удалося зняти повстання на правому фланзі

---

[1] Тов. Буров міг підносити революційний героїзм, ініціятиву й рішучість наших частин.

херсонської групи, що була флангом цілого фронту. Повстання мало організований характер: на чолі його стояли врангелівські офіцери, які зуміли узгодити бандитські дії з керуванням на зразок строєвих частин. Бандити, щось близько 2.000 чоловіка, взяли Станіславов і навіть захопили катер „Игрушка"; по цьому, взявши Білоозерку, почали швидко ширитися в тил Херсона й перервали зв'язок Миколаєв; Херсон. Про те, як швидко діяли бандити, говорить той факт, що вже 25 липня повстання, під проводом врангелівських офіцерів, охопило територію тилу фронта близько 60 верстов у глиб і 40 — вшир, включаючи Богоявленське, за 12 верстов від Миколаєва. В районі Миколаєва й навіть у тилу на цей час збройних сил було мало, а тут ще в районі Нового Бугу бандитизм почав оживати. З Миколаєва зверталися до начальника тила 14 армії й прохали надіслати допомогу, але нічого не вийшло; з фронту частин забирати було неможна. Обставани булі ще гірши, ніж підчас захоплення Врангелем Олешок. Ввесь тягар боротьби з повстанцями і тепер випав на Миколаївщину. Розпочато нові додаткові мобілізації комуністів та робітників, взяли всі частини, що стояли в місті, й поклали охорону Миколаєва на комуністок та комсомолок. Найперше треба було заставити майже в 60 верстов прорив правого флангу фронту біля Станіславова, де білі могли вільно провадити переправу свого війська й загрожували цілому південному фронту. Тільки рішучість, погодженість дій, наявність такої революційної бази, як Миколаїв — все це дало змогу швидко й успішно ліквідувати досягнення Врангеля. Начальник морських сил під проводом начальника дивізіона човнів тов. Хорошкіна організував сміливу де сантну операцію на Станіславов. Добре були узгоджені дії човнів із загонами піхоти, що керував ними начальник тила т. Лешко.

26 липня становище на фронті біля Станіславова було відновлене: оточивши бандитів від фронту, наші загони моряків та піхоти, які прибули із Миколаєва, банду ліквідували. Організатори повстання зосталися в тилу й мали намір прорвати фронт десь у районі Херсона. Отже, треба було очистити від банд безпосередній тил фронта. Все те, що можно було взяти з інших дільниць боротьби з бандитизмом, взяти із миколаївської партійної організації — все кинули на боротьбу з бандитизмом у районі Миколаївського та Херсонського повітів.

Територію на 40 верстов рівнобіжно фронтові й на 60 верстов вглиб наші частини оточили з чотирьох боків і, починаючи (від фронту) з півдня, пішли на північ. Бандити

пробували організувати контратаку, проте, безуспішно; глибока політична робота в міру просування загонів, надійний тил робили організації бідноти активними оборонцями радянської влади. Велике число членів партії, досвідчене керівництво політичною роботою в усіх загонах тов. Лугового[1] обернули боротьбу з бандитизмом на політичну школу для бідноти й середняка. Не зважаючи на довгий час операції, карних заходів вживалося мало. В боях було забито близько 50 бандитів, 25 чоловіка активних організаторів взято в полон і 53 чоловіка виловлено та заарештовано шпигунів, переданих до ЧК.

Одначе, частині білогвардійських організаторів вдалося заховатися в глибокому тилу й знову організувати повстання. Вони почали провадити свою роботу на південний схід від Зінов'євська — в районі Верблюжки, Губівки, Аржанки, Новгородки, Інгульської Каменки, Куцівки та інш. На чолі банд стояли Клепач, Ведмідь, начальник міліції Новгородки підпоручник Захаров, учитель Величко та інш. Бандити скористали деяке невдоволення серед мобілізованих і 20 серпня схилили на свій бік 1.000 мобілізованих, а 26 серпня ще 2.000. Із повсталих мобілізованих вони сформували полки, батальйони, які діяли, додержуючись всіх правил польової служби.

21 серпня банда напала на ст. Куцівку, роззброїла агентів Орточека й почала роззброювати 72 залізничий батальйон. Уже 22 серпня справа дійшла до жорстокої сутички; брала участь також і артилерія. Того ж дня взято в полон 300 мобілізованих. Бандитив декіль каразів переходили в атаку, ледве не оточивши наші загони. Були дні, коли гору брали бандити. 27 серпня бандитів побільшало; вони тепер налічували близько 4.000 чоловіка. Залізничий зв'язок тила з фронтом регулярно порушувався, що не могло не позначитися на підготовці фронта до рішучого наступу на Врангеля.

27 серпня постійна нарада при Губначтилі під головуванням т. Залуцького ухвалила вжити заходів, щоб остаточно ліквідувати бандитизм. Було виділено трійку, надавши їй надзвичайних повноважень, у складі комбрига 46 т. Фекста, представника Губвиконкому й Губпарткому тов. Андрющенка й Губчека т. Шарова. Того ж дня вночі вони із озброєними загонами та панцерним поїздом виїхали у бік ст. Долинської. В зв'язку з переходом Зінов'ївської округи у підлеглість штаба тилу для боротьби з бандитизмом, начальник тила Миколаївщини наказав провадити наступ на район,

[1] Був завідувач відділу місцевого управління в м. Миколаєві.

охоплений повстанням, у бік Зінов'ївська, а загонові, командированому із Миколаєва, — з півдня від ст. Долинської. Банди боячися, щоб їх не оточили й, бачучи рішучість наших дій, почали виступати ще енергійніше й пробували уникнути нашого оточення. Перший рішучий бій стався в ройоні Новгородки 20 серпня. Тут було забито близько 100 бандитів і 30 взято в полон. Ті банди, що залишилися, утікли в Інгульську Кам'янку. 30-31 серпня наші загони зробили перегрупування й оточили цих бандитів у Інгульській Кам'янці. Бандити люто боронилися, обстрілюючи наші загони із вікон будинків, із церкви; верховоди кінчали життя самогубством, зброю кидали в річку. В цім бої було забито близько 300 бандитів, взято в полон 25 чоловіка й 70 заручників. Біднота до банд ставилася вороже, а деякі села (як наприклад, Новогригор'ївка та інші) цілком відмовлялися брати хоч будьяку посередню участь чи допомагати бандам.

Уже 1 вересня в Новгородці на мітинзі було присутніх близько 5.000 чоловіка; настрій був добрий. Біднота активно допомагала провадити конфіскацію майна куркулів — учасників повстання.

* * *

Так закінчилася смуга широкого розвитку бандитизму, який з вересня (1920 р.) пішов на Миколаївщині на спад. Спроб бандитів розвивати повстання проти радянської влади ставало дедалі менше. Навіть білі вважали, що їхні сподіванки на повстання, організовані в тилу, не справдилися.

За 5-6 місяців боротьби з бандитизмом за допомогою бідноти у заможних верств села одібрано було: 4.000 гвинтовок та інш. огнепальної зброї, щось з 10 кулеметів, одну гармату. Затримано 1920 р. понад 8.500 дезертирів, 14.500 прийшли добровільно. За місяць роботи в Зінов'ївській окрузі (жовтень-листопад) виконано продрозкладки близько двох мільйонів пудів хліба. Це вирішально допомогло миколаївському пролетаріятові й частинам фронту в такий відповідальний час.

Водночас у самій Зінов'євській окрузі було організовано понад 160 ревкомів, 180 комнезамів; проведено 37 волосних з'їздів комнезамів, 176 великих мітингів, де брало участь щось 50.000 чоловіка, 105 масових розмов, провадилося й іншу політичну роботу.

Тільки уперта праця коло роз'яснення політики партії й радянської влади та рішучі зусилля робітників і бідноти села дали змогу перемогти останню білогвардійську фортецю тих часів — врангелівщину.

Ядолов В.

Радомисльська (Київщина) більшовицька організація 1917 р.

Радомисль передреволюційного періоду—це типове повітове місто за 28-30 верстов від залізниці з населенням 12.000 чол. Не зважаючи на наявність промислових підприємств (шкіряні, текстильні, борошномельні), де працювала значна кількість робітників (близько 2.000), до 1917 року в Радомислі не було масового робітничого руху. Революційну пропаганду провадили революціонери - одинаки, найголовно, із інтелігентських шарів населення.

Треба сказати, що революційна пропаганда серед місцевих робітників мала невеликий вплив, бо багато з них були зв'язані з селом й мали свої невеликі ділянки землі.

Спочатку лютневої революції робітнича кляса в місті не виступала, як самостійна політична сила революції, із своїми політичними гаслами. Робітництво не мало політичної партії, яка могла б стати на чолі боротьби й керувати нею. Воно не мало навіть професійних організацій. Буржуазія, навпаки, стала швидко оформлювати свої клясові організації, вельми активно виявляючи себе в громадському та господарському житті міста. Щоб приспати клясову чуйність робітничих мас, вона деякою мірою йшла на незначні поступки. Меншовики й есери, відірвані від робітничої маси, не відігравали серйозної ролі в політичному житті. Активніше виявляв себе Бунд, маючи великий вплив на єврейських робітників. Проте, потім, коли багато із його керівників почали співробітничати з буржуазією, працюючи в усіх її організаціях (земська й продовольча управи), Бунд тратив останні рештки свого авторитету. Єврейська соціялістична партія та сіоністські організації (Поалей - Ціон, Цейпрой - Ціон) і інші були невеликими гуртками й ніякого впливу на маси не мали.

Організована Рада робітничих та салдатських депутатів, що мала в своьому складі значну пролетарську частину, була, однак, позбавлена більшовицького проводу й не могла охопити своїм впливом широкі робітничі маси та салду-

чити їх до громадського й господарського життя міста. На чолі Виконавчого Комітету Ради стояв позапартійний робітник-металіст тов. Беліченко Сергій. Фактичне керівництво та роботу провадила низка молодих товаришів, здебільшого студенти Київського університету, що працювали з великим захопленням, але не могли бути політичними робітниками, бо не мали жодної політичної програми. Піднесені лютневою революцією, підхоплені течією, вони плентались у хвості революційного руху маси. В таких обставинах, цілком природно, Рада в той період не переросла ще на бойову організацію робітничої кляси, що згуртовувала і організовувала б маси для майбутніх боїв з контрреволюційною буржуазією.

Діяльність Ради в цей період полягала, найголовно, в культурно-освітній роботі. Організована при Раді бібліотека провадила роботу без усякої системи, а проте робітники з великою охотою відвідували її.

У місті виходила невелика газета (інших друкованих органів не було) й тільки в листопаді 1917 р. стали передплачувати „Пролетарскую мысль", що її видавав Київський комітет РСДРП (більшовиків).

В травні 1917 року, в зв'язку з загальним становищем по всій країні (поглиблення харчової кризи, ознаки загального розвалу фронта), в революційному русі на Радомисльщині назначуються ознаки перелому. Масове прибуття салдатів із фронту позначається на революційному русі; темп політичного життя підвищився. Організація професійної спілки шкіряників та перші економічні сутички з буржуазією, що набрали гострого характеру, особливо на заводі Епштейна, де стався страйк, в цілому визначає цей короткий відтинок часу. Мені особисто доводилося брати участь як представникові цієї спілки в переговорах з адміністрацією завода, яка не поступалася й загрожувала локавтом. [1]

В дальшому діяльність Ради стала розгортатися дедалі інтенсивніше; робота її набирала дедалі більше нового політичного змісту. Із її складу висунулися активні робітники: старий робітник Камінський, робітник — друкар — Салфетників, Власенко, Савченко та інші.

Це загальне піднесення політичної ініціятиви й самодіяльности робітничих мас, що мала своє організаційне оформлення в Раді, спричиняло тривожний настрій місцевої буржуазії. Остання й собі стала дуже активно зміцнювати свої позиції, вирівнювати свій фронт, мобілізуючи всі сили для

[1] Найкращі елементи з цих робітників-страйкарів потім вступили до більшовицької партії.

майбутніх виборів в міську самоуправу. Кадети стали шукати собі спільників серед партії дрібної буржуазії, щоби, через незначні поступки, скласти з ним бльок. Цей випробуваний курс на бльок з партіями дрібної буржуазії в наслідок дав їм політичні й практичні вигоди. Фактично владу поділили поміж собою голова земської управи, міський голова і місцевий адвокат, які орієнтувалися на велику буржуазію та середнє міщанство. Так, наприклад, організацію харчової справи вони доручили одному із місцевих власників чавунно - ливарного заводу, хитрому ділку та авантурникові. В наслідок діяльности цієї компанії у місті стали неймовірно поглиблюватися харчові трудності, хутко зростала дорожнеча. Все це прискорювало революційний процес злівіння робітничих мас. Видавана в Радомислі газета, під редакцією інспектора місцевої гімназії, досить мальовничо й яскраво відбивала настрої та тенденції буржуазії, яка аж ніяк не заховувала свого намагання цілковито панувати в місті.

На одному із грандіозних, масових так званих мітингів - концертів, що відбувся в лісі, й улаштованому з ініціятиви всіх місцевих партій, де панували оборонські настрої, один тов. пробував виступати проти соціяль - шовіністичного гасла — „Война до победного конца", але його негайно перервали й не дали говорити.

Одначе, більшовицькі гасла запали в голови революційно настроєних робітників і в дальшому мали свої наслідки.

Автор цих рядків, повернувшись до Радомисля 25 - 26 - го липня (1917 р.), міг спостерігати, що політичне життя у місті значно змінилося. Уже був організований комітет „Спасения революции" із місцевих урядовців. Провадили роботу політичні партії, готуючись до виборів в Установчі збори.[1]

Злівіння робітничих мас дійшло до того, що питання про політичне та організаційне оформлення робітництва потребувало свого обов'язкового вирішення. Процес стихійного впливу більшовицьких ідей спонукав найактивніші елементи скликати ініціятивну групу тих, хто співчуває більшовикам, щоб обговорити політичне становище.

Першого серпня відбулася організаційна нарада ініціятивної групи, куди увійшли тт. Айзенберг, Бухман (Малін), Сегал А., Ядолов Володимир (Пеклер), Кривоглаз Саша, Карпенко (Ірша) та інші. В групі були робітники та інтелігенти. На першій організаційній нараді обрано було партій-

[1] На жаль, автор не має відповідних документів, щоб описати цю смугу політичного життя Радомисля.

ний комітет, куди увійшли майже всі учасники групи. Згодом за деякий час до нас прилучилися низка інших тт.

Не пригадую тепер, в якому друкованому органі в Києві було опубліковано повідомлення про зародження нашої партійної організації. Насамперед, партійний комітет намітив лінію своєї поведінки й зв'язався з київською партійною організацією. Надто важко нам було розв'язати низку організаційних питань, в яких ми плуталися й неясно їх собі уявляли. Треба сказати, що склад організації був трохи різноманітний і плинний. Старих більшовиків-підпільників у нашої організації не було. Не зважаючи на це, загальне політичне настановлення (розуміючи тут провід широкими робітничими масами та їхніми ортанізаціями), ми намітили правильно. Хибувала наша організація на невисокий політичний рівень її членів та невміння швидко орієнтуватися в тодішніх обставинах. Треба було партійному комітетові мати особливу обережність та гнучкість в справі керівництва нетерплячими елементами, які вимагали негайно захопити владу, що могло спричинити разгром партійної організації. Тимто партійний комітет, насамперед, всю свою роботу збудував на масовій пропаганді, з'ясовуючи основні питання та політичні гасла нашої партії. З цього погляду було розгорнуто чималу роботу коло економічних конфліктів робітників з адміністрацією, де наші найактивніші члени брали безпосередню участь. І справді, досягнення й ефективність цієї роботи були надто значні. Робітники, бувши членами інших політичних партій, дедалі частіше зверталися до нашої партійної організації, прохаючи наших представників взяти участь у розв'язанні економічних конфліктів на підприємствах.

Отже, ми стали завойовувати професійні спілки і слідом за цим поширювали та зміцнювали позиції в Раді, де пленарні засідання оберталися на місце політичної боротьби між нами й іншими партіями, що тривожно слідкували за роботою нашої партійної організації. Обговорення в Раді місцевих поточних питань супроводжувалися інцидентами, демонстраціями та обструкціями ворожих нам партій. В робітничій масі дедалі більшала зненависть до великої й дрібної буржуазії. Треба сказати, що ми в своїй роботі зв'язували клясову боротьбу з конкретними політичними гаслами и, таким чином, повільно залучали робітників у потік революційних боїв. Дуже показна для більшовицьких зборів та мітингів була їхня численність, тоді як збори наших супротивників майже зовсім не мали робітничої маси й там переважала своїм одвідуванням місцева інтелігенція.

Хоча їхні збори зовні відзначалися великими досягненнями (брали участь найкращі театральні й музичні сили), але політичною стороною справи стояли у них кепсько.

Проте, не зважаючи на труднощі, наша партійна організація, маючи деякі досягнення в місті, не могла на цьому обмежитися; треба було перекинути роботу в райони. Так, у вересні автора цих рядків, на запрошення Брусиловської партійної організації, було командировано прочитати доповіді про цілий ряд політичних питань. Брусилівська організація являла собою міцно згуртований об'єднаний колектив. Переважну частину організації становили молоді робітниці. Захоплення молодої організації і її відданість в справі робітничої кляси справляли сильне враження. Проте, з організаційного погляду робота була незадовільна, до того ж у Брусилові не було бази для зростання партійної організації коштом робітників. Ця обставина і позначилася в житті цілої організації. Правду кажучи, це була товариська комуна без дрібних інтересів, що захоплювалася революційною боротьбою робітничої кляси.

Крім Брусилівського району, нам доводилося виїздити й в інші райони (Ірша, Коростишев, Малін), де було налагоджено деякі зв'язки.

Тимчасом загальні події в країні розгорталися. Із Києва до нас в Радомисль стали приїздити представники різних політичних партій. Приїздив, між іншим, член студентської секції кадетів — Гордон читати доповіді про земельне питання; приїдив Рафес — відомий тоді лідер Бунду. Активно стали виступати українські шовіністичні групи.

В жовтні відбувся селянський з'їзд під знаком цілковитої довіри до більшовицької партії. Настрій з'їзду з великим піднесенням висловив у своїй промові один селянин Кичкировської волости. Роботою з'їзду керував тов. Кравченко. Тепер не пригадується, які саме питання обговорювалося на цьому з'їзді. Проте, добре пам'ятаю, що підчас привітання від імени нашої партійної організації видко було революційний ентузіязм селян. Цей же з'їзд селян обрав представників до Радомисльської Ради.

Другий з'їзд, скликаний з ініціятиви есерів через місяць, де виступала командирована із Києва тов. Ревзіна, наприкінці своєї роботи значною своєю частиною голосував за наші резолюції.

* * *

Виступ Корнілова розвіяв останні ілюзії той частини робітників, яка ще вірила обіцянкам Тимчасового уряду. Всі ці події вельми потребували ставити питання про організа-

цію збройної сили. І тут постало питання про організацію Червоної ґвардії. Сталася ця організація за таких обставин.

При місцевій Раді ще раніше було організовано бойову дружину із сміливих бойців, які своїми операціями наводили жах на всіх чорносотенців. Надто блискуче проведено ці оцерації в районі Брусилова й інших. Врешті, партійний комітет ухвалив реорганізувати бойову дружину на Червону гвардію, не зважаючи на великі протести меншовиків. Справу цю було доручено тов. Власенкові.[1]

Крім того, що в загоні Червоної ґвардії мусили брати участь всі члени партійної організації, до загону вступило багато позапартійного революційного елементу. За хибу роботи цієї бойової організації було те, що там не було військової дисціпліни й єдиноначальства. Сам тов. Власенко, маючи великий авторитет відданого й безстрашного бійця, не мав належних здібностей у військових справах.

А проте загін Червоної ґвардії являв собою чималу силу для боротьби з контрреволюцією. Маючи таку оборону, партійна організація спокійно могла розгортати свою роботу, готуючи сили для захоплення влади. Ця рішуча й смілива робота більшовиків коло організації своїх збройних сил розкладала місцеву владу, збуджуючи в ній тривогу та панічні настрої.

Жовтневий переворот, розпуск Установчих зборів, криваві бої поміж юнкерами та більшовицькими частинами в місті Києві — всі ці найважливіші історичні події дуже гостро вплинули на настрої партійної організації та робітничих мас. Революційна боротьба в місті Радомислі дійшла свого найвищого розвитку в грудні, коли місцеві проводирі Центральної Ради[2] повернулись із Києва з конкретними інструкціями покласти край діяльності більшовиків, не спиняючись перед застосуванням збройної сили. З їхньої ж ініціятиви із Києва дотерміново прибув Український піхотний полк з кулеметною командою.

На бурхливому засіданні пленуму Ради один з них читав доповідь про становище у Києві і, здається, щось про універсал, в доповіді він рішуче заявляв, що місцева влада, маючи

[1] Тов. Власенко Г. був під цей час позапартійний; вступивши незабаром до лав нашої партії, він до самої смерти стійко тримав більшовицький стяг.

[2] З кінця листопада й першої половини грудня 1917 р. на Радомисльщині владу посідала Центральна Рада, в особі повітового комісара Ц. Р. Карбовського Г. І. та начальника повітової міліції Мізерницького (нині член КП(б)У); з другої половини грудня владу захопили б-ки.

допомогу від Центральної Ради, буде провадити боротьбу проти „абсолютизму всіх кляс“. На вимогу пленуму Ядолов виступив із співдоповіддю й дуже гостро критикував діяльність українських шовіністичних партій та Центральну Раду; при загальній ухвалі всіх депутатів доповідь Ядолов свою закінчив тим, що диктатура пролетаріяту потрібна й неминуча.

Отже, цей пленум був закінченням цілої смуги в житті й розвитку нашої партійної організації. Чимало революційних елементів, що досі були в інших партіях, тепер вступили до нашої більшовицької організації. Так, до нашої організації, крім інших, вступили популярний громадський діяч серед селянства тов. Кравченко, один активний робітник партії есерів і, здається, один активний професійний робітник — робітник чавуно - ливарного заводу. Грудневий пленум Ради уже кінчався, коли несподівано виступив з позачерговою заявою комісар Ц. Ради і, звертаючись до нашої фракції, заявив, що з наступного дня всякі прилюдні й закриті збори більшовиків, всяка усна і друкована пропаганда забороняється. Виконуючи наказ Центральної Ради, будьяке порушення цього закону матиме кару за законами воєнного часу. Цю заяву депутати зустріли із загальним обуренням. Від імени фракції Ядолов виступив і заявив, що цьому наказові більшовики не скоряться й роботу провадитимуть і далі. Знявся неймовірний галас. Здавалося, що хутко станеться сутичка.

Опівночі зібрався партійний комітет обговорити становище. На цій нараді присутні були найактивніші товариші нашої організації. Низка нетерпеливих товаришів підпали під почуття обурення та невдоволення й вимагали негайно вжити військових дій, цілком не зважаючи на співвідносини сил. Червона гвардія, хоч і була віддана робітничій справі, проте, вона не могла ставати до бою з регулярною, добре озброєною військовою частиною (так, наприклад, кулеметна команда піхотного полку Центр. Ради мала 18 кулеметів). Такий виступ заздалегідь прирікав нас на загибель. Отже, цю пропозицію згадуваних товаришів ми відкинули. Точно не пригадаю, але, здається, ухвалено пропозицію — зв'язатися з кулеметною командою для її обробки.

У розпалі обговорення цих питань одержано було відомості через якогось хлопчика із друкарні Заїздного про те, що там друкується наказ про заборону більшовицьких зборів. Це нас надзвичайно здивувало, бо по всіх друкарнях були члени нашої організації і, отже, мали змогу одмовитися друкувати цей наказ. Проте виявилося, що наші товариші

з друкарні не мали ніяких стосунків до друкування цього наказу і вночі всі стояли з рушницями на своїх постах.

Надійшли відомості, що окремі сотні полку міняють розташування, перебираючись у будинок одного місцевого буржуя близько від Ради. Всі ці повідомлення говорили про те, що ведеться якась попередня робота, мета й характер якої нам не були відомі. Партійний комітет негайно вжив всіх заходів, щоб попередити це, й ухвалив озброїти всіх членів партійної організації, приготувати загін Червоної гвардії до можливих збройних сутичок та скликати збори всіх професійних організацій, разом з пленумом Ради. На зборах вирішили поставити доповідь на тему про контрреволюційну суть Центральної Ради та боротьбу за диктатуру пролетаріяту, широко сповістивши всі підприємства про ці збори. Двом товаришам доручили налагодити зв'язок з кулеметною командою і, якщо пощастить, то привести її на збори. Ці кроки, що їх вжив партійний комітет, давали нам змогу точно виявити настрої робітничих мас та відданість їх революції, в чому ми аж ніяк не сумнівалися.

Вранці по всьому місту був розклеєний відомий вже наказ. Вулицями без жодної мети їздили петлюрівські кіннотчики, очевидячки, збираючись когось залякати. До партійного комітету прибула делегація місцевих громадських діячів і прохала запобігти можливому стрілянню. Як потім з'ясувалося, ця ж делегація одвідала командування піхотного полка.

Опівдні загін Червоної гвардії, щоб не бути оточеним і захопленим раптом, розташувався на Рудні в бойовому порядкові. Крамниці в місті замикалося й життя повільно завмирало.

Уже стало сутеніти, коли повернулися наші товариші, які мусили були зв'язатися з кулеметною командою, й повідомили, що команда ввечері вся цілком прибуде до Ради. Звісно, всіх товаришів охопив ентузіязм. Проте, треба було вжити деяких заходів, щоб противна сторона не змогла спровокувати кулеметників. Доповідь на зборах призначено вислухати об 11 годині ночі, щоб виграти час і ближче зв'язатися з кулеметною командою.

Вже о 10-й годині вечора заля приміщення Ради була повна. Робітники піднесено розмовляли з кулеметниками.

О 12-й годині ночі заслухано було доповідь, що тривала близько години. В дебатах виступили й представники кулеметної команди. Вони запевнили про свою відданість робітничій клясі та більшовицькій партії. Бадьорі й радісні ми розходилися після цих виняткових зборів.

Вранці другого дня по місту розійшлася чутка, що піхотний полк спішно лаштується виступати. Ми пішли до його приміщення й, справді, застали полк в повному бойовому ладі. З'ясувалося, що місцевий комісар Ц. Ради, довідавшись про події цієї ночі і опасаючись розкладу всієї частини та переходу її на бік більшовиків, вирішив вивести його із міста. На жаль, партійний комітет не мав ні часу, ні змоги, через раптову зміну такого становища, обговорити це питання в себе.

За два тижні після згаданих подій одержано із Києва відомості про провокаційне роззброєння більшовицьких частин і загибіль тт. П'ятакова Леоніда. Це повідомлення дуже здивувало деяких товаришів і посіяло в декого занепадницькі настрої.

Проте, події у нас розгорнулися зовсім несподівано. Питання про захоплення влади якось само стало на порядок денний. Сталося це з такого приводу. Робітнича маса з великим обуренням обговорювала питання про реквізицію одного із будинків великого Радомисльського багатія Горштейна для приміщення Ради робітничих, салдатських та селянських депутатів. Партійний комітет не поспішав розв'язати це питання, бо ходили чутки, що ініціятива ця виходила від антисемітсько настроєних елементів. Ухвалено було це питання обговорити на пленумі Ради. Там це питання було обговорено й з дебатів стало ясно, що будинок треба реквізувати. Наша фракція внесла відповідну резолюцію, яку й ухвалено одноголосно.

Коли про це стало відомо в місті, єврейська буржуазія счинила страшений галас і домоглася того, що місцева влада не санкціонувала постанови Ради й скасувала її. Не чекаючи на постанови й санкцію місцевої влади, під командою й охороною загону червоногвардійців будинок ми зайняли. Грандіозна демонстрація робітників всіх підприємств з прапорами та оркестрами привітали цей акт Ради. Під керівництвом партійного комітету маси було виведено на вулицю й на літучих мітингах заклик захопити владу дедалі сильніше розносився.

На цьому етапі революційне піднесення широких робітничих мас було вирішальне для захоплення влади. На підприємствах ми розгорнули роботу над роз'ясненням робітничій масі всієї серйозности сучасного моменту. Так, т. Кравченко провадив роботу серед текстильників. Ушеренко серед робітників спілки „Игла", небіжчиця Клара Дудкіна — серед домашніх робітниць, тт. Сегал і Кривоглаз — серед робітників шкіряного виробництва, тов. Айзенберг — серед приказчиків, тов. Вла-

сенко — серед робітників броварні, тов. Рабінович — серед робітників чавуно-ливарного заводу, а інші тт. — серед салдатів управи військового начальника.

Під цей час до Радомисля приїхав тов. Потажевич Сергій, колишній анархіст (з 1907 до 1917 рр.), що з 1917 р. став членом РСДРП більшовиків. Потажевич уже провадив більшовицьку роботу на фронті, як представник більшовицької фракції різних армійських комітетів.[1]

18 січня (1918 р.) на найближчому засіданні партійного комітету, з участю тов. Потажевича, ухвалено було поставити питання на наступному засіданні пленуму Ради про захоплення влади. Ми вирішили це пристосувати якраз до урочистого засідання Рад. Засідання відбулося в новому приміщенні з величезним числом робітників всіх підприємств. Від імени фракції Ради Ядолов виступив з доповіддю про поточний момент і в прикінцевій частині своєї промови питання про захоплення влади поставив руба.[2] По доповіді розгорнулися великі дебати. Звичайно, меншовики кричали про наш замах на суверенне право демократії.

В наслідок довгих і гострих суперечок з меншовиками зачитано було декларацію про захоплення влади місцевою Радою. Відповідаючи на цю декларацію, хтось виступив від імени всіх політичних партій і заявив, що коли декларацію ухвалять, то всі вони складуть з себе обов'язки депутатів Ради. Питання було поставлено на голосування. Проти декларації голосували меншовики. Пленум тут же ухвалив переобрати Виконавчий комітет Ради, куди ввійшли всі більшовики й один меншовик (здається, Бялик). На голову Ради обрано було Ядолова (Пеклера), на замісника — Кравченка, на секретарів Бялика та Кривоглаза.

Переобраний Виконком випустив, насамперед, відозву до всього населення про перехід всієї влади до місцевої Ради

---

[1] Пригадується, що хтось пустив чутки, що тов. Потажевич агент уряду; одначе це не потвердилося. Авторові цих рядків довелося працювати разом з ним на революційній роботі в підпіллі (Житомир) та військовій роботі (Київ).

[2] До захоплення влади в період від вересня до грудня 1917 року більшовицька фракція складалася із таких тт.: Айзенберг Б., Сегалов А., Портной І., Ядолов В., Грузман (робітник), Чмух, (Бетін) (робітник, чл. спілки „Игла"), Гончаренко (робітник), Ейсмон (селянин Кічкіровської волости) та Кравченко (прихильний до більшовиків). Інших тт. не пригадую.

Напередодні захоплення влади до більшовицької фракції входили: Айзенберг Б., Сегалов А., Кривоглаз, Кравченко, Потажевич, Гончаренко, Ядолов, Ушеренко, Чмух, Грузман, Драпей, Власенко Г., Портной Л., Рубальський. Крім цих тт., до більшовицької фракції входили два товариша від м. Коростишова й ст. Ірші та інші.

робітничих, салдатських та селянських депутатів. Ядолову та Потажевичу доручено було негайно розпустити Думу, яка зібралася другого дня на надзвичайне засідання під головуванням місцевого адвоката. Представники Ц. Ради, яких ми ухвалили заарештувати, встигли своєчасно виїхати й через недогляд наших товаришів не були затримані.

О 7-й годині вечора тт. Потажевич і Ядолов прибули до Думи й, перервавши засідання, оголосили її розпущеною; тут же запропонували все господарство передати спеціяльній комісії. На нашу пропозицію голова засідання відповів, що, мовляв, наш наказ для них необов'язковий й вони скоряться тільки „грубой силе". Одначе, до цього вдатися не довелося, бо Дума тієї ж ночі „померла".

Ударне завдання, що стояло перед Радою,— це була організація збройних сил для оборони від контрреволюції. Треба було наявні бойові одиниці сконцентрувати в одному місці й зв'язати єдиним командуванням. Під керівництвом тов. Потажевича було організовано військовий штаб; його призначено на начальника гарнізона й на командира всіх бойових сил. У великій пригоді став нам місцевий військовий начальник, який добровільно передав нам „вверенное ему управление" з усіма наявними військовими силами та майном. Про поширення нашої влади на райони й на село не могло бути й мови, бо наш вплив на селі був слабий, до того ж селянські депутати Ради, з невідомих нам причин, порвали з нами зв'язок і на вирішальне засідання Ради не прибули.

Тимчасом під Києвом тривали бої й Муравйов вступив із своїми частинами до міста. Ми командирували наших представників, щоб налагодити зв'язок з Києвом. Ці товариші безпосередньо провадили переговори з тт. Євгенією Бош та Коцюбинським Ю. з приводу деяких організаційних і політичних питань. Коли наші представники поставили питання про неминучий розвиток військових дій у районі Радомисльщини, тов. Коцюбинський дав зрозуміти, що ми повинні покластися на власні сили й що розраховувати на допомогу із Києва нема чого. Тимто ми стали налагоджувати зв'язки з тими районами, які були під владою української контрреволюції і які могли нам допомогти харчуванням та перевозочними матеріялами.

Не зовсім задовільно стояла справа з організацією відділів Виконкому й утворенням придатного апарату. Відсутність звичок, досвіду й практики в роботі давалися в знаки. Старі чиновники саботували, інші просто боялися працювати.

Таке було становище, коли наприкінці січня почався загальний наступ німецької армії та гайдамацьких загонів.

Наступ почався в районі колишньої Волині. Заволодівши шосе Житомир-Київ, петлюрівці з німцями могли оточити нас звідусіль. І дійсно, зв'язок з районами швидко зовсім перервався. Внутрішні сили контрреволюції також не спали й активно допомагали нашим ворогам. Всюди панувала атмосфера шпигунства та провокації. Перед партійним комітетом постало питання, як вжити належних заходів оборони й організовано налагодити відступ із Радомисля.

Тимчасом ворожі сили нас дедалі більше оточували. Стало ясним, що відступати цілою масою одним шляхом загрожувало нам небажаними наслідками; ми могли зустрітися з організованими німецькими загонами. Отже, вирішено було відступати маленькими групами, непомітно, пробираючись через німецькі та петлюрівські перепони, уникаючи з ними сутичок. Незабаром стало чути гарматне стріляння. На заставах стали з'являтися кінні розвідники гайдамаків, що свідчило про те, що шляхи поміж селами також вороги зайняли й ми вже в мішку. Ці обставини внесли деяке сум'яття в наші лави. Непомітно почала таяти наша збройна сила, пішли від нас геть хитливі елементи.

Був початок лютого (1918 р.). Пригадую, що одного дня ми екстренно зібрали партійний комітет і обговорили становище, де ухвалили вночі окремими групами пробиратися до Києва. Друга частина товаришів повинна була зостатися в місті до ранку, щоб ліквідувати справи й по цьому зійтися всім у одному із готелів. Проте, вранці другого дня з'явився Мізерницький (петлюровець) з якимсь загоном; на міському майдані збиралися сили місцевої контрреволюції. Довелося негайно ховатися.

За десять день, коли автор цих рядків прибув до Житомира й зв'язався з деякими товаришами із Радомисля, стало відомо про трагічну загибіль в бою з гайдамаками тов. Шапіро, який відступив з тов. Власенком на Макаров. Нам передавали, що тов. Власенко героїчно оборонявся; вистрілявши всі набої, він удав з себе забитого й через це врятувався.

А в Радомислі націоналістична контрреволюція чинила розправу над тими товаришами, які не встигли відступити.

Давидюк Т. С.

Втеча

(Епізод із підпільної роботи на Волині 1918 року)

5 листопада 1918 року на конспіративній кватирі, на Кегельському заулкові в м. Києві тов. Микола (Патлах) дав мені кошик літератури й сказав: — „Можеш їхати, тільки дивись на обидва"...

О 9-й год. вечора я був в вагоні 4-ї кляси. Прилаштувавши свого кошика у кутку на верхній полиці так, щоб можна було ввесь час бачити його, я сів серед пасажирів. За п'ять хвилин поїзд рушив на Коростень.

В Коростень я прибув 6-го листопада приблизно о 6-й год. ранку й зі своїм вантажем пішов на конспіративну кватирю до помічника машиніста тов. Федорчука Н. Розбудивши господаря кватирі, я коротко розповів йому про новини у Києві й прохав, щоб він те, що лежить у кошикові, розподілив по ящиках майстрових депа до початку роботи. В кошикові були листовки, де закликалося робітників на день річниці Жовтневої революції, 7 листопада, страйкувати.

Із привезеної літератури я залишив у себе один примірник листівки та примірник газети „Коммунист" № 5 для членів підпільного комосередку (тт. Шевелюка, Денисюка та інш.).

Незабаром завітав до мене т. Конончук А. В. Він недавно приїхав із Житомира, де брав участь на засіданнях підпільного губерніяльного партійного комітету. Отже, Конончук розповів про постанови пленуму. За деякий час по розмові з ним ми пішли на станцію Коростень до тов. Щербака Ф., де о 12 год. дня мала бути нарада з членів підпільної організації.

Проте, сталося так, що о 12 год. наради не було й ми мали зайти до нього пізніше. Приблизно о 3-й годині ми підійшли знову до кватирі тов. Щербака. Через вікно було видко, що Щербак ходив по кімнаті, а коло нього сидів гетьманський комісар Подільської залізниці Золотаренко й щось шукав у шухлядах столу. По обидва боки стояло двоє вартових. Щоб не видати мети свого приходу, тов. Конон-

чук запитав Щербака: „Чи нема листів від мого дядька?“ Золотаренко швидко повернувся до Конончука й наказав вартовим обшукати нас.

Конончук, який стояв ближче до дверей, умить повернувся й ми кинулись в коридор. В коридорі мене схопив вартовий; підставивши револьвер під висок, він почав скручувати руки. Тимчасом Золотаренко с другим вартовим погналися за Конончуком, стріляючи в нього з револьвера.

Конончук пробіг довгим коридором барака, вискочив за двір, а далі почав і собі стріляти, націляючись просто в Золотаренка. Як на те набій дав скіс і Золотаренко зостався живий. Бачучи таку справу, Конончук кинувся тікати на поле. Аж тут де не взявся назустріч йому помічник машиніста — Чечелюк (щирий петлюрівець), схопив його за руки й передав Золотаренкові.

В цей час мене вартовий обшукав, забрав всі документи, де й були листовка про заклик пролетаріяту до страйку на річницю Жовтневої революції та газета „Коммунист“ № 5.

Біля бараку № 19, куди нас привели, позбігалося чимало народу. Конончукові скрутили руки й обшукали. Пан Золотаренко взивав його бандитом. Звертаючись до народу, т. Кончук протестував проти того, що його називали бандитом. Він із запалом викрикував: „Ці мерзотники називають нас бандитами, тоді як ми чесні люди; якщо проллється наша кров, то недалеко той час, коли в крові цих мерзотників“... На цьому йому затиснули рукою рота. Незабаром всіх нас трьох з Щербаком повели до приміщення вартових. Увійшов Золотаренко й зразу ж кинувся на Конончука бити.

Підчас допиту т. Конончук, коли його спитали, чиї проклямації, він все перебрав на себе.

Після допиту ми просиділи у вартовій до вечора. За цей час приходили подивитися на нас представники місцевої гетьманської влади. До речі, начальник станції Коростень-Подільській — Лещук (він же гетьманський комісар станції) підчас розмови із Золотаренком радив йому пустити нас „в розход“. Проте, Золотаренко ввесь час посилався на те, що, мовляв, згідно з урядовими вказівками, всіх політичних злочинців він мусить передавати німецькій владі.

О 7 год. вечора прийшли три німецькі конвоїри, забрали нас і привезли до коростенської німецької комендатури. Незабаром сюди привели котляра депа ст. Коростень — Південно-західній тов. Хмелевського В., якого теж запідозріли, як учасника підпільної організації.

За декілька хвилин увійшов комендант з перекладачем і попрохав тов. Конончука до свого кабінету, а нас трьох

(тобто мене, Щербака та Хмелевського) звелів одвести до арештного будинку.

Незабаром ми опинилися в кімнатці не більш як 5 квадратових сажнів, де вже було 13 чоловіка селян.[1] До 10 години вечора чекали тов. Кончука й, не діждавшись, лягли спати. Вже думали, що з ним розквиталися.

Другого дня (якраз 7 листопада) приблизно о 3-й годині дня нас попереджено, що сьогодні відправлять до Житомиру. На початку 4-ї години вже були на ст. Коростень—Південно-західній. За декілька хвилин ми несподівано побачили з конвоїром Кончука. Щоб не видати нікого, він, підходячи до нас, суворо привітався й сказав, що: „Дуже шкода, що тільки одну ніч довелося тут ночувати, а то я розпрощався б з ними".

О 6-й год. ми виїхали. На дворі вже стало сутеніти. У вагоні було темно (свічок давали тільки для ручних ліхтарів кондукторській бриґаді). Поруч нас у другому відділі вагону їхали призовники; вони були на підпитку, співали пісень і танцювали гопака. Співи навівали нам сподівання на втечу. Надто „воля" потрібна була тов. Кончукові, якому найбільше загрожувало. Отже, шукали можливої зачіпки. Пробували устряти в розмову з конвоїрами, але нічого не виходило. Вони розуміли по-російському тільки одно слово „більшовик", що їх, як видно, дуже лякало. Ми пропонували німцям цигарки і яблука, однак, вони відмовлялись.

Тов. Кончук, який трохи знав еврейську мову, почав був з ними розмовляти по еврейському. Він почав з того, що, мовляв, слово більшовик не таке вже страшне, як вони собі уявляють, що більшовики провадять боротьбу за краще життя робітників та селян і що такі люди є не тільки тут, але й у Німеччині.

Треба сказати, що після розмови цієї конвоїри трохи краще до нас поставилися й коли тов. Кончук запропонував удруге цигарки вони охоче взяли.

Користаючи з того, що в вагоні темно, й що конвоїри не розуміють російської мови, ми почали тихенько між собою перемовлятися про те, як би Кончукові утекти. Під нижньою лавою був прохід; отже тільки сюди можна було пролізти у другий відділ вагону, де сиділи призовники. Але лізти, не попередивши призовників, було небезпечно: не знаючи в чому справа, могли вони затримати його й передати конвоїрам.

[1] Всіх їх заарештовано за опір підчас грабіжництва німецьких салдатів.

Не доїжджаючи до Житомира, на ст. Турчанка ми почули, що два призовники збираються в буфет іти чай пити. Тов. Конончук просить конвоїрів, щоб вони дозволили передати гроші купити яблук і цигарок. За десять хвилин тов. Конончук уже приймав купівлю.—„Слухайте, друзі — тихенько звертаючись до призовника й кладучи йому пачку цигарок та кілька яблук, обізвався Конончук,—якщо з нас хто з'явиться у вашому відділі, ви не видавайте й постарайтеся добре співати". Кілька слів про те, хто ми такі, за віщо заарештовані й Конончук мав слово, що вони не видадуть. Тільки встиг закінчити хвилеву розмову, як конвоїр штовхнув Конончука й вказав йому сісти на своє місце.

У вагоні було дуже темно. Конвоїри, схиливши голови на свої рушниці, почали куняти.

В одну мить Конончук зняв з себе шубу й потихеньку підліз під лаву. Під лавою стояли чиїсь речі й він мусив моментально сісти на своє місце. Тільки зібрався удруге лізти, як хтось запалив сірника. Хвилини за три - чотири Конончук робить третю спробу. І на цей раз кондуктор з лихтарем перебив.

Тимчасом до Житомира залишилось зовсім недалеко. Отож, якщо не вдасться утекти на цьому перегоні, то, під'їжджаючи до Житомира, тим більше не можна буде, бо конвоїри уже приготуються до виходу. Вчетверте т. Конончук робить спробу — „Ну, це останній раз". Поклав у куток шубу й поліз. Пробую ногою намацати, але його вже нема... тільки злегенька гримкнули двері в другому відділі вагону.

Незабаром прокинувся старший конвоїр. Прикурюючи загаслу сигару, він запримітив, що нема четвертого заарештованого.

Протягом одної хвилини всіх пасажирів у вагоні розбудили. Розпочато трус. Поїзд стояв на станції Горбаші (остання ст. перед Житомиром), але із вагона нікого не випускали. Всі пасажири, які мусили висідати в Горбашах, їхали до Житомира. Трусили дуже пильно, примушували розкривати величезні кошики.

На ст. Житомир в присутності коменданта ще раз було зроблено у вагоні трус й вже потім стали випускати пасажирів.

* * *

У Житомирі ми потрапили у брудний й вохкий каземат губерніяльної тюрми.

Проте, німецький комендант, через відсутність четвертого заарештованого, повернув нас знову на Коростень для перегляду справи. Отже ми знову сиділи в арештному будинкові.

Настали, здавалося, довгі й сірі дні. Годували нас погано. Зате підпільна організація постачала нам добре.

За тиждень було одержано розпорядження від гетьманського комісара Золотаренка звільнити Щербака з-під арешту. Як передав нам сам Щербак, його неначебто випущено завдяки проханню робітників та службовців ст. Коростеня. Ми поставилися до цього підозріло, як і взагалі до самого Щербака.

Після звільнення Щербака я й Хмелевський сиділи далі. Проходили дні, а на допит нас не викликали. Подали були заяву до німецької комендатури, де вимагали прискорити справу, але комендатура уперто мовчала.

Отак ми просиділи до 27-го листопада (1918 року). Визволено нас вже згідно з постановою Ради німецьких салдатських депутатів, що її організовано було незабаром як сталася в Німеччині революція. Треба сказати, що навіть Рада депутатів не хотіла відпускати. Проте, тт. Табукашвілі Л. і Горбатюк А.[2] (приїхали із концентраційних таборів Німеччини, де відбували кару за участь у всеукраїнському залізничному страйкові) багато допомогли нам.

* * *

27 листопада нас відпустили, при чому зажадали підписки, щоб ми приходили на реєстрацію до комендатури. Підписку ми дали, але на реєстрацію, принаймні я, не приходив. Того ж дня увечері ми, разом з тов. Табукашвілі та Горбатюком виїхали в село Пашине.

Тут ми довідалися й про долю т. Конончука А. Після втечі з вагону він зостався живий, пробравшись в Домбровецький район Ровенського повіту, де працював з доручення підпільних організацій. Там взяв участь у збройному повстанні проти гетьманської влади (Домбровицька радянська республіка).

В с. Пашиному нам стало відомо, що по всій Україні тривають повстання. Петлюрівські загони вже перебували в районі Житомира та Коростеня.

Незабаром було одержано від керівного підпільного більщовицького комітету вказівки влитися в петлюрівські загони, щоб їх розкладати й організовувати там свої загони.

Отже, наша невелика група залізничників (10 чоловіка), під керівництвом тов. Табукашвілі, вступили в петлюрівські загони, що стояли під Коростенем. Відразу ми взялися роззброювати коростенську німецьку залогу.

Після роззброєння німців начальником залоги було призначено петлюрівського полковника Яновського, який

з нас організував коростенську залізничу комендатуру, призначивши Табукашвілі на коменданта станції Коростень. Працюючи в комендатурі, ми всіляко допомагали налагодити зв'язки нашим більшовицьким організаціям і, таким чином, тримали зв'язок з домбровицькими повстанцями.

Тимчасом німецьке окупаційне військо почало виїздити ешелонами з Києва через Коростень - Сарни - Ковель. Щодня прибували 2-3 ешелони. Ми взялися енергійно розброювати їх, опасаючись, що, проїжджаючи ст. Сарни, німці зможуть завдати поразки домбровицьким повстанцям, що оперували в тому районі.

Так і вийшло. За тиждень по цьому, працюючи в комендатурі, ми дістали телеграму від начальника пересування війська, де повідомлялося про те, що петлюрівський уряд згодився пропускати німецькі ешелони озброєні, а німецьке командування від себе зобов'язалося провадити збройну боротьбу проти домбровицьких повстанців. У телеграмі пропонувалося негайно припинити роззброєння ешелонів. Ми не скорилися цьому розпорядженню й далі обеззброювали німців, залишаючи їм тільки холодну зброю (багнети).

О 8 годині вечора третього дня після зазначеної телеграми було одержано другу телеграму, адресовану начальникові залоги полковникові Яновському. В телеграмі пропонувалося заарештувати Табукашвілі, Горбатюка, Давидюка й відправити до Києва. Тому що телеграму було передано залізничим дротом, її одержав наш знайомий телеграфіст ст. Коростень, який перед тим, як подати її Яновському, показав тов. Табукашвілі. Цей сам на свою відповідальність взявся передати цю телеграму начальникові залоги, розписавшись про одержання її.

Ми негайно зробили нараду, де вирішили не пізніше 12 год. ночі покинути Коростень. Так і зробили.

Роз'їхавшись скрізь верстов за 20-30, ми провадили по селах підготовну роботу до приходу радянського війська, яке наступало від Гомеля.

Другого дня після того, як радянське військо зайняло Коростень, ми розпочали організовувати панцерний поїзд і формувати команду із коростенських залізничників. Протягом тижня команду було організовано і ми під командуванням тов. Табукашвілі влилися в групу радянського війська київського напрямку, як бойова одиниця для боротьби проти петлюрівських загонів, проти Директорії.

Зоненберг А.

З боротьби за Миколаїв 1918 року

16 березня 1918 року німці наближалися до Миколаєва. Автор цих рядків був одним із учасників робітничих літучих загонів, що стояли в робітничих районах м. Миколаєва. Миколаївська Рада депутатів видала наказа, щоб літучий загін влився в лави Червоної гвардії і приготувався до оборони міста від німців. З розпорядження тт. Ряппо та Давидова мені довелося відправитися до флотського півекіпажу для роздачі робітникам рушниць. Десятками, сотнями приїздили робітники із заводів по озброєння. Ми дуже звертали увагу на те, щоб зброя не потрапила до меншовиків та інших непевних елементів. Частина нас пішла до Варварівського мосту, друга на Гур'їївку, артилерія залишалася біля обсерваторії під командуванням есерівського офіцера Флорінцева. Незабаром зіткнулися з німцями.

Бій тривав чотири години. Ми було припинили стрілянину, але німці знову розпочали вогонь. Незабаром надійшло розпорядження негайно дістати гранати й набої. Добувши набої, ми трималися до 3 години ранку. Більше триматися ми не могли. О 3 годині ранку група товаришів пішла до вокзалу, де знайшла 6 гармат. Щоб не потрапили вони німцям, ми викинули замки, сховали їх у пісок і розійшлися.

17/III о 5-й годині ранку німецьке військо увійшло в Миколаїв. Я й ще декілька товаришів пішли у порт, щоб виїхати на Севастопіль. В цей час уже відбувалися переговори про здачу військових суден німцям. Їм було запропоновано умови: припинити насильства над робітниками, а також звільнити всіх заарештованих. Військові суда, забравши звільнених червоногвардійців та робітників, поїхали на Одесу. Спізнившись на ці суда, мені довелося залишитися в Миколаєві.

Через деякий час до мене прийшов т. Дудка Прохор та інші товариші й запропонували приєднатися до салдатів-фронтовиків для того, щоб зробити повстання проти німців. Об'єднавшись із фронтовиками, ми поділились на декілька

груп. Фронтовики мали в цей день зробити повстання в місті, ми — в робітничих районах. Гайдамацькі частини, що стояли на Садовій вулиці в козацьких касарнях, перейшли на бік німців і, отже, виступали проти нас. Ми відразу прибули на Садову вулицю, де стояли гайдамаки, й роззброїли їх, приблизно чоловіка 25, частина ж їх приєдналася до нас. Наш підпільний партизанський штаб перебував у буд. Бондаренка на Погранічній № 102, другий штаб у буд. Щербини на Погранічній № 84.

Від розвідки надійшли відомості про те, що німці йдуть залізницею через Буг. Тимто ми штаб перевели на 6 Слободську, звідки дістали розпорядження негайно піти, з частиною загону, на залізничу вітку до броварні („пивоваренного завода") розібрати колії, щоб не дати змоги перейти німцям. Отже, коли підійшов німецький ешелон і зазнав катастрофи, ми захопили у німців панцерний автомобіль і з великими труднощами притягли до штаба. Але якраз через те, що у нас технічних сил не було, ми не змогли його налагодити й взяли тільки кулемети, з якими знову виступили на німців.

Другого дня до нас приєднався чорноморський полк партизанів, який підійшов в напрямку від Горохівки, і ми, разом з ним пішли в наступ на німців. Проте, німецький ешелон бив по нас кулеметами й не давав змоги наблизитися, через що ми змушені були відійти до 4 Слободської та Кузнечної.

Німці захопили частину шлагбаума й засіли у ссипних магазинах, друга частина захопила елеватор та електричну станцію. Мені й групі товаришів було доручено за всяку ціну вибити німців із шлагбаума. Довелося кидати бомби. Кінець-кінцем частина німців здалася, частину ми забрали в полон й привели до штабу. Одначе, німці, які стояли біля флотського півекіпажу, били в напрямі до шлагбауму. Звідци надійшли відомості, що німецька артилерія спинилася біля елеватора[1] й обстрілює робітничий квартал. Довелося взяти мортирні бомби, запалити їх і кинути в напрямі до артилерії. В наслідок наступів забрали в полон частину німців й три гармати без замків.

Цього дня й вночі німецька артилерія била ураганним вогнем. Окремі частини міста палали. В робітничому кварталі почалася сильна паніка. Крім того, від Водопою німці

---

[1] З слів учасника миколаївських подій т. Я. Ряппо німецька артилерія стояла біля водогону і за Семенівською церквою (Херсон. вул.) Ред.

стали бити по Слобідці. Ми відступали. Частина з нас тікала на Херсон, частина до Шмельова в напрямі до Горохівки.

В цьому бої німці перемогли нас. Надто вже великі сили вони мали, як рівняти до наших. До того ж погіршило справу те, що т. Шмельов, який ішов із своїм загоном із ст. Долинська в напрямі Миколаєва, спинився в Горохівці й звідси до нас надіслав розвідку, повідомивши, що він іде на допомогу. На нього чекали. Ставши до бою, ми сподівалися, що він ось-ось прибуде. Але він не настиг, через що й сталися чималі жертви.

Після вступу німців до Миколаєва деякі із нас залишилися в місті. Вранці третього дня німці уже чинили труси, палили робітничі квартали, зривали будинки, розстрілювали робітників...

III. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

Терезанська Г.

До історії Жовтня в Одесі

Організацію рад робітничих депутатів України в 1917 р. їхню діяльність, середпартійну боротьбу в них та їхню боротьбу за встановлення диктатури пролетаріяту майже зовсім не досліджено, не висвітлено в нашій історичній літературі, коли не зважати на поодинокі спогади, невеличкі статті, розкидані по збірниках, присвячених десятиріччю Жовтня на Україні. Не досить висвітлено це питання і в наших періодичних виданнях. Так само ми не маємо й видрукованих матеріялів, документів з цих питань.

Нещодавно минули 13 роковини січневих боїв — 14 - 18 січня — трудящих Одеси з Центральною Радою за встановлення радянської влади в Одесі. В цих боях одеські пролетарі перемогли й здобули владу рад. В підготовці цього вирішального повстання велику ролю разом з ревкомом, під керівництвом більшовиків, відограла Одеська рада робітничих депутатів.

Треба сказати, що про Одеську раду роб. деп. 1917-18 рр. зберігся цінний архівний матеріял; збереглися протоколи пленуму, виконкому, президії ради з моменту утворення; є різне листування, матеріяли комісій. Тут ми подаємо всі протоколи пленуму ради за час від половини листопада 1917 року по 20 січня 1918 р., цебто по момент перемоги радянської влади в Одесі; протоколи виконкому, об'єднаної президії ми вміщаємо лише основні, що безпосередньо стосуються боротьби за владу Рад.

Протоколи подаємо не з XII а,половини XI міс. тому, щоб показати як останніми місяцями перед повстанням стояло питання організації влади в Одесі, як рада р. д. розв'язувала його, щоб показати розвиток взаємовідносин робітничої ради Д. та місцевої Української Ради після Жовтневих подій, нарешті показати наростання конфлікту між ними, що спричинився до збройних сутичок між гайдамаками та червоно-

гвардійцями першими числами грудня, які в свою чергу були прелюдією до вирішальних січневих боїв за владу раду Одесі.

Проти інших центрів України Одеса, як один із центрів революції на Україні, має великий торговельний вузол, величезний порт, економічний центр, до якого тяжіла майже вся надморська смуга разом з Бесарабією, але центр, що межує з кордоном, що був відірваний, ізольований, від найважливіших центрів пролетарської революції — Ленінграду, Москви. Водночас Одеса була базою, центром румунського фронту та чорноморської фльоти, політичним органом яких в 1917 р. був тяк званий Румчерод. Це — ознаки, що безперечно не могли не відбитися на підготовці, розвиткові пролетарської революції в Одесі, що внесли певні свої особливості, звичайно, на тлі, в рямцях загальних етапів переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціялістичну, на терені колишньої Росії й України зокрема.

Одеська Рада роб. деп. утворилася 6 березня 1917 року. Під цей час самостійної більшовицької організації в Одесі не було і лише в березні утворилася якраз об'єднана с.-д. організація. На 1.500 членів об'єднаної організації більшовиків було не більше як 50. Це була одна з причин того, що керівництво в раді опинилося в руках меншовиків.

Ради роб., салд., селян. та матрос. депутат. в Одесі існували окремо, хоча питання про об'єднання їх піднімалося нераз ще з моменту утворення їх.

В роботі рад роб., салд., сел. та матр. депутатів був щільний контакт; виявлявся він у тому, що часто скликувано об'єднані засідання президій, виконкомів та загальних зборів депутатів. Наприкінці листопада об'єднаний пленум рад ухвалив (резолюція 30 листопада) провести об'єднання всіх рад разом з Одеською філією Центральної Ради — Українською Радою. Проте, цю постанову було реалізовано лише частково — відбулося тільки об'єднання рад салд., матрос. депут. та місцевої Української Ради. Об'єднана організація взяла назву — рада військових депутатів. Принципи об'єднання викладені в протоколі пленуму рад з 5 грудня.

До корніловщини процес більшовизації мас Одеси йшов недосить швидко; лише 6/XI на пленумі ради р. д. вперше ухвалено резолюцію б-ів у справі організації влади. Після цього позиції та вплив б-ків в Одесі зміцнювались та поширювались швидкими темпами. Підчас жовтневих подій у Одесі було таке співвідношення сил, що не давало можливостей до негайного переходу влади до рад, хоча основні робітничі маси були цілком на боці більшовиків. Але зрадники революції меншовики та есери покищо в провідних органах ради

роб. деп. мали більшість. Отже, президія, виконком покищо перебували переважно в руках меншовиків та есерів. Більшовики в цей час ще не мали сформованої реальної військової сили, достатньої для захоплення влади, хоча в Одесі була досить міцна, бойова червона гвардія, що мала добре керівництво, і низка військових частин ухвалили резолюції про перехід влади до рад, про підтримку Ради Народніх Комісарів (наприклад, 49-й піший полк, 1-авіаційний парк, 7 тилова арт.-майстерня Рум. фронту, 479 дружина, частина авіо-загону, морські та залізничні батальйони, команда панцерника „Синоп“, самокатний полк). В Одесі, як у центрі Румфронту, було чимало скупчено військових частин, шкіл прапорщиків тощо. Проте, більшовицькі впливи на армію були ще недостатні. Незабаром для прискорення завойовання армії Одеська організація кинула туди чимало своїх сил.

Певну небезпеку являв есерівський меншовицький Румчерод, який збільшовизувався лише в грудні 1917 р. на своєму II з'їзді. Але значнішу й реальнішу загрозу для встановлення радянської влади становила, безперечно, місцева військова рада — філія Центральної Ради, що спиралася на сформовану реальну збройну силу — гайдамацькі курені, офіцерські юнкерські частини, школи прапорщиків і інші військові частини та крейсер „Память Меркурия“. В цей час, коли комісари Тимчасового уряду фактично покинули владу, Одеська Українська Рада стала центром скупчення контрреволюційних сил Одеси.

Таке співвідношення сил, що характеризувалося наявністю майже рівних збройних сил у більшовиків і місцевої Української Ради, утворило в Одесі після Жовтня обставини міжвладдя, так би мовити, дуже нестійку умовну рівновагу, підчас якої обидві сторони готувалися захопити владу. Тому то резолюція об'єднаного пленуму Рад 27 жовтня на поточний момент з приводу петроградських подій, резолюція, що вимагала утворення радянської влади на місцях, маючи на увазі, насамперед, Одесу, залишалась покищо не реалізована. Як відгук на жовтневі події питання організації влади в Одесі було розв'язано в формі утворення спочатку міського революційного комітету, а далі Обласного ревкому, які мали скупчувати всю владу. Міський ревком складався з представників Рад роб., салд., матрос. і сел. деп., представників партій, в тому числі угодовських і націоналістичних, представників самоврядування та кооптованих комісарів Тимчасового Уряду.

Облревком був утворений на паритетних основах з Центральною Радою — з одного боку до нього входили пред-

ставники від рад робіт., салдат, матроськ., селянськ. депут. та Румчероду, з другого — представники від Одеської Української Ради. З резолюції пленуму рад, 3 листопада, що її запропонував більшовик тов. Рузер — „революційна демократія визнає за можливе працювати в щільному контактові з Центральною Радою й Генеральним Секретаріятом, оскільки їх буде утворено за принципом однорідної соціялістичної влади“.

Ця резолюція фактично знимала гасло „Вся влада радам“, а значить і попередні ухвали пленуму робітничої Ради. Через те цілком зрозуміло, чому до резолюції Рузера пленум прийняв поправку тов. Юдовського, теж більшовика. Поправка була такого змісту: партія більшовиків „буде й далі боротися під гаслом: „Вся влада радам“ і що „соціяль-демократи - більшовики умовно приєднуються до форми організації влади, запропонованої від революційного комітету остільки, оскільки така організація на ділі задовольняє вищезазначеним умовам“ (цебто зміцненню позицій Рад — Г.Т.). З таким застереженням одеські більшовики пішли в паритетний Обласний ревком. Але ні Міський ревком, ні Облревком фактично не стали органами влади в Одесі, бо їх ігнорували як рада роб. деп., так і представники Центральної Ради.

Співвідношення сил у радах на листопад відбиває протокол об'єднаного пленуму рад роб., салд. та сел. депут. з 19 листопада 1917 року, де були перевибори Виконкому. Наслідки голосування, партійне обличчя наново обраного виконавчого комітету свідчить про нестійку більшість більшовиків та лівих есерів у ньому, а в зв'язку з цим також про певну розбіжність між складом пленуму ради роб. деп. — переважно більшовицького своїм настроєм, обраним виконкомом, в якому дістав чимало місць бльок опортуністів, а також політичною фізіономією об'єднаного пленуму Рад.

Тов. Ачканов, один з керівників Одеської більшовицької організації 1917 р., так характеризує в своїх спогадах стан, в якому перебувала Одеса в період після жовтневого перевороту до січня: „загальний стан у той момент, момент, коли можна так висловитися, безвладдя виявлявся в тому, що не зважаючи на уявлювану владу цієї самої Ради... все-таки фактично відчувалось безвладдя, й рада відчувала, що врешті вона повинна здати свої позиції, тому, що постанови виносились та переводились в життя ті, що їх пропонували більшовики“ *.

---

* Одеський Істпарт, фонд спогадів, справа № 255.

Умовна, не стійка рівновага збройних сил, а тому фактичне безвладдя майже не знимали з порядку денного президії, виконкому, пленуму ради робітничих депутатів — обговорення основної проблеми — організації влади в Одесі. У тій, чи тій формі протягом 2½ міс. перманентно обговорюється питання влади; за яскравий доказ цього є подані нижче протоколи. Обговорюються різні проєкти, різні форми паритетної влади. Наприклад, на об'єднаному засідані виконкомів 14 листопада стоїть питання організації влади та зокрема проєкт організації влади, запропонований від Центральної Ради; на пленумі від 30 листопада також стоїть питання організації влади (доповідь т. Рузера); далі на об'єднаному засіданні виконкомів 3 грудня точиться дискусія на доповідь про владу в Одесі в формі „самовизначення Одеси", об'єднаний пленум з 5 грудня також присвячено питанню організації влади в Одесі в зв'язку з об'єднанням рад — і так протягом цілого грудня.

Політику одеських більшовиків щодо Центральної Ради — претендента на владу — один з керівників одеських більшовиків 1917 р. тов. Рузер — так характеризує в своїх спогадах: „Жовтневий переворот... відбувся тоді, коли в Одесі ми переживали розпал нашого свідомого примирення з Радою й дуже обережно ставилися до одвертої боротьби з Радою, щоб не було сутичок в розумінні переходу боротьби в національну, щоб боротьба ради не вилилася в форму боротьби за самовизначення нації" *.

Справді, в цей період Одеські більшовики провадили політику контакту, бльоку, примирення з місцевою Українською Радою в формі паритетної влади. „У них були намагання... пляни до так званої паритетної влади", за висловом тов. Юдовського, — що оформлялися в утворені низки паритетних організацій разом з представниками Центральної Ради — ревкоми, ради десяти, revштаби.

Цю політику „обережного" ставлення щодо Ц. Р. окремі б-ки-керівники виправдували, пояснювали боязькістю, „щоб не було сутичок у розумінні переходу боротьби в національну", потребою об'єднати всі сили в боротьбі з Румчеродом й самоврядуванням (Воронський). На нашу думку така політика одеських більшовиків — „намагання до паритетної влади" — виникла поперше, з метою акумуляції та організації сил для підготовки до повстання за радвладу; це — лінія, це — основне завдання, якому була підпорядкована політика одеських б-ків, у який, проте, були елементи угодовництва щодо Ц. Р.

* Одеський Іспарт, справа № 255, стенограма спогадів Московської групи, стор. 26.

„Не брати участи в паритетних установах ми не могли, але беручи участь, ми цілком певно й свідомо стерегли той момент, коли можна буде стати до бою з Радою“ (Рузер). Це — основне настановлення Одеської організації. Проте тут були й міркування, зв'язані з неправильним розумінням клясової суті Центральної Ради. Були також окремі настрої в умовах здійснення паритетних плянів щодо переходу влади до Рад... мирним шляхом. Але це були лише окремі настрої.

Протокол об'єднаного засідання виконкомів і представників Української військової ради та Румчероду з 14 листопада ілюструє одну з багатьох спроб у цей час організації влади в Одесі. Це засідання виконкомів всупереч ухвалам пленуму про владу рад визнало владу Центральної Ради, визнало за потрібне домагатися перебудови російського радянського уряду на федерацію демократичних республік, маючи на увазі й владу місцевого самоврядування, цебто ухвалило революцію якраз протилежну вимогам пленуму, домагаючись знищення радянської влади. Адже визнання влади Ц. Ради, чого домоглися на цьому засіданні Поплавко Чеховський, було вигідне для меншовиків, есерів та національного дрібно-буржуазних партій, бо клясова суть Ц. Ради була їм рідною, бо це в їх уяві давало можливість Одесі розірвати всякі стосунки з Раднаркомом РСФРР. Присутні на засіданні більшовики, посіли компромісну позицію (див. виступи тт. Рузера, Воровського, Орлова, заяву Рузера). Виставивши свою резолюцію (резолюції б-ів до протоколу не занесено), вони не голосували проти резолюції Української ради, а лише утрималися. Резолюція Укрради пройшла голосами меншовиків та есерів з виконкомів рад і Румчероду, і, звичайно, голосами представників місцевої Укр. Військової Ради. Про таку ж пропозицію більшовиків свідчить і резолюція Рузера, що була ухвалена на об'єднаному пленумі рад 30 листопада на доповідь того ж Рузера про організацію влади.

Тоді було ухвалено організувати на паритетних основах „об'єднаний Ревком“.

Рузер тоді цілком слушно виступав проти федерації тому, що ставилося питання про федерування і з контрреволюційним Доном та Кубанню. Т. Ачканов — представник від торгових моряків — заявляв, що „моряки визнають лише владу рад“, і що раду вони підтримують лише в тому разі, якщо вона піде цим же шляхом — тобто, шляхом радянської влади. Цікавий виступ був також більшовика Трюха, що ставив питання про відокремлення Одеси як вільного міста, маючи на увазі, таким чином, позбавити Одесу від влади

Центральної Ради. (Як відомо, згодом це питання постало в формі спеціяльного проекта „самовизначення Одеси").

Точилося безперестанне обговорення головної проблеми— питання влади. Паритетне „становище" знову й знову ставило на порядок денний питання про організацію влади, бо різні ревкоми, десятки — ці плоди уславленої рівноваги, паритетної політики,— не ставали повновладними органами, а в більшості були організаціями, що обмежувалися переважно функціями охорони порядку в місті. Така доля спіткала, приміром, ревкоми, що були утворені після жовтневих подій; таке ж значіння мав комітет десяти, що був організований після грудневого збройного виступу.

Отже питання влади в цей своєрідний „переходовий" момент, фактично залишалося не розв'язане. Так тяглося до грудня, коли стався прорив у формі збройного виступу гайдамаків проти червоно-гвардійців 1-2 грудня. До цього окремі сутички між ними траплялися не рідко, переважно на грунті спроб обеззброєння, захоплення зброї тою чи тою стороною, або в зв'язку з бешкетами, антисемітськими вчинками гайдамаків.

За декілька день до грудневого виступу гайдамаків, серед більшовиків обговорювалося питання про збройне повстання. Були прихильники негайного захоплення арсеналу й повстання. Підраховували сили, при чому Румчерод категорично висловився проти повстання. І нарешті „всетаки більшість тоді схилилася в той бік, що у нас немає даних для того, щоб почати збройне повстання" *.

Одним із важливіших моментів, що спричиняв напередодні грудневого виступу загострення стосунків між Радою роб. деп. та місцевою Українською Радою, це була рішуча, чітка постанова й заходи більшовиків, що їх ухвалила Рада роб. деп. про організацію допомоги в боротьбі з калединщиною. Це ілюструє протокол об'єднаного пленуму 30 листопада.

1 грудня почався збройний наступ гайдамаків. У цьому наступі було забито начальника штабу червоної гвардії тов. Кангуна й декількох червоногвардійців. Червона гвардія рвалася до бою; настрій матросів теж був такий, що негайно треба розпочати повстання проти Центральної Ради. Відразу стали збиратися озброєні моряки червоногвардійці біля Ради роб. деп., але, як пише тов. Ачканов у своїх спогадах, „умови, в яких ми перебували були дійсно невигідні для нас і тому вирішили провадити переговори

* Одеський Істпарт, справа № 255.

з Радою. Було обрано паритетну комісію". У наслідок переговорів знову утворили нову паритетну „раду десяти", до якої війшли Орлов — голова десятки (більшовик), Ачканов Гр., Хворостін, Вайсман від черв. гвардії й ще один від Ради; з другого боку 5 представників від Укр. Ради. Але й ця остання десятка фактично не була органом влади, а переважно розглядала питання охорони міста. „Не зважаючи на уявлюваний мир становище не змінилося, почалася складніша політична гра між Українською Радою та Радами" (Ачканов). Проте, які умовини були в середині ради десяти характеризує таке місце із спогадів того ж тов. Ачканова... „Коли в самій Раді десяти обговорювалося те чи те питання, то майже завжди українці... визнавали за слушну нашу пропозицію. Коли з'являвся Поплавко або Вербицький, то вони тягнули за ними, але коли цих не було, вони погоджувалися з пропозиціями, що вносили більшовики".

Протоколи Президії Ради роб. деп. і ревштабу, що був при Румчероді, з 1 та 2 грудня (див. документи) яскраво відбивають заходи ради роб. деп. безпосередньо в дні збройного виступу гайдамаків, а саме переговори з Українською Радою; причому одною з умов була вимога щоб гайдамаків було виведено за межі міста, на що Українська Рада погодилася; далі вжито таких заходів: підготовка загального страйку, заява спілки моряків, що коли не припиняться бешкети гайдамаків, то спілка моряків фактично оголосить бльокаду Укр. Раді, тобто не дасть жодного фунта вугілля, харчування, не перевезе жодного українського салдата; і нарешті, що надто важливо, заходи до зміцнення червоної гвардії.

Вважаючи за неслушний момент для повстання, Рада роб. деп. під керівництвом більшовиків вжила рішучих заходів не припустити кровопролиття, обезкровлення сил.

Утворення комітету десяти після грудневого виступу не розв'язало проблему влади в Одесі. „Долю Одеси" й далі обговорювано на засіданнях рад. Протокол об'єднаного засідання виконкомів рад з 3-го грудня відбиває ту стадію формування влади в Одесі, коли постало питання про відокремлення Одеси у вільне місто. Згідно з доповіддю емісара Ц. Ради, відомого Голубовича, Одесі надано було права самовизначення, але про форму самовизначення населення Одеси мало попередньо розпочати переговори з Радою. В доповіді Голубович підкреслював, що Ц. Рада це тіж самі ради роб., салд., сел. деп. З цією ж метою, а також (що основне) з метою залучення під свій вплив рад салд.

сел. деп., Ц. Рада форсувала питання про злиття рад, особливо ради салд. деп. та Української військової ради. Це було умовою визнання влади місцевих рад у Одесі „коли пройде злиття ради салд. деп. і ради, то влада перейде до рад“ (з постанови об'єднаного засідання виконкому на доповідь Голубовича). Тоді ж було обрано комісію самовизначення населення Одеси. Цей момент відбиває так само протокол об'єднаного пленуму рад 5-го грудня 1917 року.

Питання про самовизначення Одеси на подальших грудневих засіданнях стало більш конкретніше; постало питання про відокремлення Одеси в автономну одиницю, оголосивши Одесу за вільне місто. Так у резолюції про це питання об'єднаної президії рад 21 грудня, де більшість належала об'єд. с.-д. (мен-кам, інтернаціоналістам, бундівцям) та есерам відзначається так: „Беручи до уваги висловлений від Ц. Ради погляд, що Одеса може самовизначитися, як вільне місто Української Народньої Республіки, а також і те, що це цілком збігається з поглядами одеських рад, вони вважають за корисне в умовах моменту, аж до остаточного розв'язання питання Всеросійськими та Всеукраїнськими установчими зборами оголосити Одесу тимчасово за вільне місто Української Народньої Республіки. Для утворення автономної влади в місті та визначення взаємовідносин з Ц. Радою, надіслати спеціяльну делегацію до Києва“, (між іншим, на чолі цієї делегації був більшовик т. Орлов). Наслідки поїздки делегації до Ц. Ради відбиває протокол вик. комітету ради роб. деп. 6 січня. Резолюція, що її ухвалив виконком, (запропонована від більшовика Гур'єва), на звіт делегації, а особливо виступи тов. Орлова (теж більшовика) про наслідки поїздки делегації до Центральної Ради для переговорів про відокремлення Одеси в автономну одиницю, у вільне місто УНР (як частини Федеративної Російської Республіки), — ще раз свідчить, що деяка частина керівників більшовицької організації ще й з початку січня не була позбавлена цілком від політики компромісу, співробітництва з Ц. Радою. Адже, резолюція Гур'єва цілковито ухвалює проєкт організації влади, запропонований від об'єднаної президії, зокрема, представників місцевої Української Ради; проєкт, що поряд вимог радянської політики від органу влади в Одесі, визнавав співучасть у ній і представників Центральної Ради і місцевого самоврядування.

Але такої думки додержувались далеко не всі більшовики Одеси. Для прикладу візьмімо хоча б виступ на тому ж засіданні тов. Старостіна. З протоколу видно, що з приводу цих питань серед одеських більшовиків не було згоди (див.

виступи Орлова та Старостіна в протоколі 6 січня). В одеській організації більшовиків була група товаришів (наприклад, Старостін П., Мізікевич, Кангук та ін.), що виступала проти співробітництва, „примирения“ з Центральною Радою, що була проти відволікання повстання проти Центральної Ради й уважала за потрібне та можливе негайно захопити владу ще спочатку грудня.

Резолюція 6 січня вимагала організувати владу у вільному місті Одесі за типом комісаріяту, але водночас ухвалюючи проєкт президії, що визнавав Одесу за автономну одиницю УНР, і що мала бути частиною Федеративної Російської Республіки, вона намагалася поєднати різні клясовою суттю держави УНР та РСФРР.

До утворення комісаріяту, владу в Одесі здійснювала об'єднана президія рад військових, роб., селян. деп. (протокол 26 грудня й 6 січня).

Період міжвладдя, наявність меншовицького керівництва в призидії роб. ради, нестала більшість більшовиків у виконкомі ради роб. деп., не зважаючи на більшовизований пленум РРД, ставили в безпорадне становище раду роб. деп. щодо розв'язання продовольчого питання. В період особливого загострення продовольчої кризи в Одесі—листопад, грудень, січень—рада роб. деп. чимало працювала над цим питанням, обговорюючи його дуже часто на президії, Виконкомі, пленумах, складаючи декілька проєктів реорганізації органів харчування, скликаючи спеціяльні широкі продовольчі наради з представництвом фабзавкомів (це видко з протоколу пленуму 17 грудня).

Але Рада Р. Д. не вжила була рішучих заходів до того, щоб справу харчування цілковито взяти до своїх рук. Ухвалювано резолюції, утворювано різні комісії, економічну раду тощо, а фактично продовольчу справу було засереджено в контр-революційному бездіяльному щодо цього міському самоврядуванні. Так протоколи пленумів Ради 17, 21 та 26 грудня це доводять, показуючи, що не зважаючи на жваве обговорення навіть не було ухвалено жодної постанови.

Грудневі події поставили перед Одеською організацією більшовиків та Радою роб. депутатів завдання форсувати всебічну підготовку до повстання проти Центральної Ради за владу рад. Було вжито заходів для посилення роботи серед армії — кинуто низку більшовиків. Все це незабаром дало свої позитивні наслідки.

Своєрідного організаційного оформлення набрало в Одесі використання більшовиками національних форм роботи, між

іншим, як одного з засобів розкладу гайдамацьких куренів залучення трудящих українських мас до боротьби за владу рад, більшовизації їх. В Одесі було утворено українську секцію при к-ті більшовиків (до речі в Донбасі — Горлівка — Щербинівка таку секцію утворено лише пізніш). Ось що пише про це в своїх спогадах тов. Ачканов: „Далі до важливих подій, що були в той момент, момент підготовки до перевороту стосується утворення, коли так можна висловитися, української секції при нашому комітеті більшовиків, якій було доручено розкладати гайдамацькі курені. Туди війшли Матяш*, салдат Скобло й згодом Кривошеєв, що, здається, тоді більшовиком не був, а був есером... До цієї роботи було притягнуто й низку інших товаришів членів партії, що володіли українською мовою, та провадили роботу з українцями по куренях. Ця робота була дуже важлива; приблизно вже на різдво в наслідок проведеної в грудні роботи, гайдамаки погодились з тим, що дійсно потрібно мати радянську владу й погоджувались також і на інші пакти". ** Про утворення української секції при Одеському комітеті більшовиків згадується й в інших спогадах одеських більшовиків.

Значну революціонізаційну ролю в підготовці повстання відіграв вже більшовизований у половині грудня, на II своєму з'їзді,— Румчерод. Одним з революціонізаційних факторів маси був виступ-демонстрація безробітних з вимогою допомоги в кілька мільойнів карб. Цей виступ і вимога безробітних викликали переляк серед представників Ц. Ради. Більшовики через раду роб. деп. наклали й стягли контрибуцію з одеських капіталістів в кілька мільйонів карб. на користь безробітних.

Але велику ролю в підготовці мас до січневого повстання в піднятті революційного настрою та бойової готовости робітничих мас відіграв страйк передового загону робітників — металістів, що відбувся на прикінці грудня, проведений цілком організовано під керівництвом більшовиків. Приводом до страйку одеських металістів була відмова підприємців прийняти колумову, складену від профспілки металістів. Врешті капіталістів було примушено виконати вимоги металістів.

Невдоволення робітничих мас в умовах безвладдя, продовольчої, грошової та інших криз (робітники РОПІТ та інші не отримували зарплатні протягом декількох місяців, бо

---

* Одеський робітник, чл. КП(б)У.

** Стенограми Московської групи Одеський Істпарт, справа 255).

не було грошових знаків) дедалі більше зростали. Впливи більшовиків дедалі більше ширилися. Незабаром був обраний новий робітничий Революційний Комітет поза всякими паритетними принципами, поза участю представників Ц. Ради та самоврядування. Новий ревком був обраний на зборах на заводі РОПІТ з робітників - представників багатьох заводів. Настанова завдання цього ревкому — це боротьба за встановлення радвлади і як перший етап цієї боротьби підготовка до збройного повстання проти неї.

Невеличкі хитання щодо ревкому окремих поодиноких т.т. (див. протоколи виконкому ради р. д. з 6 - І та об'єд. президії з 8/І) дуже швидко перетворилося на активну підтримку та участь у роботі ревкому. Адже цей ревком, що постав з гущавини активу робітничих мас, що мав безпосереднє більшовицьке керівництво, побудувавши свою роботу на принципах більшовизму, відіграв велику ролю в організації й керуванні боротьбою, січневим повстанням за владу рад у Одесі. До роботи цього ревкому пристала й рада роб. деп. Напередодні січневого повстання конференція одеських більшовиків ухвалила відкликати своїх представників із паритетного ревкому. Протоколи об'єднаної президії рад 8 та 11 січня 1918 року відбивають, щоправда, доволі скнаро, заходи ради роб. деп. в підготуванні січневого вирішального бою. Туг ми бачимо заходи до координування діяльности ревкому й роб. ради в справі підготовки спільного збройного виступу. Крім того в них так само відбито контр - заходи Ц. Ради (представника її Поплавка), щоб паралізувати сили більшовиків (наказ про розформування більшовицьких військових частин). З другого боку Українська Рада лицемірним виступом Чеховського намагалася відтягти повстання більшовиків до більш слушного часу для ради (див. протокол від 14 січня). Цей удар Поплавка ревком та роб. рада відбили. Військові частини залишились в Одесі і взяли, під керівництвом більшовицької організації, почесну участь разом з червоною гвардією та матросами в боях 14 - 18 січня за встановлення радвлади.

Напередодні вирішальних переможних боїв пленум ради роб. деп., 14 січня 1918 року зневажливо відкинув шавкання купки меншовиків та есерів про встановлення влади рад разом з міським самоврядуванням на чолі з Всеросійськими установчими зборами, недавши їм навіть дочитати свою ганебну резолюцію. Пленум знову обговорив питання про організацію рад в Одесі й ухвалив величезною більшістю резолюцію більшовиків та лівих есерів про те, що в Одесі належить „вся влада радам", яку здійснює комісаріят. На

цей вже раз резолюція пленуму про владу рад не залишилась на папері, а була зреалізована. Здійснення її принесло переможне збройне січневе повстання. На завтра після повстання в Одесі утворилася Рада Народніх Комісарів — новий радянський уряд, що по-більшовицькому взявся до здійснення завдань гегемона Жовтневої революції — пролетаріяту. Протокол 18-го січня 1918 р. — це перший протокол Раднаркому Одеси, на якому, як бачимо, вирішалися найважливіші питання моменту — зміцнення влади, продовольча, фінансова політика й т. інш. Поряд Раднаркома існувала рада роб. депутатів, що провадила в життя політику Раднаркома". *

* В цьому нумері подаємо протоколи лише до 9 грудня 1917 р.; другу частину протоколів буде вміщено в „Л. Р." № 2, 1931 р.

Протоколи* Одеської ради робітничих депутатів

Протокол**) об'единенного заседания И. К-тов С.Р.С.М. и Кр. Д. и представителей Революционного Комитета, Украинской Войсковой Рады и „Румчерода“

14 ноября 1917 года[1])

Председательствуют: Попов (от матр.), Боркун (от раб.), Немцов (от солдат.), Высоцкий (от укр.) и Фесенко(от кр.). Секретарь Спивак.

Заслушано

Оглашается порядок дня:

1) Организация власти на местах.

2) Проект Центральной Рады и создание Центрального органа власти.

Докладчик по вопросу организации власти на местах, выступает член Револ. К-та Высоцкий***, излагающий историю возникновения в Одессе Рев. К-та, которому после ряда условий и уступок удалось об'единить все револ. и демократические организации как украинские так и не украинские. Соглашение было достигнуто на следующих основаниях: 1) Револ. К-т Херсонщины организуется на паритетных началах и работает в контакте с Центральной Радой. 2) Все мероприятия секретариата проводятся через Рев. К-т Херсонщины. Что касается вопроса о признании верховным органом Центральную Раду и о безусловном подчинении ей, то он был оставлен открытым, так как по

---

*) Виготувала до друку т. Терезанська Г.

**) Центральний Краєвий Історичний Архів. Дело Одесского Совета Рабочих депутатов № 88 за 1917 г. л. 41-48.

***) Доповідач Висоцький — член Одеського Ревкому — як представник місцевої Військової Ради.

этому поводу не удалось притти ни к какому заключению. В Рев. К-т входит 25 человек, из них 11 человек составляют украинцы. Докладчик указывает, что по всем пунктам пришлось много спорить и украинцы пошли на компромис как по первым двум пунктам, так и по второму о количестве мест, предоставленных им в Рев. К-те. Желая сохранить единство фронта революционной демократии, Рев. К-т Херсонщины поставил себе целью проведение в жизнь универсалов Центральной Рады, для чего уже созваны комиссии, которые обсудят все вопросы и примут меры к осуществлению социальных и продовольственных реформ затронутых в универсале.

Т. *Рузер** отмечает отсутствие в войсковой Раде многих демократических принципов, которые гарантировали бы признание советских организаций. То обстоятельство что население Херсонской губернии до сих пор не высказалось по вопросу об украинизации, не дало возможности признать Центральную Раду. И поэтому то большевики отстаивали принцип признания Центральной Рады для всей Украины, но не для Херсонской губернии. Остановившись на позиции большевиков по отношению к национальному вопросу, докладчик переходит к сообщению Центральной Рады о проекте создания федеративной центральной власти и представителей Украины, Кавказа, Дона и Кубани, которые взяли бы на себя ведение государства Российского. Он указывает, что революционный пролетариат и крестьянство не могут довериться казачеству Дона и Кубани, которое не приймет сразу социальной программы универсала, а только его политическую программу — создание федеративной республики. И только из-за того, что интересы революционного пролетариата и крестьянства могут пострадать, проэкт Генерального секретариата считается большевиками неправильным и не встречает у них сочувствия.

Т. *Орлов* отмечает, что если украинская демократия совершила ошибки, то это произошло потому, что она была ослеплена национальным стремлением, вышедшего теперь, после многолетнего подавления и угнетения, наружу. От украинцев требовали, чтобы они отказались от разрешения национального вопроса в полном размере до осуществления следующих задач: создания центральной власти и разрешения вопроса о мире. Главной местной задачей было создание ответственного и полновластного революционного органа в Одессе, в который желательно было

---

* Рузер—один з керівників Одеської більшов. організації в 1917 р.

включить все местные революционные организации и советы, ж.-д. союз, почтово-телеграфный союз и т. д. Сейчас демократические организации настаивали на включении в этот орган и союза моряков и речников торгового флота, как организацию ведающую водным транспортом. Украинцы же противятся этому, полагая, что включение новых организаций в Рев. К-т делается не для того, чтобы он стал сильным, а специально будто-бы для того, чтобы уменьшить там влияние украинцев. Оратор отмечает, что украинцы не доверяют советам, и указывает, что когда получилось сообщение о разгроме Ананьевского совета, и Рев. К-ту было предложено единогласно принять резолюцию порицания за разгон Ананьевской Войсковой Рады, то эта резолюция не была принята украинцами, при чем они внесли мотивированное заявление, об'ясняющее, что они не могут вынести такого порицания, пока не получат всех сведений касающихся этого случая. В заключение он призывает украинскую демократию надеяться только на советы, которые единственно, по мнению оратора, могут быть защитниками национальных требований всякого народа и указывает, что только благодаря единению в Одессе было избегнуто кровопролитие и призывает украинскую демократию в дальнейшем не нарушать этого единения.

Т. *Недорехов* приветствует универсал и украинскую демократию и считает нужным указать, что, поскольку рада будет итти нога в ногу с советами, она будет поддержана рабочими и крестьянами. Он недоумевает по поводу того, что Рада не протестует против разгона Ананьевского совета и по поводу единения ее с козаками, которые отличались всегда реакционностью, и предлагает Раде об'единиться с революционным пролетариатом Петрограда, являющимся боевым защитников прав всех народностей.

Т. *Сиренко* удивляется обвинениям Рады в недемократичности в то время, как в состав ее входит 652 представителя украинской революционной демократии рабочих и крестьян, и лишь 140 человек принадлежит к представителям украинских просветительных и кооперативных обществ. Он указывает, что царящая в стране анархия, заставила Центральную Раду обратится к другим частям России для об'единения с целью создать единую демократическую власть, признаваемую всем народом.

Затем он указывает, что „власть Советов", рекомендуемая большевиками не встречает сочувствия среди остальной части демократии, которая, в своем большинстве, стоит на другой точке зрения, чем большевики.

Т. *Брускин* указывает, что Рев. К-т решил, что он будет существовать на средства Рады и, такам образом, он косвенно уже признал Раду. Отметив невозможность в данное время устройства плебисцитов и референдумов, он предлагает не ставить палок в колеса украинскому движению и энергично зовет к единению украинскую и неукраинскую демократию; в заключение он оглашает резолюцию, принятую И. К-том С.С.Д. на заседании 13-го ноября.

Т. *Гильдин* отмечает, что пока Рев. К-т себя ничем не проявил и напоминает о постановлении Рев. К-та об удалении комиссара Либермана, который до сих пор не отстранен еще от занимаемой им должности. Затем он указывает, что нельзя отделять национальные интересы от общеполитических, так как те и другие связаны между собою. Он упрекает в непоследовательности большевиков, которые, не спрашивая народ, хочет ли он федеративную республику, или Учредительное Собрание, почему то по вопросу украинизации Херс. губернии желают плебисцита. Он считает, что не должно быть узурпации революционной власти Лениным и Троцким, которые дискредитируют всю революционную демократию своими действиями и декретами. Он предлагает вынести постановление о том, что И. К-ты требуют от Петроградского Совета в течение 3-х дней единой социалистической власти, а иначе И. К-ты не будут с ними считаться.

Т. *Чеховский** указывает неосновательность обвинения украинцев в том, что они на первую очередь выдвигают национальный вопрос впереди политического, ссылаясь на то, что оба эти вопроса — национальный и политический тесно связаны один с другим, что украинский национальный вопрос тесно сплетен с социальным и политическим положением Украины. Он считает, что вся революционная демократия должна это сознать и поддержать Цетральную Раду, провозгласившую принципы всей демократии.

Он утверждает, что причиною падения всех правительств служит то обстоятельство, что они базируются на централизме, вместо того, чтобы опираться только на федеративные ме-

* Чехівський В. — член партії УСД. 1917 року був за представника Української Ради до Обласного Ревкому в Одесі; колишній прем'єр-міністр Уряду УНР; відомий у процесі СВУ 1930 р., засуджений за контрреволюційну діяльність як член Київського центру СВУ. 1917 р. Чехівський, бувши членом Одеського ревкому, цілком поділяючи контрреволюційну політику Центральної Ради, намагався затушковувати її, приховуючи гаслами „миролюбства, об'єднання", уподобляючи Центральну Раду радам Роб. сел. салд. деп. тощо; це видко з цього та інших протоколів, що тут подається.

стные народные организации. Он считает, что центральная власть должна быть организована из всех народных частей и указывает, что Центральная Рада обратилась к Каледину только для того, чтобы предупредить кровопролитие и мирным путем создать единую федеративную власть. Он подчеркивает, что украинская демократия борется за свое и общерусское дело сообща с остальной демократией России и призывает к дружной работе.

Т. *Трюх* по поводу украинизации Херс. губернии заявляет, что Одесса, представляющая по своему характеру интернациональный город, должна быть вольным городом. Затем он требует предоставления в Револ. К-те места для моряков торгового флота.

Т. *Поплавко* *, оффициальный представитель украинской Войсковой рады, указывает, что сейчас образовалась Украинская Республика, Кавказская и Донская, на днях об'явится Молдаванская, все эти республики вместе с остальной частью России должны составить Федеративную Российскую Республику, центральное правительство которой в Петрограде должно занятся только внешними делами Российских федераций, внутренние же дела должны решатся только правительствами самих федераций. Затем он высказывается за предоставление в Рев. К-те места союза моряков. Остановившись на разгоне совета в Ананьеве, он указывает, что Центральная Рада к этому случаю не имеет никакого отношения, и если, украинцы с.-ры отказались от голосования резолюции, то только ввиду неполности поступивших сообщений о происшедшем.

Т. *Высоцкий* доказывает неосновательность упреков со стороны большевиков по адресу украинцев в сепаратизме, империализме и национализме и об'ясняет их только тем централистским духом, от которого до сих пор не освободилася даже и революционная демократия русского народа. Он указывает на невозможность устройства плебисцита в революционное время и отмечает заслуги Центральной Рады, последовательная политика которой создала в Киеве единый революционный фронт, пытается создать таковой в Одессе и должна привести к созданию однородного социалистического министерства на федеративных началах.

Т. *Попов* указывает, что гарнизон, рабочие и крестьяне г. Одессы высказались за переход власти к Советам и, не-

* Поплавко — полковник-комісар Центральної Ради в Одесі; за директивами Центральної Ради після того, як комісари Тимчасового Уряду покинули Одесу, мав бути за комісара Одеської Військової Округи й скупчити всю владу в своїх руках.

смотря на это, до сих пор фактически распоряжаются ставленники старого Временного Правительства; это обстоятельство свидетельствует о недостаточной активности одесских демократических организаций.

Т. *Воронской* (от большевиков) находит, что об'единение с Радой принесет выгоды всей демократии, он поддерживает идею создания федеративной республики. Что касается Одессы, то здесь необходимо в первую очередь разрешить экономические вопросы, больше других интересующие широкие демократические слои. Он предлагает создать полновластный экономический совет, который удовлетворил бы фронт продовольствием, теплой одеждой и другими необходимыми вещами и провел бы в жизнь социальные реформы универсала.

Т. *Орлов* заявляет, что обвинения, раздававшиеся здесь против большевиков, будто бы они мешали здесь украинцам — абсолютно неверно, наоборот, они готовы даже признать отделение Украины, если только за это выскажется украинский народ.

Т. *Хейфер* (от имени партии „Бунд“) отмечает, что украинская республика предотвратила гражданскую войну на Украине и властным образом проводит в жизнь национальные и социальные реформы, которые большевики не в состоянии провести своими декретами. Оратор указывает, что будучи за петроградское восстание, за однородное социалистическое министерство, он все-таки не может итти за авантюристом Лениным и другими, которые спекулируют на революции и хотят в 24 часа вызвать социальную революцию в Европе. Он находит, что события на Украине сыграют громадную роль и будут иметь огромное историческое значение для (Укр.) России. Приветствуя Универсал и Украинскую Республику, которую считает частью Российской Республики, он от имени своей партии подает руки украинским с.-д., чтобы совместно с ними бороться против шовинизма украинской буржуазии.

Т. *Гильдин*, по поводу обвинения, брошенного ему Орловым, будто бы он Гильдин, на заседании президиума звал к расправе над украинцами, заявляет, что этот выпад ложь, политический шантаж и месть со стороны Орлова, который недоволен его выступлениями против Ленина и Троцкого. Для того, чтобы удостовериться в этом, он предлагает избрать комиссию, которая пересмотрела бы протоколы президиума.

Т. *Ачканов* от имени союза моряков заявляет, что торговые моряки признают только власть Советов, и Рада будет

поддержана ими только в том случае, если и она пойдет по этому пути. Затем он указывает, что если они не получат представительства от Рев. К-та, то не будут подчиняться его решениям, а будут бороться против него всеми имеющимися в их распоряжении средствами.

Представитель об'единенной социалистической партии, *Рыжик* заявляет, что его партия с самого начала украинского движения была на стороне этого движения, так как видала в нем правильное разрешение националних вопросов.

Оглашаются резолюции И. К-та С.С.Д., Высоцкого от имени украинских революционных партий и Воронского — от имени большевиков о создании власти на местах и об отношении к Украинской Раде.

Представитель Войсковой Рады заявляет, что Рада будет голосовать за резолюцию Высоцкого.

Т. *Рузер* заявляет, что в резолюции Высоцкого есть пункты, расходящиеся с постановлениями и принципами Рев. К-та и общего собрания Советов, а потому он воздерживается от голосования, кроме этого он подчеркивает, что ему, как содокладчику от Рев. К-та не дали возможности сказать заключительное слово.

Т. *Кангун* от имени группы членов И. К-та присоединяется к заявлению Рузера.

Т. *Гильдин* вносит в резолюцию поправку о том, что И. К-ты требуют создания власти в 3-хдневный срок.

Т. *Брускин* вносит поправку о признании прав меньшинств и о предоставлении евреям национально-персональной автономии.

Постановлено

При баллотировке резолюция И. К-та получила 62 голоса, Высоцкого — 90 голосов и Воронского — 30 голосов *.

Таким образом принята следующая резолюция украинцев:

„Признавая: 1) что федеративный принцип переустройства России требует создания соответственного всероссийского федеративного правительства, 2) что немедленное проведение в жизнь социальных, национальных и политических задач, выдвинутых на порядок дня великой российской революцией может быть осуществлено при однородном, революционно-демократическом Совете Всеросийского Правительства, 3) что скорейшее проведение в жизнь указанных реформ возможно только при полной свободе работы рес-

* На жаль у справах Ради роб. деп. резолюцій більшовиків та Виконкому не знайдено.

публиканских правительств, составленных из революционно-демократических элементов, опирающихся в своей работе на органы революционной демократии и местных самоуправлений края, 4) что на Украине в процессе творческой работы революционной демократии уже создано республиканское революционно-демократическое правительство в лице Генерального Секретариата и революционный парламент Украины — Украинская Центральная Рада, 5) что последний акт Украинской Центральной Рады—третий универсал—своей политической и социальной сущностью дает полную свободу всей революционной демократии Украины единым фронтом стать в проведении на Украине великих реформ, — об'единенное собрание постановило:

1) Требовать от центральных комитетов Советов, центр. сов. проф. союз., Генерального Секретариата энергичных шагов в деле немедленного создания революционно-демократического всероссийского правительства из представителей социалистических партий и областных правительств в найкратчайший срок — в течение 3-х дней со дня получения этой резолюции.

2) Признать необходимым немедленное переустройство России в федерацию демократических республик с революционно-демократическим правительством во главе.

3) Поставить необходимым условием работы этих правительств точно также как и центрального — проведение в жизнь неотложных социальных и политических задач в числе которых должно быть и обеспечение интересов национальных меньшинств по принципу нац. персон. автономии в согласии и при помощи революционно-демократических организаций и органов местного самоуправления края.

4) Приветствовать провозглашение Украинской демократической республики и признать Центральную Раду об'единяющим революционным центром для демократии всей Украинской республики в границах указанных 3-м универсалом.

5) Поддерживать революционный комитет Херсонщины во всех его мероприятиях, направленных на водворение революционного порядка в крае и проведения в жизнь социальных и политических реформ, указанных в 3-м универсале.

Протокол объединенного собрания советов *

19 ноября 1917 года

Присутствовало 527 человек. В президиум избираются: Рузер, Коробков, Отмов. Секретарь Спивак.

Рузер оглашает, что списки канд. в И. К. представлены технической комиссией, которая огласит их здесь. Кроме того считает нужным предупредить, что правом голоса пользуются только члены совета и только они могут пройти по представленным спискам, кроме их правом голоса пользуются по представителя от партий, входящих в исполнительный К-т С. Р. Д.

Фрид сообщает, что в президиум Исполнительного Комитета поступило заявление Городского, Портового, Молдаванского и Александровского районов об отсрочке выборов до вторника, но президиум не мог с этим согласится и переносит на рассмотрение состоящегося собрания. Несколько ораторов представителей районов Городского и Молдаванского поддерживают свое заяление об отстрочке выборов.

Баллотировкой решено выборы производить сегодня.

За — 410; против — 108; воздержавшихся — 9.

Рузер заявляет, что морякам торгфлота предоставлено в И. К. пять мест, но ввиду того, что их делегатское собрание не состоялось и кандидаты еще не намечены, то сегодня будут избраны только 70 человек, а остальные пять будут от Союза Моряков.

Фрид заявляет, что ввиду заявления Рузера необходимо членам Совета Моряков устранится сегодня от участия в выборах, так как они голосуют по самостоятельному списку.

Собрание это заявление, к которому присоединяется президиум собрания, принимает к сведению и таким образом моряки в голосовании не должны участвовать.

Виленко — оглашает проект выборов и порядок утверждения пред'явл. списков, об'явленных в Известиях и знакомит с процессом выборов, также оглашает выборные списки.

№ 1 — об'ед. инт. сд. ср. бунд и друг. евр. р-н.

№ 2 — поалейцион

№ 3 — Гор. район и Порт. район.

№ 4 — Группа членов СРД и анарх.

---

* Одесский краевой исторический архив. Из фонда Одесского Совета Рабочих депутатов 1917-1918 г. г. № 102 „Протоколы Об'единенного собрания Советов", л. 686.

№ 5 — Большевиков.
№ 6 — группа строительных рабочих
№ 7 — левые ср. ж-дорожн.
№ 8 — украинские сд-п. ср.

Власенко заявляет, что по № 8 идет Пастухов — союзник и протестует против отличия таких лиц.

Ситенко считает, что могли быть недоразумения и если это заявление Власенко подтвердится, то он будет исключен из списка.

Кулибаба присоединяется к заявлению Власенка и указывает, что смотрители дворов, к каковому профсоюзу принадлежит Пастухов, протестовали против его включения в список.

Сиренко заявляет, что кандидатура Пастухова снимается со списка № 8.

Пинтюхов и Журавлев снимают свои кандидатуры по списку № 6.

Байдельман и Забудкин снимают свои кандидатуры по списку № 1.

I. Избираются 15 человек для участия при урнах.

II. В члены Комиссии по подсчетам избираются также другие 15 чел:

I — 1) Урна Мотяшко, *Остахов*, Буйнов.
2) „ Гринер, Слобяник, Мосянча.
3) „ Дехтяренко, Мороз, Мартынюк.
4) „ Клойзнер, Мехес, Берлодер.
5) Топольский *Бендлер*, Брауловск.

II — 1) Деготь, Виленский, Ишидер.
2) Леви-Горохов, Вайнштейн,
3) Гольдин, Малкин, Ягодник,
4) Гиршенбильд, Демидов, Зелинт.
5) Медведев, Заславский, Яковер.

Председателем комиссии избран Деготь. Затем об'являют перерыв, во время которого происходит подсчет. В 10 часов счетчики об'являют результат подсчета — по I списку подано 140, II—16, III—30, IV—25, V—183, VI—13, VII—27 и VIII—40; и 7 записок негодных, итого 481 записки избирательн.

Член технической комиссии — Виленский оглашает результат, который показывает, что кандидаты по списку № 6 сняли свои кандидатуры, а потому 13 записок, поданных, за 6-ой список и 7 негодных исключаются вовсе из счета и принимается во внимание только те записки. Из произведенного таким образом расчета в Исп. Комитет прошли по списку № 1—21; № 2—2; № 3—5; № 4-4; № 5—28; № 7—4; № 8—6. Итого 70 ч.

Избранными таким образом оказываются следующие лица *.

Ввиду того, что комиссия счетчиков и собрание против сделанных подсчетов и произведенных выборов не возражает, председатель собрания об'являет избрание 70 человек И. К. законным и собранием утвержденным. [2])

Протокол ** объединенного собрания Совета рабочих, солдатских, крестьянских и матросских депутатов

30 ноября 1917 г.

Председательствуют: Рузер, Старостин, Попов и Холопов.

Заслушано

Т. *Рузер* (от большевиков), охарактеризовав движение на Дону, сообщает об обращении Народных Комиссаров ко всей демократии и, в частности, к Одессе за помощью против Каледина. Рада об'явила свой нейтралитет, но из принятой ею резолюции, которую докладчик тут же оглашает, ясно, что ее заявление о нейтралитете не вполне соответствует истине. Оратор указывает, что украинская демократия протестует против таких реакционных тенденций Рады. Затем, он предлагает утвердить создание Революционного Штаба, выяснив предварительно, кто будет стоять во главе его.

Т. *Сухов* (от об'ед.) предлагает прежде чем предпринимать какие-либо решительные шаги по отношению к Дону во избежание бесцельного пролития братской крови, отправить делегацию к заседающему сейчас Войсковому кругу, состоящему из представителей трудящихся масс козачества, уже отмежевывающихся от своей буржуазии для того, чтобы выяснить истинное положение дела.

Т. *Тыт* (от анарх.) поддерживает предложение предыдущего оратора, но подчеркивает, что Дон является убежищем всех крупных контр-революционеров.

Т. *Фишман* (с-р.) останавливается на противодействии, которое Рада оказывает посылке отряда на Дон и находит,

---

* Списка членів обраного Виконкому до протоколу не занесено.

** Одеський краєвий історичний архів. Дело одесского совета рабочих депутатов № 131 за 1917 год. Лист — 29.

„Протоколы об'единенных заседаний советов крестьянских, солдатских, матросских и рабочих депутатов с румчеродом и представителями социалистических партий".

что, — несмотря на отрицательное отношение Рады, отряд, должен быть отправлен.

Т. *Пальниченко* (укр. с-д.) указывает, что Рада не хочет посылать войска на Дон потому, что она не хочет пролития братской крови и потому что украинские войска нужны Украине для защиты от поползновения польской шляхты, что Рада не будет препятствовать никому, кто захочет отправиться на Дон.

Т. *Гильдин* находит, что отряд на Дон, где сконцентрировались все контр-революционеры должен быть отправлен, но не для кровопролития, а для агитации.

Т. *Попов* полагает, что грозной силе Калединова следует противопоставить только вооруженную силу.

Т. *Шерстобитов* (представитель Балтийского флота), приехавший из Киева, сообщает со слов секретарей Центральной Рады, что она желает сохранить с Калединым добрососедские отношения (это заявление вызывает бурное негодование собрания). Затем он утверждает, что Рада хочет уничтожить Советы и всячески отстаивает отправки экспедиции на Дон.

Т. *Хейфец* находит, что украинские с.-д. и с.-р. должны пойти заодно с русской демократией против контр-революционеров, которые могут погубить все завоевание русской революции и в частности, Украинскую республику.

Т. *Грузин* указывает, что в процессе общероссийской революции никакой социалист не может стоять на нейтральной точке зрения, как это делает Рада, все дружно должны дать отпор контр-революционному движению, откуда бы оно не исходило.

Представитель Черноморского флота оглашает телеграмму, полученную от революционного Комитета с Дона, в которой указано, что там ждут помощи.

Т. *Духовный* обвиняет Раду в том, что она стремится ввести диктатуру, между тем, как в бытность его в Киеве, представители Рады утверждали, что они против насильственной украинизации.

т. *Воронский* указывает, что для него еще не совсем ясно, надо ли послать на Дон отряд или нет[3].

Представитель казаков предлагает немедленно сговориться с казачеством Дона, чтобы оно изолировало все контр-революционные элементы, тоже самое должны сделать и Украинская Республика и Великороссы.

Матрос с миноносца, прибывшего из Николаева, заявляет, что на миноносце большинство украинцев, и все они возмущены отношением Рады к экспедиции на Дон и к мятежу,

поднятому Калединым. В заключение, матрос заявляет, что все его товарищи, находящиеся на миноносце, требуют передачи власти Советам.

Представитель „Румчерода“ поддерживает предложение о посылке делегатов для переговоров с казачеством Дона[4].

Т. *Рузер* вносит резолюцию.

Постановлено

Принимается следущая резолюция, предложенная Рузером:

„Общее Собрание Советов г. Одессы, обсудив вопросы, связанные с контр-революционными выступлениями Каледина, Корнилова[5], постановило утвердить все постановления, принятые 29-го ноября, поручая об‘единенному президиуму всех Советов руководить политическими военными мерами, которыми одесская демократия окажет помощь в революционной борьбе против Каледина. Собрание требует, чтобы при первой необходимости эта помощь была оказана всеми средствами.

Заслушано

2) По вопросу об организации власти докладчиком выступает тов. Рузер, который вкратце излагает историю возникновения существующего ныне Революционного Комитета. Коснувшись украинцев, он критикует поведение Рады, благодаря которой Ельчанинов до сих пор остается на своем посту, на который он имел бы право только в том случае, если бы был избран, отмечает также попустительство Украины по отношению к создавшемуся на Дону положению. Он предлагает распустить Революционный Комитет, а вместо него, об‘единить все Советы с Радой и это учреждение будет гарантировать интересы всей революционной демократии.

Т. *Бурьев* комиссар в Штабе от Революционного Комитета сообщает о неприязненных к нему отношениях в Штабе вообще и в частности со стороны Поплавко, который будучи в Штабе оффициальным представителем Рады, находит там представительство Гурьева уже излишним.

Т. *Брускин*, остановившись на последнем распоряжении Рады о разоружении отрядов, указывает, что Рада игнорирует Революционный Комитет, без которого издано это распоряжение. Поэтому он находит, что существование Революционного Комитета излишне и предлагает найти другие средства, которыми можно было бы связать украинцев со всеми демократическими силами Херсонщины.

Т. *Старостин* указывает, что Черноморский флот ни от кого не зависит и может поступать по своему усмотрению.

Т. *Чеховский* горячо призывает к об'единению с демократическими учреждениями Рады и указывает, что она отнюдь не за Каледина, она только против борьбы с ним путем насилия, путем братоубийственной войны и считает, что только Учредительное Собрание должно и может разобрать все недорозумения.

Т. *Вербицкий* (от Войсковой Рады) также указывает, что Рада вынесла резолюцию против посылки отрядов на Дон потому что еще не использованы все мирные пути для улажения этого конфликта.

Представитель Революционного Штаба на вопрос об реквизированных автомобилях отвечает, что они были реквизированы Штабом для собственной надобности.

Т. *Фельдман*, указав, что разногласия между демократией только наруку контр-революционным элементам, призывает к об'единению всех Советов с Радой.

Т. *Ачканов* напоминает о том, что при обсуждении вопроса об организации власти он ставил на вид, что у украинцев имеется 10 тысяч штыков, а теперь, когда надо отразить контр-революционеров, он ратує за мирное соглашение.

Т. *Сухов* отмечает империализм украинцев, украинизировавших Херсонщину, и, очевидно, не считающихся с Учредительным Собранием и с волей народа. Оратор стоит за то, что вся власть принадлежит исключительно Учредительному собранию.

Представитель 1-го Заамурского дивизиона протестует против того, что в их часть, в которой кроме украинцев имеються и великороссы и представители других национальностей, Поплавко хочет назначить своего начальника, при чем оратор указывает, что, если это назначение будет проведено силой, то и у них найдется сила для отпора.

Т. *Рузер* в заключительном слове возражает ораторам, высказавшимся против посылки экспедиции на Дон, указывает, что власть должна принадлежать Советам, а не Центральной Раде и вносит резолюцию.

Постановлено

Принята следующая резолюция: „В виду того, что интересы всех рабочих, крестьян, матросов и солдат одинаковы, независимо от их национальности, собрание признает необходимым создание об'единенного Революционного Ко-

митета, в который вошли бы представители демократии и Украинской Рады".

Заслушано

3) т. *Фельдман* заявляет, что на следующий день в 12 часов все представители президиумов должны явиться в Воронцовский дворец для выработки условий об'единения.

Кроме того, он сообщает, что в г. Киеве имеет состояться с'езд Советов Украины и предлагает послать туда делегатов.

Поставлено

Принять к сведению.

Решено послать делегатов на Киевский с'езд Советов Украины.

Протокол * об'единенного заседания Румчерода и Большого Президиума Революционного Штаба

1 *декабря 1917 г.*

Слушали

Золотухин сообщает, что он обратился к Поплавко, который обещал отозвать все свои части, все выступления были провокационные. Против отправления отрядов морем Рада ничего не имеет. Выпустят арестованных, если выпустят их арестованных.

Лазарев сообщает, что гайдамаки заняли гор. театр.

Сообщение со станции Умани, что эшелоны казаков грузятся в вагоны для отправления в Раздельную.

Постановили

Делегируются в Раду для того, чтобы предложить им немедленно отозвать все вооруженные части в казармы, снять пикеты: Власьев, Билюга от С. С. Д., Лордкипонидзе — от гор. Думы, Мондель — от Румчерода, Рузер — от С. Р. Д., Фесенко — от С. Кр. Д. и представитель великоруссов дополнительно поручик Марков. Делегируется т. Максименко в Раду. Комендантом дворца назначен Холопов, помощниками его Вечиашвили, Лазарев и Томас.

Передано в Румчерод для сообщения Р. К. на фронте.

Крысталовский делегирован к ж. д.-кам, чтобы им сообщить это известие.

---

* Одеський краєвий історичний архів. Протоколы заседаний Исполнительного Комитета и призидиума Одесского Совета рабочих депутатов № 143 за 1917 г. лист 67. Начато 6/IV-1917 г., окончено 16/XII-1917 г.

Протокол* заседания Малого Президиума и некоторых членов Большого Президиума

2 декабря 1917 года

Присутствуют; Кристаловский, Боркуп, Милон, Ачканов, Духовный, Рудницкий, Фишман, Крайт, Ренке.

Слушали

О Военно-Революционном Штабе.

Заявление Чернявского.

Союз торговых моряков решил, что ни одно судно не уйдет из порта пока Акимов не подчинится и не сдаст дел Рыбинскому. Раду они не признают.

О красной гвардии.

О подготовке к всеобщей забастовке.

Постановили

Решено предложить В.-Р. Штабу отозвать кооптированных от С.Р.Д. Шмурякова.

Видя в требовании моряков демократическое требование II-м С. Р. Д. решил поддерживать их требование. О чем доводится до сведения смешанной к-сии, охраняющей порядок в городе, куда входят представители от Советов и Рады. Делегируется т. Ачканов.

Принять предложение В.-Р. Штаба о назначении на помощь Чижикову для совместного управления его с т. Чижиковым К. Г. Делегируются в Красную Гвардию: Томас, Лихачев и Хворостин. Решено, что если не прекратятся выступления гайдамаков против К. Г., в частности разоружения и избиения их, Пленум С. Р. Д. принужден обратиться к последнему средству — всеобщей забастовке в городе.

Решено на 10 ч. утра 3-го декабря на Церковной 4 созвать представителей всех профес. союзов и заводск. К-тов для подготовки мер к подготовлению всеобщей забастовки, если она будет найдена необходимой.

---

* Одеський Краєвий історичний архів. Протоколы заседаний Исполнительного Комитета и президиума Одесского Совета рабочих депутатов № 143 за 1917 г. Стр. 68-69. Начато 6/III-1917 г., окончено 16/XII-17 г.

Протокол* об'единенного заседания исполнительных комитетов

3 декабря 1917 года

С.Р.С.М. и Кр. Д. Председательствуют: Холопов, Попов, Боркун, Нелепов и Старостин.

Заслушано

Вопрос об открытии заседания без представителей Украинской Войсковой Рады.

Ввиду того, что на данное заседание были приглашены представители Украинской Войсковой Рады, тов. Старостин задает вопрос одному из явившихся, имеет ли он возможность дать оффициальный ответ на заданный ему вопрос.

Тов. *Голубович*, комиссар Центральной Украинской Рады, обещает дать ответы на вопросы, касающихся политики Рады, поскольку будет достаточно его полномочий; но не по поводу событий, происшедших здесь и невольным свидетелем которого он был.[6])

Тов. *Поплавко*, ввиду отсутствия членов Рады, соглашается давать ответы на заданные вопросы; в случае же если ответы не сойдутся с мнениями Рады, то он сложит с себя полномочия Комиссара ее при Штабе Округа.

2. Оглашена повестка дня.

3. Доклад Комиссара Центральной Украинской Рады тов. Голубовича.

Докладчик об'являет, что Рады представляют собою Украинские Советы С.Р. и Кр. Д., что гарантирует ее демократичность. Рада не имеет намерения в своей политики оказывать давление на кого бы то нибыло; она находит, что Одессе предоставлено право самоопределения, форму которого должно определить само население, предварительно войдя в переговоры с Радой.

Тов. *Старостин* опровергает заявление Голубовича о том, что Рада представляет собой советы. Доказательством служит отсутствие представителей ее на 2-м С'езде Советов и разоружение Киевских Советов. Оратор указывает на на то, что судьба Одессы не может зависеть от Украины, так как город этот имеет значение для всей России. Он вспоминает свое посещение Войскового Круга, где ему сказали, что в Советах сидят „маскали и жиды". Мы боролись

* Одеський краевий історичний архів. Дело Одесского Совета Рабочих Депутатов № 88 за 1917 г. лист 69-73

за самоопределение народов, но с тем, чтобы единицы вкрапленные в крупные величины, так же имели возможность самоопределяться.

В Одессе при выборах в Учредительное Собрание украинцы получили всего 28.000 голосов, а теперь события на улицах Одессы ясно показывают желания украинцев завоевать Одессу. Рабочим ставится в вину их вооружение, но надо помнить, что вооружаются они для защиты рабочего класса против его классовых врагов. Позор украинским социалистам, желающим разоружить Красную Гвардию.

Стыдно им требовать разоружения рабочих.

Председатель вносит предложение о проверке мандатов.

Тов. *Духовный* приветствует заявление Голубовича как оффициальное отношение Рады к Одессе. Необходимо выяснить будет ли Одесса вольным городом Украины или Российской Республики. Украина заинтересована в привлечении на свою сторону нашего города и предпринимает меры для склонения его в сторону Украины, если только последняя не будет вести регрессивной политики. Поэтому странным кажется поведение местной Рады, которая применяет насильственные меры по отношению к населению, а это ведет к антипатии по отношению к украинцам. Все это делается вопреки заверениям Генерального Секретариата. В силу этого надо приветствовать заявление Голубовича, как дающее нам возможность самим решать свою судьбу.

Тов. *Брускин* призывает к трезвому отношению при рассмотрении предложения Генерального Секретариата, так как оно может привести к единению с украинской демократией. В виду радикального настроения населения может быть обезпечено демократическое самоопределение города. Теперь, на многолюдном собрании, можно иметь только приблизительное суждение, для детальной же разработки нужно избрать комиссию, которая выяснила бы мнение населения города о дальнейшей его судьбе. Материалы этой комиссии должны быть представлены особой делегацией в Центральную Украинскую Раду.

Тов. *Евдокименко* указывает, что для проведения в жизнь предложения Рады должно быть достигнуто слияние советов с украинской демократией.

Тов. *Фукс* указывает на то, что, хотя судьбу города и должно решать само население, но надо подумать о том, как посмотрит Украинская Рада, если население Одессы не пожелает присоединиться к Украине. Оратор напоминает еще о том, что в Раде роздаются возгласы: „мы прежде всего украинцы, а потом демократы".

Тов. *Гильдин* призывает перейти от слов к делу. Теперь не время заниматься сведением счетов. Необходимо единение. Оратор не представляет себе самостоятельного существования Одессы, ему кажется, что Одесса будет федеративной частью Российской Федеративной республики. Опыт убедил нас, что силой ничего нельзя добиться. Поэтому надо принять меры к мирному сожительству.

Тов. *Давидович* поддерживает предложение о выборе комиссии, которая выяснила бы со всех точек зрения вопрос, о том быть или не быть Одессе вольным городом.

Тов. *Соколов* от имени Великорусского Веча заявляет, что если население Одессы выскажется за украинизацию ее, то Вече уйдет из Одессы, но только с оружием, имеющимся в частях у великороссов.

Т. *Чернявский* напоминает о забастовке флота и говорит, что флот будет бастовать до тех пор, пока не прекратится братоубийственная бойня и присит дать ответ почему украинские войска выступают против рабочих.

Тов. *Орлов* призывает к решительности для предотвращения пролития невинной крови. Не надо бряцать оружием. Для того, чтобы сблизиться с украинскими войсками, необходимо, чтобы они избрали своих представителей, которые войдут в состав ССД. Штаб должен быть контролируем об'единенной солдатской организацией.

В заключение тов. Голубович приветствует предложение о создании комиссии.

Тов. *Боркун* вносит внеочередное (заявление) предложение о посылке комиссаров в участки.

Ввиду предстоящего слияния ССД с Украинской войсковой Радой, тов. Старостин предлагает собранию выразить пожелание о возможно скорейшем исполнении намеченной цели.

4) На очереди вопрос о похоронах жертв. Брат убитых Конгун. просит К-ты принять меры к сохранению трупов, так как они уже розлагаются и о назначении следственной комиссии, которая выяснила бы обстоятельства, при которых погибли его братья.

Тов. *Старостин* указывает на то, что нельзя приступать к погребению жертв до тех пор, пока у нас не будет гарантии, что при погребении их не окажется новых жертв. (должна озаботится выбором)

5) Тов. *Лордкипанидзе* докладывает, что на румынском фронте, арестованы Военно-Революционный Комитет, Фронтовой К-т, Комитет эсэров и некоторые члены Учредительного Собрания. Аресты произведены большевиками. На

фронте образовалось 2 комитета — большевистский и из представителей всех национальностей. Докладчик заявляет, что если демократия Одессы не предпримет никакого решения, то на фронте произойдет гражданская война, так как некоторые части уже покидают фронт.

Тов. *Юдин* основываясь на своем недавном приезде с фронта, опровергает слова Лордкипанидзе, при чем сообщает, что на фронте вполне спокойно, в доказательство чего оглашает резолюции, принятые в частях румынского фронта о передаче власти Советам.

Тов. *Хмельницкий* указывает, на неясность заявления Лордкипанидзе, считает необходимым выслушать и другую сторону, так как неизвестно за что арестованы товарищи на румынском фронте и призывает не придавать значения Лордкипанидзе.

Тов. *Макар* предполагает что арестованные вероятно противники передачи власти Советам.

Тов. *Воронский*, считая недостаточно ясным заявление Лордкипанидзе, предполагает, что теперь возможны и ошибочные аресты, тем более, что аресты комитетов происходили и раньше. Например, был арестован Общеармейский Комитет за сопротивление к перемирию.

Тов. *Давидович* говорит, что политика большевиков, аресты Учредительного Собрания ведет страну к анархии и предлагает выразить протест против ареста народных избранников.

Тов. *Ковский* заявляет, что арест членов Учредительного Собрания представляет собою лишение граждан избирательного права.

Тов. *Духовный* об'являет, что на его вопрос Лордкипанидзе не дал ему категорического ответа об аресте членов Учредительного Собрания.

6) На очереди вопрос о выборе делегатов на украинский с'езд Советов в Киеве.

Постановлено

Открыть заседание при наличии оффициального представителя Центральной Украинской Рады, Комиссара Одесской Рады при Штабе Округа.

2) Принять полностью повестку.

3) По вопросу о судьбе Одессы, в связи с докладом Комиссара Украинской Центральной Рады тов. Голубовича, постановлено образовать комиссию из состава С.Р.С.М. и Кр. Д. и (Украинской Войсковой Рады), если не произойдет

слияния С.С.Д. и Украинской Войсковой Рады, то и из представителей последней, каковая комиссия должна выяснить отношение населения г. Одессы к самоопределению города согласно предложения тов. Голубовича и, как гарантия продуктивности работы этой комиссии, президиумами Советов и Рады должно быть подписано соглашение о том, что все решения Комиссии будут поддержаны Советами. Если произойдет слияние С.С.Д. и Рады, то власть переходит к Советам, при чем будут реорганизован Штаб Округа в вопросах касающихся только города Одессы.

Проверка произведена.

Комиссарами в участки избраны: от ССД — Зуев, Васильков, и Рябо, от СМД — Михайлов, от СРД—Гришкевич, Мартыновский Томас, Сергеев и Красный.

Собрание единогласно выражает пожелание скорейшему слиянию.

4) Избрана Комиссия в состав который вошли: от С.Р.Д. — Реев и Деготь, от ССД — Брускин и Трюх, от СМД — Юдин и Воноруков, от С.Кр.Д. — Пугач и 2 представителя от Украинской Рады. Комиссия должна принять меры к сохранению трупов, изысканию средств для похорон, выяснению подробностей организации похорон и гарантия спокойствия во время их, для чего обратиться в комиссию 10-ти. Комиссия должна озаботиться выбором места для погребения жертв, и о назначении следственной Комиссии, в состав которой должно войти по 1 представителю от Советов, Красной Гвардии и Рады.

5) За отсутствием точных сведений о причинах арестов и вообще о сопровождавших аресты обстоятельствах, Исполнительные Комитеты не находят возможным входить в оценку этих арестов и переходят к очередным делам.

6) Предложить Советам избирать делегатов, если еще не поздно.

Протокол* об'единенного собрания Советов рабочих, солдатских, матросских и крестьянск. деп. и Рады

5 Декабря 1917 года.

Председательствуют Холопов, Старостин, Воронский, Попов и Трюх. Секретарь Фельдман.

Заслушано

Т. *Холопов* оглашает порядок дня и предлагает изменить его, поставив в первую очередь вопрос о слиянии Войсковой Рады с Советом Солдатских Депутатов, которое не совершилось на Собрании С. С. Д. и Украинской Рады 4-го Декабря из-за отсутствия всех представителей Рады.

Об'является перерыв для того, чтобы подождать представителей Рады.

После перерыва в президиум собрания избираются также представители от украинцев: Вербицкий, Максимчук, Чеховский, Максименко и Ивановский.

Предлагают почтить вставанием память борцов за революцию, убитых в последние дни.

Все встают.

На очереди вопрос о слиянии Морской и Войсковой Рады с Советом солдатских деп. и сов. матросских деп.

Т. *Поплавко* (от Рады) приветствует слияние [8] и выражает пожелание, чтобы оно произошло не на словах только, но чтобы Советы и Рада слились душой и сердцем. Он утверждает, что когда Украинской Республике никакая опасность грозить не будет, тогда украинцам никто не будет мешать удовлетворить свои национальные стремления, тогда они сами распределятся по различным демократическим партиям.

Т. *Старостин* заявляет, что как член Ц. И. К. может подтвердить, что всякая угнетенная национальность получит от русских солдат, крестьян и матросов полную поддержку для осуществления своего права на самоопределение.

Т. *Холопов* (от С. С. Д.) оглашает проект слияния Войсковой Рады с Советами С. и Матросск. Депутатов в один Совет Военных Депутатов и горячо призывает к этому слиянию, которое он уверен, положит конец печальным недоразумениям, имевшим место в последние дни.

---

* Одеський краєвий історичний архів. Дело одесского совета рабочих депутатов № 131 за 1917 год. Лист — 31. „Протоколы об'единенных заседаний советов крестьянских, солдатских, матросских и рабочих депутатов с румчеродом и представителями социалистических партий".

Т. *Вербицкий* утверждает, что украинцы всегда стремились к об'единению с Советами, доказательством чему может служить то, что они делегировали 10 своих представителей в С. С. Д. Он считает необходимым об'единение и в проекте находит только один дефект, а именно: в нем не указано отношение Совета Военных Депутатов к Центральной Раде, без чего об'единение невозможно.

Т. *Чеховский* (от Рады) приветствует об'единение всех Советов с Радой, которое будет залогом того, что не удастся больше оторвать армию от рабочих и крестьян, и что они не будут больше орудием в руках врагов народа. Как член Центральной Рады он горячо призывает к об'единению пролетариата Украины с пролетариатом всей России и всего мира, без чего победа пролетариата немыслима. Он сообщает, что избранный в Учредительное Собрание он должен уехать отсюда, он считает, что все конфликты должны быть улажены мирным путем в Учредительном Собрании. Заканчивает свою речь возгласом: „Да здравствует пролетариат и крестьянство Украины и всей России. Да здравствует об'единенное войско, стоящее на страже интересов народа".

Т. *Старостин* сообщает, что вопрос об отношении к центральной Раде будет разрешен специальной Комиссией, созданной для разрешения этого вопроса по предложению эмиссара Центральной Рады Голубовича.

Т. *Вербицкий* (от Рады) настаивает на том, что гарнизон должен подчиняться Центральной Раде.

Т. *Брускин* указывает, что уже больше месяца, как Исполнительный Комитет Совета Солдатских Депутатов признал власть Центральной Рады на Украине, а что касается Одессы, то вопрос об этом будет решен комиссией, о которой уже говорил Старостин. Оратор поддерживает проект, предложенный Холоповым от имени Президиума Совета Солдатских Депутатов о слиянии Советов солд. и матросских деп. с Радой в один Совет Военных Депутатов, куда через несколько дней должны быть произведены новые выборы.

Т. *Гильдин* утверждает, что советы будут поддерживать Раду так же, как и Учредительное Собрание, если только они будут работать на пользу народа, рабочих и крестьян. Как сын угнетенного еврейского народа он протягивает руку угнетенному украинскому народу.

Т. *Старостин* находит, что вне шовинизма нет национальности, что у всех крестьян и рабочих — один общий враг — буржуазия и помещики. Капиталисты столкнули рабочих и крестьян всех народов мира между собою, и для прекращения этого, власть всюду и в частности, в Одессе,

должна перейти к Советам, до тех пор, пока население города само не определит путем референдума, кому должна принадлежать власть.

Т. *Скобло* считает, что все организации должны творить волю народа.

Постановлено

Единогласно, при нескольких воздержавшихся, утверждается следующий проект слияния Войсковой и Морской Рады с Советами солдатских и матросских Депутатов.

1) Войсковая и морская рада сливаются с гарнизонным советом солдатских, офицерских, и матросских депутатов и составляет один Совет Военных Депутатов г. Одессы.

2) Виконавчий комитет украинской войсковой и морской рады сливается с исп. ком. с. с. д., куда входит также и с. матр. деп. и составляют один общий исп. ком. военных депутатов г. Одессы.

3) Исп. ком. военных депут. по своим специальным вопросам, как то: национальным и имеющим отношение к флоту и т. п. образует особые секции.

4) Советы военных депутатов и исп. ком. являются высшим органом всех войск гарнизона и флота г. Одессы.

5) Совет военных депут. и его исп. ком. являются частью общего совета раб. военных и крест. депут. и представляют из себя только военную секцию общего совета.

6) Состав исп. ком. и сов. воен. депут. в настоящем его составе является временным и в ближайшее время должен быть созван совет воен. депут. для перевыборов исп. ком.

7) 6-го декабря 1917 г. в 10 час. утра в Воронцовском дворце должно состояться заседание И. К. для выбора Президиума Сов. Воен. Деп.

Заслушано

Т. *Старостин* предлагает, в виду того, что на собрание явилось мало рабочих из-за недоразумения с об'явлением в „Известиях", передать вопрос о выборах делегатов на с'езд Советов Украины Исполнительным Комитетам. Выборы делегатов на с'езд, созываемый „Румчеродом", будут произведены на специальном заседании Советов, которое следует созвать 10-го числа.

Постановлено

Принимается предложение Старостина о том, чтобы передать вопрос о выборах делегатов на с'езд Советов Украины И. К-там. Выборы делегатов на с'езд, созываемый „Румче-

родом“ будут произведены на специальном заседании Советов, которое следует созвать до 10-го числа.

Заслушано

По поводу работы комиссии 10-ти по установлению порядка в городе, т. Чеховский сообщает, что ей приходится употреблять неимоверные усилия на борьбу с погромом винных погребов и что эта борьба может быть успешна только при активном содействии всей демократии.

Т. *Бруснин*, дополняя доклад Чеховского, сообщает, что борьба с розгромом винных погребов затруднялась отсутствием нейтральных воинских частей и перевозочных средств. Он сообщает, что пришлось выпустить специальные воззвания к населению для того, чтобы бороться со всякими провокационными слухами. Сообщает о том, что создан специальный суд, в который входит одинаковое количество представителей от украинцев и неукраинцев, для суда над пьянствующими грабителями, которых всеми силами старались обезоружить. В заключение, оратор предлагает выразить комиссии благодарность за ее деятельность.

Т. *Фельдман* предлагает, чтобы президиумы Советов в кратчайший срок уничтожили все запасы, имеющиеся в городе вина и спирта.

Постановлено

Принимается предложение о том, чтобы президиумы Советов в кратчайший срок уничтожили все запасы, имеющегося в городе вина и спирта.

Заслушано

Т. *Старостин* сообщает о том, что уже состоялись похороны Кангунов и предлагает почтить их память вставанием.

Все встают.

Затем он сообщает, что похороны остальных жертв состоятся 8-го декабря.

Т. *Кривенко* оглашает приветствие от 65-ой дивизии, которая заявляет, что признает только власть Центрального Исполнительного Комитета и Народных Комиссаров и будет защищать ее до последней капли крови.

Т. *Старостин* предлагает, чтобы президиум Сов. Военных Депутатов в первую очередь позаботился о безработных солдатах и семьях запасных.

Протокол собрания Совета Рабочих депутатов

9-го декабря 1917 года.*

Присутствуют: общее собрание С. Р. Д. (100 челов.) Председательствуют: Дудюк, Кристаловский и Воронский, Секретарь Спивак.

Слушали: О правомочности данного собрания.

Постановили: Возбуждается вопрос о правомочности собрания в виду его малочисленности [9].

Т. *Красный* считает немыслимым, чтобы в таком малочисленном составе собрания рассматривать такие важные вопросы, поставленные на повестку дня, как напр., вопрос о создании экономического совета. Он считает необходимым принять какие-нибудь меры к тому, чтобы на собрания приходило не 100 чел., а, хотя бы, половина состава всего Совета.

Баллотировкой решено сегодня произвести только выборы на фронтовой с'езд, а вопрос о создании экономического совета отложить.

Слушали: Выборы делегатов на фронтовой с'езд.

Постановили: Оглашается порядок дня фронтового с'езда созываемого „Румчеродом" и указывается на необходимость избрать туда 24 делегата.

Некоторые ораторы предлагают выслушать представителя Петроградского Совета т. Володарского и обсудить вопрос о федерации народов России в связи с обеспечением прав меньшинств, так как этот вопрос стоит на повестке дня с'езда.

Тов. *Воронский* предлагает обсудить этот вопрос на более многочисленном собрании и тогда же дать наказ нашим делегатам.

Делегатами на фронтовой с'езд избрано 24 человека:

Воронский, Чияшков, Красный, Бланкенштейн, Рудницкий В., Орлов, Рузер, Анканов, Томас, Фишман, Тепер, Чернявский, Фишман, Деготь, Хворостин, Азол, Зильберлейб, Жданов, Ачканов, Шнайдерман, Вернигора, Загнибеда, Кантор и Старостин.

Решено поставить на повестку дня ближайшего общего собрания Совета вопрос об Учредительном Собрании и об отношении Совета к украинскому движению.

Слушали: Доклад Володарского [10].

Постановили: Слово предоставляется члену И. Ц. К-та товарищу председателя Петроградского Совета рабочих

* Одеський краєвий істор. архів, фонд одеської Ради Р. Д. Справа №97.

Депутатов т. Володарскому, который указывает, что власть Народных Комиссаров прочна и устойчива и признается всеми, несмотря на злостные слухи, распространяемые газетами. Остановившись подробно на саботаже чиновников министерств, докладчик сообщает, что вместо них уже удалось найти подходящих людей, которые прекрасно справляются со своими обязанностями. Докладчик отмечает, что продовольственный вопрос служил серьезным тормазом к установлению твердой власти народных комиссаров. В первые дни были сокращены рационы; но рабочие и солдаты, понимая, что это временное явление, готовы были перенести все лишения во имя торжества Народных Комиссаров, а лейб-гвардейский полк даже уделил часть своего рациона для женщин и детей, желая этим доказать свою готовность нести жертвы. Потом были найдены запасы хлеба в самом Петрограде, усилился подвоз его из Сибири и рацион был снова увеличен до $^3/_4$ фунта в день. Таким образом врагам Народных Камиссаров не удалось сбить их на продовольственном вопросе. Точно также армии северного и западного фронта, несмотря на агитацию армейских комитетов выносили резолюции о поддержке Народных Комиссаров. Затем, оратор указывает на попытки закрыть некоторые заводы и, таким образом, восстановить рабочих против большевиков, но эти попытки также не увенчались успехом, так как все закрытые заводы были отданы в распоряжение комиссара труда, принявшего енергичные меры к тому, чтобы заводы были вновь пущены в ход. Оратор, останавливаясь на слухах о том, будто Учредит. Собрание разогнано большевиками, называя эти слухи ложными, указывает, что 29-го ноября были устроены многочисленные собрания, принявшие резолюции о поддержке тактики Нар. Комиссаров по отношению к Учредительному Собранию, требовавшие, чтобы оно шло в контакте с Советом Нар. Комиссаров и изгнания врагов пролетариата — кадетов. К этим резолюциям присоединился и гарнизон Петрограда во главе с 3-мя казачьими полками. Докладчик сообщает об издании декрета о реквизиции для фронта теплых вещей, так как этот декрет дал в Петраграде прекрасные результаты, то он предлагает осуществить его и здесь в Одессе. Затем, он рисует действия новых революционных судов, беспощадных к мародерам и хищникам, вследствие чего грабежи значительно уменьшились. Он указывает, что задержанные при разгроме винных складов агитаторы оказались переодетыми офицерами. Затем, докладчик отмечает отсутствие всяких колебаний, как у пролетариата, так и у

гарнизона Петрограда; они предпочтут погибнуть, чем уступить что-либо из завоеваний, приобретенных во время Октябрьской революции. Он опровергает слух о том, что большинство комиссаров отказалось от работы, сообщив, что из всех 16-ти комиссаров не работает только трое. Оратор передает, что в Совете Нар. Комиссаров работают представители 2-х партий: большевиков и левых с.-ров и указывает на неосновательность слухов о диктатуре Ленина и Троцкого. Совет Нар. Комиссаров несет ответственность перед Центр И. К-том, который и дает комиссарам определенные директивы. Все решения Нар. Комиссаров подтверждаются Ц. И. К-ом, и когда однажды, Ц. И. К-т не утвердил одного декрета, то этот декрет был отменен через $1^1/_2$ часа. Он сообщает, что декрет о земле уже окончательно проведен в жизнь и значительно поднял настроение крестьянства, уже разочаровавшегося было в революции. Теперь уже результаты выборов в Учред. Собрание показали, что крестьяне Центральной России и Севера доверяют партии большевиков. Остановившись на декрете о мире, докладчик ссылается на достигнутые результаты— перемирие. Докладчик указывает, что Совет Нар. Комиссаров вовсе не держится за власть и уйдет по первому требованию 5-го с'езда Советов.[1] Так как Калединское восстание было инсперировано кадетами, то Народные Комиссары, чтобы не дать этой партии организовать поход на революцию и парализовать преступную деятельность кадетизма, решили изолировать вождей кадетской партии, не считаясь с тем, что они носят почетное звание членов Учредительного Собрания. Оратор указывает, что в первый раз после французской коммуны, трудовые массы взяли в свои руки власть и у них должна быть уверенность в том, что эта власть победит, так как условия теперь гораздо благоприятнее, чем во время Парижской Коммуны. Оратор уверен в решительном и скором успехе, если только не будет измены, малодушия и колебания. Он считает, что они 24-го и 25-го октября будут переломными днями в жизни трудовых масс всех стран, как ведущие в царство социализма. Он надеется, что русский народ не окажется тем дурачком, который схватив однажды жар-птицу, выпустил ее из рук: власть, очутившаяся в руках народа, не будет уже им выпущена.

Что касается отношения Народных Комиссаров к Украине, то они заявили, что воля украинского народа для них священа и даже в том случае, если он выскажется за отделение, то они ни одним пальцем не пошевельнут для

того, чтобы помешать ему. В ультиматуме Народные Комиссары требовали пропуска войск на Дон таким же путем, каким были пропущены туда казаки, устроившие там большевикам кровавую бойню, затем требовали прекращения разоружения советских частей. Оратор указывает на непоследовательность Рады, которая, с одной стороны, не признает власти Народных Комиссаров, а с другой — требует делегатов от них. Совет Нар. Комиссаров и в мыслях не имел обрушиться на свободу украинского народа и сделает все возможное, чтобы избежать кровопролития в столкновении с Радой, несмотря на то, что она повинна в неуспехе комиссаров на Дону. Он указывает, что Совет Нар. Комиссаров опирается исключительно на низы народа и Центральной Раде не удастся вывести рабочих, солдат и крестьян Украины против Советской власти. При этом он отмечает, что многие социалисты, находящиеся в Раде, не оправдают тех надежд, которые возлагают на них рабочие и крестьяне, точно также, как это было с Керенским, Гоцем и другими.

В заключение, докладчик призывает к жертвам, к несению всех тягот и к решительным действиям во имя торжества власти Советов.

ПРИМІТКИ

1) Після Жовтневого перевороту в Петрограді, в Одесі було утворено Ревком з участю представників від Рад. роб. салд. сел. матр. деп., Румчероду та представника міського самоврядування, крім того до Ревкому було кооптовано також комісарів Тимчасового уряду. Але згодом останні вийшли.

В листопаді утворюється новий Ревком, але вже на паритетних основах з представників Рад. роб. салд. матр. та сел. деп., Румчероду та місцевої Української Ради. Утворений паритетний Ревком мав скупчувати всю владу в Одесі. Це суперечило ухвалам пленуму Ради роб. деп. та об'єдн. пленумові з 27 та 28 жовтня 1917 р., який, обговорюючи поточний момент у звязку з жовтневим повстанням у Петрограді, ухвалив резолюції про встановлення радянської влади в Одесі. Протокол об'єдн. зас. вик. коміт. рад з 14-го листопада, цікавий обговоренням проекта Центральної Ради щодо організації влади в Одесі. На цьому засіданні було ухвалено резолюцію представників Центральної Ради.

2) Протокол об'єднаних зборів Рад. роб. салд. сел. та матр. деп. з 19-го листопада цікавий тим, що до певної міри відбиває співвідношення сил усередині об'єднаного плену рад. Коли в цей час в пленумі Ради роб. деп. більшовики мали постійну переважну більшість, то на об'єднаному пленумі Рад ця більшість була несталою. Це позначилося й на обраному Виконкомі, де із загальної кількости членів Вик. Ком-ту 70 чол., більшовики разом з лівими есерами одержали лише 32 голоси (28 членів Виконкома за списком більшовиків та 4 від лівих есерів). Але до цього слід додати, що за списком № 3 (міський район та портовий), коли не всі 5 то, принаймні, 3 місця належали більшовикам, бо ці районні ради роб. деп. мали більшовицьке керівництво.

3) Одеська організація більшовиків цілком правильно поставила й розв'язувала питання організації боротьби проти калединщини (див. доп. і резолюцію тов. Рузера на об'єднаному пленумі з 30-го листопада). Водночас цікаве поодиноке шкідливе вагання тов. Воронського (теперешній троцкіст) у цьому питанні. Його вагання всупереч закликові Раднаркому РСФРР на боротьбу з калединщиною, було об'єктивно підтримкою позиції контрреволюційної Центральної Ради й виходило з неправильного погляду та оцінки ним центральної Ради (див. виступ Воронського на засіданні з 14-го листопада).

4) *Румчерод* — Обласний Комітет Рад. Румунського фронту Чорноморської фльоти та Одеської области, що був утворений на 1-му з'їзді рад Румфронту в травні 1917 року. У виступі представника Румчероду виявилася опортуністична суть Румчероду 1-го скликання. До Петроградського жовтневого повстання Румчерод поставився вороже, вважаючи, що „повстання більшовиків має бути ліквідовано". II-й з'їзд рад румфронту, що відбувся в половині грудня 1917 р. передав керівництво в Румчероді до рук більшовиків та лівих есерів.

5) 29-го листопада 1917 року на об'єднаній президії Рад. роб. салд. селян. та матрос. деп. принято таку резолюцію: „Ухвалено. Експедицію до Ростову проти Каледина відправити. Запитати Раду, чи буде вона заважати одержанню потрібної для цієї мети зброї та інших засобів. Надіслати людей до Укрчастин та випустити спеціяльну відозву до них, з'ясовуючи зміст події" (Одеський Крайархів, фонд Одеська рада роб. деп., справа № 143, лист 62-63).

6) Мова йде про збройний виступ гайдамаків проти червоногвардійців, що стався 1-2 грудня 1917 року.

7) У грудневій збройній сутечці загинуло декільки червоногвардійців та начальник штабу Червон. Гвардії тов. Кангун.

8) Місцева Українська рада (див. виступ Поплавка та Чехівського) форсувала питання про злиття української військової ради та рад, особливо салд. матрос., намагаючись цим затушкувати справжню буржуазну суть Центральної ради та привернути на свій бік військові частини і матросів.

9) Дійсно в цей період депутати роб. Ради відвідували пленуми її дуже мало. Для ілюстрації візьмімо хоча б протоколи пленуму з 9-го грудня, де присутних депутатів було лише 100 чол., тоді, коли Рада роб. деп. налічувала 1.005 чол. Члени ради не відвідували пленуму якслід навіть тоді, коли стояли гострі болючі питання, як, наприклад, продовольче (див. прот. Пленуму з 21 та 26 грудня). На нашу думку, цей абсентеїзм робітничих депутатів залежав від скептичного ставлення до меньшовицького керівництва в Раді роб. деп. її президії; від невір'я в те, що президія, переважно меншовицька, зуміє реалізувати їхні клясові інтереси. Це підкреслює й той факт, що пленум Ради роб. деп. 14-го січня 1918 року, цебто вже в день повстання проти Ц. Ради за радянську владу в Одесі, зібрав більш як півтисячі депутатів, цебто повний кворум, чого не було раніш.

10) Приїзд тов. Володарського до Одеси в першій половині грудня присутність його на пленумі Ради, участь у роботі II-го з'їзду Румчероду й у роботі більшовицької організації підчас перебування його в Одесі, відіграв значну ролю в справі форсування підготовки відвертої збройної боротьби з Ц. Радою, про що свідчить низька одеських більшовиків у своїх спогадах.

IV. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Критичні статті

Сіроглазов І.

„Книга для чтения по истории народов СССР“, т. III. Стр. 402. Об-во „Историк-Марксист“ при Комакадемии. Изд. „Пролетарий“. 1930.

Випуск „Книги для чтения“, присвячений революції 1905 року, треба вважати за безперечно актуальний. Вивчення революції 1905 року має надзвичайно важливе значення. Отже, книга повинна бути щільно ув'язана з теперішніми завданнями партії, з бойовими питаннями соціялістичного будівництва. Книга не тільки повинна показати боротьбу нашої партії з дрібно-буржуазними партіями, з меншовизмом та троцькізмом, — ознайомлення з відповідними статтями книги повинно показати читачам, що пізніші погляди меншовиків і Троцького, як і контр-революційність Троцького та троцькізму тепер, щільно зв'язані з попередніми їхніми поглядами; нарешті, ознайомлення з різними проблемами революції 1905 року повинно показати широкому читачеві коріння різних ухилів від генеральної лінії партії, правих та „лівих“, так і примиренства до них. Книга, що має назву „Книга для чтения по истории народов СССР“ повинна своїм змістом відповідати назві, цебто в ній повинна відбиватися історія окремих народів СССР.

Безперечно книга ця має багатий матеріял, а популярний виклад робить її цілком приступною для широкого кола читачів. Проте... в ній є ціла низка значних хиб.

За велику хибу книги треба вважати відсутність статті про соціяльно-економічні передумови революції 1905 року. Ця стаття повинна була бути першою в книзі, вступною до розуміння, як причин, так і клясових відносин, розташування клясових сил та клясової боротьби в революції 1905 року. В передмові до книги сказано, що в другому томі „подано статті про економічний розвиток Росії в другій половині XIX століття“, але, поперше, II-го тому ще немає, подруге, мова ходить не за статті про економічний розвиток Росії в другій половині XIX століття, а про одну статтю, вступну, що дала б картину передумов революції 1905 року, полегшила читачам зрозуміти всі проблеми, що їх викладено в III-му томі й, нарешті, кожний том, „Книги для чтения“, повинен бути закінченим цілим. В передмові говориться, як про „прискорбный факт“ — відсутність статті за Україну. Відсутність статті про Україну є безперечно, негативний факт. Але незрозуміло, чому „прискорбие“, висловлено з приводу відсутности статті тільки про Україну, чому немає статті про Кавказ, про Білорусь (характеристично, що про Білорусь у книзі немає жодного слова).

Стаття Г. Ладохи „Государственный строй России накануне революции 1905-07 гг.“ багата своїм змістом. Досить яскраво в статті освітлено, як клясовий характер самодержавства, так і порядок управління царської Росії; так само досить наочно, часто словами самих „діячів“ царського режиму, Г. Ладоха подає, безперечно, правильну характери-

стику розкладу царського самодержавства та панівної поміщицької кляси. Одначе автор допустився грубої політич. помілки, — допустився в статті ігнорації національного питання. Авторові (й редакції!) треба було б показати, як органи державної влади в Росії забезпечували політику царського режиму щодо національних „окраїн". Такий додатковий матеріял в статті Г. Ладохи завершив би ясну картину державного ладу царської Росії, як країни в'язниці народів.

Крім того треба підкреслити невдале місце в статті Г. Ладохи. Подаючи правильну характеристику Миколи II та його міністрів, Ладоха на стор. 25 пише: „Эта черта[1] великолепно использовалась всякими проходимцами вроде Безобразова и Абазы, игравших большую роль в деле вовлечения России в войну с Японией". Виходить, що російсько-японська війна є наслідок тільки авантури Миколи II та його міністрів, цебто, т. Л. наводить старий погляд деяких авторів, які пізніше від нього відмовилися. Якщо взяти на увагу, що крім зазначених рядків, у статті Л., як і у всій книзі, жодного слова немає про російсько-японську війну, про характер та причини її, то треба визнати це місце в статті за неправильне, таке, що заплутує питання. Треба було для повности характеристики клясової природи російського самодержавства та державного ладу зупинитися на причинах та характері російсько-японської війни. Надто важливо було підкреслити це питання в зв'язку з сучасною ситуацією підготовки інтервенції проти СРСР, бо „вивчення ставлення до цієї імперіялістичної війни, що викликана була грабіжницькими плянами російського царату на Далекому Сході, що визначала поразницькі гасла до неї нашої партії, має величезне значення для сучасної ситуації (так само, як ще більшою мірою й вивчення імперіялистичної війни 1914-18 рр."[2]

В добре опрацьованій статті А. Панкратової — „Рабочее движение в России перед революцией 1905 г." перед читачем разгортається картина зростання робітничого руху до революції 1905 року. Проте в статті є низка хиб. Так, даючи характеристику зростання масового робітничого руху, наводячи Ленинову характеристику із статті — „Новые задачи и новые силы" про розвиток масового робітничого руху в зв'язку з розвитком соціяль-демократії, тов. Панкратова майже не зупиняється на тому якою мірою впливали соціяль-демократія, більшовики та меншовики на розвиток робітничого руху в різні періоди до революції 1905 року в різних краях царської Росії.

Більшовицькі гасла, питання організованости та стихійности в робітничому рухові тов. Панкратова висвітлила недосить.

Тов. Панкратова також майже не висвітлила ролю та вплив на робітничий рух дрібно-буржуазних національних партій. Про характер робітничого руху в Білорусі — жодного слова. Недостатньо зовсім тов. Панкратова висвітлила зубатовщину в Білорусі. Не вказано, як Зубатов використав специфічні риси єврейського робітничого руху, щоб втягти єврейських робітників до своїх організацій. „В єврейському питанні та сама історія, але тільки ускладнена національними, релігійними та іншими особливостями. Підсумовуючи все це, скажу тільки: треба євреїв „огладить", після цього з них можна мотузи крутити. Завдяки їхній згуртованості, найменша увага до них передається у всі закутки й про це довідуються всі", — казав Зубатов[3]. Не досить показано дрібно-буржуазні риси єврейського робітничого руху.

---

[1] Авантурництво Миколи ".
[2] З тез Культпропу ЦК ВКП(б) про революцію 1905 року.
[3] „Красная Летопись" № 2-3, 1922 р., стор. 208-209.

Ще одне невдале місце в статті тов. Панкратової треба підкреслити. В статті нічого не сказано за закон про штрафи, опублікований 1886 року, цебто навіть пізніше закона 1882 та 1885 рр., що їх наводить тов. Панкратова. Ленінова критика цього закону в статті „Об'яснение закона о штрафах" показує, що закони самі давали тисячі можливостей підприємцям ці ж закони обходити, й що ця хвиля додаткових обмежень ще раз підкреслює характер такого „робітничого" законодавства.

В статті „Об'яснение закона о штрафах" Володимир Ілліч каже досить гостро й чітко: „І робітники довідаються, нарешті, що закон нічого не зробить, щоб поліпшити їхнє становище, доки існуватиме залежність робітників від капіталістів, тому, що закон завжди буде небезсторонній до капіталістів - фабрикантів, тому, що фабриканти завжди зможуть знайти причепки, щоб обійти закон".[1] Таку ж гостру характеристику дає Володимир Ільїч і законові 2 червня 1897 року (який також наводить Панкратова) про нормування робочого часу в своїй статті — „Новый фабричний закон".[2] Отже, кажучи про значення цього закону, який свідчить про зростання робітничого руху й підкреслюючи, „що він[3] неминуче дає новий поштовх російському робітничому рухові", Ленін зазначає, що „Закон скрізь залишив виходи фабрикантам, постаравсь залишити непевними найважливіші питання".[4]

В статті тов. Невського — „Январьское движение 1905 года" подано наочну картину подій 9 січня в Петербурзі. Статтю написано живою, легкою мовою. Вона подає читачеві передумови цього руху, характеристику клясового самопізнання петербурзьких робітників та ролю нашої партії в січневі дні. Статтю тов. Невського правильніше було б назвати „Январьские дни 1905 года в Петербурге", бо в ній нічого не сказано про те, як відповідала робітнича кляса Росії, Польщі, Білорусі, України та інших, крім Пітера, промислових центрів на криваву неділю. Про це саме, пише тов. Панкратова в статті — „Стачечное движение в 1905 году" де так є само розділ —„Январьское движение". Одне якщо редакція книги мала вмістити спеціяльну статтю про січень 1905 року, то треба було дати статтю про січневий рух у цілому. 9 січня, бувши датою початку революції, розбуркало робітничу клясу цілої царської Росії, а це й трѐба показати в статті тов. Невського, щоб читач дійсно мав картину січневого руху 1905 року й щоб назва статті відповідала своєму змістові.

Після статті тов. Невського — „Январьское движение в 1905 г." вміщено ще такі три праці: згадувана стаття тов. Панкратової — „Стачечное движение в 1905 году", тов. Невського —„Вооруженное восстание в 1905 году„ та тов. Горіна — „Советы рабочих депутатов в 1905 году".

Як відомо, Ленін, кажучи про своєрідність революції 1905 року, приділяв особливу увагу розвиткові „специфічно - пролетарського засобу боротьби, а саме — страйкові", в розвитковові до збройного повстання, кажучи про Ради, як органи збройного повстання. В грудневому збройному повстанні революція 1905 року дійшла свого кульмінаційного пункту: за словами Володимира Ілліча, „своєї вершини революція 1905 р. дійшла в грудневому повстанні". Кількісне зростання страйку, перетворення його на центр уваги робітників, що борються, якісно, цілком

[1] Ленін, т. 1, стор. 397.
[2] Ленін, т. II, стор. 154.
[3] Цебто, закон 2 червня 1897 р.
[4] Там саме.

природньо, змінює й самий зміст страйку та його керівної організації — страйкового комітету. Перетворюючись у жовтні - листопаді на загальний політичний страйк, переростання загального страйку в дальшу форму боротьби — збройне повстання, переводить органи, що керують страйком, на дальший вищий ступінь, перетворює їх на органи повстання, а на території, що охоплена повстанням, і на органи влади. Ради виникли в Росії в момент переростання масових страйків у окремих містах на загальний страйк у жовтні - листопаді, гостро - політичний своєю метою. Більшовики й були надхненці радянського руху, організації Рад, як органа збройного повстання. Саме цієї едности в розвиткові революційної боротьби 1905 року й не показано в книзі.

Змістовна стаття тов. Панкратової „Стачечное движение в 1905 г." подає досить значний і цікавий фактичний матеріял. Ми хочемо тут зупинитися тільки на окремих моментах цієї статті. Тов. Панкратова в одному місці дає таке формулювання: „Массовая революционная стачка (именно в такую единую массовую стачку превратилась вся совокупность економических и политических стачек в 1905 року) была тем специфическим пролетарским средством борьбы, которая делала буржуазно - демократическую по социальному содержанию, революцию уже пролетарской в зародыше, поскольку именно пролетариат выявил себя основной руководящей силой и авангардом революционного движения" (стор. 122). Тут неясно, чи йде тут мова про зміст чи про методи боротьби? А неясність у таких питаннях неприпустима. Треба було б підкреслити словами Леніна те, що: „Своєрідність російської революції полягає саме в тому, що вона була своїм соціяльним змістом буржуазно - демократичною, але засобами боротьби була пролетарською" (Ленін). В іншому місці статті, на стор. 130, тов. Панкратова пише: „Вся совокупность экономических и политических стачек 1905 г. превратилась в единую массовую революционную стачку, делавшую буржуазно - демократическую, по социальному содержанию, революцию пролетарской по радикальным — „плебейским" — способам ее разрешения".

Справа, власно, не в плебейських та радикальних методах боротьби, не це робило революцію 1905 року, засобами боротьби, пролетарською, а справа в специфічно пролетарському засобі боротьби — страйкові. Історія знає чимало прикладів радікальних та плебейських методів боротьби. Робітники, що руйнували машини та фабрики, також діяли радикально, по - плебейському, але цей рух неможна назвати пролетарським в тому розумінні, в якому говорив Ленін.

Стаття тов. Невського — „Вооруженное восстание в 1905 году" наочно викладає погляди нашої партії та меншовиків на революційне повстання, боротьбу, що її доводилося Ленінові провадити за збройне повстання, за підготовку його та безпосереднє керівництво від нашої партії. Тов. Невський досить яскраво викриває опортунізм меншовиків у цьому питанні. Стисло, але зрозуміло, т. Невський подає погляди есерів на збройне повстання та позиції Леніна, більшовиків про умови згоди з есерами в даному питанні. Проте в статті не виявлено процесу переростання пролетарської боротьби з одного етапа в другий, у вищий етап, аж до збройного повстання, як неминучого етапу боротьби пролетаріяту, потрібного в інтересах пролетарської боротьби А саме це й треба було б показати в статті про збройне повстання. На жаль, дуже недостатньо висвітлено перебіг повстання в Москві, особливо на Красній Пресні. Так само мало висвітлено збройне повстання на Україні, Кавказі та інш. Участь селян треба було б більше підкреслити, зупинившися на ступені керівництва нашої партії.

Тов. Горін у статті „Советы рабочих депутатов 1905 году“ викладає погляди більшовиків на ролю Рад 1905 р. Авторові не пощастило досить повно показати, як розмах розвитку страйкового руху привів до організації Рад та перетворив їх на органи збройного повстання.

Стаття А. Шестакова „Крестьянство в революции 1905 - 1907 гг.“ має багато великого фактичного матеріялу, й цілком достатньо викладає характер селянського руху та селянських вимог. Треба визнати за досить цінний виклад, хоча б у стислій формі, діяльности „Крестьянского Союза“. Проте, за велику хибу треба вважати те, що ставлення партії більшовиків, меншовиків та есерів до „Крестьянского Союза“ викладено дуже поверхово, і так мало, що в читача зовсім не залишаються враження, як наша партія та інші партії ставилися до виникнення та діяльности селянської спілки. Досить повно автор подав про погляди більшовиків, меншовиків та Троцького на селянський рух. В статті, на жаль, нічого не сказано за Ленінове вчення про два шляхи капіталістичного розвитку села — про „пруський“ та „американський“. В статті треба було показати характеристичну рису селянського руху, — як боротьбу за „американський“ шлях.

Цією характеристикою селянського руху, як революційного, але за капіталістичний шлях розвитку, Ленін не тільки розбивав погляди есерів, що не хотіли бачити в селянському рухові боротьби за капіталізм, але й погляди меншовиків, що бачили в селянстві реакційну силу, нездатну боротися проти самодержавства, цебто, за знищення кріпосництва.

Відзначаючи боротьбу селянства в цілому, обов'язково треба було на конкретних фактах показати розшарування та боротьбу в середині селянства для того, щоб читач мав чітке уявлення про те, наскільки шкідливі меншовицькі уяви про куркуля, як керівника всієї селянської боротьби. На цьому треба було зупинитися для того, щоб читачеві зрозуміло було, звідки походять національно - демократичні теорії сучасних істориків, як наприклад Яворського, про керівну ролю куркуля в революції 1905 року. В розділах, присвячених ставленню різних партій до селянського руху, треба було цей момент підкреслити в зв'язку з боротьбою, що тепер розгорнулася проти цих теорій (Україна, Білорусь).

Стаття О. Меєрсона — „Національно - окраинное движение в конце XIX и в начале XX века“ — є безперечно цікава. Особливо слід вітати таку статтю в зв'язку з тим, що це питання не тільки в підручниках з історії, але і в інших марксистських історічних працях висвітлено дуже мало. Можна сказати, що досі немає ще такої популярної марксистської роботи, що висвітлювала б національно - революційний рух у колишній царській Росії. Безперечною хибою в статті є недостатнє освітлення колоніяльної політики царату щодо окраїн. Незрозуміло, чому в статті Меєрсона немає жодного слова про Білорусь. Кажучи про різні партії в Польщі, треба було показати читачам характер руху серед єврейських робітників, дрібно - буржуазно - націоналістичний характер „Бунда“ та інших національних дрібно - буржуазних партій і їхню ролю в революційному рухові Польщі 1905 року.

Зрозуміло, що в кінці книги треба було б дати окремі статті з історії революційного руху 1905 року окремих народів СРСР (Кавказ, Татарія та інш.).

Стаття т. Горєва — „Буржуазные и мелко - буржуазные партии в первой революции“ є дуже цінна й конче потрібна. Бо ж література, що освітлює суть буржуазних та дрібно - буржуазних партій зовсім незначна, й доречі зовсім немає літератури, приступної широким колам читачів. Отже така стаття особливо потрібна в „Книге для чте-

ния по истории народов СССР“, проте вона не відповідає назві книги. На жаль, тов. Горєв обмежується викладом суті всіх партій Росії, крім партій окремих народів СРСР. В статті сказано про: кадетів, октябристів, з дрібно-буржазних партій — про есерів, трудовиків, народніх соціялістів та максималістів. І все це називається відповісти на тему „буржуазные и мелко-буржуазные партии“, а книга ця є „Книга для чтения по истории народов СРСР“, до того ж ще розрахована на широкого читача не тільки Росії, але у Кавказа, Білорусі, України і т. д. Читач у розділі про партії даремно шукатиме відомостей про різні національні партії. Не можна не відзначити, що виклад суті та ролі партій, про які говорить тов. Горев, чіткий і повний; тим більше можна шкодувати про неприпустимі прогалини, що є в його статті.

Врешті про досить змістову статтю тов. Юдовського — „Большевики и меньшевики в революции 1905 года“, де він виклав суть суперечностей між більшовиками й меншовиками. Так само досить докладно т. Ю. висвітлив основні важливіші моменти тактики більшовиків, їхні погляди про ролю пролетаріяту, як гегемона в революції, про ставлення до ліберальної буржуазії, про взаємини пролетаріяту та селянства, революційну демократичну диктатуру пролєтаріяту та селянства, ставлення більшовиків та меншовиків до тимчасового революційного уряду та інш. Все це виклав т. Юдовський досить повно й наочно. В статті також ясно викладено погляди Леніна, більшовиків на переростання буржуазно-демократичної революції в революцію пролетарську, опортунізм меншовиків та Троцького в оцінці рушійних сил революції. Проте, стаття т. Юдовського, має велику шкідливу політичну хибу: тов. Юдовський не подає повно теорії Троцького. Тов. Ю. викладає суть поглядів Троцького щодо селянства; цілком правильно тов. Ю., ідучи за Леніним, вбачає в цьому меншовизм Троцького, але у автора виходить, що в оцінці ролі робітничої кляси у Троцького не було розходження з більшовиками! Тов. Юдовський зовсім не показав саме меншовизму Троцького в оцінці робітничої кляси, тоді як відомо, що Володимир Ілліч досить гостро підкреслював, що „Троцький перекручує більшовизм, бо Троцький ніколи не міг засвоїти скільки будь певних поглядів на ролю пролетаріята в російській буржуазній революції.[1] Так само не досить викрито меншовицьку суть теорії перманентної революції Троцького. Боротьбі, що її проводили більшовики, під проводом Леніна, на два фронти, як і з примиренством — в своїй статті т. Юдовський не приділяє досить уваги.

В книзі пропущено один дуже важливий момент, питання про значення революції 1905 року, про її світове значення. Треба було б не тільки висвітлити науку революції для дальшої боротьби пролетаріяту колишньої царської Росії, але й для боротьби міжнароднього пролетаріяту та колоніяльних народів, що повинні вивчати історію нашої Жовтневої революції в щільному зв'язку з попередніми роками боротьби, треба було б також зазначити, який безпосередній та величезний вплив зробила революція 1905 року в той же період на інші країни, на Схід. В другому виданні цього тому треба виправити хиби, що є, зробити дійсною книгою для читання з історії народів ССРР, бо вона ще не є така книга в повному розумінні цього слова.

---

[1] Ленін, т. XIV.

Рецензії

Абраменко Є.

ЧИ ПОТРІБНІ НАМ ТАКІ ПІДРУЧНИКИ З ІСТОРІЇ ПАРТІЇ?

В. Волосевич. Курс истории ВКП(б), вып. IV. „Прибой". 1930 г., стр. 200, ц. 1 р. 20 к.

Спробу тов. Волосевича „дать в руки учащихся наших ВУЗ'ов единый учебник, соответствующий по своему об'ему и глубине трактовки важнейших проблем, программам этих учебных заведений и обобщающий весь историко-партийный материал в цельную картину истории выработки и развития основных программных, тактических и организационных идей нашей партии и их воплощения в жизнь", [1] — ми не можемо не вітати.

Але чи ж справді спромігся автор виконати ці поставлені перед собою завдання; чи дійсно він дав у руки студентства такий підручник з історії партії, який би відповідав всім, зазначеним вище, вимогам?— „Курс истории ВКП(б)" Волосевича, вип. IV, ні в якому разі не може задовольнити нас, ані своєю побудовою, ані формою викладу й мовою й тим більше — змістом.

З наведеного вище уривку з передмови автора видно, що автор своїм „Курсом" претендує на серйозний підручник, розрахований, поперше, на ВИШ'і, подруге, на тих, „хто вирішив серйозно вивчати історію нашої партії", бо, як каже автор, він „не обходил сторонкой труднейших и наиболее сложных проблем", а тому автор „льстит себя надеждой, что его труд не будет бесполезен". [2] Крім цього, автор гадає, що „Курс" дає цілу узагальнювану картину діяльности нашої партії.

Чи справді є в „Курсі" Волосевича певне тло клясової боротьби, на якому було б чітко виявлено діяльність нашої партії? Чи дає автор взагалі в своєму „Курсі" певну закінчену картину (як це він обіцяв в передмові), барвисті кольори якої утворювали б єдине органічне ціле й дали б нам чітку й ясну уяву про багатогранну діяльність нашої партії? Ні. „Курс" Волосевича — це календар подій; це перелік історичних фактів; це виклад і популяризація резолюцій з'їздів, промов тощо; це цілий потік цитат (іноді наведених не до речі, або механічно зв'язаних в одне ціле, що надає іноді думкам автора іншого значення (див. стор. 29, абзац 3-й), за якими часто-густо не видно самого автора. В „Курсі" нема глибокої постави питань і чіткої аналізи їх, а переважає описовість. Там, де автор намагався це зробити, зробив невірно (див. стор. 29-33, 56-60 та інш.). Відсутня сувора систематизованість матеріялу; є багато непотрібних повторень.

---

[1] Передмова автора до 3 та 4 випусків „Курса истории партии", ч. IV.

[2] Там саме.

В лекціях тов. Волосевича, які ніби повинні дати щось закінчене з діяльности нашої партії, фактичний матеріял разташовано так, що губиться стрижень теми — генеральна лінія партії на певному етапі. І тому, часто-густо лекція перетворюється на звичайний перелік подій без спроби їх аналізувати. Звідси ми робимо висновок, що Волосевич повинен був назвати свою роботу не „Курс истории партии", а лише курс лекцій з історії партії. Це більш-менш відповідало б дійсності, бо автор справді подав чимало цікавого фактичного матеріялу з життя партії. А деякі його лекції викладено більш-менш вдало й правдиво висвітлюють політичну лінію партії на окремих етапах її розвитку.

Написано „Курс" всупереч авторовому бажанню, важкою, часом не зовсім літературною мовою, почуваються весь час неохайність і нечіткість формулювань своїх думок. Наприклад, такі вирази: „Партия в эпоху пролетарской диктатури до переходного от восстановления к реконструкции периода неп'а" (стор. 1 „Курсу").

Чи зрозуміло, що хоче цим сказати автор? А може це тільки випадок, друкарська помилка? Тоді візьмемо ще декілька більш-менш характерних прикладів, де також негаразд з стилем.

Приклад другий, стор. 3. „На мирную конференцию явилась делегация от Украинской Рады. На Украине в это время начала б ы с т р о р а с п р о с т р а н я т ь с я советская власть, боровшаяся с правительством киевской (!) Рады, составленным из представителей мелко-буржуазных партий и групп: украинских эсеров, меньшевиков и проч."

Приклад третій. „Он (Ленин) допустил до провозглашения этого н е с ч а с т н о г о л о з у н г а". Що за нещастливе гасло?

Приклад четвертий. „Такое настроение крестьянства, выявленное на с'езде, убедило левых эсеров в том, что все остальные, так называемые, „социалистические" советские партии никакой реальной силой не обладают, являясь штабом без армии, а потому левые эсеры решились, наконец, принять предложение большевиков об участии в Совете народных комиссаров" (18 стор.).

Аналогічне, може ще більш характеристичне, можна прочитати на стор. 25, 37, 38, 84, а також на багатьох інш. сторінках.

Часто-густо в цьому курсі подибується непослідовність, нелогічність між окремими авторовими твердженнями й попереднім фактичним матеріялом, що його подано в книжці. Наприклад на стор. 29 читаємо: „Вот что писал Ильич специально о разобранном нами в этой лекции периоде революции". Далі йде цитата з Леніна. Невідомо тільки одне, де раніш автор в своїй лекції спеціяльно розбирав цей період революції.

На стор. 30 читаємо: „... что первый период Октябрьской революции, который мы условились обозначать именем Октябрьского переворота". Незрозуміло знову, де автор умовився називати перший період Жовтневої революції — „Жовтневим переворотом". Можна було б навести ще чимало таких прикладів.

Всі ці авторові хиби, про які ми говоримо в першій частині нашої рецензії, стосуються лише зовнішньої форми „Курсу" й коли б тільки „Курс" Волосевича хибував на це, то це було ще невелике лихо, але автор у цій праці зробив низку таких неприпустимих помилок, що користатися з нього, як підручника, неможна.

Це перш за все стосується оцінки характеру Жовтневої революції та її рушійних сил. Так, на стор. 29 „Курсу" щодо цього, читаємо таке: „Итак, рассмотренный нами период Октябрьской революции носил двойственный характер. С одной стороны он был уже социалистическим, поскольку он решил коренной вопрос революции, вопрос о власти, — установлением пролетарской диктатуры.

С другой — он был еще буржуазным, поскольку он довершал разрешение существеннейших вопросов революции буржуазно-демократической.

Но он был буржуазным еще потому, что, как говорил Ильич, „еще не было классовой борьбы в крестьянстве“, т. е. классовые противоречия в деревне еще затушевались общей борьбой всего крестьянства, против пбмещиков и не мешали ему выступать, как единое целое“.

На стор. 30, читаємо: „Итак, Октябрьский переворот носил буржуазный характер не только в том смысле, что он довершал буржуазно-демократическую революцию, но и по своим движущим силам“.

На стор. 32 читаємо: В Жовтні пролетаріят вирішив питання про владу: „Но все же одно решение этого вопроса не делало еще революции вполне социалистической“, бо лише з літа 1918 р., „лишь с этого времени революция приняла вполне социалистический характер“.

Всі наведені цитати яскраво малюють нам концепцію автора щодо Жовтневої революції. Жовтнева революція, за ним, поперше, не є соціялістична революція, подруге, вона своїми рушійними силами є буржуазна, потретє, вона має подвійний характер, і почетверте, соціялістична революція „вполне“ розпочалася лише влітку 1918 року.

Як бачимо, Волосевич, не зважаючи на низку цитат, що їх він навів з Леніна, не зрозумів, поперше, переростання буржуазно-демократичної революції в соціялістичну. Мабуть автор забув про квітневі тези Леніна, забув про те, що Ленін казав, що; „буржуазно-демократическая революция не отделена китайской стеной от социалистической“, що „Первая перерастает во вторую, вторая мимоходом, решает вопросы первой“.[1]

Подруге, автор мабуть не розуміє того, що про характер тої чи іншої революції судять не тільки з тих завдань, що вона їх розв'язує, а й з того соціяльного змісту, який вона собою являє. Так, Жовтнева революція є соціялістична революція тому, що вона знищила до щенту старий капіталістичний лад і заклала підвалини нового, зовсім протилежного старому своїм соціяльним змістом. Основним її завданням було, всупереч твердженням автора, не вирішення завдань буржуазно-демократичної революції, вона їх вирішила „мимоходом“, як „побочный продукт“ (Ленін), а вирішення питання про диктатуру пролетаріяту. „Самым главным вопросом всякой революции является вопрос о государственной власти. В руках какого класса власть, это решает все“, — каже Ленін.[2]

Жовтнева революція встановила владу пролетаріяту, а вже одне це визначає й її зміст і характер. Як бачимо, авторове твердження не подібне до Ленінового твердження.

Потретє, автор не розуміє того, що не тільки Жовтнева революція, а й буржуазно-демократична революція 1905 року своїми рушійними силами (коли вже стати на хвилину на ґрунт методології Волосевича) не була буржуазна, а тому твердження його (автора), що Жовтнева революція своїми рушійними силами є революція буржуазна, вважаємо за нісенітницю, за плод незнання Ленінової науки про рушійні сили революції. Його збила з пантелику позиція „всього селянства“ в Жовтневій революції, але це ж чудово роз“яснив тов. Сталін.

Почетверте, автор не розуміє того, що неможна протиставляти революції на селі революції в місті, вважаючи лише перщу за справжню соціялістичну революцію. Виходить, що єдине вирішальне в Жовтневій революції це — розв'язання селянського питання. Коли бути

[1] XVIII том творів Леніна, II вид., ч. I, стор. 366.
[2] Т. XVI, ч. II, стор. 102.

послідовним, то дійсно можна прийти до висновку, як це й зробив наш автор, що Жовтнева революція до літа 1918 року не була соціялістичною революцією.

Грубу помилку зробив тов. Волосевич і в питаннях про головні стратегічні гасла нашої партії шодо ролі селянства в революції.

Виходячи з оцінки Жовтневого перевороту, як перевороту, що „носил буржуазный характер" (стор. 30) Волосевич робить такий висновок: „Все крестьянство в целом могло поддерживать и действительно поддерживало пролетарскую власть, не за ее социалистические мероприятия, как таковые, а власть, возглавлявшую его борьбу с помещиками за землю" (стор. 31). Хіба все селянство в Жовтні підтримувало пролетарську владу?

Але послухаємо Волосевича далі: „Иногда выражают эту мысль, говоря, что пролетариат в этот период революции шел со всем крестьянством в целом лишь постольку, поскольку он решал задачи буржуазно-демократической революции; а в решении задач социалистических, в установлении своей диктатуры, пролетариат шел лишь с беднейшей частью деревни.

Эта нечеткая, неточная, а потому и неправильная формулировка.

Пролетариат не мог итти только с беднейшим крестьянством, ибо оно в этот период не было организационно обособлено от всей деревни; не было никаких бедняцких организаций, на которые мог бы опереться городской пролетариат...

Пролетариат мог итти только с беднейшим крестьянством лишь после того, как деревня перестала быть единой, когда у ней обособился „лагерь трудящегося беднейшего крестьянства, которое вместе с рабочими твердо продолжало итти к осуществлению социализма" (стр. 31).

За Волосевичем виходить, що перше гасло партії щодо селянства (з усім селянством) було дійсне до літа 1918 року, друге гасло (з біднотою при невтралізації середняцтва) — з літа 1918 р., бо „осуществился он не в Октябре 1917 г., а лишь летом 1918 г." (стор. 32). Невірно. Радимо авторові краще прочитати статтю тов. Сталіна про „Три основні гасла партії з селянського питання". Тут автор знайде таке твердження: „Мы шли к Октябрю под лозунгом диктатуры пролетариата и беднейшего крестьянства".[1] В другому місці цієї статті автор може прочитати таке: „Наоборот, политика нейтрализаци середняка не началась, а окончилась после комбедов, после 1918 года".

Як бачимо, твердження Волосевича не подібне до твердження Сталіна. На решту помилок тов. Волосевича в межах нашої рецензії, ми не маємо змоги відповісти, а тому наприкінці візмемо лише ще одне питання — питання про неп'у. На стор. 60 читаємо: „Сказанного без сомнения вполне достаточно, чтобы убедиться в том, что идея непа еще не зародилась в рассматриваемый нами период" (автор має на увазі 1918 рік). На стор. 57, після низки цитат з Леніна, автор робить такий висновок: „Таким образом, Ильич об'единяет в одно целое экономическую политику весны 1918 г. и экономическую политику „эпохи военного коммунизма".

Чи вірно все це? Чи дійсно, що Ленін першe, розглядав економічн[illegible] політику весни 1918 р. та економічну політ[illegible]ку військового комунізму [illegible]к одне ціле; подруге, чи заперечував Ленін у непі основні засади економічної політики весни 1918 року; потрете, чи існувала у Леніна їдея неп'у 1918 р.? За відповіддю звернемося до самого Леніна.

„Я держался, таким образом, в 1918 г. тог мнения, что по отношению к тогдашнему хозяйству советской России госкапитализм пред-

[1] „Осно[illegible]ы ленинизма, стор. 449-450.

ставляет собой шаг вперед".[1] „Решение Всероссийского Исполнительного Комитета в конце апреля 1918 г., решение ЦК от 29 апреля 1918 г., которые указывали на необходимость считаться с крестьянской экономикой, учитывая роль госкапитализма в строительстве социализма и подчеркивали значение индивидуальной единичной ответственности в деле управления страной в отличие от политических задач строительства власти и военных задач."[2]

Як бачимо, за Леніним політика 1918 р. і період військового комунізму не те саме. Але читаймо далі: „Какой резкий поворот сделала наша советская власть и наша коммунистическая партия, перейдя к той экономической политике, которую зовут новой, новой по отношению к предыдущей нашей экономической политике (цебто до військового комунізм — А. Є), а по сути дела в ней больше старого",[3] цебто елементів економполітики початку 1918 року.

Як бачимо, й тут Ленін каже проти Волосевича, дарма що, останній надзвичайно багато цитував з його творів. Що економполітика весни 1918 р. й періоду військового комунізму не те саме, свідчать і такі Ленінові твердження.

„Но в начале 1918 года были прямые указания нашей партии на то, что в этом отношении мы должны сделать шаг назад и признать известный компромисс".[4]

„В начале 1918 г. мы рассчитывали на известный период, когда мирное строительство будеть возможно".[5]

Всі наведені цитати кажуть про те, що, поперше, економполітика початку 1918 р. та період військового комунізму, за Леніним, не те саме, подруге, що в непі є елементи економполітики 1918 р. і, нарешті, потрєте, всі ці дані стверджують також і те, що 1918 року у т. Леніна була ідея неп'у.

Є також помилка у автора й в других питаннях економічної політики й взагалі помилки в цілій низці інших питань, Проте, висвітлити й дати критику всім помилкам ми в рямцях цієї рецензії не можемо. Але досить і того, що ми тут в рецензії наводили про зміст „Курса" Волосевича й „глубины постановки отдельных проблем", щоб переконатися, що „Курс" з ідеологічного боку є невитриманий. Він являє собою плутанину. А в питаннях про характер Жовтневої революції та рушійні сили, в питаннях про стратегічні гасла партії автор хоче чи не хоче відбиває правоопортуністичні погляди на низку найважливіших питань з історії революції. Неправдиво й тенденційно автор цитує Леніна.

Висновок. „Курс" тов. Волосевича не є корисний ані для тих, хто „решил серьезно заняться изучением партии", ані для кого. Навпаки, доки в ньому залишаються такі твердження, що їх ми навели вище — він є шкідливий.

---

[1] Твори Леніна, т. XVIII - 2, стор. 88. вид. 2.
[2] Там саме, т. XVIII - 2, стор. 371.
[3] Там саме, т. XVIII - 1. ст. 372.
[4] Там саме, т. XVIII, ч. 1, стор. ?41.
[5] Там саме, т. XVIII, ч. 1, стор. 371.

Перельман М.

Г. И. Петровский. Речи и статьи периода IV Государственной Думы, 1912—1914 гг., ч. I. Введение Д. З. Лебедя. Приготовил к печати и редактировал Н. С. Илюшин. ГИУ, Харьков, 1930 г., стр. 238. Ц. 2 р.

Після спогадів А. Е. Бадаєва „Большевики в Государственной Думе", що зробилися дуже популярними в масах пролетарських читачів, вийшли друком промови й статті Г. І. Петровського з того ж періоду. Обидві книжки представників більшовицької партії в IV Державній Думі, доповнюють одна одну.

Якщо в спогадах т. Бадаєва переважає матеріял з життя та боротьби петербурзьких робітників, то в промовах та статтях Г. І. Петровського переважає матеріял про робітників України, катеринославських металістів та донецьких гірників, представником від яких був Г. І.

Роки реакції та піднесення є важливіший період в історії партії, Треба сказати, що в нас цей період найменше вивчений. Легко в цьому переконатися, переглядаючи продукцію істпартів наших найбільших робітничих центрів та наукових установ, що провадять дослідницьку роботу в цій галузі.

Книжка тов. Петровського дає матеріял для розробки низки неосвітлених питань. Особливо цінна вона для історії партії та робітничого руху на Україні, зокрема, Катеринославу та Донбасу.

Між звичайними, вишуканими промовами буржуазних парляментарів та представниками революційного пролетаріяту лежить величезна безодня. В промовах б-ків немає й краплі фразерста, всі вони просякнуті реальною критикою капіталістичної системи, всі вони спрямовані на повалення самодержавства, закликають до боротьби робітничу клясу в ім'я перемоги соціялізму. Промови більшовицьких депутатів були висловом не окремих персон, індивідуумів, а волі цілої партії та її ЦК.

В своїй короткій передмові Г. І. Петровський з цього приводу пише:

„Промови складалося іноді й без участи депутатів, але депутати їх перевіряли, засвоювали, перебудовували й потім виголошували в Думі, при чому виголошували їх не від імені депутатів, а від фракції, цебто, від партії. Промови з приводу найважливіших питань опрацьовували разом з Леніним, а то й сам Ленін".

Здійснення контролі над фракцією „уважне ставлення до кожного кроку с.-д. фракції", в наслідок постанови Краківської наради, якою керував тов. Ленін, гарантувало органічний зв'язок фракції з партією

Як промови, так і вся робота більшовиків у Думі — це клясичний приклад, зразок боротьби на сьогодні для різних секцій Комінтерна, для нашої молоді, важливіший документ, що показує боротьбу партії в тяжких нелегальних умовах з усіма супротивниками: ліквідаторами-меншовиками, буржуазією та самодержавством у цілому.

Опубліковані 32 промови охоплюють дуже широкий комплекс питань, зв'язаних з економічним та політичним станом робітничої кляси та селянства в умовах капіталістичного суспільства, викривають всі болячки самодержавної держави й переконують, наскільки правильна була ленінська тактика використати трибуну Державної Думи для революційних цілей.

Перед фракцією стояло завдання вміло використати кожне засідання, кожне запитання та виступ у Думі, щоб оголосити свою бойову

клясову програму більшовицьких поглядів та мобілізувати навколо них робітничу клясу та селянські маси. Візьмімо першу промову тов. Петровського з 14/XII—1912 року про страхування робітників від нещасних випадків, що її він виголосив, відповідаючи на декларацію голови Ради міністрів Коковцева про закон 23 червня. В цій промові Г. І., критикуючи лицемірну поведінку уряду, викриваючи страховий закон, перевівши який „становище робітничої кляси не поліпшується, а навіть значно погіршується",— говорить про цілий ряд питань, зокрема, про стан сільсько-господарського пролетаріяту, хатніх робітниць, про робочий день дорослих та неповнолітніх. В кінці промови Г. І. заявляє:

„І от російський пролетаріят, разом з тим, і частина його, катеринославський пролетаріят, також казав, що він приєднуватиметься до міжнароднього потоку пролетарського руху, борячись під червоним прапором за краще життя, за кращу долю робітничої кляси". (Оплески зліва).

Великий інтерес має промова Г. І., що її він виголосив 20 травня 1913 року, підчас обговорення кошторису Міністерства внутрішніх справ у національному питанні, де він змалював політику царського уряду та чорносотенної думи щодо національних питань, зокрема щодо України.

„... В Катеринославській губерні майже $^7/_{10}$ населення, якщо не більше, складають українці, яких офіційною мовою звуть малоросами. Український нарід терпить безмірний гніт від тих, що мають владу, нехай же, водночас з урядом та представниками його, водночас із ними прозвучить і голос представника пролетаріяту, що розв'язує національне питання братерським об'єднанням працівників всіх національностей у боротьбі проти всіляких поміщиків та всілякої буржуазії, до якої б нації вони не належили, в боротьбі проти всілякого політичного ладу, якщо можна так висловитися, що пригнічує будьяку народність.

В Росії великоросів лише 43%, цебто менше як половина населення, а проте, весь іншій нарід визнають за інородців. Отже, більшість населення Росії не має права й можливости говорити рідною мовою й переносить безмірне насильство та гніт. Яку ж мудру політику провадять наші чорносотенці, що повними пригорщами сіють тут ненависть та руїну? Росія характеристична найбільшою національною строкатістю. А великоруському націоналізмові та поміщицькому патріотизмові, що виявляються у нас, немає, здається, рівних у Европі та й не тільки в Европі, ба навіть і в Азії".

Г. І. в своїй промові наводить низку фактів судового переслідування українців в Катеринославській губерні за вживання української мови, заборони його в гімназіях, закриття клубів тощо.

Декларація закінчується рядом пунктів, що дають оцінку політики самодержавства. В останньому пункті сказано:

„Що цей кошторис, складений із витрат на поліцію, в'язниці, шпигунів та різні засоби боротьби з народніми масами, їхньою самодіяльністю, є продукт переважного хазяїнування контр-революційного авангарду—кріпосницького дворянства та неліквідованої старої влади, що спирається на нього,—ми, представники російського пролетаріяту, вважаючи теперішній уряд за одну з підпор европейської реакції, в поваленні якого зацікавлений увесь соціялістичний пролетаріят, висловлюючи недовіру всьому хазяїнуванню панівних кляс, і ще більшою мірою хазяїнуванню героїв перевороту 3 червня, голосуємо проти кошторису міністерства внутрішніх справ" (оплески зліва).

Промова про тяжкий стан безземельних селян, гірників та їхніх дітей в зв'язку з розглядом кошторису Гірничого департаменту, в якій

Г. І. пощастило яскраво змалювати експлуатацію дитячої праці, що тоді існувала. Цю промову Г. І. закінчив такими словами:

„Доб'ються кращих умов шахтарі в Росії хоч і ставите ви їм перепони: вони їх знесуть, знищать і той устрій, який скував і зробив рабами, доб'ються вони конфіскації поміщицьких земель, 8-ми годинного рабочого дня й житимуть вільними громадяними в демократичній республіці, боротьбою поліпшивши своє становище. Вони піднімуть, рукою, що держала кайло і лом, червоний прапор соціялізму і підуть разом з шахтарями всього світу, з пролетаріятом на боротьбу за соціялістичний устрій... (Галас зправа)... де не буде приватньої власности на засоби виробництва, ні на землю, ні на її надра, де земля служитиме всьому людству, а не окремим паразитам". (Оплески зліва).

Труднощі перед депутатом-більшовиком поставали на кожному кроці. Підчас промови на трибуні його всіляко намагалися збити. Чорносотенці з породи Пуришкевичів, ханжі різних мастей, вкупі з головою Думи репліками та свистом намагалися заважати виступам. Поза Думою, на вулиці, охранка не спускала з очей більшовика-депутата. Проте, не зважаючи на всю цю обстановку, більшовики виголошували свої промови, декляраціі, робили свої заяви, виїздили на місця, зв'язувалися з робітничою масою й видавали свою „Правду".

Статті та листи, що складають другу частину книги, відбивають, головне, роботу тов. Петровського поза Думою.

Відомо, що більшовицька партія величезну увагу приділила позадумській роботі депутатів. Статті тов. Петровського, надруковані свого часу в „Правді" були наслідком того зв'язку, що встановився в нього з робітничими масами, а особливо з катеринославськими металістами та донецькими шахтарями. Г. І. висвітлював становище робітників, їх життя, настрої та побажання, найважливіші події робітничого руху, боротьбу більшовиків з ліквідаторами; його дописи, статті потверджували, настільки міцний був цей зв'язок, не зважаючи на всі перешкоди охранки та її „чорних кабінетів".

Листи, що їх публікується вперше, взято з архіва катеринославського відділу; вони показують методи боротьби самодержавства та охранки, які намагалися всіма способами ізолювати, спровокувати та затримати роботу депутата-більшовика.

Вступ Д. З. Лебедя, даючи загальну характеристику боротьби з ліквідаторами в Катеринославі, політичну оцінку цієї доби, картину виборів до Думи, цінний тим, що автор катеринославський більшовик-підпільник доповнює та пов'язує картину боротьби партії своїми особистими спогадами.

Промови та статті характером свого викладу загально приступні. Їх може читати, користати науковий робітник, робітник, комсомолець. Перед кожною статтею редакція поробила короткі примітки, що ознайомлюють читата з поставленими питаннями та обставинами дня.

В книжці є кілька цікавих ілюстрацій думського періоду: виборці та уповноважені від робітників колишньої Катеринославської губерні, більшовицька фракція IV Думи, керівники фракції Ленін, Сталін, Свердлов.

Ми вважаємо, що книжку цю треба видати й українською мовою.

По журналах

Равич - Черкаський М.

„Пролетарская революция“. Журнал Института Ленина при ЦК ВКП(б) № 1, 2-3, 4, 5, 6. 1930. М.

Наукове значення журналу протягом останніх років зростає. Чимраз далі відходять на другий плян спогади. Щодалі, то ширше й глибше журнал висвітлює минуле партії і все більше приходиш до думки, що історія партії щільной нерозривно зв'язана з життям та діяльністю нашого проводиря Леніна.

Досить переглянути лише огляди п'яти книжок, щоб переконатися, що неможна вивчати партію не виявляючи в кожний окремий момент ролі Леніна в ній. Названі вище книжки майже цілком, за невеликим винятком, присвячені Ленінові. В розділі статтів перших п'яти книжок ми маємо 15 статтів, 10 з яких цілком присвячені Ленінові в зв'язку з різними партійними питаннями, і три статті — частково. В двох перших книжках тов. В. Адоратський порушує давно вже вистигле питання про наукову біографію Леніна „перш за все, як проводиря та теоретика пролетаріяту доби імперіялізму та пролетарської революції“. На ту ж тему „К вопросу о методах работы над источниками по научной биографии Ленина“ написано статтю Г. Тихомирнова в № 4.

Про дискусію 1930 р. з приводу народовольства вміщено статтю Генкіна — „Ленин в революционном народничестве и народовольчестве“ (№ 2-3).

В зв'язку з боротьбою на два фронти, що загострилася в партії, Д. Кардашов написав дві статті: „Ленин в борьбе с примиренчеством в эпоху внутрипартийного раскола 1903-05 г. г.“ (К истории борьбы за III с'езд) та статтю „К истории зарождения Бюро Комитетов Большинства“, що є продовження статті, надрукованої в 10-й книзі „Пролетарская Революция“ за 1930 рік. На ту ж саму тему ми маємо статтю Горіна — „Из истории борьбы Ленина за III с'езд“ та Крамольникова — „III с'езд РСДРП“. Ці дві статті, як і стаття Д. Кардашова мають тим більше значення, що на початку 1930 р. ми святкували 25-тиріччя III з'їзду.

Стаття Д. Баєвського — „Борьба Ленина против бухаринских „шатаний мысли“ являє собою нарис про розходження. Бухаріна з Леніним ще підчас війни до періоду так званого лівого комунізму.

Із статейного матеріялу не стосується історії нашої партії лише одна стаття — В. Мирошевського „Социальная природа венгерской советской республики“. Доречі треба сказати, що переглядуючи „П. Р.“ відчуваєш відсутність у нас в СРСС спеціяльного журнала з історії міжнародного революційного руху, і „Пролетарская революция“ примушена віддавати частину своїх сторінок вивченню шляхів пролетарського революційного руху та ленінізму в країнах Західньої Европи та Америки, а потім і в колоніяльних та напівколоніяльних країнах. Ми вважаємо, що цей матеріял повинен перебувати в одному місці, в одному журналі й розгорнутися як величезної ваги робота.

Тепер перейдемо до короткого розгляду та викладу змісту статтів.

Написати біографію Леніна тому становить надзвичайні труднощі, що для такої біографії, як цілком слушно пише тов. Адоратський, „треба по суті вивчити всю історію даної епохи, бо саме Ленін був геніяльним теоретиком та проводирем пролетарської революції, що є основна подія цієї історичної доби“. Ленін сам пильно вивчав історію європейського та американського робітничого руху, він вивчив вчення Маркса та Енгельса, проходячи в глибину їхньої теорії і дав величезний стимул до вивчення їх у нас в Росії. Ніде в світі революційна теорія Маркса та Енгельса не стала предметом такого масового вивчення, як у нас в СРСР. Він разом з тим теоретично простудіював економічні та політичні теорії народництва й все це повинно було відбитися на історії життя та діяльности Леніна. „Основа геніяльности Леніна полягає в його щільному зв'язку з масовим рухом. Ленін умів чуйно відбивати вимоги, завдання революційного пролетаріяту, непорушно був переконаний в силах масового руху, вмів зв'язуватися з ним, домагатися керівництва ним і вмів сприяти просуванню мас на вищий ступінь“. В цьому саме й полягає ключ до розуміння життя та діяльности Леніна (як провадиря, як практика й як теоретика).

Тов. Адоратський розбиває життя Леніна на три періоди: 1) період його формування та теоретичної підготовки. Тут повинні знайти освітлення питання — Ленін та революційне народництво, Ленін та західньоевропейський робітничий рух, Ленін та марксизм. Крім того, в цей період Ленін дуже уважно вивчає Герцена, Белінського, Чернишевського, приділяє багато часу знайомству з життям та діяльністю славнозвісної плеяди 70-х років. До цього періоду входить і такий величезний своїм впливом на Леніна факт, як страта Олександра Ульянова 1887 року. 2) Другий період життя та діяльности Леніна збігається з історією нашої партії до 1914 року. Цей період є бойовий період щодо формування згуртованого лівого крила II Інтернаціоналу. Лінією партійної діяльности та теоретичних шукань, Ленін в цей період був значною мірою ізольований від европейської соціяль-демократії, що зв'язана була в силу взаємної опортуністичної страховки з Плехановим, Мартовим, Аксельродом та інш. Лише окремі прояви солідарности з Леніним ми спостерігаємо подеколи від Кавтського в період 1900-05-06 р. р. а також від окремих представників окремих партій у окремих питаннях. Сюди, звичайно, не входять ленінові взаємини з групою польських с.-д. на чолі з Розою Люксембург, яка солідаризувалася з Леніним у багатьох випадках, хоч і не завжди й не в усіх питаннях. Навіть Роза Люксембург виступала декілька разів на захист меншовицьких організаційних принципів. Цікаво простежити крок за кроком ставлення Леніна до найбільших діячів II Інтернаціоналу до імперіялістичної війни: до Бебеля, Вільгельма Лібкнехта, Кавтського, Ледебура, Геда, Жореса Вандервельде, Макдоналда та інш., а також до Рози Люксембург. Для цього треба використати не тільки статті чи промови Ленінові, але й, головне, його листування. Лінією ж особистих взаємин цікаво відзначити, як генерали російського меншовизму, як Мартов та інші кожний принциповий виступ Леніна проти них сприймали як особисту образу й звідси всі склоки та емігрантські непорозуміння, свідками яких ми були в цей другий період життя та діяльности Леніна. Ленін дивився на всі ці дуті самолюбства, на всі генеральські замашки лідерів меншовизму, незлобиво й працював не покладаючи рук для того, щоб протиставити кампанії наклепів та бруду — кампанії, що мають величезне політичне значення. 3) Третій період 1914-1924 р. р. Це десятиріччя є найбільш бурхливе в історії діяльности Леніна. Більшовизм, на чолі з Леніним, стає основним організатором міжнародніх революційних сил, відновителем інтернаціонального зв'язку. Більшовизм, під проводом Леніна,

виходить на міжнародню арену й тут, з надзвичайними труднощами, плаваючи проти течії і борячись проти стихії реформізму, пацифізму та центризму, виковує дійсно революційну плятформу для всіх інтернаціоналістичних елементів міжнароднього робітничого руху. Сюди ж входить і період радянсьої влади, боротьба проти буржуазної демократії, проти капіталістичної інтервенції тощо.

Стаття Г. Тихомирнова, що написана на цю саме тему, зазначає на потребу використати крім наукових статтів ще й матеріяли автобіографічного характеру, матеріяли мемуарні, полемічні та чужоземні. Обмін думками та висловлювання з приводу біографії Леніна, треба думати, ще триватимуть на сторінках журналу, але написати біографію Леніна надсильно одній людині, бо для цього потрібна різнобічна ерудиція історика, соціолога, філософа, політико-економа, статистика, історика літератури тощо. Біографія Маркса, що її написав Франц Мерінг, звичайно, не вичерпує й одної десятої життя та діяльности Маркса, проте вона найповніша й дотепер. Можна бути певним у тому, що поруч найгострішої невідкладної потреби створити велику вичерпливу біографію Леніна, постає потреба створити такі ж біографії Маркса та Енгельса.

Д. Баєвський в своїй статті відзначає, що доба імперіялістичної війни є період найцінніших Ленінових праць. З теорії та практики пролетарської революції Ленін написав у цей період працю: „Империализм, как новейший этап капитализма“ (Баєвський помилково назвав — „как новейшая стадия“). До цього ж періоду належить і початок ленінової праці „Государство и революция“. Під цей час Бухарін, критикуючи Кавтського, сам робить цілу низку помилок; це спонукає Леніна взятися до пера й відмежуватися від „імперіялістичного економіста“, як він назвав Бухаріна. На думку Леніна, Бухарін „замість викривати кавтскіянців допоміг їм своїми помилками“. Ленін у своїй праці „Империализм, как новейший етап“ дає свою аналізу Кавтського та кавтскіянства. Баєвський зазначає на ідейну близькість бухаринської (божійської) групи до Троцького. Як і цей останній, Бухарін заперечував гасло, що його виставив Ленін,— „поразка Росії“. Бухарінська група намагалася навіть видавати свій орган „Звезда“, проти чого рішуче виступив Ленін. Група ця (Бухарін, Пятаков, Євгенія Бош, Криленко, Розмірович, Трояновський) не з'явилася на конференцію, що її скликав Ленін 27/II-1916 р., і надіслала тільки свої тези, прибувши до Берну, коли конференція вже закінчилася. Ця конференція засудила спроби опозиції утворити свій орган. Баєвський каже про те, що в наслідок дискусії між бухарінцями та Леніним, Ленін підніс гасло „Соединенные Штаты Европы“. Стаття Леніна про гасло Сполучених Штатів спрямована була водночас і проти Троцького й проти Бухаріна. Ленін ставився лойяльно до „шатаний мысли“ Бухаріна саме тому, що це був неоформлений опортунізм. Орган „Коммунист“ був журналом двох течій: Бухаріна й к-о та Радека й к-о. Стаття Баєвського дуже цікава й знімає чимало неосвітлених питань воєнного періоду.

Статті Кардашова присвячені старому, але завжди новому питанню про боротьбу за більшовицьку партію, за самостійну позицію партії, проти опортунізму меншовиків, примиренства та центризму в більшовицьких лавах. Про те з якою енергією Ленін критикував товаришів навіть в близькому колі своїх однодумців з Бюра Комітетів Більшости, свідчить його листування. В ньому Ленін закликає БКБ не довіряти примиренському жестові ні Красіна, ні ЦК в справі скликання з'їзду. Важко передати коротко зміст величезного матеріялу, що його подав Кардашов у двох статтях. В них дано аналізу всього невтомного листування Леніна з приводу цього питання з товаришами Стопані, Літвіно-

вим, Землячкою, Кавказьким Бюром, Гусєвим. В цьому листуванні Ленін не тільки ставить принципові питання, зв'язані з організацією БКБ та скликанням з'їзду, але й питання про особовий склад БКБ, який сконструювався з таких осіб: Землячки, Лядова, Гусєва, Румянцева та кооптуваних Леніна і Каменєва. В цій справі найактивнішу участь брала Н. К. Крупська, що також листувалася з цілим рядом осіб та комітетів, а серед них і з кавказьким більшовиком Ваном Стуруа, який вороже ставився до всіх закордонників.

Статті Горіна та Крамольнікова дають картину підготовки III-го з'їзду та боротьби за чистоту й чіткість більшовицької лінії.

Стаття Крамольнікова являє собою доповідь, що її він прочитав на зборах МК ВКП(б), скликаних Інститутом Леніна та т-вом старих більшовиків. Серед іншого цікавого матеріялу, що подає чимало цінних епізодів показано, як деякі комітетчики в процесі роботи ігнорували робітників підчас утворення комітетів організації. Ленін обурювався з цього, а комітетчики, як Квіткін, вважали, що „не треба пускати незрілих людей до комітетів". Питання про інтелігенцію та робітників у керівних органах партії було предметом найуважнішого ставлення Леніна, який настоював на потребі ввести до комітетів робітників якомога більше.

Стаття Я. Броніна дає нам серйозну спробу розгорнути історію боротьби Маркса, Енгельса та Леніна проти правого дрібно-буржуазного реформізму та лівого так само дрібно-буржуазного революціонізма. Цікаво, що Едуард Бернштейн 1899 р. писав проти Маркса та Енгельса те саме, що 1921 року він висував проти більшовиків. Марксові та Енгельсові він докоряв за те, що вони, на ґрунті гегелевської діялектики, прийшли до блянкізму. Маркс та Енгельс, як говорив Бернштейн, „рушійною силою революції роблять п р о с т у в о л ю". У більшовиків Бернштейн бачить ту саме характеристичну рису, що й у Маркса, хоч і змовчує про це: „Більшовизм не визнає н і я к и х м е ж д л я в о л і в історії". В той же час у Бернштейна вистачає сміливости докоряти більшовикам за те, що їхні теорії суперечать марксизмові. Статті Броніна заслуговують на серйозну увагу, бо в них в послідовному порядкові викладено погляди та думки всіх старих опортуністів у їхній боротьбі проти революційної думки та революційних ідей.

Статті Прагера розвивають і аналізують погляди Маркса та Енгельса на питання про некапіталістичний шлях розвитку відсталих країн і, зокрема, на російську громаду. Енгельс був переконаний того, що к о л о н і ї о б м и н у т ь к а п і т а л і с т и ч н у с т а д і ю р о з в и т к у, я к щ о д о ц ь о г о в Е в р о п і ч и А м е р и ц і п о ч н е т ь с я с о ц і я л ь н а р е в о л ю ц і я. Меншовики іронізували над Комінтерном, що бажає, ніби, всупереч Енгельсові „соціялістичну революцію в н а п і в ц и в і л і з о в а н и х к р а ї н а х перетворити на підойму для соціялістичного перевороту в країнах розвиненого капіталізму". Меншовики в ряді статтів, а особливо Мартов у своїй книжці „Мировой большевизм" вважають, що ці спроби більшовиків суперечать теорії Маркса та Енгельса, не враховуючи того, що соціяльна революція, де б вона не відбулася, прагне поширити свою базу для успіхів революціонізування відсталих країн, що Енгельс ніколи не твердив, що соціяльна революція повинна відбутися, насамперед, неодмінно в найрозвиненішій капіталістичній країні. Якщо такого твердження у Маркса та Енгельса немає, то ясно, що якби, скажемо, соціяльна революція сталася у Франції, а не в Росії, то меншовицькі горетеоретики все ж знайшли б такий саме аргумент: Франція, мовляв, відстала країна, якщо рівняти до Англії, Німеччини та Америки, і претендує стати підоймою для революціонізування цих країн, що випередили її.

Зовсім окремо стоїть стаття т. Мирошевського про радянську владу в Угорщині. Мирошевський приходить до цілком правильного висновку про те, що радянська Угорщина загинула тому, що пролетарська революція в Угорщині не була об'єднана з „селянською війною", що причиною причин поразки радянської Угорщини є, звичайно, відсутність у ній згуртованої революційної пролетарської більшовицької партії.

Крім цього основного розділу в книжках №№ 1 - 6 дуже багато місця займають спогади, матеріяли, бібліографія. Значна частина спогадів також зв'язана з Леніним почасти періоду 1903 - 1905 р. р., почасти періоду революції. Статті Луначарського та Лалаянца, Берзіна та Сирола, Бикіна та Невзорова — всі вони становлять більш - менш цікавий матеріял для характеристики Леніна, як особи. Але окремо требе звернути увагу читача на статтю[1] Лалаянца — одного з перших друзів та товаришів Леніна, який подає в ній чимало нових епізодів, зв'язаних з розколом РСДРП 1902 - 04 р. р.

Неможна не відзначити невеликої статті Франца Корічонера — „Из истории интернационалистского движения в Австрии".

Корічонер в своїй статті руйнує легенду, що її ми досі знали, за якою ніби весь інтернаціоналістський рух в Австрії обертався навколо особи Фрідріха Адлера. Корічонер показує компромісну позицію Адлера, який лише на один момент піднявся на дійсно революційну та інтернаціоналістську позицію. Лише революційна молодь зробилася в нелегальних та легальних формах носієм революційного руху в Австрії підчас війни. Це ще раз свідчить про те, що австро - марксизм являв собою настільки гнилі підвалини, що будувати на них міцну будівлю революційного соціялізму не було найменшої можливости.

Названі вище книжки мають також великий рецензійний матеріял, а також дуже цікавий матеріял з історії Білостокської конференції 1902 р. та матеріял для вивчення історії Комінтерну із статтею Бірмана. В книжках подано листування Леніна з родичами періоду 1910 - 16 р.р., що його зібрала й зредагувала т. Єлізарова. Заслуговують також на увагу статті Ріндича та Поташа про народовольство у розділі „Трибуна" де подають, звичайно, короткі дискусійні матеріяли.

Наприкінці треба відзначити те, що „Пролетарская Революция", як журнал, посів почесне місце серед інших історичних журналів; значення його зростає тим більше, що глибше (а це „глибше" не завжди буває) статті вивчають ленінізм і окремі періоди та питання розвитку нашої партії, зв'язані з бойовими питаннями партії та її політики в сучасний момент.

Острогорський М.

„Красная Летопись" № 3 и 4 (36 и 37) 1930 г. Ленинградский областной испарт ВКП(б). Изд. „Красная Газета".

Перше, що звертає увагу в цих книжках журналу — це стаття „Ленин и Троцкий в борьбе с интервентами на Мурмане" (№ 3). Автор її Корнатовський, коротко викладаючи історію як инвервенти готували 1918 р. захоплення Мурмана цілком слушно критикує телеграфне розпорядження Троцького з 1 березня 1918 р. про те, що в боротьбі проти німе-

[1] Ця стаття є продовження його статті, надрукованої в „Пролетарской Революции" № 8 - 9, 1929 р.

цького війська мурманська влада „повинна приймати всіляку допомогу союзних місій“. Це розпорядження рішуче йшло всупереч з ленінським настановленням у цьому питанні, що дозволяло лише „воєнно-технічну допомогу від англо-французьких імперіялістів“, цебто, допомогу зброєю та харчуванням. Тому автор цілком правдиво доводить, що ця телеграма, розв'язуючи руку мурманських контр-революційних діячів, легалізувала завершення їхньої зрадницької роботи щодо передачі Мурмана англо-французьким імперіялістичним захватникам, і що вона була цілком пов'язана з троцькістською лінією взагалі.

Друга стаття А. С. Пухова — „В Петрограде накануне кронштадтского восстания в 1921 году“ (№ 4) має на меті проаналізувати соціяльно-економічні умови червоного Пітера в цей момент і викрити причини, що привели до даного повстання. Цікаві рядки про „волынки“ частини пітерських робітників 1921 року та зв'язану з цим діяльність меншовиків, есерів і інших політичних організацій клясових ворогів пролетаріяту аж до чорносотенців, що становили єдиний фронт проти радянської влади, щоб викликати збройне повстання пітерських робітників.

Кажучи про негативне значення дискусії 1921 року про профспілки, автор дав правдиву оцінку троцькістської опозиції, що безперечно сприяла „розкладові... обеззброєної й без того знесиленої петроградської організації... завдавши насамперед удару по дисципліні та боєздатності балтицької фльоти“. Вражає відсутність хоча б лише згадки, що серед сил, які допомогали деморалізувами пітерську більшовицьку організацію, були й „робочая опозиция“ і „группа демократического централизма“ та інш.; це, звичайно, є непоправна хиба цієї статті.

Третя стаття П. Стулова — „1-й пулеметный полк в июльские дни 1917 года“ (№ 3) надзвичайно яскраво освітлює один з найхарактерніших епизодів липневих днів, коли революційні маси, розбуркані більшовицькою агітацією, сами робили спроби сприяти якнайшвидчому переростанню буржуазно-демократичної революції в соціялістичну. Статтю цю написано за матеріялами попереднього слідства Тимчасового уряду; в ній автор вичерпливо викладає причини виникнення руху, його течії та поразки, а також зрадницьку тактику соціяль-зрадників та дійсну ролю більшовиків не тільки в маштабі першого кулеметного полку, що відограв „ролю фактичного ініціятора липневих подій“, але й деяких інших частин пітерської залоги.

Свого часу В. І. Ленін писав, що липневі дні:

> „Це не звичайна демонстрація, це щось значно більше як демонстрація й менше як революція. Це — вибух революції і контр-революції разом (підкреслення тут і вище за оригіналом), це гостре, іноді майже раптове, „взмывание“ середніх елементів в зв'язку з бурхливим виявленням пролетарських та буржуазних“.
>
> Ці знаменні Ленінові слова цілком виправдує картина руху, що її подав в статті П. Стулов.

Четверта стаття А. Дрезена — „Балтийский флот в годы под'ема в 1910-30 г.г.“ (№ 3) є закінчення серії статтів цього автора про революційний рух в балтійській фльоті. Автор висвітлює процес пожвавлення революційного руху серед матросів, що почався в наслідок піднесення самого революційного руху. Викладаючи виникнення підпільних революційних гуртків на різних судах фльоти, автор, як і у всіх попередніх працях, недозволенно неохайний у визначенні політичної

фізіономії цих гуртків.[1] Наприклад, на стор. 133 не зазначено, яку революйну організацію було ліквідовано в Кронштадті; на стор. 137 не зазначено партійности особи, що провадила агітацію на крейсері „Россия“; на стор. 155 не визначено політичної фізіономії осередків. Треба думати, що вони були цілком есерівські, оскільки автор в деяких місяцях каже про перевагу в цей період есерівського впливу, але тут збиває з пантелику суперечливе твердження автора про те, що в той саме момент у фльоті „немає певних з політичного погляду військових організацій“... Прикладів такої неохайности можна було б навести чимало.

В другій частині автор розповідає про спробу героїчних купок матросів організувати 1912 р. збройне повстання у фльоті. Спроба ця закінчилася цілковитими провалом, оскільки від керівного центру не було ні серйозного пляну, ні серйозного керівництва фльотськими революційними організаціями, що варились в своєму власному соку й до того ж були обплутані, найтоншим павутинням провокації та розшуку. Характерно, що міркування з приводу цього питання автор закінчує так: „Тут відбувся негативний вплив есерів та меншовиків“. Есерів — так, але зовсім невідомо, при чому тут меншовики? Ці (меншовики) ніколи не висували ідеї збройного повстання, а в цей період навіть на звичайну підпільну роботу дивилися як на якобінський пережиток.

Переходячи до решти матеріялу, відзначаємо надзвичайно цікаві „Протоколы ПК РСДРП за 1905-06 г.г.“ (№ 4), що освітлюють період діяльности Пітерської більшовицької організації, який досі ще не висвітлений. Проте, лише три сторінки коментарів до цих протоколів навряд чи достатні. Протоколи цілком дозволяють дати глибший нарис про роботу ПК партії за ці роки.

Спогади Є. Адамович („Надя“) — „Легальные возможности и партийная работа в Петербурге в 1908-09 г.г.“ (№ 4) — виключно освітлюють легальну культурно-освітню роботу автора за роки реакції. Нам здається, що ролю ПК в цілому автор показав надто однобічно й безперечно перебільшив значення легальної роботи тоді. А його міркування про те, що „більшовикам за реакції не заважає використати кадетів“... аж до притягнення П. Н. Мілюкова, що читали лекції в робітничому товаристві —„Іс͏точник света и знания“, мягко висловлюючись, невірні, що й відзначає редакція на стор. 46. Про підпільну роботу 1913-14 р.р. в Пітері подає деякі штрихи К. Реймер в своїх коротких спогадах (№ 4).

По своєму цікаві листи М. М. Володарського (В. Володарського) „Из красного Петрограда“ (№ 3), що вперше були опублікувані 1918 р. в томській та воронізькій партійних газетах. В цих листах — „революйний патос, гаряча віра в петроградський пролетаріят, велика любов до першого міста революції, гостре знущання з напівспільників лівих есерів, жива ненависть до клясових ворогів — соціяль-угодовців, — все проходить перед читачами й постать трибуна Жовтня — Володарського оживає“, так характеризує ці листи С. Рабінович в своїй статті „Петроград весной 1918 г.“ (№ 3).

До того ж часу належить і стаття М. Беккера — „Из истории рабочего контроля над печатью в 1918 г.“ (№ 3), що малює цікаві штрихи з боротьби робітників проти антирадянського напряму буржуазних й дрібно-буржуазних газет. Особливо яскраво й повно викладено історію захоплення робітниками та частиною співробітників редакції та видавництва бульварної „Петроградской Газеты“.

[1] Див. „Л. Р.“ № 5, 1930 р. стор. 414 та 420-421.

Якщо в цій статті й показано боротьбу робітників проти ворожих пролетаріятові газет, то в спогадах В. Т. Талалаєва — „Социал-демократическая подпольная типография в Новгороде в 1896-97 г.г.“ виразно написано, як робітнича партія за царату боролася за свою підпільну пресу й з якими труднощами її будувала. Автор докладно та цікаво розповів історію організації цієї друкарні, друкування в ній с.-д. газети „Трибуна“ та відомої в свій час листовки „Правое Дело“, а також провал цього с.-д. видавництва, що обслуговувало пітерський пролетаріят.

В № 3 та 4 „К. Л.“ продовжується нарис Н. Паяліна „Завод бывщий Семянникова“. Дійшовши до висвітлення руху на заводі в кінці 90-х років, автор дав картину того, як в міру зростання та розвитку самого підприємства, розвивалася й зростала самосвідомость та рух робітників. Найцікавіші сторінки це характеристики перших с.-д. гуртків та їх організаторів. Особливо симпатично приваблює робітник С. І. Фунтіков, що був „одним з першим початківців с.-д. руху й який невідомо де загинув“.

Не менш цікаві рядки про І. В. Бабушкіна, якого до с.-д. роботи притяг той таки Фунтіков. В другій частині статті автор наводить цікаві дані про другий „заколот“ семянників — 23/XII — 1894 р.; про діяльність за Невською заставою „Петербургского союза борьбы за освобождение рабочего класса“ и, зокрема, про В. І. Леніна, що відомий був серед робітників під ім'ям „Лисого“ та „Николая Петровича“.

Крім цього нариса ред. почала вміщати уривки з книги, що готується до друку, А. Ілліна-Женевського — „Путиловский завод“ (№№ 3 та 4). Автор дуже докладно розповідає про процес утворення та зростання цього знаменитого в історії революційного руху заводу. Цікаві замалювання умов праці, побуту та каторжного становища кріпаків-робітників, які ще на початку XIX століття вже починали своєрідну, але не стійку, боротьбу проти нелюдського гніту, шляхом . . . петицій до вищого начальства аж до царя.

В розділі бібліографії звертає увагу рецензія С. Валка на ювілейні збірники до 50-ти річчя партія „Народная Воля“ (№ 3); основною хибою рецензії є відсутність ув'язки з дискусією, з приводу народовольців, до речі, якій „К. Л.“ взагалі не приділила найменшої уваги. Заслуговує на увагу солідна рецензія А. Ілліна-Женевського на книжку В. Бонч-Бруєвича—„На боевых постах февральской и Октябрьской революции“ (№ 4). Потрібно відзначити також деякі істотні розходження в оцінці книжки В. Ф. Г. — „За Невской заставой“ між рецензетами в № 4 „К. Л.“ та в № 7-8 „Пролетарской Революции“.

Горський

„Каторга и ссылка“. Историко-революц. вестник Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев. Под. ред. И. А. Теодоровича №№ 5 (66), 6 (67), 7 (68) и 8-9 (69-70). 1930. М.

Двадцятип'ятирічному ювілею першої російської революції 1905 р. „К и С“ присвячує статтю К. Г. Єршова — „Декабрьское восстание в Донбасе“ (№ 8-9). Роботу друком ще не закінчено, але її основні риси вже видно. Це, перш за все, компілятивна робота, в основі якої лежать праці Т. Харечка, матеріяли Артемівського окрістпарту, опубліковані до 20-тиріччя 1905 р. Донбасі та інші мемуарні праці різних

авторів.[1] К. Єршов по новому намагається поставити питання про ролю селянства в революції 1905 року в Донбасі. Посилаючись на відсутність документальных джерел, він заперечує ті висновки, до яких прийшли до нього інші автори й твердить, що революційний рух цього періоду був не робітничо-селянський, а в основному робітничий. Не зважаючи на всю привабливість такої концепції, її неможна визнати за цілком вирішену, оскільки вона ґрунтується на думках самого автора, а не на будьяких документах. Характеристично, що С. Штейн — автор другої, що недавно вийшла друком, праці— „1905 год на Юзовщине", між іншим, стверджує цілком протилежнех він вважає що революційний рух цього періоду на Юзівщіні мав характер робітничо-селянський. З цього зіставлення можна зробити висновок, що питання про ролю селянства в революції 1905 р. в Донбасі ще не досить вивчено.

Крім того автор зовсім не помітив ролі більшовиків у справі організації та керівництва грудневим повстанням у Донбасі, як і ролі політичних партій взагалі. Треба думати, що „обережний" К. Єршов допустився цих непоправних помилок так само через „відсутність документів", що, між іншим, відмітила в спеціяльній примітці Ред-ція „Л. Р." й повз чого пройшла Ред-ція „К. и С.").

Революційному рухові 1905 року присвячено також працю М. Черток — „Броненосец Потемкин" (№ 6), яка змальовує один з яскравих епізодів славнозвісного повстання на цьому караблі.

Ідучи за принципом хронології, відзначаємо спогади М. Чернявського — „В боевой организации" (№№ 7 та 8-9). Автор в іронічному тоні розповідає про свою участь в есерівських тористичних групах, спершу під керівництвом Азефа до викриття його провокаторства, а потім Б. Савинкова. М. Чернявському пощастило намалювати яскраву картину цілковитої бездіяльности спроб застосувати методу індивідуального терору. Автор показав нікчемність відповідальних терористичних заходів обох груп, а також і внутрішню фактично безідейну їхню суть та тонке павутиння політичної провокації, під всевидящим оком якої працювали обидві групи.

Згадаємо тут ще спогади А. І. Іванчина-Писарева — „О П. Н. Дурново" (№ 7), Автор з притаманною йому влучністю повідомляє характеристичні риси особи цього могутнього охраника та його системи розбещення революційної молоді через „притягнення" до роботи в охранці. На цю ж тему написано працю А. А. Кулакова — „О трех предателях" (№ 6), в якій наведено документ про зрадництво П, Єлько, А. Остроумова та І. Гейєра, що діяли в народовольницьких організаціях за Дурново.

Історії соціяль-демократичної роботи в Києві 1896-97 р. р. присвячено працю В. Г. Крижановської-Тучапської — „Из моих воспоминаний" (№ 6). Автор, характеризуючи діяльність київських с.-д., наводить кілька цікавих рисок цієї доби й дає соковиті характеристики піонерів І з'їзду РСДРП. В кінці статті автор, цитуючи відомі ленінові праці про економізм, а також працю В. Манілова — „К истории возникновения с.-д. движения в Киеве" намагається довести, що в діяльності київських с.-д. того часу „перевага економічного напрямку, той назадницький рух, про який казав Ленін, прийшов вже після (курсив автора) роботи київської організації по І з'їзді".

Ф. Виноградов публікує статтю — „У истоков революционного движения в Сибири" (№ 5), що ґрунтується на документах томської

[1] В „Літ. Рев." № 6 1930 р. ст. К. Єршова вміщено українською мовою. Одночасно з цим її було вміщено в „К. и С." російською мовою.

прокуратури та суда в період 1899 - 1901 р. р., де подає низку подробиць розвитку революційної роботи в кількох містах Сибіру.

Н. Бухбіндер в статті — „Студенческие волнения в Киеве 1884 г." (№ 5) висвітлює, за невиданими документами, подробиці цього руху й прикладає самі документи. На цю ж тему подано нотатки С. Гессена „Студенческие демонстрации в Москве в 1861 г." (№ 5) в освітленні невиданого листа С. Н. Бібікова до Є. П. Оболенського.

В статті Л. Кузнецова — „К истории „Народной Воли" наведено записку А. Н. Баха з 1886 р., що присвячена занепадові цієї партії. Зміст цього документа А. Н. Бах в своїх „Записках народовольца" на водив з пам'яти досить неточно. Докладно аналізуючи причини, що призвели партію до загибелі. А. Н. Бах забуває про відсутність зв'язку з широкими масами робітників та масами взагалі. Зокрема, причину розвалу він зовсім неправильно бачить у жорстокому принципі централістської побудови партії. Кажучи про знесилення інтелігенції А. Н. Бах через свою народницьку природу, нічого не каже про могутніше джерело революційних сил — пролетаріят, про що так багато розповідав він у своїх записках, доводячи, що він цю силу відчував і орієнтувався на неї. Опублікований тепер документ доводить, що він цієї сили не тільки не відчував не тільки орієнтувався на неї, але навіть і не згадував про неї. Документ доводить також, що А. Н. Бах не мав тих поглядів на терор, про які він каже в своїх „Записках". Його погляди в цьому питанні, як і взагалі, нічим не відрізнялися від поглядів народовольців періоду 1882 - 86 р. р. Загальне враження від документу: на ньому лежить ознака глибокого „розчарування" і „переоцінки цінностей", та надія знайти вихід з неминучої загибелі. Шляхи цього виходу, що їх накреслив Бах, вже почасти розглянуто в рецензії на його „Записки" в" Л. Р," № 6 1930, куди й відсилаємо читачів.

Крім цієї роботи притягає велику увагу дві великі статті Б. Козміна — „К истории „Молодой России" (№ ⁄ та 6) та „Кружок Зайчневського и Аргилопуло" (№№ 7 та 8 - 9), де автор у світлі нових неопублікованих даних розглядає питання про авторів славнозвісної відозви „Молодая Россия" й про соціяльно - політичний напрям і діяльність Зайчневського та Аргиропуло і їхнього гуртка. Автор сумлінно попрацював над темою й зруйнував низку неправдивих версій, що є наприклад, у працях М. Лемке та інш.

В статті Я. Д. Б. — „Программа для кружков самообразования и практической деятельности" (№ 6) викладено історію появи та розповсюдження цієї програми, яку через глибокий інтерес, її опубліковано в кінці статті.

Б. Ніколаєвський в статті — „Бакунин эпохи его первой эмиграции в воспоминаниях немцев - современников" (№ 8 - 9) вперше публікує цікаві переклади з німецької мови одної статті, двох спогадів, уривка з історичного з німецького романа та одного талановитого вірша, що характеризують ініціятивну ролю М. А. Бакуніна в дрезденському повстанні 1849 року; особливо цікава стаття з газети" Дрезденцайтунг"; це є гострий памфлет проти дрезденської контр - революційної влади яка загрожувала Бакунінові карою на смерть за його участь у цьому повстанні.

В № 5 „К и С" закінчено друкуванням цікаву статтю А. Сабурова — „Дело о возмутительных листках 1830 г.", що висвітлює процес відбитку руху в далекій провінції Росії.

Розділ „Из истории революционного движения" доводиться закінчити здивованням: в № 7 „К и С", під ініціялами Г. Ч. надруковано замітку — „Случайный гость на вечерах Петрашевского", що характеризує нікчемну особу якогось Н. А. Серебрякова, випадково пришитого

до справи Петрашевського. Інакше як „випадковим“ недоглядом редакції неможна пояснити появу цієї, нікому непотрібної, довідки, що є настільки непотрібна, що навіть про неї і не згадується в оглаві цього номеру „К и С“.

* * *

В розділі „Тюрьма, каторга, ссылка и эмиграция“ в № 5 „К и С“ закінчено друком великий і змістовний нарис Г. Бакалова — „Русская революционная эмиграция среди болгар“. Автор, на підставі пильно добраних документів та літератури дав всебічне освітлення не тільки еміграитського революційного руху в Болгарії, але й звичайною мірою самого болгарського революційного руху, яке у величезній мірі виникло за участи й живилося силами численної російської політичної еміграції, починаючи з 60-х років і кінчаючи імперіялістичною війною. Крім того, автор подав цінні й цікаві характеристики найвидатніших діячів цього руху.

Цікава стаття Г. Філатова — „Дореволюционные военные суды в цифрах“ (№ 7), автор якої дає розгляд судових справ злочинів від 1902 до 1913 р. На жаль, автор не навів відомостей про соціяльний склад підсудних та відсоткового співвідношення політичних та кримінальних процесів. Проте, характеристично, що з 9—13 справ 1902-1903 р. р. вони доходять до 165 1905 р. та до 2.836 1908 р. з числом підсудних за ті ж роки 18.308 та 7.016. Не менш цікаво, що „у военних судах головну масу, засуджених на кару до смерти це особи цивільного відомства“...

В розділі „Библиография“ в №№ 6 та 7 „К и С“ опубліковано всього лише сім рецензій, що порівняно з попередніми №№, багатими на зміст цього розділу, бідність не зрозуміла на сьомому році видання журналу.

Нові книжки

ІСТОРІЯ ВКП(б), КП(б)У ТА ЛЕНІНІЗМ

Аболін А. — Десятий з'їзд. Перек. з 5 рос, вид. Х. „Пролетар", стор. 38.

Бонч-Бруєвич В. Три замахи на В. І. Леніна Х. ДВУ. стор. 174, ц. 60 к.

Волосевич В. Тринадцятий з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х, „Пролетар", стор. 36.

Вольфсон М. Восьмий з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 48.

Варенцова О. Четвертий з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 38.

Волін М. Історія КП(б)У в стислому нарисі. 2 перероб. й доп. вид. Х. „Пролетар", стор. 204, ц. 75 к.

Великовский М. М. Национальный вопрос. Хрестоматия, т. І. Национальный вопрос в буржуазно-демократической революции и в эпоху империализма. М. изд. Комакадемия стр. 420 (2), ц. 2 р. 50 к.

Горький М. В. И. Ленин. М. Л. Огиз. 1931, стр. 48 ц. 20 к.

Губарев К. В. На путях к большевизму. Очерки по истории большевистской организации в Таганроге 1900-1907 г. г. Таганрог, комиссия по 25-летнему юбилею, стр. 40, ц. 30 к.

Гришин М. И. Марксизм и ленинизм. Изд. 3-е. вновь пересмотр. М. Гиз. 189 стр. (2), ц. 45 к.

Гандурин К. Д. О лондонском с'езде РСДРП 1907 г. М.-Л. „Молодая Гвардия" стр. 60(3), ц. 20 к.

Камдолов Н. Воронежская организация РСДРП в революции 1905 г. ч. І. Воронеж. стр. 149, ц. 1 р. 65 к.

Кокошко С. Більшовики в Києві напередодні і за революції 1905-1907 р. р. Х. „Пролетарий", стор. 80, ц. 45 к.

Крупська Н. Спогади про Леніна. Вип. І. Х. ДВУ, стор. 224, ц. 75 к.

Лепешинський П. Празька конференція. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 54.

Лебідь Д. Одинадцятий з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролет." стор. 64.

Лепешинський П. Перший з'їзд Переклад з 5 рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 28(4).

Лепешинський П. Другий з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролет." стор. 34.

Ленін В. Твори. Перек. з 2 вид. Ін-ту Леніна при ЦК ВКП(б), за ред. М. Скрипника. Х. „Пролетар". т. V. Переклали Сергій Вікул і Петро Дятлів, стор. VIII, 468, ц. 1 крб. 80 к.

Ленін В. Твори Перек. з 2 вид. Ін-ту Леніна при ЦК ВКП(б) за ред. М. Скрипніка. Х. „Пролетар." т. VIII. 1905. Переклав В. Щербаненко. ред. Анд. Річицький стор. 524, ц. 1 р. 80 к.

Ленин В. И. Сочинения. Изд. 2. испр. и доп. под ред. В. В. Адоратского, В. М. Молотова, М. А. Савельева, М. Л. Гиз. 1930, т. XXV 1921-1923, стр. 614 (10).

Невський В. Третій з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 60.

Попов Н. Н. — Очерки истории Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Изд. XII, испр. и доп. Вып. I. М. Л. Изд. стр. 240, ц. 85 к.

Попов Н. Н. Очерки истории Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Изд. XII, испр. и доп. М. Л. Огиз. Вип. II, стр. 224, ц. 75 к.

Попов М. Нарис. історії Всесоюзної Комуніст. партії (більшовиків). Перекл. з 12 рос. вид., вид, 3 укр. Х. „Пролетар", стор. 430, ц. 1 р. 65 к.

Покровский М. — Роль рабочего класса в революции 1905 г. М. Огиз. стр. 24, ц. 10 к.

Равіч-Черкаський М. Ленінізм у національному й колоніяльному питанні. Х. ДВУ, стор. 70 ц. 40 к.

Стачинський А. Квітнева конференція, перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 110.

Сольц. І. Чотирнадцятий з'їзц. Перек. з 5 рос. вид. „Пролетар", стор. 70.

Семашко М. П'ятий з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролетар" стр. 24.

Сталін І. Питання ленінізму. Перек. з остан. рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 520, ц. 95 к.

Станчинский А. Апрельская конференция изд. 5, Х. „Пролетар", стор. 120.

Сольц И. Четырнадцатый с'езд. Изд. 5 Х. „Пролетарий", стор. 72.

Сорин В. Г. В. И. Ленин. 1870-1924. Краткая биография М. Л. Огиз. 1931 стр. 122 (3), ц. 20 к.

Черноморцик С. Дев'ятий з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 46.

Чорноморцик С. — Сьомий з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 50.

Шелавін К. Шостий з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 48.

Юдовський В. Дванадцятий з'їзд. Перек. з 5 рос. вид. Х. „Пролетар", стор. 52.

Ярославський О. Короткі нариси з історії ВКП(б). Переклад з 5 рос. вид. Х. Пролетар, ч. І, стор. 276, ц. 90 к.

Ярославський О. Короткі нариси з історії ВКП(б), ч. II. Перек. з 3 рос. доп. вид. Х. „Пролетар", 466 стор. ц. 1 р. 90 к.

Ярославський Є. Краткая история ВКП(б), Изд. 2-е, стереот. М.-Л. Гиз. стр. 580, ц. 90 к.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ НА УКРАЇНІ І У РОСІЇ

Антошкін Д. В. — Фабрики на баррикадах. Трехгорная мануфактура в 1905 г. М. Комакадемия. 83 стр. ц. 70 к.

Алексеев В. Н. — Крестьянское движение в ЦЧО в 1905 г. Воронеж VIII, (3-71) стр., ц. 25 к.

Александров О. Ляйтнант П. П. Шмідт (Спогади оборонця). Х. „Шляхи революції", стор. 56, ц. 25 к.

Анісімов С. — Повстання на Катеринославській залізниці. Х. „Шляхи революції" стор. 96, ц. 1 крб.

Бадь И. С. — Почему мы победили в гражданской войне. М. Гос. Воен. изд. стр. 112. ц. 28 к.

Боевые дни. (Декабрьская политическая забастовка и вооруженное восстание 1905 г., в Тихорецке). Тихорецк. Комиссия Истпарта XVI, 95 стр. ц. 75 к.

Бадаев А. Е.—Большевики в Государственной Думе. Большевистская фракция IV госдумы и революц. движение в Петербурге. Воспоминания, М. Л. ГИЗ, стр. 412. ц. 85 к.

Бадаев А.—Більшовики в Державній Думі. Більшовицька фракція IV Держ. Думи та революц. рух у Петербурзі. Спогади Х. ДВУ, стор. 312 ц. 1 крб. 75 к.

Васильев-Южин М. И.—В огне первой революции (Статьи и воспоминания о 1905 г.) М. Л. Гиз. стр. 216, ц. 1 р. 50 к.

Верхотурський А.—На революційному тракті. Двадцять п'ять років тому. Начерки. Х. „Пролетар", стор. 72, ц. 26 к.

Гражданская война в Среднем Поволжье. (Сборник статей). Москва-Самара. Гиз., стор. 24(1), ц. 10 к.

Городецька О.—Ради робітничих депутатів на Україні, 1905 г. Х. „Пролетар." стор. 118, ц. 60 к.

Гершбейн (та інші) Коротка хронологія революції 1905 року на Україні. (Найважливіші події в містах України за жовтень-листопад, грудень). І-т. історії партії та Жовтневої рев. на Україні при ЦК КП(б) У, стор. 174, ц. 1 крб. 25 к.

9-я стрелковая Донская дивизия. Историч. очерк к десятилетию существования. (Ростов на Дону, стр. 136(10), ц. 2 р. 40 к.

Дрезен А. Армія и флот в революции 1905 г. М.-Л. Огиз. стр. 80, ц. 20 к.

25 лет первой революции (Сборн. Истпарта Башобкома ВКП(б)... Уфа (4) стр. 92, ц. 1 р.

Залежский В. Из воспоминаний подпольщика. Х. „Пролетар." стр. 216. ц. 1 р. 10 к.

Залежский В.—Ликвидаторы. М. „Молод. Гвардия". стр. 48, ц. 25 к.

Залежский В. Молодежь в подполье (Воспом. старого большевика) М. Огиз, стр. 70 (2) ц., 30 к.

За диктатуру пролетариата, за власть Советов. Декабрьское вооруженное восстание на М.-Казанской ж.-д. М., стр. 32 беспл.

Здоровець І.—З військових повстань 1907 р. Х. „Шляхи Революції" стор. 60 ц. 30 к.

Костомаров Г.—Из истории Московского вооруженного восстания. Материалы и документы. М. Огиз. стр. 232, ц. 1 р. 25 к.

Киряев М.—Факты из боевой жизни Красной армии. М.-Л. Гиз. стр. 104, ц. 70 к.

Колычевский И. П. Николай Эрнестович Бауман (Биографич. очерк). М. Изд. политкаторжан. стр. 93 (1), ц. 35 к.

Кон Ф. Ф. Девятое января, 4 испр. изд. М. „Молодая Гвардия". 45(2). ц. 10 к.

Красная Пресня в 1905-17 г. г. (Сборник воспоминаний дружинников Красной Пресни 1905 г. и красногвардейцев 1917 г.). М. стр. 496, ц. 2 р. 50 к.

Котов Г. Н.—В борьбе за революцию. Воспоминания рабочего-большевика. М. Л. „Молод. Гвард." стр. 110(2), ц. 45 к.

Как зарайские рабочие боролись в революцию 1905 г. Зарайск. (ячейка ВКП(б) стр. 36. бесп.

Клюев Л. Бойова путь першої кінної армії (З історії Червоної армії) Х. „На варті", стор. 48.

Крупенський і Пактер. Друга Червоно-козацька 1920 1930. Нариси з історії 2-ї (17) Чернігівської червоного козацтва, ім. компартії Німеччини кавалер. дивізії. Х. ДВУ. стор. 48.

Криворуков К. Червоні дні. Х. „Шляхи революції“, стор. 72. ц. 35 к.

Книга для чтения по истории народов СССР. Под общ. редакцией М. Покровского т. III, (революция 1905 г.). Х. „Пролетар.“, стор. 402. ц. 2 р. 50 к.

Коган С. і Межберг Н. — Другий період радянської влади на Одещині (квітень - серпень 1919 р.). Істпарт Одеського міському КП(б)У стор. 92. ц. 25 к

Ленін В. Розвиток капіталізму в Росії т. II. Некритична критика. Переклад Є. Касяненка. ДВУ. Х. стор. 604, ц. 1 крб. 20 к.

Лепешинський П. Н. — Меньшевики. М. „Молодая Гвардия“, стр. 72, ц. 30 к.

Лепешинський П. Н. Экономисты. М. „Молодая Гвардия“ стр. 48, ц. 20 к.

Лившиц-Филинский В. Г. — Революция и реакция. Записки участника событий 1905 г. М. Л. „Молодая Гвардия“. стр. 128. ц. 65 к.

Лившиц С. Казань в годы первой революции (1905 - 1907 г. г.). Казань, стр. 150 (2), ц. 50 к.

Ленін В. — Революция 1905 г. Збірка статей, Х. Пролетар. стор. 80, ц. 20 к.

Лозинський М. Поневолені зах.-українські землі. Х. „Пролетар“, стор. 128, ц. 50 к.

Морозов-Кременецкий. Из героической эпохи (Эпизоды гражданской войны в Поволжье и на юге). М. „Молодая Гвардия“ стр. 48, ц. 20 к.

Малаховский В. На два фронта (к оценке народовольчества). М. изд. Ком. У-та Свердлова, стр. 140, ц. 1 р. 40 к.

Межберг М. Жовтневі події 1905 р. в Одесі Х. „Пролетар“. (Істпартвідділ Одеського міському КП(б)У), стор. 46, ц. 25 к.

Майоров М. Більшовизм і революція 1905 р. на Україні. Х. „Пролетар“. стор. 120 ц. 45 к.

Никифоров П. М. Муравьи революции. Вып. I, (воспом. старого большевика), изд. „Молодая Гвардия“, стр. 115 (3) ц. 50 к.

Наше рождение. Сб. воспоминаний, статей, материалов и документов, по истории возникновения юношеского движения в Москве. М. „Мол. Гвардия“ стр. 286(2), ц. 2 р. 15 к.

Прибылев А. В. Записки народовольца. М. изд. политкаторжан. стр. 305 (2). ц. 2 р. 60 к.

Покровский М. Н. Империалистическая война. Сборник статей. Изд. 2-е доп. 1915 - 1930. М. изд. Комакадемии стр. 340, ц. 1 р. 60 к.

Покровский М. Н. 1905 г. М. Огиз. стр. 112. ц. 30 к.

Пролетариат в революции 1905 - 1907 г. г. (Сборник статтей) К 25 л. революции 1905 г. М. Л. Институт истории. Гиз. стр. VIII, 490, ц. 2 р. 50 к.

Півнева Є. Жінка-робітниця в революційному рухові на Київщині 1890 - 1905 р. Х. „Пролетар“, стор. 68, ц. 60 к.

Пижов М. Підпільне видавництво. Х. „Шляхи Революції“ стор. 40, ц. 15 к.

Платонов А. Повстання на „Потьомкіні“. Х. „На варті“, стр. 32, ц. 18 к.

Покровський М. Руська історія в короткому вигляді. Перек. з рос. пророб. и доп. вид. Х. „Пролетар“, ч. III. XX сторіччя. Вип. I 1896 - 1906 р. р., стор. 270, ц. 95 к.

Пижов М. Сорочинська трагедія. Х. „Шляхи Революції“, стор. 102, ц. 45 к.

Покровський М. Руська історія в короткому викладі, ч. I та II, з 7 рос. вид. Х. „Пролетарий“ стор. 248, ц. 85 к.

Разгром Врангеля, 1920 г. Сборник статей. М. Гос. Воен. изд. стр. 278 (2), ц. 1 р. 75 к.

Русский рабочий в революционном движении. Сборник II. Рабочие завода „Серп и Молот“ (б. Гужон) в 1905 г. стр. 237 (2), ц. 2 р.

Рывкин О. Очерки по истории ВЛКСМ на заре движения. М. Огиз. стр. 192, ц. 55 к.

Рабочее движение и партия большевиков в 1905 г. на Урале. Материалы к юбилею и 25 лет революции 1905 г. Свердловск-Москва. Гиз. стр. 33 (1), ц. 35 к.

Революционное движение среди евреев. Предисл., С. Диманштейна. Сборник Л. М. изд. политкаторжан. стр. 298 (2), ц. 2 р. 70 к.

Семашко Н. А. Клочки воспоминаний (От зари революции до ее рассвета), М. „Молодая Гвардия“, стр. 110 (2), ц. 45 к.

Симоненко В. В. Из истории революции 1905 г. в Москве и Московской губ. Материалы и документы. М. Огиз, стр. 304, ц. 1 р. 75 к.

Станкевич А. П. Первая революция на Дальнем Востоке. Хроника рев. событий 1903-1908 г. г. Хабаровск. 236 стр., ц. 2 р. 50 к.

Спорные вопросы методологии истории (Дискуссия об общественных формациях). Х. „Пролетарий“, стор. 238, ц. 1 р. 60 к.

Тарпан Г. А. Кронштадт и Свеаборг (1905/1906 г. г.). Исторический очерк М. Гос. воен. изд. стр. 64, ц. 15 к.

Таняев А. П. Колчаковщина на Урале (1918-1919 г. г.) Свердловск-Москва. Гиз. стр. 72, ц. 50 к.

Троцкий В. В. Крестьянство Среднего Поволжья в революцию 1905 г. Москва-Самара, стр. 24, ц. 7 к.

Чураев А. Е. Свершилось. (Орловская каторжная тюрьма 1911-1917 г. г.) М. изд. политкаторжан. стр. 32, ц. 10 к.

Шестаков А. В. Крестьянство в революции 1905 г. М.-Л. Гиз. стр. 95, ц. 20 к.

Шумяцкий Б. 1905 г. и Восток. М. Л. Гиз. стр. 80, ц. 20 к.

Шумяцкий. Генеральная репетиция. (К 25 л. революции 1905 г.). Стенограмма речи, произнесенной на общ. собрании членов об-ва политкаторжан 30 окт. 1930 г. М. изд. политкаторжан стр. 144, ц. 65 к.

Шестаков А. В. Борьба сельских рабочих в революции 1905-1907 г. г. К 25 летию революции 1905 г. М. Л. Гиз. стр. 88. ц. 40 к.

Штейн С. 1905 р. на Юзівщині (Сталінщині) Х. „Пролетар“. стор. 168, ц. 1 р. 75 к.

Ульянова-Єлізарова А. И. — Воспоминания об Александре Ильиче Ульянове. М.-Л. „Молодая Гвардия“. (Воспоминания старого большевика) стр. 171 (2), ц. 40 к.

Ульянов Н. И. Разинщина. Х. „Пролетарий“, стор. 68, ц. 30 к,

Янчёвский Н. Л. Пятый год на Северном Кавказе. Краткий очерк. Ростов Н/Д. стр. 36, ц. 20 к.

Ястребов Ф. 1905 р. у Києві. Х. „Пролетар“., стор. 102, ц. 40 к.

V. ХРОНІКА

РЕЗОЛЮЦІЯ ПРО ІСТОРИЧНІ РОБОТИ т. СВІДЗІНСЬКОГО

Ухвалила Рада Укр. Т-ва істориків-марксистів 5/II. 1931 р.

I

Сучасний період соціялістичного будівництва, перід розгорнутого соціялістичного наступу всім фронтом — є період загострення клясової боротьби. Суть цієї боротьби на ідеологічному фронті взагалі, історичному, зокрема, полягає в розгорнутому наступі марксо-ленінської теорії проти клясово-ворожої пролетаріятові ідеології й остаточному подоланні всіляких антимарксистських, антиленінських теорій і ухилів. Завдання істориків-марксистів нещадно провадити боротьбу зі всіма проявами буржуазного й дрібно-буржуазного впливу, зокрема з проявами націоналізму та шовінізму, як би вони не ховалися й замасковувалися.

II

Прояв цих антимарксистських теорій і буржуазно-націоналістичних впливів, ми знаходимо в історичних працях т. Свідзінського.

1. В основному цей прояв полягає в розгляді кріпацтва й „торгового капіталізму", як окремої формації, в механістичному уявленні зміни формації („на реформі 1861 року кінчається на Україні суспільна форма торгового капіталізму й починається інша — промисловий капіталізм". Див. „Курс"... Свідзінського ст. 68).

Висновком з цього випливає марксистські невитримана періодизація історії України (февдалізм, доба торгового капіталізму, доба промислового капіталізму).

2. Перекручення ленінового вчення про два шляхи розвитку капіталізму в сільському господарстві, проявом чого зокрема є оцінка реформи 1861 р... і столипінщини, як повної перемоги пруського шляху („реформа 1861 року... цілком забезпечила прусько-юнкерський шлях розвитку аграрного капіталізму". Див. „Курс... Свідзінського стор. 71. Див. крім того, ст. 67, 69. „Столипінська реформа цілком забезпечила пруський шлях розвитку капіталізму в сільському господарстві", ст.105).

3. Побудова схема історії України не під кутом зору внутрішньої боротьби кляс на самій Україні, а в основному під кутом зору боротьби „українського дрібного капіталу" з великим торговим капіталом польським і російським. В наслідок цього для XIX ст. фактично затушковується вирішальне значення боротьби селянства й пролетаріяту та гегемонія з кінця XIX ст. пролетаріяту, а для XVII-XVIII ст. зокрема затушковується значення селянства, як основної рушійної сили революції 1648 р. і гайдамаччини та клясової диференціяції і клясової боротьби на Запоріжжі (ст. 45, 30, 32, 34, 41, 45, 49).

4. Націоналістична ідеалізація дрібного буржуазного революційного руху на Україні, зокрема помилкова характеристика лівої частини кирило-методіївців, як ідейних попередників робітничого руху. Перевернення Драгоманова з „націоналістичного міщанина" (Ленін) в пред-

ставника навіть робітництва (див. Курс. ст. 79, 80, 81), характеристика сучасного Драгоманівского руху на Західній Україні, як прогресивного (див. Курс. стор. 81), більшовизація селянських спілок в революції 1905 р.

5. Помилкова оцінка революції 1905 р.: а) відсутність постановки проблеми переростання (стор. 90), б) характеристика троцькістської „теорії перманентної революції" лише як недооцінка селянства (Курс. ст. 92): в) оцінка боротьби більшовиків і меншовиків та відходу буржуазії як одної з причин поразки революції (ст. 92).

6. Наявність окремих елементів теорії двокуркульства в оцінці аграрних відносин 1905 року.

7. Висунення невірної тези про розподіл пролетаріяту України та його політичної організації за національною ознакою, що фактично обгрунтовує теорію двокорінности та є проявом націоналістичного розуміння робітничого руху (ст. 95, 96, 97, 99 - 100).

8. Висунення антиленінської тези, що в боротьбі й настроях глитая „знаходила відгуки та частина політичної програми українського пролетаріяту, де йшла мова про здійснення національних вимог." (стор. 96).

9. Націоналістична концепція пролетарської революції, основними рисами якої є:

а) характеристика революції 1917 р. (між лютим та Жовтнем), як буржуазно - демократичної і навіть націонал - демократичної (стор. 11);

б) розгляд особливостей революції на Україні в основному під кутом зору національного питання (ст. 119);

в) характеристика Ц. Р. виключно як органу української дрібної буржуазії та затушковування її характеру, як представництва також інтересів української буржуазії (ст. 120, 123, 126);

г) висунення фактично тези про тривладдя (ст. 124);

д) націоналістична періодизація пролетарської революції (Центральна Рада, Жовтень, гетманщина, Директорія, отаманщина).

III

Методологічним корінням історичної концепції Свідзінського є механістичне розуміння історичного процесу й націоналістичний підхід в трактуванні основних проблем історії України. Схема історії України, яку розгортає в своїх роботах, зокрема в „Курсі", т. Свідзінський, в цілому є відбиток впливів яворщини і по суті проявом українського націоналістичного ухилу на історичному фронті.

IV

Тов. Свідзінський в своєму виступі на партзборах осередку історичного відділу УІМЛ (березень 1930 р.) став на шлях визнання своїх помилок і відмовлення від них. Продовження цього шляху з'явилась його стаття в „Комуністі" з 14 квітня 1930 р. „Методологія історичних робіт Яворського та яворщина". В цій статті т. Свідзінський писав: „В книжці цій (мова йде про „Курс") низка помилкових місць, які мають безпосередній або посередній зв'язок із системою поглядів Яворського... Найбільший, однак, вплив Яворського виявляється в тій частині моїх робіт, що стосується революції 1905 та 1917 р.р." Він констатує „певний вплив системи поглядів Яворського" в своїх історичних працях. І хоча в цій статті т. Свідзінський не дав повної і розгорнутої критики всіх своїх основних принципіяльних помилок, але вона була проявом того, що на шлях визнання цих помилок і боротьби з ними він став. Лист до редакції „Літопис Револ." № 3 - 4 1930 р. був, однак, кроком назад оскільки т. Свідзінський, визнаючи наяв-

ність низки помилок, заперечував наявність у своїх роботах помилкової схеми.

Тов. Свідзінський на засіданні Ради з 4/II 1931 р. визнав, що ця резолюція є вірна.

V

Рада, визнаючи його заяву за задовільну, вважає за потрібне щоб т. Свідзінський в своїй дальшій роботі розгорнув боротьбу з націоналістичними ухилами в історичній науці та з буржуазною історіографією.

VI

Рада підкреслює, що основним завданням істориків-марксистів є рішуча й послідовна боротьба з буржуазною та дрібно-буржуазною історіографією, непримиренна й рішуча боротьба на два фронти з правим і „лівим“ опортунізмом, зокрема з націоналістичними ухилами, як з великодержавним, що є основна небезпека в національному питанні, так і з українським націоналістичним та примиренським ставленням до ухилів.

Листи до редакції

ФАКТИЧНА ДОВІДКА[1]

(*Лист до редакції „Літопис Революції*")

Шановний товаришу!

Прошу Вас в найближчому номері журналу „Літопис Революції" (в № 6) вмістити таке моє фактичне роз'яснення:

В № 5 журналу „Л. Р." тов. Затонський в своїх спогадах („Із спогадів про українську революцію"), говорячи про конструювання Раднаркому України Раковським (в січні 1919 р.) пише, між іншим, таке: „Кількість правих та лівих у Раднаркомі було приблизно урівноважено та ще до цього ввійшло декілька лівих українських есерів і робітників, яких привіз із собою Раковський із Москви, приміром, тов. Шліхтер, — і Раковський почав швидко підсилюватися".

Залишаючи осторонь двозначний тон наведеної цитати автора, вважаю за потрібне, щоб відновити істину, подати таку фактичну довідку:

1. Призначення моє на Україну на Наркомпрода України відбулося ще тоді, коли я, бувши „чрезвычайным уполномоченным по продовольствию", перебував із своїм загоном на хлібній заготівлі в Щигровському повіті Курської губерні, на яку я мав „чрезвычайные полномочия" після втрати Пермі та Казані.

2. Ще за другої половини грудня, якщо не помиляюся, числа 15-17 тов. П'ятаков, що стояв тоді на чолі українського уряду, звернувся із Курська на ім'я Леніна, з такою телеграмою: „В занятых нами местностях найдена масса продовольствия и сахара, необходимо иметь хорошего продовольственника; Шлихтер пока еще не приехал".

3. На цій телеграмі тов. Ленін наклав таку резолюцію: „Передать Шлихтеру, с добавлением, что я крайне недоволен замедлением его поездки".

Отже, обмежуючись вже тільки цими безперечними документами, що їх я свого часу опублікував в „Літопису Революції" в статті „Борьба за хлеб на Украине" (№ 2, 1928 р.), вважаю за цілком вичерпане питання, з чиєї ініціятиви й коли мене було призначено на керівника продовольчого відділу (потім на наркомпрода) на Україні. Я повинен додати, що саме загаяння мого від'їзду, через яке я дістав зазначену вище резолюцію Леніна, залежало від того, що я чекав, уже знаючи про своє призначення у Москві, телеграми від П'ятакова про термін мого приїзду (П'ятаков стояв на чолі українського уряду й їхав залізницею до Білгорода). Приїхав я, як керівник продовольчого відділу на Україні, ще тоді, коли уряд український перебував у вагоні, разом з тов. П'ятаковим на ст. Курськ і вже після мого приїзду, через декілька день, відбулося просування цього вагона до Білгорода. До Харкова я приїхав на самому початку січня 1919 р., після закінчення перегово-

[1] Лист т. О. Шліхтера редакція одержала 28/XII — 1930 р., проте, з технічних причин лист не міг бути вміщений в грудневому числі „Л. Р." (в № 6-му) — Ред.

рів з німцями про здачу Харкова. Я не пам'ятаю точно дати, коли це саме було, але цілком добре пригадую, що Раковський, як голова Раднаркому, приїхав до Харкова тільки через декілька день після цієї дати. Тоді я вперше зустрів Раковського, якраз на тому засіданні, де формувався Раднарком, про яке пише тов. Затонський.

Гадаю, що із моєї фактичної довідки досить ясно виявляється вся... необгрунтованість та... „історичність" „спогадів" т. Затонського про те, що мене, начебто, „вивіз із собою Раковський". Однаково ж мені доводиться дивуватися й з того, що за контекстом наведеної цитати, я нібито „підсилював" Раковського". Я не знаю, хто саме взагалі „підсилював Раковського, але я, в усякому разі, не був серед тих, на яких спирався Раковський. Такі факти.

З ком. привітанням *О. Шліхтер*

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ[1]

Дальше поглиблене вивчення питання про переростання буржуазно-демократичної революції в соціялістичну виявило, що в незакінченій ще статті „Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 року" („Л. Р." № 5), я неправильно висвітлив процес переростання буржуазно-демократичної революції в соціялістичну від лютого до Жовтня, оскільки механістично розглянув його з погляду співвідношення та переваги буржуазно-демократичного та соціалістичного змісту революції. Зокрема, я припустив помилкове твердження, що в процесі переростання за період двовладдя (від лютого до липня) ще „переважав буржуазно-демократичний зміст", і що в зв'язку з цим цей етап переростання лютневої революції в соціялістичну можна назвати „буржуазно-демократичним етапом". Помилковий також є той розподіл процесу переростання на три періоди, що його дано на стор. 89 (другий абзац). Процес переростання від лютого до Жовтня є єдиний процес, розвиток якого визначається „ступінню підготовки пролетаріяту, ступінню об'єднання його з селянською біднотою". Докладну критику цих помилок я маю дати в другій частині, що спеціяльно присвячена питанню про переростання буржуазно-демократичної революції в соціялістичну 1917 р.

Проте мушу зазначити, що припустивши ці важливі помилки я неодноразово підкреслював, проводив думку, що переростання буржуазно-демократичної революції в соціялістичну починається не з липня, а з лютого.

Весь розділ статті про переростання починається таким настановленням: „Лютнева революція була буржуазно-демократична революція. Жовтнева революція була соціялістична або пролетарська революція. Відтинок часу між лютим та Жовтнем був періодом переростання буржуазно-демократичної революції в соціялістичну" (стор. 77).

---

[1] **Від Редакції**. Лист т. М. Рубача відзначає неправильне освітлення проблеми переростання в 1917 р. буржуазно-демократичної революції в соціялістичну, що є в його статті „Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 року на Україні. („Л. Р." № 5, 1930 р.). Редакція вважає за помилку те, що це не було своєчасно відзначено в № 5 „Л. Р.", 1930 р.

Я специяльно зазначив якими основними лініями ішов проц переростання: „Боротьба за мир, за ліквідацію імперіялістичної війн Боротьба рад за владу, часткове переростання рад в тому чи іншо місті в органи влади, втручання в управління промисловістю, контро над виробництвом, що переростає в захоплення підприємств. Б ротьба за мир почалася особливо в масах безпосередньо з самого п чатку лютневої революції“ (стор. 79).

Стратегічним головним гаслом і для доби двовладдя я вважа „Диктатуру пролетаріяту та біднішого селянства“. Відповідно до цьо я писав: „В квітні Ленін висунув замість старого гасла революцій ної диктатури пролетаріяту та селянства, що діяло в буржуазно демократичній революції, нове стратегічне гасло „диктатура проле таріяту та біднішого селянства“, цебто, гасло дійсно для соціялістично революції. На шляху реалізації цього гасла та боротьби за його здійснення ми мали низку допоміжних гасел, низку перехідних ета пів і одних з таких допоміжних перехідних гасел, що полегшу вало здійснення основного генерального було „влад Радам“, в яких більшість належала дрібно-буржуазному бльокові мен шовиків та есерів“ („Л. Р.“ № 5, стор. 81)[1]

Деякі товариші, формально визнаючи наявність переростання між лютим та Жовтнем, вважають, що вже в лютому й зразу після лютого ми мали „де факто“ диктатуру пролетаріяту. Вони ігнорують „ступінь підготовки пролетаріяту, ту ступінь об'єднання його з селянською біднотою“ (Ленін), вони фактично ігнорують процес підготовки організації сил пролетаріяту для соціялістичного перевороту, що приводить до обстоювання троцькістської концепції „без царя, а диктатура пролетаріяту“.

„Троцькізм—писав я на стор. 26 своєї статті— не бачив буржуазно-демократичного змісту революції 1917 року, ігнорував його, перестрибував через труднощі, через незавершену селянську революцію. Каменевський опортунізм заперечував наявність переростання, фактично стояв на меншовицькій позиції в оцінці характеру революції.

В наступному числі „Л. Р.“ буде дано закінчення статті, в якій викладається критика право і „ліво“ опортуністичних концепцій переростання буржуазно-демократичної революції в соціялістичну (Троцького і т. Каменева).

М. Рубач.

---

[1] В своєму відомому листі „Марксизм и восстание“ Ленін, докладно пояснюючи, чому більшовики не могли взяти влади в липневі дні, дав вичерпну картину ступня підготовки до соціялістичного перевороту в період двоєвладдя від лютого до липня:

1) Не было еще за нами класса, являющегося авангардом революции. Не было еще большинства у нас среди рабочих и солдат столиц. Теперь оно есть в обоих советах. Оно создано только историей июля и августа, опытом „расправы“ с большевиками и опытом корниловщины.

2) Не было тогда всенародного революционного подъема. Теперь он есть после корниловщины. Провинция и взятие власти советами во многих местах доказывает это...

3) Не было тогда колебаний в серьезном общеполитическом масштабе среди врагов наших и среди половинчатой мелкой буржуазии...

4) Потому 3-4 июля восстание было бы ошибкой. Мы не удержали бы власти ни физически, ни политически“ (Ленін т. XXI, стор. 146).

ПОПРАВКИ Й ПОМИЛКИ

В № 6 „Л. Р“ 1930 року

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба читати
125	14 знизу	...що змінилася на промислове пожвавлення в деяких галузях господарства.	...що змінилася на так звану „затишність“, що почалася в циклі промислового капіталу. Торгівля й промисловість почали поступово виходити з пережитого краху.
126	9 знизу	...відтягли всю владу, всі сили й увагу...	...відтягли всі сили й увагу...
128	Примітка № 2	...прихильник економічної лінії, потім меншовиків.	...прихильник економічної лінії, потім меншовик — Єпіфанов...
129	12 знизу та 11	Паперко(Голубенко, Спартак	Паперно, Голубенко—Спартак.
130	22 згори	... верхів	...Після слова „верів“ поставити лапки
131	5 - 6 згори	...названі листовки без жодних приміток	...названі листовки, а оскільки це так...
131	11 знизу	...ми переходимо.	...ми перейдемо нижче.
132	15 знизу	...як до більшовиків.	...як до більшовиків, були ширші.
132	2 знизу	А національний гніт...	А національна ворожнеча...
136	14 зогри	після слова... діяльности... треба лапки	
136	8 знизу	...що юзівська організація в своїй попередній...	...що юзівська організація через свою меншовицьку суть, в своїй попередній...
138	20 знизу	...що їх розповсюджували без усяких приміток	...які вони розповсюджували...
140	11 знизу	...після слів робітничими масами.	...поставити лапки.
142	16 знизу	...„Александр“ „Саратовський“.	...„Александр Саратовский“.
143	12 знизу	...„Новая Жизнь“ „Начало“ „Вперед“ та „Пролетарий“.	„Новую Жизнь“ — легальний орган більшовиків і „Русскую Газету“ — легальний орган меншовиків, з листопада меншовицьке „Начало“.
144	21 знизу	...„В період думської кампанії...	...В період бурхливої політичної кампанії.

456 стор. за примітку № 4 треба читати помилково поставлену на стор. 457 примітку № 1, 457 стор. примітку № 2 читати як примітку № 1, примітку № 3 як—№ 2, за примітку № 3—читати „Пролетарская революция“ № 6, стор. 150.

В „Л. Р.“, за 1928 р. № 1 (28) на стор. XXXVIII 7-8 рядок згори, де мова йде про IV Державну Думу, надруковано... „Головними ораторами останніх виступі майбутній гетман Скоропадський, М. Родзянко та інші“. Це—помилка. Виступав не гетьман Павло Скоропадський, а Георгій Васильович Скоропадський—депутат від Чернігівської губерні (див. „Четвертая Государственная дума“, видання Н. П. Ольшанського. С.-Петербург. 1913 г. стор. 180).

В № 1-2 „Л. Р. 1931 р. На ст. 25, абзац., 2 згори після слів „мало лише 11% робітників“ вставити: „Саме з цієї частини київського робітництва розпорошенної по дрібних підприємствах напівремісничого типу, й вербувалися ті прошарки кірстовського робітництва, що були щільно зв'язані з реакційними колами дрібної буржуазії; саме вона була основним представником великодержавного чорносотенства в робітничій масі; саме вона була бойовою силою „Киевлянина“ та „Союза русского народа“. Але неможна, звичайно, поширювати її характеристику на все київське робітництво. Неможна забувати й того що не лише в Києві, а й по інших центрах — по великих пролетарских центрах—існували деякі певні контрреволюційні настроями шари робітництва, що часто - густо були знаряддям в руках царату й контр-революції. Це явище надто мало вивчене, воно потрібує свого вивчення“.

На стор. 31 абзац. 1 згори пропущено: „Як ми доводимо нижче (див. 54 стор.) лише невеликі прошарки київського робітництва, що про них ми вже згадували, були за соціяльну „базу“ кірстовщини. Саме вони перебували під впливом значних прошарків київського, російського чорносотенного націоналістичного міщанства, ідейним надхненником, якого були російські націоналістичні поміщики (Шульгін та його „Киевлянин“). Вони саме й становили свого часу соціяльну базу „Союза русского народа“.

На стор. 44 абзац 3 згори замість: „Суть кірстовщини“... треба читати: „Характеристична риса кірстовщини“...

На стор. 64 в кінці, 1 абзац знизу після слів: „Це полегшувало вставити:

„Проте, хоч ми й замало, на жаль, знаємо про роботу більшовицького підпілля в Києві, нема ніякого сумніву, що, не зважаючи на це, більшовицька парторганізація провадила енергійну боротьбу проти кірстовщини. Саме ця боротьба, вплив більшовиків на робітничі маси в справі швидкої ліквідації кірстовщини відограла вирішальну ролю. Однак, ми про цю боротьбу знаємо замало й у статті тому її не висвітлили. Ми вважаємо за конче потрібне, яко мога швидче висвітлити ролю київської організації в боротьбі проти кірстовщини“.

На стор. 205,1 абзац знизу, 3 рядок пропущено прізвище — Ричалов І. (Портной);

На стор. 212 в примітці, 1 абцаз знизу 3 рядок замість „Портной Л.“ треба „Портной І (Ричалов).

Видає вид-во ЦК КП(б)У „Комуніст“

Ціна 1 карб.

ДКНПБУ

КОМУНІСТ